

7(1):2024

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Published By

Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

<http://www.turkishsocialscience.com>

E-ISSN: 2667-4491

Turkish Research Journal of Academic Social Science (TURAJAS) aims to publish original and cutting-edge research results and reviews on Academic Research related Social Science. Emphasis will be given to studies involving;

Demography and social statistics, methods and computing,
Development studies, human geography and environmental planning,
Economics, management and business studies,
Education, social anthropology, and linguistics,
Law, economic and social history,
Politics and international relations,
Psychology and sociology,
Science and technology studies,
Social policy and social work,

Dergi Kurulları

Editor Board

Editor in chief

Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Managing Editor

Prof.Dr. Ahmet Şekeroğlu, Ömer Halisdemir University, Turkey

Foreign Relations

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Technical Editor

Prof.Dr. Hasan Eleroğlu, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Area Editors

Prof.Dr. Bekir Çınar, Ömer Halisdemir University, Turkey

Prof.Dr. Aykut Gül, Çukurova University, Turkey

Prof.Dr. Yusuf Doğan, Cumhuriyet University, Turkey

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Prof.Dr. Abdullah Yılmaz, Anadolu University, Turkey

Prof.Dr. Eren Yürüdü, Gaziosmanpaşa University, Turkey

Prof.Dr. Zekeriyya Arı, Bursa Uludağ University, Turkey

Prof.Dr. Seyfettin Arslan, Dicle University, Turkey

Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Prof.Dr. Erkan Göksu, Düzce University, Turkey

Prof.Dr. Ömer ALKAN Atatürk Üniversitesi

Prof.Dr. Selami ÖZCAN Yalova Üniversitesi

Prof.Dr. İbrahim ÖZBAY Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof.Dr. Selahattin KOÇ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof.Dr. Mustafa KISAKÜREK Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Publishing Board

Prof.Dr. Bekir Çınar, NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Aykut Gül, Çukurova University

Prof.Dr. Yusuf Doğan, SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Eren Yürüdü, TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2667-4491

Bu ürün Creative Commons Attribution 4.0 tarafından lisanslanmıştır.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (TURAJAS) aşağıda verilen Alan Endeksleri tarafından taranmaktadır;

Cilt: 7 Sayı: 1, 3.07.2024

YIL: 2024

Araştırma Makaleleri

Araştırma Makalesi

1. Hâkimlerin Hakemlik Yaptığı Zaman Taraflara Karşı Adil Olmaları Gerekliğine Dair Hadislerin Değerlendirilmesi

Hayyire Yüksek Ayşe Gültekin

Sayfa : 1-11

PDF

İnceleme Makalesi

2. Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Maneviyat ve Dindarlığa Yönelik Yaşadıkları Sorunlar: Nitel Bir Çalışma

Sevda Uzun Çimen Aslan

Sayfa : 12-18

PDF

Araştırma Makalesi

3. Bir Kasîde-i Bürde Şerhi Olarak Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî’nin “Verdetü’l-Melih fî Şerhi Bürdeti’l-Medih” Adlı Eserinin Mukaddimesinde Öne Çıkan Bedî’ Sanatları

İbrahim Gezer Ramazan Ege

Sayfa : 19-26

PDF

Araştırma Makalesi

4. Kırâatlere Yaklaşımları Bakımından Basra ve Kûfe Nahiv Ekollerinin Mukayesesi

Cihat Çelik Hüseyin Yaşar

Sayfa : 27-33

PDF

Araştırma Makalesi

5. Sırât-ı Müstakîm Dergisi’nde Kadının Sosyal Hayatı ve Ferid Vecdi’nin Dergideki Makaleleri Bağlamında Tesettür

Fatma Göncü İsmail Yüksek

Sayfa : 34-43

PDF

Araştırma Makalesi

6. Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Öğrencilerin Fıkıh Dersine Yönelik Yaklaşımları

Esmâ Mumcu Nazım Bayrakdar

Sayfa : 44-52

PDF

Araştırma Makalesi

7. Nusrettin Boilelli ve Belagat Kitabı

İbrahim Kocabıyık Hasan Onur Demiray

Sayfa : 53-58

PDF

Araştırma Makalesi

8. Yetişkinlere Yönelik Okuma Motivasyonu Ölçeği Geliştirme: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

Ersin Palabıyık

Sayfa : 59-66

PDF

Araştırma Makalesi

9. İngilizce Öğretimi İle İlgili Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi

Murat Tuncer Ezgi Yıldız Çetin

Sayfa : 67-75

PDF

Araştırma Makalesi

10. Ar-Ge Harcamaları ve İşletme Karlılığı Arasındaki İlişki ve BİST’te Bir Uygulama

Ayşe Pınar Kulaklı Mustafa Kısakürek

Sayfa : 76-89

PDF

Tez Özeti

11. Piyasa Değeri ve İşlem Hacmi Yüksek Kripto Paraların Ekonometrik Analizi

Arzu Tosun Acar Ömer Yılmaz

Sayfa : 90-96

PDF

Derlemeler

Derleme

12. Body Image in The Digital Era: Thinspiration, Fitspiration, And Related Disorders

Metin Çınaroğlu

Sayfa : 97-107

PDF

Düzeltilme

Düzeltilme

13. Düzeltilme: BİST’te İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Performans Analizi: MARCOS Metodu

Burhan Erdoğan Yüksel Aydın

Sayfa : 108-108

The Evaluation of Hadiths That Judges Should Be Fair to the Parties When They Act as Arbitrators

Hayyire Yüksek^{1,a,*}, Ayşe Gültekin^{1,b}

Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 31.05.2024

Accepted : 01.07.2024

Keywords:

Hadith

Justice

Judge

Court

Party

ABSTRACT

Justice is a universal rule of law. It has been the only measure sought for the continuity of order and order throughout human history. Considering the importance that Islam attaches to justice, justice has been emphasized repeatedly in the Holy Qur'an and hadiths. Because with justice, the difference between the righteous and the unrighteous is revealed. The most important authority that will realize the functioning of the justice system, which has a great impact on almost every stage of life, is undoubtedly the judges. While there have been studies on the institution of judgeship and the judicial system in many fields such as Islamic law, law, history, etc., there is no study in the field of hadith that examines the hadiths on the need for judges to be just while ruling. In order to contribute to this gap in the field of hadith, the hadiths on the fairness of judges are analyzed. Relevant hadith sources, especially the Qur'anic Sittah, have been scanned on the issue of judges ruling justly. Arabic language dictionaries were consulted for the explanation of the words that are ambiguous, strange and closed in meaning. In this study, six hadiths were analyzed and evaluated on the principle that judges should approach both sides in accordance with the principle of justice when they act as arbitrators. Four of these hadiths are hadiths in which the words "judge" and "judgment" are directly used. The other two hadiths are hadiths that are quoted as examples about the issues that judges should pay attention to during the trial. To the extent that these hadiths can be found, comparisons have been tried to be made with the current law. The equivalents of these hadiths in the current law have been analyzed. In the analysis of the hadiths, three or four narrators from the munthās of the hadiths were analyzed. While evaluating the hadiths, the evaluations of hadith critics, commentators and Islamic law scholars were utilized.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 1-11, 2024

Hâkimlerin Hakemlik Yaptığı Zaman Taraflara Karşı Adil Olmaları Gerektiğine Dair Hadislerin Değerlendirilmesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 31.05.2024

Kabul : 01.07.2024

Anahtar Kelimeler:

Hadis

Adalet

Hâkim

Mahkeme

Taraf

ÖZ

Adalet, evrensel bir hukuk kuralıdır. Tüm insanlık tarihi boyunca düzen ve nizamın sürekliliği açısından aranan yegâne ölçü olmuştur. İslâmiyet'in adaletle verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde defaatle adaletle vurgu yapılmıştır. Zira adaletle haklı ile haksızın farkı ortaya çıkmaktadır. Hemen hemen hayatın her safhasında etkisi çok büyük olan adalet sisteminin işleyişini gerçekleştirecek olan en önemli otorite ise şüphesiz hâkimlerdir. İslâm hukuku, hukuk, tarih gibi birçok alanda hâkimlik müessesesi ve yargılama sistemine dair çalışmalar yapılırken dördü doğrudan hâkimin hüküm verirken adaletli olmaları gerektiğine dair hadisleri inceleyen herhangi bir çalışmaya tesadüf edilememektedir. Hadis alanındaki bu boşluğa katkıda bulunmak üzere hâkimlerin adaletli olmasına dair hadisler incelenmiştir. *Kütübü Sittah* başta olmak üzere hâkimlerin adaletli hüküm vermesine dair ilgili hadis kaynakları taranmıştır. Mana itibari ile müşkil, garib ve kapalı lafızların geçtiği kelimelerin izahatında Arap dili sözlüklerine başvurulmuştur. Bu çalışmada hâkimlerin hakemlik yaptığı zaman mahkeme esnasında her iki tarafa da adalet ilkesi gereğince yaklaşmaları gerektiği ile ilgili altı hadis incelenerek değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu incelenen hadislerin dördü doğrudan hâkim, hüküm kelimelerinin lafız olarak yer aldığı hadislerdir. Diğer iki hadis ise hâkimlerin mahkeme esnasında dikkat etmeleri gereken hususlarla ilgili örnek mahiyetinde aktarılan hadislerdir. Söz konusu hadislerin bulunabildiği ölçüde meri hukuk ile mukayeseleri yapılmaya çalışılmıştır. İncelenen bu hadislerin meri hukuktaki karşılığı incelenmiştir. Sened tahlilinde hadislerin münthāsından üç dört râvinin incelenmesi yapılmıştır. Hadislerin değerlendirmeleri yapılırken muhaddislerin, şârihlerin ve İslam hukuku âlimlerinin değerlendirmelerinden istifade edilmiştir.

^a gulistan_1024@hotmail.com

^b <https://orcid.org/0009-0001-4202-4372> | ayse.gultekin@usak.edu.tr

^{id} <https://orcid.org/0000-0002-0088-880X>

Giriş

Lügat olarak adalet, “doğruluğu zihinde kesinlikle yerleşmiş, sâbit olmuş şey” ve cevri’nin (zulüm) zıddı” anlamına gelmektedir.¹ Masdar isim şeklinde kullanıldığında davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında şirk koşmak) gibi anlamlara gelmektedir.² Ferdî ve içtimai yapıdaki düzeni, hakkâniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan ahlâkî erdem olarak da tarif edilmektedir.³

İslâmiyet, adaletle çok önem vermekte, adalet kavramı da Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyetinde vurgulanmaktadır: “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şâhitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan bir (davranış) tır...”⁴

“Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi gözetmektir.”⁵ âyeti de hâkimlerin hüküm verirken adaleti gözetmeleri gerektiğini belirten âyetlerdendir.

Adaleti tesis edecek en önemli merci hâkimdir. Mecelle’nin 1792. maddesine göre: “Hâkim; hakîm (bilgin), fehîm (zeki), müstakîm (doğru), emîn (güvenilir), mekîn (temkinli) ve metîn (dayanıklı) olmalıdır.”⁶ Bu unsurlar, hâkimin vasıflarını ve yargılama etiğini kapsamaktadır. Buna göre hâkim kelimesine âlim, bilgili, hikmetli yanlışsız olan, fehîm kelimesine zeki, anlayışlı, hukuk kurallarını çok iyi kavrayan, müstakîm kelimesine, doğru, namuslu, dürüst olan, emîn kelimesine güvenilir, emniyetli, kendisine emanet edilebilen, mekîn kelimesine vakarlı, temkinli, iktidar sahibi, muhakeme sırasında ciddi, dikkatli olan; metîn kelimesine ise sağlam, dayanıklı, her türlü dış etkiden uzak, bağımsız, tarafsız ve adil kararlar alan manaları yüklenebilmektedir.⁷ Hâkimin tarafsızlığı sağlamadaki önemine binaen Mecelle’de hâkimin tanımında yer alan bu vasıflar, bir bakıma İslâm’da tarafsız yargılamanın adeta teminatı olmuştur.⁸

İslâmiyet’te Hz. Peygamber’in hâkimlik yönüne ve hâkimlikle ilgili gözettiği ilkelere bakılacak olursa kısa da olsa şu açıklamaları yapmak konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Hz. Peygamber, her şeyden önce Müslümanlar arasında ortaya çıkan sorunları bizzat çözüme ulaştıran bir hâkimdi. Birçok kabilenin İslâmiyet’e girmesiyle birlikte buradaki insanlara İslâm’ı anlatmak, ortaya çıkan sorunlara adalet ilkesi kapsamında çözmek için Medine’den memur, vali ve hâkim atamaları

yapılmaya başlanmıştı.⁹ Hz. Peygamber, eyâletlere gönderdiği hâkimlerde adaletle hüküm verme, emirlere aykırı davranışta bulunmama, her türlü işte yasaklardan sakınma, duruşma sırasında taraflardan her ikisinin aynı anda hazır bulunmaları, hâkimlerin öfkeli bir durumda iken hükmetmemeleri gerektiği gibi adlî sürecin gidişatı ile ilgili talimât-nâmeler veriyor, hâkimlerin uyacakları kuralları bildiriyordu.¹⁰ Hz. Peygamber, hâkimleri atarken onların üstün vasıflarını bilmesine rağmen yine de onları bir nevi hâkimlik stajı mahiyetinde bir sınavdan geçirerek hâkimlik görevine ehil olup olmadıklarını bu şekilde tespit ediyordu. Muâz b. Cebel, Kâdî Şureyh b. el-Hâris, Hz. Ali ve Ka’b b. Sûr yapılan bu sınavları başarıyla geçerek hâkimlik mesleğine tayin edilmişlerdi.¹¹ Hz. Peygamber’in hâkimlerle ilgili olarak gözettiği bu ilke ve uygulamalar, hâkimlerin ne kadar titiz bir incelemeden geçtiklerini ve mahkeme sırasında adaletle son derece önem vermeleri gerektiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

İslâm’da hâkimlerin taraflara karşı adalet ve eşitlik ilkelerini gözettiği birçok örnek söz konusudur. Bunlardan biri de şöyledir: Hz. Ömer’in halifelîği döneminde bir gün, bir adam Hz. Ali’den davacı olmuştu. O sırada halifenin yanında oturmakta olan Hz. Ali’ye, Hz. Ömer “Ya Eba’l-Hasen, kalk da hasmının yanına otur.” dedi. Yargılama bittikten sonra Hz. Ali hoşnutsuz bir şekilde Hz. Ömer’in yanına oturunca halife, bu hoşnutsuzluğun sebebini sordu. Hz. Ali de hasmının yanında kendisine künyesi ile hitap ettiği için o muâmeleden hoşnut olmadığını belirtti. Bunun üzerine Hz. Ömer duygulandı ve Hz. Ali’yi gözünden öperek bu ikazından dolayı teşekkür etti.¹² Örnekte görüldüğü gibi Hz. Ömer’in Hz. Ali’ye künyesi ile hitap etmesi üzerine Hz. Ali’nin hoşnut olmadığı ifade edilmektedir. Arap geleneğinde bir kişiye künyesi ile hitap etmek o kişiye şeref ve itibar kazandıran bir anlama geldiği için hasmının yanında tarafların eşitliğine engel olan bir durum olarak görülmektedir. Bu bağlamda en ince detayların da hesaba katıldığı söylenebilir.

Bu konuda gelen bir başka örnek de şöyledir: Hanefî mezhebinin en önemli âlimlerinden Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ölüm döşeginde iken şu şekilde dua etmiştir: “Ya Rabbi, biliyorsun ki ben hâkimlik yaparken hasımlar arasında adaleti bir hâdisе dışında terk etmedim.” O hâdisе nedir diye sorulduğunda ise: “Bir defasında bir Hristiyan, halifeden davacı olmuştu. Yargılama esnasında halife oturmaktaydı, kendisine diğer davacı gibi ayağa kalkmasını söyleyemedim. Ancak davacı Hristiyan’ı olabildiğince halifeye yaklaştırmaya çalıştıysam da tam

¹ Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtadâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs*, 10 cilt, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1306), 8/9; Ebû’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî’î, *Lisânu’l-Arab*, 15 C, 2.basım, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 11/430.

² Mustafa Çağrı, “Adalet (Ahlâk)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/341.

³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2019), 11.

⁴ *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), el-Mâide, 5/8.

⁵ en-Nisâ, 4/58.

⁶ Mustafa Avcı, “Mecelle’ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği”, *Taad Dergisi*, 7/27, (Temmuz 2016), 46.

⁷ Recep Akcan, “Hâkimin Vasıfları”, *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı*, 4/2, (2014), 279-280.

⁸ Yakup Mahmutoğlu, “İslam Yargılama Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı ve Tarafsızlığı Sağlayan Kurumlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/59, (2018), 1360.

⁹ Murat Akarsu, “İlk Dönem İslâm Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü”, *Eskiye Dergisi*, 37 (Aralık 2018), 59.

¹⁰ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, “Hz. Peygamber Döneminde Hukuksal Gelişim ve Yargısal Örgütlenme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2, (Şubat 2013), 161.

¹¹ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatının Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1975), 89.

¹² Ali Himmet Berki, *İslam’da Kaza Hüküm ve Hâkimlik*, (Ankara: Yargıçoğlu matbaası, 1962), 28.

olarak bir eşitlik oluşmadı.” demiştir.¹³ Burada basit bir detay da olsa Kâdîludât olan Ebû Yûsuf’un bu durumdan nedâmet duyduğunu dile getirmesi aslında hâkimlikte tarafsızlığa verilen önemi göstermektedir.

“Hâkimin tarafsız olması, görevini yaparken hiç kimseyi kayırmamasını, kendisinin veya bir tarafın çıkarını gözetmemesini, duygularına kapılmamasını, kişisel görüşlerinin ve önyargılarının etkisi altında kalmamasını ifade etmektedir.”¹⁴ Bir davaya, yalnızca tarafsız olduğuna inanılan bir hâkim bakabilir. Bu nedenle, hâkimin tarafsızlığından şüphe edilecek herhangi bir objektif sebebin bulunması hâlinde, hâkim tarafsız olarak kabul edilemeyecektir.¹⁵

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin 6. maddesinin 1. fıkrası anlamında tarafsızlık, davanın çözümünü etkileyecek bir önyargı, tarafgirlik ve menfaatin olmaması, özellikle mahkemenin veya üyelerinden bazılarının taraflara karşı, onların leh ve aleyhinde bir duygu veya çıkara sahip olmaması demektir.¹⁶

Taraflı olmak hâkimin davadaki taraflardan birine karşı gösterdiği olumlu alâka ya da olumsuz eğilimdir. Taraflılık hâkimin belirli bir davada görevlerini tarafsız bir şekilde yerine getirmesine engel olan, hükmü etkileyen bir hareket ya da bakış açısı, önyargıdır.¹⁷ Bu hususta meri hukukta da kurallar bulunmaktadır: Bangalor Yargı Etiği ilkelerine göre hâkim yargı faaliyetini yerine getirirken tarafsız ve önyargısız bir şekilde görevlerini sürdürmelidirler.¹⁸ Hâkimlerin Statüsüne İlişkin Avrupa Şartı’na göre ise hâkimler tarafsızlık ve bağımsızlıklarını karşı duyulan güveni sarsabilecek her türlü hareket, eylem veya açıklamalardan kaçınmalıdırlar.¹⁹

Yine hâkimin yargı meclisinde yalnız oturması, mahkemenin gidişatı ile alakalı onu zan altında bırakabileceği için caiz görülmemektedir. Bu durum daha sonraları yargılama işlemini gözetleyen bir sistemin (şühûdü’l-hal) doğmasına yol açmıştır. Hz. Ebû Bekir’in mahkeme sırasında Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’yi her zaman yanında bulundurup davaları onlarla istişare etmesi de bu uygulamanın daha erken dönemlerde başladığını göstermektedir.²⁰

Bu çalışmada, özellikle hâkimlerin yargılama esnasında her iki tarafa da âdil olmaları gerektiğine dair altı hadis tahrir edilerek sened ve metin yönünden değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Kütübü Sitte* başta olmak üzere hâkimlerin adaletli hüküm vermesine dair ilgili hadis kaynakları taranmıştır. Mana itibarı ile müşkil, garib ve kapalı lafızların geçtiği kelimelerin izahatında Arap dili sözlüklerine başvurulmuştur. Kıyaslamada ve hadislerin

erişiminde kolaylık sağlaması açısından Shamela ve Cevâmî’u’l-Kelim programlarından istifade edilmiştir. Hadislerin elverdiği ölçüde şerh kitaplarından izahları yapılmaya çalışılmıştır. İslâm hukuku, hukuk, tarih gibi birçok alanda hâkimlik müessesesi ve yargılama sistemine dair çalışmalar yapılmışken hadis alanında hâkimlerin hüküm verirken adaletli olmaları gerektiğine dair hadisleri inceleyen herhangi bir çalışmaya tesadüf edilememektedir. Çalışmada incelenen hadislerin dördü doğrudan “h-k-m” hâkim, hüküm kelimelerinin yer aldığı yani muhatap kitlenin doğrudan hâkimlerin olduğu metinlerdir. Diğer iki rivayet ise konuya örnek olması açısından Hz. Peygamber’in hâkimlik yaptığında gözettiği adalet ilkesi ve hâkim tayin edeceği kişilere adil olmaya dair verdiği öğüt ile ilgili hadislerdir. Bu hadisler hakkında muhaddis, şârih ve İslam hukukçularının değerlendirmelerine yer verilmiştir. İlgili hadislerin bulunabildiği ölçüde meri hukuk ile mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır.

Hâkimlerin Hakemlik Yaptığı Esnada Taraflara Âdil Olmaları Gerektiği ile İlgili Hadislerin Tahrir ve Değerlendirilmesi

“حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَضْرَمِيُّ قَالَ: نَا عُثْمَانُ بْنُ طَالُوتَ قَالَ: نَا مُحَمَّدُ بْنُ بِلَالٍ قَالَ: نَا عُمَرَانُ الْقَطَّانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا حَكَمْتُمْ فَأَعْدِلُوا، وَإِذَا قُتِلْتُمْ فَأَحْسِنُوا، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مُحْسِنٌ يُحِبُّ الْإِحْسَانَ»

Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “(Herhangi bir konuda) hakemlik yaptığınız zaman âdil olun. Öldürdüğünüz zaman güzelce öldürün. Şüphesiz Allah lütuf sahibidir. Her şeye ihsanda bulunmayı/güzel davranmayı sever.”²¹

Sened Tahlili

Muhammed b. Bilâl: Tam adı Muhammed b. Bilâl el-Kindî Ebû Abdillâh el-Basrî’dir. İmrân el-Kattân’dan rivayet etmiş olup kendisinden rivayet edenler arasında Osman b. Tâlût yer almaktadır. İbn Maîn, kendisi için “leyse bi şey (Bir şey değildir.)” değerlendirmesini yapmakta, Ebû Hâtim ise “münkerü’l-hadis (Makbul olmayan hadis rivayet eder.)” nitelemesini yapmaktadır. Buhârî “fihi nazar (Durumu şüphelidir.)” yorumunu yapmakta iken Ebû Dâvûd ve Nesâî “zayıf” değerlendirmesini yapmaktadırlar.²² İbn Hacer, sadûk olup dokuzuncu tabakada yer aldığını zikretmektedir.²³

İmrân el-Kattân: Tam adı İmrân b. Dâvûd el-Ummî Ebû’l-Avvâm el-Kattân el-Basrî’dir. Katâde’den hadis

¹³ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (İstanbul: Çağrı yayınevi, 1983), 16/61. Mısır baskısından tercüme edilmiştir.

¹⁴ Merih Öden, “Anayasa Yargısında Yargıcın Davaya veya İşe Bakamaması, *AÜHFD* 43/1, (1993), 61.

¹⁵ Yavuz Alangoya/ M. Kâmil Yıldırım / Nevhis Deren/Yıldırım, *Medenî Usûl Hukuku Esasları*, (İstanbul: 2009), 40.

¹⁶ Feyyaz Gölcüklü, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ‘Adil Yargılama’”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 49/1 (Ocak 1994), 211-212.

¹⁷ Melikşah Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Yüksek Lisans Tezi, 2015), 75.

¹⁸ Bangalor Yargı Etiği İlkeleri, 2.1., (Yargıda Doğruluğun Güçlendirilmesine Yönelik Yargı Grubu tarafından kabul edilen 2001 Bangalor Yargı Etiği Taslak Belgesi’nin 25-26 Kasım 2002 tarihlerinde Lahey Barış Sarayı’nda düzenlenen Yüksek Mahkeme Başkanları

Yuvarlak Masa Toplantısında revize edilmiş hâlidir), <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/4a92e0cc-e94b-4912-aaf9-5dfc5b885e98.pdf>.

¹⁹ Hâkimlerin Statüsüne İlişkin Avrupa Şartı, 4.3., <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/6b93439f-7312-4e49-a52d-7e0e2790845a.pdf>.

²⁰ Nasi Aslan, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, edit. Seyfi Karahan, (Adana: Karahan Kitabevi, 2014), 50.

²¹ Taberânî, Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-d-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*. thk. Tarık b. ‘Avdullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, (Kahire: Dârü’l-Harameyn, ts.), 6/40 (No. 5735).

²² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü’l-Tehzib*, (Hindistan: Matbaatü Dâireti Meârifî’n-Nizâmiyye, 1326), 9/82-83. (No. 103).

²³ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü’l-Tehzib*, 1/830 (No. 5766).

rivayet etmiş olup kendisinden hadis nakledenler arasında Muhammed b. Bilâl de yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında “salihî’l-hadis (Hadisi i’tibâr için alınır.” nitelemesini yapmış, İbn Maîn ise “leyse bi’l-gavî” olduğunu zikretmiştir. Nesâî zayıf olarak değerlendirirken İbn Adî, hadisi yazılabilen kimselerden olduğunu belirtmiş, İbn Hibbân onu *Sikât*’ta zikretmiştir.²⁴ İbn Hacer kendisini “sadûk” olarak nitelendirmiş 60 ya da 70’li yıllarda vefat ettiğini ve vehimde bulunduğunu kaydetmiştir.²⁵

Katâde: Tam adı Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz b. Amr İbn Rabîa b. Amr b. el-Hâris b. Sedûs’tur. Enes b. Mâlik’ten hadis rivayet etmiştir. Yahyâ b. Maîn kendisini sika olarak nitelendirmiştir. Ma’mer; Zührî, Katâde ve Hammâd’dan daha fakih kimseyi görmediğini belirtmiştir. Amr b. Ali 61’de doğduğunu ve 56 yaşındayken 117 senesinde vefat ettiğini zikretmiştir.²⁶ İbn Hacer, kendisinin âmâ olarak doğduğunu ve “sika sebt” olduğunu ifade etmiştir.²⁷

Enes: Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî el-Hazrecî’dir. Resulullah’a on yıl hizmet etmiştir. 93 senesinde vefat etmiştir.²⁸

Heysemî, bu hadisin ricâlinin sikât olduğunu zikretmektedir.²⁹ Elbânî, bu hadisi İbn Ebî Âsım’ın *ed-Diyâr*’ta, İbn Adî’nin *el-Kâmil*’de ve Ebû Nuaym’ın *Ahbâru Isbahân*’da aynı senedle zikrettiğini söyleyerek isnadının ceyyid, ricâlinin Muhammed b. Bilâl dışında sika olduğunu belirtmektedir. İbn Adî, Bilâl için “la be’sse bihi” değerlendirmesini yaparken Hâfız, onun sadûk olduğunu ve garib hadis rivayet ettiğini zikretmektedir.³⁰

Hız. Peygamber’in hâkimlik yaparken adaletli olduğunu ve hâkimlerin de âdil olmaları gerektiğini gösteren hadis-i şeriflerden biri de şöyledir:

“حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمُّهُمْ شَأْنَ الْمَرْأَةِ الْمَخْرُومَةِ الَّتِي سَرَقَتْ، فَقَالُوا: وَمَنْ يُعْلَمُ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالُوا: وَمَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلَّا أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَلَّمَهُ أَسَامَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ، ثُمَّ قَامَ فَاخْتَلَبَ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا أَهْلُكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ، وَإِنَّمَا اللَّهُ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا”

“Âişe’den (r.a.) rivayet edildiğine göre hırsızlık yapan Mahzûmoğullarına mensup kadının durumu dolayısıyla Kureyşliler tasaya düştü. Bu kadın hakkında Resulullah (s.a.v.) ile kim konuşabilir, dediler. Kendi aralarında: “Buna Resulullah’ın (s.a.v.) çok sevdiği Üsâme oğlu Zeyd’in dışında kim cesaret edebilir ki?” dediler. Bunun üzerine Üsâme onunla konuştu. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Allah’ın hadlerinden bir had hakkında mı iltimas ediyorsun?’ Sonra kalkıp bir hutbe verdi ve şöyle buyurdu:

“Sizden öncekileri helake götüren yalnızca şu olmuştur: Aralarında şerefli kabul ettikleri kimse hırsızlık yaptı mı ona ilişmezlerdi. Fakat zayıf kabul ettikleri birisi hırsızlık yaptı mı ona had uygularlardı. Allah adına yemin ederim ki eğer Muhammed’in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı onun dahi elini keserdim.”³¹

Sened Tahlili

Leys: Tam adı Leys b. Sa’d b. Abdirrahmân el-Fehmî Ebû’l-Hâris el-Mısırî’dir. Muhammed b. Sa’d, kendisini sika olarak nitelendirirken birçok sahih hadis rivayet ettiğini zikretmektedir. Ahmed b. Hanbel, İclî ve Ya’kûb b. Şeybe de onu sika saymaktadırlar. İbn Bükeyr, Sa’id b. Ebî Meryem onun 94’te doğup 175 senesinde vefat ettiğini kaydetmektedirler.³²

İbn Şihâb: Tam adı Muhammed b. Müslim b. Ubeydullâh b. Abdullah b. Şihâb ez-Zührî’dir. Urve b. Zübeyr’den hadis nakletmiş olup kendisinden nakledenler arasında Leys b. Sa’d yer almaktadır. Ebû Bekir b. Mencüveyh, onun 10 sahabeyi gördüğünü, ezber yönünden zamanının en iyisi olduğunu ve iyi bir fakih olduğunu kaydetmektedir. Muhammed b. Sa’d, Zührî’nin sika olduğunu, çok hadis rivayet ettiğini, birçok ilmi bildiğini ve iyi bir fakih olduğunu zikretmektedir. Ali b. Medîni, kendisinin 2000’e yakın hadis rivayet ettiğini ifade etmektedir. Halife b. Hayyat, 51 senesinde doğduğunu belirtirken İbrahim b. Sa’d, Yahyâ b. Bükeyr, Muhammed b. Sa’d vd. onun 124 senesinde vefat ettiğini zikretmektedirler.³³ İbn Hacer sebt olması itibarı ile ittifak edildiğini kaydetmektedir.³⁴

Urve: Tam adı Urve b. Zübeyr el-Avvâm b. Huveylid b. Esed b. Abdüluzza el-Esedî Ebû Abdillâh el-Medenî’dir. Hz. Âişe’den hadis rivayet etmiş olup kendisinden nakledenler arasında İbn Şihâb ez-Zührî de yer almaktadır. İclî, kendisi hakkında sika, Medinelî ve tabii yorumunu yaparken Muhammed b. Sa’d, onu sika sebt olarak nitelendirmekte, çok hadis rivayet ettiğini ve fakih olduğunu zikretmektedir. Heysem b. Adî, Ebû Ubeyd, Muhammed b. Sa’d, Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr ve Amr b. Ali, onun 94’te öldüğünü kaydetmektedirler.³⁵

Âişe: Tam adı Âişe binti Ebî Bekir es-Sıddîk Ümmü’l-Mü’minîn’dir. Hz. Peygamber’in hanımı olup kadınların en fakihidir. İbn Hacer 57 senesinde vefat ettiğini kaydetmektedir.³⁶

Bu hadis, müttefekun aleyh olup birçok kaynaktan rivayet edilmiş olmakla birlikte rivayetlerden en sahihini nakletmekle iktifa ettik. Bu hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî ve İbn Hibbân benzer lafızlarla Leys-İbn Şihâb- Urve-Âişe tariki ile rivayet etmişlerdir.³⁷ Tirmizî, bu bapta Mes’ûd İbnü’l-Acma’ ve Câbir hadislerinin olduğunu söyleyerek Âişe hadisine

²⁴ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl-fi esmâi’r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Marûf, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 8/130 (No. 226).

²⁵ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/429 (No. 5154).

²⁶ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, 23/498-517 (No. 4848).

²⁷ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/453 (No. 5518).

²⁸ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/115 (No. 565).

²⁹ Ebû’l-Hasen Nürüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, 10 cilt, (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994, 1414), 5/197 (No. 9001).

³⁰ Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’s-sahiha ve şey’in min fikihihâ ve fevâidihâ*, (Riyad, Mektebetü’l-Me’ârif li’neşr ve’t-Tevzî’, 1996), 1/840 (No. 469); Ebû Nuaym el-İsfahânî Ahmed b. Abdullah, *Tarihü Isbahân=Ahbâru Isbahân*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 2/76; Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, el-Kâmil fi duâfâi’r -

ricâl, (Beyrut: el-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 7/307; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ed-Dahhâk İbn Ebî Âsım eş-Şeybânî, *ed-Diyâr*, (Kıratşa: İdâretü’l-Kuran ve’l-Ulûmî’l-İslâmiyye, ts.), 1/52.

³¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 60, (No. 3475); İbn Hacer, *Muhtasarü Fethu’l-Bârî*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İhtisar eden: Ebû Suhayb Safa ed-Davvî Ahmed el-Adevî, (İstanbul: Polen Yayınları, 2007), 7/195-196.

³² Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, 24/255-278 (No. 5016).

³³ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, 26/419-441 (No. 5606).

³⁴ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/506 (No. 6296).

³⁵ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, 20/11-24 (No. 3905).

³⁶ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/750 (No. 8633).

³⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 60 (No. 3475); Müslim, “Hudûd”, 8 (No. 1688); Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 37 (No. 4373); Tirmizî, “Hudûd”, 15 (No. 1430); İbn Mâce, “Hudûd”, 20 (No. 2547); Nesâî, “Kat’u’s-Sârik”, 46 (No. 4899); İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, 10/248 (No. 4402).

“hasen sahih” değerlendirmesini yapmıştır.³⁸ Elbânî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî’nin rivayet ettikleri Âişe hadisinin sahih olduğunu zikretmiştir.³⁹ Tahâvî, İbn Şihâb’tan itibaren aynı senedle ve benzer lafızlarla bu hadisi rivayet etmiştir.⁴⁰ Bunların dışında bu hadisi Hâkim Câbir tariki ile, Abdürrezzâk b. Hemmâm Ömer b. Ebî Seleme tariki ile Taberânî de Ümmü Seleme tariki ile şâhit olarak rivayet etmişlerdir.⁴¹

Hadis-i şerifte bahsi geçen kadın Mahzûm kabilesinden Fâtıma binti Esved olup Ebû Seleme’nin yeğenidir. Söz konusu diğer rivayetler bir araya getirildiğinde bu kadının Resulullah’ın evinden bir kumaş çaldığı ve soylu bir aileye mensup olduğu için bazı sahabiler nezdinde ona el kesme cezası verilmesinin ağır geldiğini, bu cezayı engellemek için Resulullah’ın ayrı bir sevgi beslediği Üsâme b. Zeyd’i ona gönderdikleri görülmektedir. Bunun üzerine Resulullah’ın bunu caiz görmeyip soylu ailelerin hırsızlık suçu işlediğinde serbest bırakılıp düşük durumdaki ailelere ise had cezası uygulanmasının eski milletlerin yok olmasına neden olduğunu, suçu her kim işlerse işlesin bu konudaki kararlılığını göstermek adına hırsızlık yapan kimsenin kendi kızı dahi olsa elinin kesileceğini ifade etmiş ve Fâtıma binti Esved’in eli kesilmiştir. Bu kadının daha sonra pişman olup kendisini düzelttiği, evlendiği ve bazı ihtiyaçları için Hz. Âişe’nin yanına geldiği rivayet edilmektedir.⁴²

Bu hadis-i şeriften anlaşıldığına göre had gerektiren bir cezayı affetmek ya da hafifletmek adına yetkili kimselerin araya girerek şefaathçi olmaları caiz değildir. Bu hüküm hâkim nezdinde dava başladıktan sonrası içindir. Bunda tüm âlimler ittifak etmektedirler. Ancak dava henüz mahkemeye ulaşmadan evvel suçu hafifletmeye çalışmak ya da bunun için araya aracı koymak âlimlerin çoğuna göre müstehaptır. Elbette bu durum kötülüğe hayatında sıklıkla yer vermeyen insanlar için geçerlidir. Had gerektirmeyen suçlardaysa suçlu olan kimsenin affedilmesi için şefaathçi olmak ve şefaati kabul etmek caizdir.⁴³

Bu bağlamda Hz. Ömer’in şu sözünü nakletmek de hâkimlerin mahkemede taraflar arasındaki adalete ne kadar önem vermeleri gerektiğini göstermesi açısından güzel bir örnektir: “Bir gün Halife Ömer, bir sahabiyle arasında çıkan ihtilaf sebebiyle hâkimin huzuruna çıktı. Hâkim, büyük sahabilerden Zeyd bin Sâbit’ti (r.a.). Zeyd’i bu vazifeye tayin eden de halifenin kendisiydi. Zeyd bir an kendini halifenin ağırlığı altında hissedip “Şöyle buyurun.” diyecek oldu. Hz. Ömer hiddetlendi. Oraya bir davalı olarak gidiyordu. Hâkimse, kendisine ayrı bir yer gösteriyordu. Ömer (r.a.), parmağını hâkime doğru çevirerek şu ibretli ikazda bulundu: “Huzurunda halife ile halktan birisi eşit olmadığı müddetçe sen bu makama layık olamazsın! Hâkim, vazife başında iken halifenin değil, Allah’ın emrini ve hükmünü yerine getirmelidir.”⁴⁴

Diğer bir hadis ise şu şekildedir:

“حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ حَنْشٍ، عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ قَاضِيًا، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ تُرْسِلُنِي وَأَنَا حَدِيثُ السِّنِّ، وَلَا عِلْمَ لِي بِالْقَضَاءِ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ سَيَهْدِي قَلْبَكَ، وَيُثَبِّتُ لِسَانَكَ، فَإِذَا جَلَسَ بَيْنَ يَدَيْكَ الْخَصْمَانِ، فَلَا تَقْضِيَنَّ حَتَّى تَسْمَعَ مِنَ الْآخِرِ، كَمَا سَمِعْتَ مِنَ الْأَوَّلِ، فَإِنَّهُ آخِرُ أَنْ يَتَيَّنَ لَكَ الْقَضَاءُ»، قَالَ: «فَمَا زِلْتُ قَاضِيًا، أَوْ مَا شَكُكْتُ فِي قَضَائِهِ بَعْدَ»

Ali (r.a.) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) beni Yemen’e hâkim olarak göndermişti. Kendisine Ey Allah’ın Resûlü! Sen beni gönderiyorsun ama ben çok küçüğüm ve nasıl hüküm vereceğimi bilmiyorum, dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Allah senin kalbini doğru hüküm verebilme yoluna eristirecek, dilini de bu doğru yolda hüküm vermek üzere sabit kılacak. Binaenaleyh mahkeme olmak üzere huzuruna iki hasım geldiği zaman birincisini dinlediğin gibi diğerini de dinleyinceye kadar hüküm verme. Bu vereceğin hükmün aydınlığa kavuşması için daha uygundur.” Hz. Ali sözlerine devamlı “O günden beri hâlâ bu tavsiyesine göre hâkimliğe devam ediyorum.” ya da “Bir daha hüküm vermede tereddüde düşmedim.” dedi.⁴⁵

Sened Tahlili

Simâk: Tam adı Simâk b. Harb b. Eys b. Hâlid b. Nezzâr b. Muâviye b. Hârise b. Rebî’a b. Âmir b. Zühl b. Sa’lebe ez-Zühelî Ebû’l-Muğîre el-Kûfî’dir. Muhammed b. Harb ve İbrâhim b. Harb’in kardeşidir. Muğîre b. Şu’be’yi görmüştür. Enes b. Mâlik ve Haneş el-Kinânî gibi isimlerden hadis nakletmiştir. Şerik b. Abdillâh el-Kâdî kendisinden hadis rivayet etmiştir. Ali İbû’l-Medînî yaklaşık 200 kadar hadisinin olduğunu zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel, Simâk’ın hadislerinin Abdülmelik b. Umeir’in hadislerinden daha sahih olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn onu “sika” olarak değerlendirmiştir. İclî, hadisinin caiz olduğunu, hiçbir kimsenin hadisini terketmediğini, onun şiirde âlim ve fesâhat sahibi bir kimse olduğunu zikretmiştir. Nesâî kendisi hakkında “leyse bihî be’s” ve “fi hadîsihi şey” değerlendirmelerini yapmıştır. İbn Hirâş, “leyyinün fi’l-hadîs” demiştir. Ebû’l-Hüseyn b. Kânî 123 senesinde vefat ettiğini zikretmiştir.⁴⁶

Haneş: Tam adı Haneş b. el-Mu’temir’dir. İbn Rebî’a, el-Kinânî, Ebû’l-Mu’temir el-Kûfî de denir. Ali b. Ebî Tâlib’ten hadis nakletmiş, kendisinden nakledenler arasında da Simâk b. Ebî Harb yer almıştır. Kendisi hakkında Buhârî “Yetekellemüne fi hadîsihi (Hadisini tenkit etmişlerdir.)” derken, Ebû Dâvûd onun “sika” olduğunu belirtmiş, Nesâî “Leyse bi’l-kavî (Hadisi kuvvetli değildir.)” İbn Hibbân “la yahteccü bihî (Hadisi delil olmaz.)” demiştir. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî *Müsnedü Ali*’nin Hasâisu Ali’inde onun hadisini rivayet etmişlerdir.⁴⁷

³⁸ Tirmizî, “Hudûd”, 15 (No. 1430); İbn Mâce, “Hudûd”, 20 (No. 2547).

³⁹ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 37 (No. 4373); Tirmizî, “Hudûd”, 15 (No. 1430); İbn Mâce, “Hudûd”, 20 (No. 2547); Nesâî, Kat’us Sârik, 46 (No. 4899).

⁴⁰ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, 4/383 (No. 1681); Tahâvî, *Şerhu Meânî’l-âsâr*, 3/171 (No. 4982).

⁴¹ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 4/421 (No. 8145); Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 10/202 (No. 18831); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, 7/272 (No. 7479).

⁴² Necati Yeniel-Hüseyn Kayapınar, *Süneni Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, redaksiyon: Mehdi Ali Seçkin, (İstanbul: Yılmazlar cilttevi, 2000), 15/43.

⁴³ Necati Yeniel-Hüseyn Kayapınar, *Süneni Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 15/43-44.

⁴⁴ İhsan Atasoy-Mehmed Paksu-Cemal Uşşak-Zeki Sarıtoprak, “Sahabiler Ansiklopedisi”, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2011), 60.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 6 (No. 3582).

⁴⁶ Mizzi, *Tehzib’ül-Kemâl*, 12/115-121 (No. 2579).

⁴⁷ Mizzi, *Tehzib’ül-Kemâl*, 7/432-433 (No. 1556).

İbn Hacer kendisini “sadûk” olarak değerlendirmiş, üçüncü tabakada yer aldığını, vehmettiğini ve mürsel hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.⁴⁸

Ali: Ali b. Ebî Tâlib İbn Abdülmuttalib İbn Hâşim el-Hâşimî’dir. Sahabîdir. Resûlullah’ın amcasının oğlu olup kızı ile evlenmiştir. İlk Müslüman olanlardan olup aşere-i mübeşşeredendir. Hicri 40 senesinde vefat etmiştir.⁴⁹

Bu hadîsi Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Simâk’tan itibaren aynı senedle ve benzer lafızlarla rivayet etmişlerdir.⁵⁰ Elbânî bu hadîslerin “hasen” olduğunu zikretmiştir.⁵¹ Nesâî hadîsi *Sünenü’l-kübrâ*’sında aynı tarih ve benzer lafızlarla rivayet etmiştir.⁵² Ahmed b. Hanbel de hadîsi Şerik’ten itibaren aynı senedle ve benzer lafızlarla rivayet etmiş, “ecderü” kelimesi yerine yine aynı anlama gelen “ahrâ” kelimesini kullanmıştır.⁵³ Şuayb Arnavut, “hasen li gayrihi” olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Beyhakî ve Hâkim en-Nisâbü’rî de hadîsi aynı tarihle ve benzer lafızlarla rivayet etmişlerdir.⁵⁵ Zehebî *Telhîs*’inde sahîh olduğu yorumunu yapmıştır.⁵⁶

Hattâbî, bu hadisin hâkimin taraflardan birini dinleyip diğerini dinlemeden hükümde bulunmasının caiz olmadığına delalet ettiğini ifade etmektedir. Bu durumda mahkemede hazır bulunmayan bir taraf hakkında hüküm vermek de caiz olmamaktadır. Zira orada olmayan tarafın davanın sonucunu değiştirecek kadar güçlü bir delilinin olması ihtimali vardır. Kâdî Sureyh, Ömer b. Abdülaziz, İmam Ebû Hanife ve İbn Ebî Leylâ bu görüştedirler. Aynı, İmam Mâlik, İmam Ahmed ve İmam Şafîî, taraflardan birinin bir şehirde olduğunun bilinmesi ancak yeri belli olmadığı için mahkemeye çağırılmaması durumunda taraflardan birinin dinlenmesiyle yetinilmesi ve gıyabında hükmetmenin caiz olduğunu zikretmektedirler. Fakat yeri bilinen ve kendisi ile iletişim kurulamadığı için mahkemeye gelmeyen kimse hakkında iki görüş olduğunu ifade etmektedirler. Bunlardan biri gaib olan tarafın dilediği zaman mahkemeye gelmesi kaydı ile orada hazır bulunan tarafın ifadesi ile yetinilip hüküm verilebileceği görüşüdür. Ancak bu durum suçlu kimselerin gaib tarafı istismar etmeye kadar varabilmektedir. Bu nedenle Ashabı rey, sanığın ölü olması durumunda aleyhine hükmedilebileceğini, bir kimseye emanet bırakan kimsenin, emaneti bıraktığı kişi bulunamazsa o emanetin sahibine verilmesine hükmedilebileceğini, bir kadının kocasından nafaka almak üzere mahkemeye gitmesi ve kocasının mahkemeye gelmemesi durumunda hâkimin kadına bu nafakayı verebilmesini, sanık kimsenin çocuk olup da mahkemeye gelmemesi durumunda hâkimin onu

dinlemeden hükmedebileceği, bir kimsenin şüfa hakkının bilgisi dışında satıldığını iddia etmesi ve davalının da mahkemeye katılmaması durumunda gıyabında hükmedilebileceğini ifade etmektedirler.⁵⁷ Bazı Hanefî fakihleri, gaib kimsenin aleyhine hükmetmenin sahîh olmadığını ve bu mezhebe göre meşhur olanın bu olduğunu zikretmektedirler.⁵⁸

“حَدَّثَنَا وَائِلَةُ بْنُ الْحُسَيْنِ، ثنا كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ، ثنا بَقِيَّةُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عِيَّاشٍ، حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ التَّمِيمِيُّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ ابْتَلَى بِالْقَضَاءِ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ لَوْ بَيْنَهُمْ فِي الْمَجْلِسِ فِي الْإِشَارَةِ وَالنَّظَرِ، وَلَا يَرْفَعُ صَوْتَهُ عَلَى أَحَدٍ الْخَصْمَيْنِ أَكْثَرَ مِنَ الْآخَرِ»

Ümmü Seleme’den şu şekilde rivayet edilmiştir: “Müslümanlar arasında kim kadılık görevini yaparsa mecliste oturmada, işaret ve bakışlar hakkında onlar arasında âdil davransın. Hasımlarından (birini bırakıp) diğerine karşı sesini daha çok yükseltmesin.”⁵⁹

Hadisin farklı bir isnadı da şu şekildedir:

“أَخْبَرَنَا بِقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنِي أَبُو مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي بَكْرِ مَوْلَى بَنِي تَمِيمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا ابْتُلِيَ بِالْقَضَاءِ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ لَوْ بَيْنَهُمْ فِي الْمَجْلِسِ وَالْإِشَارَةِ» قَالَتْ: وَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: «إِذَا ابْتُلِيَ بِالْقَضَاءِ بَيْنَ النَّاسِ فَلَا يَرْفَعُ صَوْتَهُ عَلَى أَحَدٍ الْخَصْمَيْنِ أَكْثَرَ مِنَ الْآخَرِ»⁶⁰

Elbânî, bu hadisin çok zayıf olduğunu ifade etmektedir. Elbânî, Ebû Ya’lâ’nın *el-Müsned*’inde yer alan İsmâil b. Ayyâş-Abbâd b. Kesîr-Ebû Abdillâh-Atâ b. Yesâr-Ümmü Seleme tarihinin isnad yönüyle çok zayıf olduğunu, Hâfızın bu isnada metruk, Ahmed’in de uydurma hadislerin rivayet edildiğini söylediğini zikretmiştir. Ayrıca Taberânî rivayetinde yer alan İsmâil b. Ayyâş’ın da zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁶¹

Sened Tahlili

İsmail b. Ayyâş: Tam adı İsmâil b. Ayyâş b. Süleym el-Anesî Ebû Utbe el-Hımsî’dir. Akramı Bakıyye b. Velîd kendisinden hadis nakletmiştir.⁶² İbn Hacer, kendisini sadûk olarak nitelendirmiş olup belde halkından yaptığı rivayetlerin sadûk, diğerlerinden olanların ise muhallat olduğunu ifade etmiştir. 8. tabakadan olup 181 ya da 182 senesinde vefat etmiştir.⁶³

Ebu Bekir et-Temimi: Bu râvi ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlayamadık. Ancak bir hadis programına ait

⁴⁸ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/183 (No. 1577).

⁴⁹ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/402 (No. 4753).

⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 6 (No. 3582); Tirmizî, “Ahkâm”, 5 (No. 1331).

⁵¹ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 6 (No. 3582); Tirmizî, “Ahkâm”, 5 (No. 1331).

⁵² Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 7/422 (No. 8366).

⁵³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel bi’l-ehâdis müzile bi’l-ahkâmî Şuayb el-Arnaüt aleyhâ*, 6 cilt. (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 1/149 (No. 1280).

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/149 (No. 1280).

⁵⁵ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 4/105 (No. 7025); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 10/140 (No. 20990).

⁵⁶ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 4/105 (No. 7025).

⁵⁷ Süleyman b. El-Eş’as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, trc. Necati Yenieli – Hüseyin Kayapınar, Redaksiyon: Mehdi Ali Seçkin, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1991), 13/162-164; Ashabı rey: En büyük özenlerini âyet ve hadislerden, kıyas ve benzeri yollarla genel esaslar belirlemeye ve ortaya çıkan meseleleri,

âyet ve hadislerin zahiri mânâları yanında bu esaslara göre çözmeye çalışan âlimlere verilen genel isimlendirmedir. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 269.

⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve İstılahâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, 8 cilt, (İstanbul: Bilmen yayınevi, 1970), 8/231.

⁵⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, 23/386 (No. 923); Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/365 (No. 4466); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ lil Beyhakî ve fi Zeylihi el-Cevherü’n-Nakî*, 10/135 (No. 20961).

⁶⁰ İshak b. Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, thk. Abdulgafûr b. Abdülhak el-Belûsî, (Medine: el-Mektebetü’l-İmân, 1991), 1. Basım, 5 cilt, 4/82 (No. 1846).

⁶¹ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-da’ife ve’l-mevdû’a ve eseruhâ esseyyi’ fi’l-ümmeti*, (Riyad: Dâru’l-Me’ârif el-Memleketü’l-Arabiyye es-Sü’ûdiyye, 1992), 14 cilt, 1. Basım, 5/220 (No. 2195).

⁶² Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, 3/163-165 (No. 472).

⁶³ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, 1/109 (No. 473).

web sayfasından adının Ebû Bekr et-Temîmî olup rütbesine “makbul” denildiği, İsmâil b. Ayyâş ve Ebû Muhammed’in kendisinden hadis nakletmiş olup kendisinin de Atâ b. Yesâr’dan hadis rivayetinde bulunduğu bilgisine ulaşabildik.⁶⁴

Atâ b. Yesâr: Tam adı Atâ b. Yesâr el-Hilâlî Ebû Muhammed el-Medenî el-Kâs’tır. Ümmü Seleme’den hadis rivayet etmiştir. Yahyâ b Maîn, Ebû Zür’a ve Nesâî kendisini sika olarak nitelendirmiştir. Zeyd b. Eslem 103 ya da 104 senesinde vefat ettiğini söylerken Heysem b. Adî 97 senesinde vefat ettiğini belirtmiş, Vâkıdî, 83 yaşında iken 103 senesinde vefat ettiğini zikretmiştir.⁶⁵

Ümmü Seleme: Tam adı Hind binti Ebî Ümeyye b. Mugîre b. Abdillâh el-Mahzûmiyye olup Hz. Peygamber’in hanımı ve müminlerin annesidir. 62 senesinde vefat etmiştir.⁶⁶

Hiz. Ömer’in, Ebû Musâ el-Eş’arî’ye gönderdiği mektup, İslam yargılama hukukunun en önemli detaylarını içerisinde barındırırken aynı zamanda hâkimlerin dikkat edeceği vasıfları aktarması yönüyle de dikkat çekmektedir. Bu mektupta Hiz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye hitapen “...Mahkemede kendilerine yer vermekte ve onlara bakışında insanlar arasına eşit davran ki, güçlü olan, kendisini koruyabileceğin ümidine girmesin, zayıf olan da senin adaletinden ümitsizliğe düşmesin.” ibareleri yer almaktadır.⁶⁷ Bu ibareler hâkimlerin mahkeme esnasında her iki tarafa da eşit şekilde muamele etmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hâkim oturma pozisyonu (mesafesi) itibarı ile her iki tarafı da eşit şekilde oturtur, onları aynı şekilde karşılar, bakış ve jest mimik yönünden de taraflara eşit şekilde muamelede bulunur. Taraflardan herhangi birine gülemez, delilini onlardan birine telkin edemez, şakalaşamaz.⁶⁸ Hâkimin tarafsız olması, görevini yaparken hiç kimseyi kayırmamasını, kendisinin veya bir tarafın çıkarını gözetmemesini, duygularına kapılmamasını, kişisel görüşlerinin ve önyargılarının etkisi altında kalmamasını ifade etmektedir.⁶⁹

Anayasa Mahkemesi bazı kararlarında yargı bağımsızlığı kavramını hâkimin tarafsızlığı anlamında kullanmaktadır: “Hukuk devletinin olmazsa olmaz koşulu olan bağımsız yargı gücü, günümüzde temel hak ve özgürlüklerin olduğu kadar kamusal düzenin korunmasının da güvencesidir. Yargının bağımsızlığının amacı ise bireylere her türlü etki, baskı, yönlendirme ve kuşkudan uzak kalınarak adaletin dağıtılacağı güven ve inancını vermektir. Bu bağlamda, Anayasa’nın 138. maddesinde düzenlenen objektif bağımsızlık da yargılama çalışmalarında hâkimlerin hiçbir etki altında kalmamaları gereğine dayanmaktadır. Taraflardan birinin davasını üstlenen bir avukatın kısa bir süre önce o mahkemede hâkim veya savcı olarak görev yapmış olması, karşı tarafta

ve toplumda kuşku ve rahatsızlık yaratabilir. Yargıya bir etkinin yapılması kadar, yapılabilmesi olasılığı da adaleti olumsuz yönde etkileyerek sonuçta yargı bağımsızlığını zedeler.”⁷⁰

Anayasa Mahkemesi bazı kararlarında ise tarafsızlığa hâkimlik teminatı bağlamında vurgu yapmaktadır: “Hâkimlik teminatı, hâkimlerin bağımsızlığını sağlamaya yönelik kurumların en önemlisidir. Hâkimlerin bağımsızlığı, hâkimlerin objektif bağımsızlığı olduğu halde, hâkimlik teminatı hâkimlerin kişisel bağımsızlığıdır. Hâkimlik teminatı hâkimlere tanınan bir ayrıcalık değil, toplum için kabul edilen ve hâkimlerin görevlerini tam bir güven ve tarafsızlık içinde yapabilmelerini sağlayan bir kurumdur. Burada söz konusu olan, hâkimin kişisel yararı olmayıp, kamunun yararadır. Hâkimlik teminatının amacı, bu görevi yürütenlerin özgür ve tarafsız karar verebilmelerini sağlamak, dolayısıyla topluma, adaletin her türlü baskı ve etkiden uzak olarak dağıtıldığı hususunda güven vermektir.”⁷¹

Bir davaya, ancak tarafsız olduğuna inanılan bir hâkim bakabilir. Bu nedenle, hâkimin tarafsızlığından şüpheye düşülecek objektif sebeplerin bulunması durumunda, hâkim tarafsız olarak kabul edilemeyecektir. Bu, hâkime, davanın taraflarına karşı mesafeli olma ve objektif davranma yükümlülüğü yüklemektedir. Özellikle, hukuk yargılamasının önemli işlevlerinden birisinin, taraflar arasında mevcut olan hukukî uyumsuzlukların tarafları bağlayıcı bir şekilde çözümlenmesi ve bu sayede hukukî barışın sağlanması olduğu dikkate alındığında, taraflara mesafeli ve objektif bir hüküm verme sürecinin gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Davanın tarafları, hâkimin tarafsızlığına güvendikleri ölçüde, onun kararını bağlayıcı olarak tanıyıp kabul edeceklerdir.⁷²

”عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ : نَزَلَ عَلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رَجُلٌ وَهُوَ بِالْكَوْفَةِ ثُمَّ قَدِمَ خَصْمًا لَهُ فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَخْصَمَ أَنتَ؟ قَالَ : نَعَمْ قَالَ فَتَحَوَّلَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَهَانَا أَنْ نَضِيفَ الْخَصْمَ إِلَّا وَخَصْمَهُ مَعَهُ

Hasen b. Ebî'l-Hasen el-Basrî şöyle rivayet etmiştir: “Bir gün halife olan Hz. Ali, evinde birisini konuk etmişti, bu zat halifenin evinde konuk olmayı sürdürürken, başka bir kişi aleyhine dava açmak istemişti. Hz. Ali ise hâkim olarak taraflardan birisini konuk ederken, uyumsuzluk hakkında hüküm vermektan kaçınmış ve ‘Hz. Peygamber, bizi taraflardan birisi diğer taraf onun yanında olmadığı sürece konuk etmemizi yasakladı.’” demiştir.⁷³

Sened Tahlili

İsmâil b. Müslim: Tam adı İsmâil b. Müslim el-Abdî Ebû Muhammed el-Basrî’dir. Kays kadısıdır. Hasan el-Basrî’den hadis rivayet etmiştir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür’a,

⁶⁴ <https://hadith.islam-db.com/narrators/8961/%D8%B9%D8%B7%D8%A7%D8%A1-%D8%A8%D9%86-%D9%8A%D8%B3%D8%A7%D8%B1>

⁶⁵ Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, 20/125-127 (No. 3946).

⁶⁶ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 1/754 (No. 8694).

⁶⁷ Rifât Uslu, “İslam Yargı Hukukunda Hâkimlik Müessesesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/4, (2018), 68-69; Alâüddin Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi’ü's-Sanâi’*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 7/9.

⁶⁸ Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-Ihtiyâr li ta'ili'l-muhtâr*, (Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.), 2/86-87.

⁶⁹ Merih Öden, “Anayasa Yargısında Yargıcın Davaya veya İşe Bakamaması”, 61.

⁷⁰ Varol Karaaslan, “Hâkimin Tarafsızlığı İlkesi ile Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi Arasındaki İlişki”, *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı*, 4/2, (Ağustos 2016), 100.

⁷¹ Varol Karaaslan, “Hâkimin Tarafsızlığı İlkesi”, 100.

⁷² Varol Karaaslan, “Hâkimin Tarafsızlığı İlkesi”, 100; Melanie Koch, *Die richterliche Prozessförderungspflicht nach dem ZPO-Reformgesetz*, (Hamburg: 2003), 150.

⁷³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 8/300 (No. 15291); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ li'l-Beyhakî ve fi Zeylihi el-Cevherü'n-Nakî*, 10/137 (No. 20974); Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebisüt*, Editör: Mustafa Cevat Akşit, (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008), 16/76.

Ebü Hâtim ve Nesâî kendisi hakkında sika değerlendirmesini yapmışlardır.⁷⁴ İbn Hacer, kendisinin sika olup 6. tabakada yer aldığını zikretmiştir.⁷⁵

Hasen: Tam adı Hasen b. Ebî'l-Hasen el-Basrî olup babasının ismi Yesâr el-Ensârî'dir. İbn Hacer kendisini sika, meşhur fazıl fakih olarak nitelendirirken çok fazla mürsel hadis ve tedlis yaptığını ifade etmiştir. 3. tabakanın başı olup 90 yaş civarında iken 110 senesinde vefat etmiştir.⁷⁶ Ali b. Ebî Tâlib'i görmüş ve ondan hadis rivayet etmiştir.⁷⁷

Ali: Tam adı Ali b. Ebî Tâlib b. Abdülmuttalib b. Hâşim el-Hâşimî'dir. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, kızının eşidir. 40 senesinde vefat etmiştir.⁷⁸

İslam hukukunda genel kaide olarak hâkim mahkeme sırasında taraflardan yalnız birisini evine kabul edemez, mahkeme salonunda veya başka bir yerde, taraflardan biri ile baş başa kalamaz, taraflardan biri olmadan diğerine misafir olamaz.⁷⁹

Bu durumun meri hukuktaki yansıması ise şu şekildedir: Tarafsızlık ilkesinin sonucu olarak hâkimin taraflarla veya tarafların vekilleriyle mahkeme salonu haricinde iletişim kurmaması gerekir.⁸⁰ Amerikan hukukunda da devam etmekte olan bir davada hâkimin tarafların birisinden habersiz olarak diğer tarafla görüşmesi, iletişim içinde olması hâkimin yaptırımla karşılaşmasına hatta meslekten çıkarılmasına neden olmaktadır.⁸¹ Bu mânâda İslâm Hukuku ile meri hukukun birebir örtüşüğünü söylemek mümkündür.

"وحدثنا عبد الباقي قال: حدثنا إسماعيل بن الفضل حدثنا محمد بن مصفى حدثنا بقية حدثنا الأوزاعي حدثنا يحيى بن أبي عمرو الشيباني عن أبي مريم عن أبي هريرة: "أن النبي صلى الله عليه وسلم قام فينا يوم تبوك، فقال: إياكم والإفراد، قالوا: يا رسول الله! وما الإفراد؟ قال: يكون أحدكم أميراً أو عاملاً، فتأتي الأرملة واليتيم والمسكين، فيقول: اقعد حتى أنظر في حاجتك، يتركون مقردين، لا تقضى لهم حاجة، ويأتي الرجل الغني أو الشريف، فيقعه إلى جنبه، فيقول: ما حاجتك؟ فيقول: حاجتي كذا وكذا، فيقول: اقضوا حاجته، وعجلوا بها."

Ebü Hüreyre (r.a.), Nebi (s.a.v.) ile birlikte Tebuk gazvesinde bulunduğu sırada kendisinin şu şekilde buyurduğunu rivayet etmiştir: "İnsanlar arasında ayrımcılık yaparak onları değersizleştirmekten (ikrad) kaçınınız. Sizden biriniz emir ya da bir görevli olduğunda kendisine dul, yetim ve fakir gelir ve onlara: 'İhtiyacını giderene kadar şuraya otur.' denilirse bu durumda onlar mukarridin olarak bırakılmış olurlar. İhtiyaçları giderilmez, çözüme kavuşturmak için harekete geçmezler.

Saygın, zengin bir kimse geldiğinde ise onu kendi yanlarına oturturlar. Sonra ihtiyacının ne olduğunu sorarlar. Zengin kimse de ihtiyacının ne olduğunu söyler. Bunun üzerine o kimseler, zengin kişinin ihtiyacının derhal giderilmesini söylerler."⁸²

Sened Tahlili

Abdülbâkî: Tam adı İbn Kâni' Abdülbâkî b. Kâni' el-Bağdâdî'dir. Zehebî, kendisinin imam, hâfiz, sadûk ve becerikli olduğu değerlendirmesini yapmış, 265 senesinde doğduğunu belirtmiştir. Hadis işittiği kimseler arasında İsmâil b. Fadl el-Belhî de yer almıştır. Berkânî, Bağdatlıların onu sika olarak nitelendirdiğini kendisinin ise zayıf gördüğünü belirtmiştir. Hatîb, kendisinin Şevvâl ayının 351 senesinde vefat ettiğini kaydetmiştir.⁸³ Hatîb, Berkânî'nin onu neden zayıf saydığını anlamadığını zira İbn Kâni'in ilim ve dirâyet ehli olduğunu, hocalarının ise genellikle onu sika kabul ettiğini ancak ömrünün sonuna doğru hafızasının değiştiğini ifade etmiştir.⁸⁴ Berkânî ve İbn Hazm İbn Kâni'in zayıf olduğunu, Dârekutnî de hıfzı kuvvetli sayılmakla birlikte hatasında ısrar ettiğini söylerken başta Hatîb el-Bağdâdî olmak üzere İbnü'l-Cevzi, Zehebî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr ve İbn Hacer el-Askalânî gibi hadis otoriteleri onu güvenilir kabul etmişlerdir.⁸⁵

İsmâil b. Fadl: Tam adı İsmâil b. Fadl b. Mûsâ b. Mismâr b. Hânî' Ebû Bekr el-Belhî'dir. Abdülbâkî b. Kâni'dan hadis rivayet etmiştir. Kendisi hakkında "sika" değerlendirmesi yapılmıştır. Dârekutnî ise "la be'se bihî" demiştir. İbn Kâni' kendisinin 286'da vefat ettiğini zikretmiştir.⁸⁶

Muhammed b. Musaffâ: Tam adı Muhammed b. Musaffâ b. Behlûl el-Kuraşî Ebû Abdillâh el-Himsî'dir. Bakıyye b. Velîd'den hadis rivayet etmiştir. Ebü Hâtim, sika olarak nitelendirirken Nesâî onu saduk olarak değerlendirmiştir. İbn Hibbân kendisini *Sikât*'ta zikretmiş ve hata yaptığını söylemiştir. İbn Fudayl, onu Himis'tan Mekke'ye 246 senesinde gittiğini, Cuhfe'de hastalanıp Mina'da vefat ettiğini zikretmiştir.⁸⁷ İbn Hacer, kendisini sadûk olarak değerlendirirken evhamları olduğunu ve tedlis yaptığını belirterek 10. tabakada yer aldığını, 246 senesinde vefat ettiğini kaydetmiştir.⁸⁸

Bakıyye: Tam adı Bakıyye b. Velîd b. Sâid b. Kâ'b b. Harîz el-Kilâ'î Ebû Yuhmid el-Himsî'dir. Muhammed b. Sa'd ve Ebü Zûr'a, sikalarından aldığı hadisler hakkında kendisinin sika olduğunu belirtmiştir. İclî, ma'rûf olanlardan aldığı hadisler hakkında sika olduğunu

⁷⁴ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/196-197 (No. 482).

⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/144 (No. 483).

⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/236 (No. 1227).

⁷⁷ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/97-98 (No. 1216).

⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/402 (No. 4753).

⁷⁹ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Arabî, ts.), 2/86-87.

⁸⁰ İnceoğlu, *Yargıcın Davranış İlkeleri*, 84.

⁸¹ Sibel İnceoğlu, *Devlette Etikten Etik Devlete: Yargıda Etik*, (İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 2012), 60.

⁸² Ebû Bekr Ahmed b. Ali Er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed-Sâid Bektâş-Muhammed Ubeydullah Hân-Zeyneb Muhammed Hasen Fulâte, (by: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2010), 8/7; Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadihân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî – Safvetü's-Sekâ, 5. Basım, (by: Müessesetü'r-Risâle, 1401m-1981h.), 6/29 (No. 14705); Mecdüddîn Ebi's-Seadât Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybânî el-Cezerî İbn Esîr, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis*

ve'l-Eser, thk. Tâhir Ahmet ez-Zâvî- Mahmut Muhammed et-Tanâhî, 5 cilt, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979h), 4/36.

⁸³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût vd., (by: Müessesetü'r-Risâle, 1985), Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/526-527 (No. 303).

⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (by: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 2002), 5/50-51 (No. 4538).

⁸⁵ Halil İbrahim Kutlay, "İbn Kâni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/104.

⁸⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 7/281 (No. 3272).

⁸⁷ Mizzi *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/465-469 (No. 5613).

⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/507 (No. 6304).

belirtirken İbn Adî, Şam ehlinin aldığı rivayetlerin sebt olduğunu kaydetmiştir. Yezîd b. Abdü Rabbe, Bakıyye'nin 110 senesinde doğduğunu söylediğini ifade etmiştir. Muhammed b. Sa'd ve Muhammed b. Abdillâh da onun 197 senesinde vefat ettiğini zikretmişlerdir.⁸⁹

Evzâ'î: Tam adı Abdurrahmân b. Amr b. Ebî Amr'dır. Yuhmid eş-Şâmî olarak da bilinir. Ebû Amr el-Evzâ'î, Şam ehlinin ve zamanının hadis ve fıkıh imamıdır. Yahyâ b. Ebî Amr'dan hadis rivayet etmiş olup kendisinden hadis nakledenler arasında Bakıyye b. Velîd de yer almaktadır. Muhammed b. Sa'd, onun 88'de doğup 157 senesinde vefat ettiğini, sika, güvenilir, sadık, fazıl olup çok hadis rivayet ettiğini zikretmiştir. Amr b. Ali, Abdurrahmân b. Mehdî'nin hadiste imamların 4 kişi olduğunu ve bunlar içerisinde Evzâ'î'nin de yer aldığını kaydetmiştir.⁹⁰

Yahyâ b. Ebî Amr es-Seybânî: Tam adı Yahyâ b. Ebî Amr es-Seybânî Ebû Zûr'a eş-Şâmî el-Humusî'dir. Ebû Meryem'den hadis rivayet etmiş olup kendisinden hadis nakledenler arasında amcasının oğlu Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'î de yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel kendisi hakkında şeyh sika sika değerlendirmelerini yapmış, İclî, Ya'kûb b. Süfyân saduk olarak nitelendirmiştir. Ebû Ali Hâfız en-Nisâbü'rî de onun hadisleri toplayan sika râvilerden olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân onu *Sikât*'ta zikretmiştir. Ali b. Sirâc el-Mısırî, 150'den sonra vefat ettiğini kaydederken Damre de onun 85 yaşındayken vefat ettiğini zikretmiştir.⁹¹

Ebû Meryem: Ebû Meryem el-Ensârî'dir. El-Hadramî eş-Şâmî olarak da bilinir. Dimeşk Camisi'nin hizmetkârıdır. Hâlid b. Velîd'in Cami için görevlendirdiği kimselerden olup Ebû Hüreyre'nin azatlı kölesi olduğu zikredilmiştir. Ebû Hüreyre'den hadis rivayet etmiş olup kendisinden de Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî hadis rivayet etmiştir. İclî, kendisinin sika bir tâbiî olduğunu zikretmiştir.⁹²

Ebû Hüreyre: Hâfız sahabîlerden olmakla birlikte tam adının ne olduğu konusunda ihtilaf vardır. Tam isminin Abdurrahman b. Sahr olduğu söylenir. İbn Amr, İbn Âmir, Abdullah b. Mâiz de denilir. 78 yaşında iken 57/677, 58/678 ya da 59/679 senesinde vefat etmiştir.⁹³

Cessâs, Müttakî el-Hindî ve İbnü'l-Esîr, eserlerinde bu rivayete yer vermektedirler. Bu rivayetle emir ya da görevli olan kişilerin (hâkimlerin) insanlar arasında ayrımcılık yapmadan herkese eşit şekilde davranılması gerektiği vurgulanmaktadır.

İbn Manzûr, "agrade" kelimesinin değersizleştirilerek susmak, susturulmak manasında kullanıldığını ifade etmiştir. Bu kelimenin aslını ise "Devenin üzerine oturmakta olan bir kargayı maymunların kovarak orayı rahat buldukları için kendilerinin oturduğu" şeklinde ifade etmektedir.⁹⁴ Kanaatimizce burada mecâzî manada

hâkimlere ikrâd yapmaktan (maymunluk yaparak insanları değersizleştirip susturmak) sakınmaları gerektiği, hâkimlerin sırf kendi rahatları için tıpkı maymunların kargaya yaptığı gibi taraflara keyfine göre adaletsiz muamelede bulunmamaları gerektiği güzel bir teşbihle açıklanmaktadır. Cessâs bu metnin taraflar arasında eşit muamelede bulunmanın zorunluluğuna delâlet ettiğini zikretmektedir.⁹⁵

Hız Peygamber'in hâkimlik yaparken adalete ne kadar önem verdiğini bilen sahabe de bu konuda son derece titiz davranmıştır. Örneğin Mısır'da yaşayan Hz. Ömer'in oğlu Abdurrahmân, Mısır valisi olan Amr b. As'a içki içip sarhoş olduğunu itiraf etmiş, bunun üzerine vali, Abdurrahman'ı evinin avlusunda yani halkın göremeyeceği bir şekilde cezalandırmıştır. Bunun haberini alan halife Hz. Ömer, Amr b. As'a kızmış ve oğlunu Mısır'dan çağırıp aleni bir şekilde yeniden cezalandırmıştır.⁹⁶ Bu durum, kendi öz oğlu da olsa makam ve rütbenin adaletin önüne geçemediğinin bir göstergesi olmuştur. Meri hukuka göre Bangalor İlkelerinde, hâkimin bizzat kendisinin veya hâkimin üzerinden başka birisinin, hâkimlik mesleğinin itibarını kendisi veya yakınları dâhil hiç kimseye çıkar sağlayacak şekilde kullanmaması gerektiği düzenlenmiştir.⁹⁷ İtalya'da bir hâkim bir meslektaşından baktığı bir davanın sanığının kefaletle tahliye edilmesi için ricada bulunmuş, bu istekte bulunan hâkim disiplin cezası almıştır.⁹⁸

Yargılama faaliyeti esnasında hâkim tarafından belirli kişilere diğer taraflara göre daha özel ve ayrıcalıklı şekilde davranılıyorsa bu durum hâkimin mesleğe uygunluk vasfı bakımından yeterli olmadığını gösterir.⁹⁹

Örnek vermek gerekirse bölgede veya ülkenin tamamında saygı gören veya yüksek mevkide olan bir kişiye mahkemede ayrıcalık sağlanması, diğer kişilerden farklı bir şekilde muamele edilmesi mahkemenin bağımsız ve tarafsızlığı görünümüne uymaz ve bu şekilde davranan bir hâkimin mesleğe uygun olduğu da söylenemez. Böyle bir davranış taraflardan birisini cesaretlendirirken diğerinde de mahkemenin tarafsız olmadığı intibahı oluşturabilir.¹⁰⁰ Meri hukuka baktığımız zaman Adalet ve kanun önünde eşitlik ilkesi, Türk Ceza Kanunu Kitabının Genel Hükümler Bahsinin Temel İlkeler ve Tanımlar kısmında Madde 3'te şu şekilde yer almaktadır:

"(1) Suç işleyen kişi hakkında işlenen fiilin ağırlığıyla orantılı ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunur.

(2) Ceza Kanununun uygulamasında kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılamaz ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaz."¹⁰¹

⁸⁹ Mizzi *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/192-199 (No. 738).

⁹⁰ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/307-315 (No. 3918).

⁹¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/480-483 (No. 6893).

⁹² Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 34/281-282 (No. 7619).

⁹³ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 34/366-378.

⁹⁴ Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15 Cilt, 2.B., (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 3/348.

⁹⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/7.

⁹⁶ Nasî Aslan, *Yargılama Etiği*, 179; İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, *Menâkıbu Ömer*, thk. Zeyneb İbrahim, (Beyrut, 1980), 240-243.

⁹⁷ Bangalor Yargı Etiği İlkeleri, 4.9., <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/4a92e0cc-e94b-4912-aaf9-5dfc5b885e98.pdf>

⁹⁸ Sibel İnceoğlu, *Yargı Bağımsızlığı ve Yargıya Güven Ekseninde Yargıcın Davranış İlkeleri*, (İstanbul: Beta Yayınları, 2008), 98.

⁹⁹ Adnan Koşum, *İslam Hukuk Doktrininde Yargı Hataları*, (İsparta: Fakülte Kitabevi, 2004), 48.

¹⁰⁰ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye*, çev. Ahmed Meylani, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2004), 3/180; Nasî Aslan, *Yargılama Etiği*, 56.

¹⁰¹ TCK madde 3, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

Görüldüğü üzere Türk Ceza Kanunundaki Temel İlkeler kısmında yer alan bu maddeler İslâm hukukunda hâkimlerin taraflar arasında hiçbir özel muâmele yapamayacağını ve her iki tarafa da her yönden adaletle yaklaşması gerektiği noktasında birleşmektedir.

Sonuç

Tarih boyunca toplumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen en önemli hukuk kuralı adalet olmuştur. Zira adalet sayesinde haklı ile haksız ayırt edilebilmekte ve toplumdaki düzen inşa edilebilmektedir.

Bu çalışmada özellikle hâkimlerin yargılama esnasında her iki tarafa da âdil olması gerektiğine dair altı hadis incelenerek sened ve metin yönünden değerlendirilmiştir. Sened tahlilinde toplamda 25 râvi sıhhat yönünden incelenmiştir. Bu râvilerden Ebû Bekr et-Temîmî hakkında çok fazla bir bilgiye ulaşılamasa da Muhammed b. Bilâl, İmrân b. Kattân, Haneş b. Mu'temir, İsmail b. Ayyâş ve Muhammed b. Musaffâ hakkında sadûk değerlendirmeleri yapılmakta, diğer râvilerin ise genellikle sika olarak nitelendirildiği görülmektedir. İncelenen hadislerin dördü doğrudan "h-k-m" hâkim, hüküm kelimelerinin yer aldığı yani muhâtab kitlenin doğrudan hâkimlerin olduğu metinlerdir. Diğer iki rivayet ise konuya örnek olması açısından Hz. Peygamber'in hâkimlik yaptığında gözettiği adalet ilkesi ve hâkim tayin edeceği kişilere âdil olmaya dair verdiği öğüt ile ilgili hadislerdir. Hadisi- şeriflerde hâkimlerin taraflardan birini nasıl dinliyorlarsa diğerini de aynı şekilde dinlemeleri gerektiği, hasımlardan yalnızca birine karşı sesini yükseltmemesi gerektiği, bir hasma diğeri olmadan misafir olarak gidemeyeceği, ikrâddan kaçınmaları gerektiği ve tarafların oturdukları yere varıncaya kadar onlar arasında adaletin gözetilmesi gerektiği açık olarak zikredilmektedir. Meri hukukta da yine aynı şekilde taraflar arasında dil, din, ırk, mezhep, sosyal statü gibi farklılıklara itibar edilmeden herkese eşit şekilde muamelede bulunması gerektiği kanunlarla düzenlenmiştir. Dolayısıyla gerek İslam hukukunda gerekse meri hukukta yer alan bu ifadelerin her birinin titizlikle adalet ve eşitlik ilkeleri üzerine bina edildiği ve hâkimlerin de bu temel ilkeler doğrultusunda hareket etmeleri gerektiği görülmektedir. Hz. Ali'nin hâkimin taraflardan biri olmadan diğerinin evine konuk olamayacağını Hz. Peygamber'in yasakladığını bildirdiği rivayet, hâkimlerin adaletli olmaları gerektiğini göstermektedir. Meri hukuka bakıldığında hâkimin mahkeme dışında taraflardan biriyle özel görüşme yapmaması ve iletişim kurmaması gerektiği görülmektedir. Amerikan hukukunda ise bir hâkimin taraflardan biriyle diğerinden habersiz olarak yaptığı görüşme hâkimin meslekten ihrâc edilmesine neden olmaktadır. Bu yönüyle ele aldığımız bu rivayet ve meri hukukun gözettiği ilkenin bağdaştığı söylenebilir. Yine hadislerde geçen hâkimlerin zengin fakir, mevki sahibi ya da yetim ayrımı gözetmeksizin tüm taraflara eşit muamelede bulunmaları gerektiğini belirten rivayetle meri hukuktaki eşitlik ilkelerinin örtüştüğü söylenebilir. Zira meri hukukta hâkimin yetkilerini kullanarak aile üyelerine iltimas geçmesi yasaklanmaktadır. Yine Türk Ceza Kanununun Temel İlkeler kısmında madde 3'te kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konuları yönünden

ayrım yapılamayacağı ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınamayacağı açık bir şekilde yer almaktadır. İslâmiyetin üzerine hassasiyetle eğildiği adalet sisteminin sadece İslam hukukunda değil aynı zamanda meri hukukta da benzer şekillerde yansımalarının görüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla adaletin aslında sadece tek bir toplumun hukuk sistemi için değil tüm hukuk sistemleri için olmazsa olmaz bir ölçüt olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira adalet evrensel bir hukuk kuralıdır. Adaleti yerine getirecek en önemli organ olan hâkimlerin de bu evrensel hukuk kuralını en iyi şekilde yerine getirmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel bi'l-ehâdis müzile bi ahkâmî Şuayb el-Arnaût aleyhâ*. 6 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Akarsu, Murat. "İlk Dönem İslâm Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü". *Eskiye Dergisi* 37 (Aralık 2018), 59.
- Akcan, Recep. "Hâkimin Vasıfları". *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı*. 4/2, (2014), 279-280.
- Alangoya, Yavuz vd. *Medenî Usûl Hukuku Esasları*. 7. Basım, İstanbul: 2009.
- Aslan, Nasi. *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*. edit. Seyfi Karahan. Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilatının Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1975.
- Avcı, Mustafa. "Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği". *Taad Dergisi*, 7/27, (2016), 33-58.
- Aydın, Melikşah. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Berki, Ali Himmet, *İslamda Kaza Hüküm ve Hakimlik*, Ankara: Yargıçoğlu matbaası, 1962.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî. *es-Sünenü'l-Kübrâ li'l-Beyhakî ve fi zeylihi el-Cevherü'n-Nakî*. 10 Cilt. Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Meârif, 1344.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslamiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 8 Cilt, İstanbul: Bilmen yayınevi, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. byy: Dâru Tavku'n-Necat, 1422.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî*, thk. İsmetullâh İnâyetullâh Muhammed-Sâid Bektâş-Muhammed Ubeydullâh Hân-Zeyneb Muhammed Hasen Fulâte. byy: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2010.
- Çağrı, Mustafa. "Adalet (Ahlâk)", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/341-343. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb Arnavut, Hasan Abdülmin'im Şilbî, Abdülâtilî Hızullâh, Ahmed Berhûm, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Elbânî, Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahiha ve şeyin min fikhîhâ ve fevâidihâ*. 6 Cilt, Riyad: Mektebetü'l-Meâ'rif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1996.
- Elbânî, Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a ve eseruhâ esseyyi' fi'l-ümmeti*. Riyad: Dâru'l-Me'ârif il-Memleketi'l-Arabiyye es-Sü'ûdiyye, 14 Cilt. 1992.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. 7. Basım, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2019.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdül-Humeyd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asrıyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, trc. Necati Yeniel – Hüseyin Kayapınar, Redaksiyon: Mehdi Ali Seçkin. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1991.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Târîhu İsbehân=Ahbârü İsbehân*, thk. Seyyid Küsrevi Hasan, 2 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Gölcüklü, Feyyaz. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ‘Adil Yargılama’”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 49/1 (Ocak 1994), 199-234.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. (Zehebî'nin *Telhîsi* ile birlikte) thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411-1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, 10 cilt, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994/1414.
- İmamoglu, Hüseyin Vehbi. “Hz. Peygamber Döneminde Hukuksal Gelişim ve Yargısal Örgütlenme”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2, (Şubat 2013), 161.
- İnceoğlu, Sibel. *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılama Hakkı*. 3. Basım, İstanbul: 2008.
- İnceoğlu, Sibel. *Yargı Bağımsızlığı ve Yargıya Güven Ekseninde Yargıcın Davranış İlkeleri*. İstanbul: Beta Yayınları, 2008.
- İnceoğlu, Sibel. *Devlette Etikten Etik Devlete: Yargıda Etik*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 2012.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Ma'ved, Abdülfettah Ebû Sünne de tahkikine katılmış, Beyrut: el-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Ebû Asım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî. *ed-Diyât*. Kıratşa: İdaretü'l-Kuran ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Matbaatü Dâireti Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbü't-Tehzîb*, Suriye: Dârü'r-Reşîd, 1406/1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Muhtasarü Fethu'l-Bârî*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İhtisar eden: Ebu Suhayb Safa ed-Davî Ahmed el-Adevî, İstanbul: Polen Yayınları, 2007.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt, byy.: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân*. thk. Şuayb Arnaût. 18 Cilt. 2. Basım. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye-Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*, 15 Cilt, 2. Basım. Beyrut: Dârü Sâdir, ts.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedü İshâk b. Râhûye*. thk. Abdulgafûr b. Abdülhak el-Belûsî. Medine: el-Mektebetü'l-İmân, 1991.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddin Ebî's-Seadât Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. thk. Tahir Ahmet ez-Zâvî-Mahmut Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İhsan Atasoy-Mehmed Paksu-Cemal Uşşak-Zeki Sarıtoprak, “Sahabiler Ansiklopedisi”. İstanbul: Nesil Yayınları, 2011.
- Karaarslan, Varol. “Hâkimin Tarafsızlığı İlkesi ile Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi Arasındaki İlişki. *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı*, 4/2, Ağustos 2016.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Koch, Melanie: Die richterliche Prozessförderungspflicht nach dem ZPO-Reformgesetz, Hamburg 2003.
- Koşum, Adnan. *İslam hukuk Doktrininde Yargı Hataları*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. 2. Basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kutlay, Halil İbrahim. “İbn Kânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Mahmutoğlu, Yakup. “İslam Yargılama Hukukunda Hakim'in Tarafsızlığı ve Tarafsızlığı Sağlayan Kurumlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/59, (2018), 1347-1362.
- Merginânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye*, çev. Ahmed Meylani, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2004.
- Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'îli'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl-fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdîmelik b. Kadîhân el-Hindî. *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akval ve'l-Efal*. thk. Bekrî Hayyânî – Safvetü's-Sekâ, 5. Basım, byy.: Müessesetü'r-Risale, 1401m-1981h.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü's-Suğrâli'n-Nesâi*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406-1986.
- Öden, Merih. “Anayasa Yargısında Yargıcın Davaya veya İşe Bakamaması”. *AÜHFD* 43/1, (1993), 61-124.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr. *et-Tahbîr fî Mu'cemi'l-Kebîr*. thk. Münîre Nâcî Sâlim. 2 Cilt, Bağdat: Rîasetü Dîvânî'l-Evkâf, 1395/1975.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Editör: Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. İstanbul: Çağrı yay., 1983.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb Arnaût. 16 Cilt, 1. Basım. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zühri Neccâr-Muhammed Seyyid Câdü'l-Hak. Medine: Âlemü'l-Kütüb, 1414-1994.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Tarık b. 'Avdullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dârü'l-Harameyn, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Uslu, Rifat. “İslam Yargı Hukukunda Hâkimlik Müessesesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7/4, (2018), 64-77.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Şiyerü A'lâmî'n-Nübelâ*. thk. Şuayb Arnaût vd. 25 Cilt. byy.: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Problems Experienced by Foreign University Students Studying in Turkey Towards Spirituality and Religiosity: A Qualitative Study

Sevda Uzun^{1,a,*}, Çimen Aslan^{1,b}

¹Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gümüşhane, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 19.06.2023

Accepted : 03.07.2024

Keywords:

Foreign student
Spirituality
Religiosity
Qualitative study
Religious

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the problems experienced by foreign university students studying in Turkey regarding spirituality and religiosity by using a qualitative phenomenological approach. Phenomenological research design, which is a qualitative research design, was used in this research. This qualitative research was conducted with 65 volunteer foreign students. The interviews were conducted individually and face-to-face. The data were made using Colaizzi's phenomenological analysis method. In the analysis of the data, five categories (thoughts about the contribution of spirituality, problems experienced due to being a foreign student, problems experienced related to spirituality, problems experienced related to religiosity and spirit) eleven sub-themes (spiritual, social, physical, communication/environment, family, people, environment, worship, social, physical and spiritual) were identified. It has been determined that most of the foreign students do not have problems in a religious sense, but they have problems related to spirituality. In addition, it has been found that students sometimes feel loneliness and exclusion due to living in a different country. It has been determined that foreign students receive social support from their families, perform social activities and religious practices in order to protect and improve their mental health.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 12-18, 2024

Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Maneviyat ve Dindarlığa Yönelik Yaşadıkları Sorunlar: Nitel Bir Çalışma

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 19.06.2023

Kabul : 03.07.2024

Anahtar Kelimeler:

Yabancı öğrenci
Maneviyat
Dindarlık
Nitel çalışma
Din

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin maneviyat ve dindarlığa yönelik yaşadıkları sorunları niteliksel fenomenolojik bir yaklaşım kullanarak değerlendirmektir. Bu çalışmada nitel araştırma deseni olan fenomenolojik araştırma tasarımı kullanılmıştır. Bu nitel araştırma 65 gönüllü yabancı öğrenci ile yapılmıştır. Görüşmeler bireysel olarak ve yüzyüze gerçekleştirilmiştir. Veriler, Colaizzi’nin fenomenolojik analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde beş kategori (maneviyatın katkısına yönelik düşünceler, yabancı uyruklu öğrenci olmaktan dolayı yaşanan sorunlar, maneviyatla ilgili yaşanan sorunlar, dindarlığa yönelik yaşanan sorunlar ve ruh) on bir alt tema (ruhsal, sosyal, fiziksel, iletişim/ortam, aile, kişiler, ortam, ibadet, sosyal, fiziksel ve ruhsal) saptanmıştır. Yabancı uyruklu öğrencilerin birçoğunun dini anlamda sorun yaşamadığı fakat maneviyatla ilgili sorunlar yaşadıkları belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin farklı bir ülkede yaşamaktan dolayı bazen yalnızlık hissettiği ve dışlanma yaşadığı saptanmıştır. Yabancı uyruklu öğrencilerin ruh sağlığını korumak ve geliştirmek için ailelerinden sosyal destek aldığı, sosyal aktiviteler ve dini uygulamalar yaptığı belirlenmiştir.

Giriş

Son yıllarda binlerce yabancı uyruklu öğrenci Türk üniversitelerinde öğrenim görmeye başlamış ve ülkemiz bu alanda oldukça önemli adımlar atmıştır. Küreselleşen dünyada ekonomik alandaki rekabetin eğitim alanına da yayıldığı görülmektedir. Türkiye'nin küçük illerindeki bir üniversitede bile yabancı uyruklu öğrenciler öğrenim görmektedir (Şahin ve Demirtaş, 2014).

İnsanlığın en eski deneyimlerinden biri olan göç olgusu, zaman içerisinde farklı boyutlar kazanarak yeni formlar altında varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Göç ile birlikte bireyler kültürlerini, dillerini de gittikleri ülkelere taşımakta bazen de sorunlar yaşamaktadır (Güllü, 2016). Yabancı bir kültürde yaşamının kültürel geçiş yapan bireyler için zorlayıcı bir deneyim olduğu düşünülmektedir. Bireyin farklı toplumda etkin bir şekilde var olabilmesi yeni kültüre uyum sağlamasıyla mümkün olabilmektedir (Batır & Okur, 2016). Bu süreçte kültürün önemli bir parçası olan din ve maneviyat da oldukça önemlidir. Özellikle ülkemize eğitim için gelen yabancı uyruklu öğrencilerin yeni toplumda var olabilmeleri ve eğitim hayatlarını tamamlayabilmeleri için yeni kültüre adapte olmaları gerekmektedir (Mori, 2000; Sağır, 2020).

Yabancı uyruklu öğrenciler, öğrenimleri sırasında, ülkemizde eğitim, dil, ekonomik, psikolojik, sosyal ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemler yaşamaktadırlar. Bu sorunlar öğrencilerin öğrenimlerine yaşadıkları şehirlere adaptasyonlarını güçleştirmektedir. Bunun yanında öğrenciler sosyal ve sportif aktivitelere katılım, yurt ve barınma sorunları, aileden uzak olma, dışlanma ve yalnızlık gibi sorunlar da yaşamaktadır (Özçetin, 2013).

Din ve maneviyatın yaşam doyumuna etkisi genellikle pozitifdir. Araştırmalara bakıldığında (Yapıcı, 2007), dini inançların dindar insanların performanslarını ve diğer alanlardaki başarılarını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Din ve maneviyat insanlara günlük hayatın zorluk ve sıkıntılarıyla baş etmek içinde yardım etmektedir. Din ile iş memnuniyeti arasında genellikle pozitif bir ilişki bulunmakta, dini inanç ve pratiklerin iş stresini azaltmakta olduğu bildirilmektedir. Din ve maneviyat, insanların hayata daha pozitif bir şekilde sarılmalarına yardım ederek yaptıkları işi daha anlamlı hale getirmektedir. Dinler aynı inancı paylaşanları bir araya getirerek bir grup oluşturmakta ve grup içi dayanışma için önemli bir sosyal destek üretmektedir. Grupla bütünleşme düzeyi arttıkça, bireyin gruptan aldığı sosyal destek de artmakta ve bu şekilde mensuplarına sosyal destek sağlayan dinler, dolaylı olarak ruh sağlığında koruyucu bir işlev görmektedir (Altun, 2015; Rio ve White, 2016).

Din ve maneviyat, depresyon, kaygı, korku, öfke, aşağılık duygusu, yabancılaşma vb. gibi ruh sağlığını tehdit eden duygular üzerinde hafifletici etkiye sahiptir. Psikoterapi sürecinde, hastanın Tanrı'yla kurduğu içsel temasın, terapist ile kurulan ilişki gibi olumlu bir fonksiyon icra ettiği belirtilmektedir (Yapıcı, 2007). Literatür taramasında yabancı uyruklu öğrencilerde maneviyat ve dindarlıkla ilgili yaşadıkları sorunları ele alan çok az çalışmaya rastlanılmıştır ve bu bağlamda bu çalışma Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite

öğrencilerinin maneviyat ve dindarlığa yönelik yaşadıkları sorunları niteliksel fenomenolojik bir yaklaşım kullanarak değerlendirmesi ve açısından önemlidir. Bu çalışma Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin maneviyat ve dindarlığa yönelik yaşadıkları sorunları niteliksel fenomenolojik bir yaklaşım kullanarak değerlendirmek amacıyla yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Araştırma Tipi

Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin maneviyat ve dindarlığa yönelik yaşadıkları sorunları niteliksel fenomenolojik bir yaklaşım kullanarak değerlendirmek için nitel araştırma deseni olan fenomenolojik araştırma tasarımı kullanılmıştır. Bu tasarım, yeni bir olguyu (olay veya deneyim) katılımcıların bakış açısıyla tanımlamada, zengin veri sağlamada ve deneyimlerini detaylandırmada yüksek derecede özgürlük sunduğu için seçilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu yaklaşım, araştırılan olgunun özünü ortaya çıkarmak ve deneyimi 'tam olarak kendini sunduğu gibi, ona ne ekleme ne de çıkarma yapmadan' sunmakla ilgilidir (Morrow, Rodriguez ve King, 2015; Willing, 2013; Merriam, 2019).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, problemle ilgili belirlenen niteliklere sahip kişi, olay, nesne veya durumlardan örneklem oluşturulmasıdır (Altunay, Oral ve Yalçınkaya, 2014; Başkaya ve Demir, 2023). Araştırmanın örneklemini üniversitemizde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler oluşturmuştur. Örneklemeye dahil edilme kriterleri çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden yabancı uyruklu öğrenci olmak, Türkçe bilmek idi. Örneklemiden dışlanma kriterleri, yabancı uyruklu öğrenci olmamak, çalışmaya katılmayı kabul etmemek olarak belirlenmiştir.

Ayrıca çalışma, Niteliksel Araştırma Raporlama İçin Konsolide Kriterler (COREQ) yönergelerine uygun olarak raporlanmıştır (Tong, Sainsbury ve Craig, 2007; Başkaya ve Demir, 2023). (Çizelge 1).

Veri Toplama

Araştırma, 15 Ekim-15 Aralık 2022 tarihleri arasında Türkiye'nin kuzeyinde bir ilde bulunan bir üniversitede gerçekleştirilmiştir. Kriterlere uyan öğrenciler görüşmeye davet edildi. Veri doygunluğu bir çalışmada oldukça önemlidir ve çalışmamızda da toplamda 65 katılımcıyla görüşülmüş ve veriler tekrarlayınca doygunluk göz önünde bulundurularak görüşmeler sonlandırılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yabancı uyruklu öğrencilerle yapılan görüşmelerde uygun bir ortamda ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler, nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan ve araştırmacılar tarafından literatüre dayalı olarak oluşturulan ve üç uzmanın görüşleri doğrultusunda düzeltilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki görüşmelerin 35 ile 45 dakika arasında sürmüştür.

Çizelge 1. Niteliksel Araştırmayı Raporlamak İçin Birleştirilmiş Kriterler (COREQ).

Table 1. Unified Criteria for Reporting Qualitative Research (COREQ).

No	Öge	Rehber sorular	Açıklamalar
Alan 1: Çalışma grubu ve özellikleri: Kişisel Özellikler			
1	Görüşmeci/kolaylaştırıcı	Görüşmeyi hangi yazar/yazarlar gerçekleştirdi?	Görüşmeyi ikinci yazar yürütmüştür.
2	Kimlik bilgileri	Araştırmacının kimlik bilgileri nelerdi?	Birinci yazar: Doktora İkinci yazar: Lisans
3	Meslek	Çalışma sırasında meslekleri neydi?	Birinci yazar: Dr. Öğretim Üyesi, Psikiyatri Hemşireliği
4	Cinsiyet	Araştırmacı kadın mı erkek miydi?	İkinci yazar: Lisans hemşirelik öğrencisi, İki araştırmacı: Kadın
5	Deneyim ve eğitim	Araştırmacı hangi deneyime veya eğitime sahipti?	Birinci yazar nitel kurslar almış, nitel araştırmalar konusunda deneyime sahip ve uluslararası dergilerde nitel çalışmalar yayınlamıştır.
Alan 1: Çalışma grubu ve özellikleri: Katılımcılarla ilişki			
6	İlişki durumu	Eğitim başlamadan önce bir ilişki kuruldu mu?	Çalışmaya başlamadan önce bir ilişki kurulmamıştır.
7	Görüşmecinin katılımcı bilgisi	Katılımcılar araştırmacı hakkında ne biliyorlardı?	Öğrenciler araştırmacının öğrenci olduğunu biliyorlardı
8	Görüşmeci özellikleri	Görüşmeci hakkında hangi özellikler bildirildi?	Her görüşmenin başında öğrencilere çalışmanın amacı ve hedefleri hakkında bilgi verildi.
Alan 2: Çalışma tasarımı: Teorik çerçeve			
9	Metodolojik yönelim ve Teori	Çalışmayı desteklemek için hangi metodolojik yönelim belirtildi?	Bu fenomenolojik bir çalışmaydı.
Alan 2: Çalışma tasarımı: Katılımcı seçimi			
10	Örnekleme	Katılımcılar nasıl seçildi?	Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır.
11	Yaklaşım yöntemi	Katılımcılara nasıl yaklaşıldı?	Araştırmaya başlamadan önce öğrenciler ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin zamanlaması çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden öğrenciler tarafından belirlendi.
12	Örnek boyut	Çalışmada kaç katılımcı vardı?	Çalışmaya toplam 65 yabancı uyruklu öğrenci dahil edildi.
13	Katılmama	Kaç kişi katılmayı reddetti veya bıraktı? Sebepler?	Araştırmaya katılmayı reddeden öğrenci yoktu.
Alan 2: Çalışma tasarımı: Verilerin toplanması			
14	Veri toplama	Veriler nerede toplandı?	Araştırmanın veri toplama bölümünde ayrıntılı bilgi verilmektedir.
15	Katılımcı olmayanların varlığı	Katılımcılar ve araştırmacılar dışında başka kimse var mıydı?	Araştırmacılar dışında araştırmanın yapıldığı okulda bir öğrenci gözlemci olmuştur.
16	Örneklemin açıklaması	Örneklemin özellikleri nelerdir?	Çalışmaya katılmayı kabul eden yabancı uyruklu öğrenciler çalışmaya alındı.
Alan 2: Çalışma tasarımı: Veri toplama			
17	Görüşme rehberi	Sorular, istemler ve kılavuzlar yazarlar tarafından sağlandı mı? Pilot olarak test edildi mi?	Yöntemler bölümünde detaylı bilgi verildi.
18	Tekrarlı görüşme	Tekrar görüşmeleri yapıldı mı? Evet ise, kaç tane?	Hayır
19	Ses kayıt	Araştırmada veri toplamak için ses kaydı mı yoksa görsel kayıt mı kullanıldı?	Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır
20	Notlar	Mülakat sırasında ve/veya sonrasında saha notları alındı mı?	Tüm öğrencilerin yanıtları ve araştırmacı gözlemleri kaydedildi.
21	Süre	Mülakatların süresi ne kadardı?	Her bir görüşme 35 ile 45 dakika arasında sürmüştür.
22	Veri doygunluğu	Veri doygunluğu tartışıldı mı?	Veri doygunluğu tartışıldı.
23	Verilerin katılımcılara iadesi	Transkriptler yorum ve/veya düzeltme için katılımcılara iade edildi mi?	Hayır
Alan 3: Analiz ve bulgular			
24	Veri kodlayıcı sayısı	Verileri kaç veri kodlayıcı kodladı?	İki araştırmacı kodları tanımladı.
25	Kodların tanımlanması	Görüşmeciler kodları tanımladı mı?	Temalar ve alt temalar olarak belirlendi.
26	Temaların türetilmesi	Temalar önceden belirlenmiş miydi yoksa verilerden mi türetilmişti?	Temalar verilerden türetilmiştir.
27	Yazılım	Varsa, verileri yönetmek için hangi yazılım kullanıldı?	Veriler manuel olarak analiz edildi.
28	Katılımcı kontrolü	Katılımcılar bulgular hakkında geri bildirimde bulundu mu?	Hayır
Alan 3: Raporlama			
29	Sunulan alıntılar	Temaları göstermek için katılımcı alıntıları sunuldu mu? Her alıntı tanımlandı mı?	Evet. Temaları/bulguları göstermek için katılımcı alıntıları sunulmuştur. örneğin, katılımcı numarası.
30	Tutarlılık	Sunulan veriler ile bulgular arasında tutarlılık var mıydı?	Evet
31	Ana temaların netliği	Ana temalar bulgulara açıkça sunuldu mu?	Evet
32	Küçük temaların netliği	Farklı vakaların bir açıklaması veya küçük konuların tartışılması var mı?	Evet

Veri Toplama Araçları

Görüşmelerde öğrencilerin maneviyat ve dindarlıkla ilgili sorunlara ilişkin altı ana soru ve alt soru kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular;

- Size göre maneviyat ne demektir?
- Ruh sağlığını korumak ve geliştirmek için neler yaparsınız?
- Maneviyatın hayatınıza etkisi nedir?
- Ülkenizden uzakta olduğunuz için yaşadığınız sorunlar nelerdir? Bu sorunlarla baş etmek için neler yapıyorsunuz?
- Size göre dindarlığın anlam ve önemi nedir? Dini uygulamaları yaparken sorunlar yaşıyor musunuz? Hangi çözüm önerileri geliştirilmesini istersiniz?
- Dinin ruh sağlığınıza katkıları nelerdir?

Verilerin Değerlendirilmesi

Verilerin analizinde fenomenolojik çalışmalar için Colaizzi (1978) tarafından geliştirilen 7 aşamalı analiz yöntemi kullanılmıştır (Morrow, Rodriguez ve King, 2015). Bu bağlamda, görüşme metinleri ilk olarak üç araştırmacı tarafından bağımsız olarak ve tekrar tekrar okunmuştur. Böylece verilerde neyin açıklandığı anlaşılma çalışılmıştır. Görüşme metinlerinde yer alan önemli ifadeler seçilmiş, yeniden düzenlenmiş ve genel hatlarıyla ifade edilmiştir. Daha sonra ifadelerdeki anlatılmaya çalışılan veriler belirlenmiş ve analiz edilmiştir. Araştırmacılar, bir fikir birliğine varıncaya kadar tartışarak anlamları formüle etmişler ve onaylamışlardır.

Daha sonra araştırmacılar temaları ana ve alt temalar halinde belirleyip ve düzenlemişlerdir. Araştırmanın temaları ve alt temaları net ifade anlatımıyla geliştirilmiştir. Araştırmanın bulguları katılımcılara sunularak temaların ve içeriğin doğruluğu güçlendirildi. Ayrıca, katılımcıların ifadelerine yer verilerek, okuyucunun verilerin yorumunu ve analizini doğrulayabilmesi sağlanmıştır (Yıldırım, Aydoğan ve Bulut, 2021; Ulutaşdemir, Ay, Göçmen, Uzun ve Kulakaç, 2022).

Araştırmanın Etik Yönü

Bu araştırma, X Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu (E-95674917-108.99-149375) tarafından onaylanmıştır. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Kayıtlar ve transkriptler parola korumalı bir cihazda saklanmıştır. Çalışma Helsinki Deklarasyonu ve Ulusal Araştırma Komitesi etik standartlarına uygun olarak yürütülmüştür.

Bulgular

Katılımcıların otuz beşi kadın olup yirmi altısı uluslararası ilişkiler bölümünde öğrenim görmektedir. Otuz ikisi Azerbaycan, on ikisi Afrika'daki farklı ülkelerden gelip ülkemizde öğrenim görmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin yaş ortalamaları 17.87 ± 2.14 (en düşük yaş 17, en fazla yaş 22) olarak hesaplanmıştır.

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda kategoriler, temalar ve alt temalar belirlenmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Yabancı uyruklu öğrencilerin maneviyat ve dindarlığa yönelik yaşadıkları sorunlar

Table 2. Problems experienced by foreign students regarding spirituality and religiosity

Kategoriler	Temalar	Alt temalar
1. Maneviyatın katkısına yönelik düşünceler	A. Ruhsal	A1. Ruhsal yönden sağlıklı hissetme A2. Hayata pozitif bakabilmek A3. Kendini yalnız hissetmemek
	B. Sosyal	B1. Daha kaliteli zaman geçirme B2. Sosyal etkinlik yapma
	C. Fiziksel	C1. Bedensel yönden sağlıklı hissetme C2. Fiziksel aktivite için kendini güçlü görme
2. Yabancı uyruklu öğrenci olmaktan dolayı yaşanan sorunlar	A. İletişim/ortam	A1. Dil sorunları A2. Sosyal aktivite için çok az yer olması A3. Yurtta yaşanan sorunlar A4. İletişim konusunda yaşan sorunlar A5. Kültürel sorunlar A6. Uyum sorunları
	B. Aile	B1. Aileye duyulan özlem B2. Ekonomik problemler
3. Maneviyatla ilgili yaşanan sorunlar	A. Kişiler	A1. İletişim problemleri nedeniyle yalnız hissetme, A2. Bireylerin renkten dolayı farklı algılanması
	B. Ortam	B1. Sosyal yönden yetersiz bir şehirde yaşamak B2. Ailenin uzak olmasından dolayı sosyal desteğin yetersiz hissetme
4. Dindarlığa yönelik yaşanan sorunlar	A. İbadet	A1. İbadethane ile ilgili sorunlar
5. Ruh sağlığını korumak ve geliştirmek için yapılanlar	A. Sosyal	A1. Sosyal aktivite yapılması A2. Aile ile sık sık telefonda görüşülmesi
	B. Fiziksel	B1. Dini uygulamaları yerine getirme (namaz, oruç) B2. Spor yapma
	C. Ruhsal	C1. Kendine zaman ayırma C2. Maneviyatı destekleme

Kategori 1.

Maneviyatın katkısına yönelik düşünceler

Tema 1. Ruhsal

Görüşmelerden elde edilen verilere göre öğrenciler maneviyatın onlar için çok önemli olduğunu maneviyat sayesinde kendilerini ruhen iyi hissettiklerini, kendilerini yalnız hissetmediklerini ifade etmiştir.

“Maneviyat benim için çok önemli burada yalnızım ailem çok uzakta fakat burada sorunlarımla baş etmek için mücadele ediyorum.” (K32)

Tema 2. Sosyal

Görüşmelerden elde edilen verilere göre öğrenciler maneviyatın sosyal olarak katkı sağladığını belirtmiştir.

“Manevi yönden kendimi iyi hissettiğim için bol bol sosyal aktivite yapıyorum geziyorum arkadaşlarımla. (K1)

Tema 3. Fiziksel

Kategori 2.

Yabancı uyruklu öğrenci olmaktan dolayı yaşanan sorunlar

Tema 1. İletişim/ortam

Yabancı uyruklu öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin yabancı uyruklu olmaktan dolayı dil sorunları, uyum sorunları, kültürel sorunlar gibi durumlar yaşadıkları belirlenmiştir.

“Dilden dolayı sorunlar elbette yaşıyorum bir de yaşadığım apartmandaki bireylerin kültürel farklılıkları gibi durumlar var.” (K12).

Tema 2. Aile

Öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin ailesine çok fazla özlem duyduğu belirlenmiştir.

“Ailemi çok özliyorum sık sık telefonla konuşuyorum (K39).

Kategori 3.

Maneviyatla ilgili yaşanan sorunlar

Tema 1. Kişiler

Yabancı uyruklu öğrenciler dil ve iletişim problemleri nedeniyle sorunlar yaşadıklarını bu durumun kendilerini yalnız hissetmesine yol açtığını belirtmiştir. Ayrıca özellikle Afrika kökenli siyahi öğrenciler renklerinden dolayı bazen insanların onlara tuhaf gözlerle baktıklarını ifade etmiştir.

“Dil sorunu nedeniyle iletişim problemleri yaşıyorum Türkçemi geliştirmeye çalışıyorum.” (K26).

“Rengimizden dolayı bazen insanlar dönüp tekrardan bakıyor bize bu durum bizi rahatsız ediyor. (K23).

Tema 2. Ortam

Öğrenciler bulundukları ilin küçük olmasından dolayı sosyal aktive konusunda sorunlar yaşadıklarını ifade etmiştir.

“Burası çok küçük bir yer ve gezecek pek yer yok bu durum da beni olumsuz etkileyebiliyor (K40)”

Kategori 4.

Dindarlığa yönelik yaşanan sorunlar

Tema 1. İbadet

Bazı öğrenciler ibadethane konusunda sorun yaşadığını bazen gitmek için çekindiğini belirtmiştir.

“Bazen rengimden dolayı dışlarlar diye camiye gitmek için çekiniyorum. (K28)

Kategori 5.

Ruh sağlığını korumak ve geliştirmek için yapılanlar

Tema 1. Sosyal

Yabancı uyruklu öğrenciler ruh sağlığını korumak ve geliştirmek için sık sık aileleri ile telefonda görüştikleri ve sosyal aktivite yaptıklarını belirtmiştir.

“Gezmeye çalışıyorum farklı bir yerlere gitmeye çalışıyorum.” (K12)

Tema 2. Ruhsal

Yabancı uyruklu öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin kendine zaman ayırdığı, maneviyatı destekleyici davranışlarda bulunduğu saptanmıştır.

“Kendime zaman ayırıyorum ruhsal öz bakımı yapmaya çalışıyorum.” (K28)

Tema 3. Fiziksel

Yabancı uyruklu öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin dini uygulamalar ve spor aktiviteleri yaparak ruh sağlığını korumaya ve geliştirmeye çalıştıkları belirlenmiştir.

“Spor yapıyorum, bol bol yürüyüş yapıyorum. Namaz kılıyorum kendimi daha iyi hissediyorum... (K56).

Tartışma

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin maneviyat ve dindarlığa yönelik yaşadıkları sorunları niteliksel fenomenolojik bir yaklaşım kullanarak değerlendirmektir. Öğrencilerin öğrenme dindarlık ve maneviyatla ilgili sorunları beş kategoride ele alınmıştır.

Maneviyatın Katkısına Yönelik Düşünceler

Maneviyat bireyin, kendisi ve diğer insanlarla ilişkilerini, evrendeki yerini, yaşamın anlamını anlama ve kabul etme çabası olarak tanımlanmaktadır. Maneviyat aynı zamanda yaşam boyu süren tecrübelerin ve edinilen bilgilerin bir sonucudur. İnsanlar, yaşamın amacına ilişkin buldukları yanıtlarla bir anlamda kendi maneviyatlarını oluştururlar, bu nedenle maneviyat, birey için anlamlı öğeleri içermektedir. Maneviyat insanlara gelecekleriyle ilgili ümit vermektedir (Boztılki ve Ardıç, 2017; Büşra ve Totan, 2021). Çalışmada da öğrenciler maneviyatın kendilerine yaşama sevinci kattığını, kendilerini yalnız hissetmediklerini belirttiği görülmektedir.

Yabancı Uyruklu Öğrenci Olmaktan Dolayı Yaşanan Sorunlar

Şahin ve Demirtaş (2014) yaptıkları çalışmada yabancı uyruklu öğrencilerin en önemli sorunlarının ekonomik, ulaşım ve dille ilgili sorunlar olduğunu saptamıştır. Yabancı öğrencilerin üniversitede karşılaştıkları problemlerin başında gelen “harç, yemek kartı, ulaşım” gibi problemlerin temelinde de ekonomik sorunların yer aldığını belirtmişlerdir (Şahin ve Demirtaş, 2014). Çalışmada da öğrencilerin benzer sorunlar yaşadığı görülmektedir.

Maneviyatla İlgili Yaşanan Sorunlar

Din ve maneviyatın, sadece bireyin psikolojik iyi oluşluluk noktasında değil aynı zamanda temel bir kaygı olan varoluş kaygısı, hayatta yaşanan olaylara anlam verme gibi pek çok konuda da önemli olduğu belirtilmektedir (Sağır, 2020). Kıroğlu ve arkadaşları, yabancı uyruklu öğrencilerin sosyo-kültürel ve ekonomik

olmak üzere iki ana sorun yaşadığını belirlemiştir. Kiroğlu ve arkadaşları yabancı uyruklu öğrencilerin sosyo-kültürel olarak gelenek görenekler, insan ilişkileri (dışlanma ve önyargı), giyim, yemek ve barınmayı konularında sorunlar yaşadıklarını tespit etmiştir (Kiroğlu, 2010). Çalışmada yabancı uyruklu öğrencilerin yaşadıkları sorunların literatürle uyumlu olduğu görülmektedir.

Dindarlığa Yönelik Yaşanan Sorunlar

Dinin bireye katkılarını inceleyen pek çok araştırma, dinin ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur (Sağır, 2020). Karaca, dinin, insanın kendini içinde bulduğu yaşamsal olaylara adaptasyonunun sağlanmasında kişiye önemli fırsat ve imkânlar sunan önemli bir alan olduğunu belirtmiştir (Karaca, 2016). Çalışmada öğrencilerin büyük çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı sorun yaşamadığı farklı dine mensup bazı öğrencilerin sorun yaşadığı saptanmıştır.

Ruh Sağlığını Korumak ve Geliştirmek İçin Yapılanlar

Zorunlu göç ya da farklı durumlar nedeniyle farklı coğrafyalarda yaşamak zorunda kalan bireylerin, sosyal ve psikolojik birçok değişimle karşı karşıya kaldığı ve bu değişim sürecinde sosyolojik ve psikolojik birçok sorun yaşadığı saptanmıştır. Özellikle eğitim amacıyla farklı ülkelere giden öğrenciler de ruhsal ve sosyal yönden birçok sorun yaşamaktadır (Kaya ve ark., 2019). Yılmazel, (2013), bireylerin sosyal destek sisteminin sosyal ve psikolojik problemlerin çözümü, zor koşullar ile baş edebilme, ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesi konusunda önemli bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Sosyal desteğin yetersiz olması ise hem negatif yaşam olaylarına hem de depresyona yol açabilmektedir. Farklı ülkelerde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler için de sosyal destek, psikolojik iyi oluşluluk kavramları oldukça önemlidir (Kaya ve ark., 2019). Çalışmada da yabancı uyruklu öğrencilerin sık sık aileleri telefonda görüşerek ruh sağlıklarını koruma ve geliştirmek için çaba gösterdikleri görülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin maneviyat ve dindarlığa yönelik yaşadıkları sorunlara yönelik ön kanıtlar sunmaktadır. Yabancı uyruklu öğrencilerin birçoğunun dini anlamda sorun yaşamadığı fakat maneviyatla ilgili sorunlar yaşadıkları belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin farklı bir ülkede yaşamaktan dolayı bazen yalnızlık hissettiği ve dışlanma yaşadığı saptanmıştır. Yabancı uyruklu öğrencilerin ruh sağlığını korumak ve geliştirmek için ailelerinden sosyal destek aldığı, sosyal aktiviteler ve dini uygulamalar yaptığı belirlenmiştir. Sonuçlar doğrultusunda yabancı öğrencilere manevi ve kültürlerarası danışmanlık hizmetleri verilmesi, yabancı öğrencilerin Türk toplumuna uyum sağlamak için kendilerine güvenmeleri hususunda cesaretlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca üniversitelerdeki karar vericiler ve yöneticilerin, yabancı öğrencilere genişletilmiş ve iyileştirilmiş danışma ve diğer öğrenci personel hizmetleri sağlayarak, onlara olan taahhütlerini yeniden değerlendirmeleri önerilmektedir.

Bilgi

Sınırlamalar

Araştırmanın sınırlılıklarından biri, tüm katılımcıların Türkiye’nin kuzeyindeki bir şehirdeki üniversitedeki yabancı uyruklu öğrencilerin seçilmiş olmasıdır. Sonuçlar, katılımcılara ve araştırmanın yürütüldüğü ortama bağlıdır. Küçük katılımcı grubu, hemşirelik öğrenci popülasyonunu temsil etmemektedir.

Yazar Katkıları

Fikir ve tasarım: S.U Veri toplama: Ç.A: Veri analizi ve yorumlama: S.U;ÇA Makale yazımı: S.U;Ç.A Eleştirel inceleme: S.U., Ç.A

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemişlerdir.

Finansman

Yazarlar çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Kaynaklar

- Altun, V. K. (2015). Din Eğitimi Alanındaki Bilimsel Çalışmaların Seyri Hakkında Bir Değerlendirme. *Artuklu Akademi*, 2(2), 1-27.
- Altunay, E., Oral, G., & Yalçınkaya, M. (2014). A qualitative research about mobbing implications in educational institutions. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 62-80.
- Batır, R., & Okur, A. (2016). The effect of cultural distance on sociocultural adaptation and academic performance of international students. *Kültürel mesafenin uluslararası öğrencilerin sosyokültürel adaptasyonlarına ve akademik başarılarına etkisi. Journal of Human Sciences*, 13(3), 3951-3960.
- Başkaya, E., & Demir, S. (2023). The problems and information needs of patients with bipolar disorder during the treatment process: A qualitative study in Turkey. *Archives of Psychiatric Nursing*, 42, 45-54.
- Boztılki, M., Ardic, E. (2017). Maneviyat ve sağlık. *Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1), 39-45.
- Büşra, T., & Totan, T. (2021). Aile yaşamında maneviyat: aile psikolojik danışmasında maneviyatın değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 1-20.
- Demir, S., Ercan, F., (2018). The first clinical practice experiences of psychiatric nursing students: a phenomenological study. *Nurse Educ. Today* 61, 146–152. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.11.019>.
- Güllü, İ. (2016). Yeni Bir Göç Türü Olarak Öğrenci Göçü, Kimlik ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Journal Of International Social Research*, 9(42).
- Karaca, A. (2021). Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerine Yönelik Tutum Ölçeği’nin Geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(1), 465-486.
- Kaya, Z., Çenesiz, G. Z., & Aynas, S. (2019). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Destek Algıları İle Psikolojik İyi Oluş Ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği. *Electronic Journal Of Social Sciences*, 18(70).
- Kiroğlu, K., Kesten, A. ve Elma, C. (2010). “Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Sorunları”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6, (2), 26-39

- Merriam, S. B., & Grenier, R. S. (Eds.). (2019). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. John Wiley & Sons.
- Mori, S. C. (2000). Addressing the mental health concerns of international students. *Journal of counseling & development*, 78(2), 137-144.
- Morrow, R., Rodriguez, A., & King, N. (2015). Colaizzi's descriptive phenomenological method. *The Psychologist*, 28(8), 643-644.
- Özçetin, S. (2013). Yükseköğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenler. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Rio, C. D. M., & White, L. J. (2016). Separating spirituality from religiosity: A hylomorphic perspective. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 37, 73-113.
- Sağır, Z. (2020). Kültürleşme, Dini Başa Çıkma Ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye'de Yaşayan Yabancı Öğrenciler Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Kilitbahir*, (17), 5-37.
- Şahin, M., & Demirtaş, H. (2014). Üniversitelerde yabancı uyruklu öğrencilerin akademik başarı düzeyleri, yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(204), 88-113.
- Tong, A., Sainsbury, P., & Craig, J. (2007). Consolidated criteria for reporting qualitative research (COREQ): A 32-item check list for interview and focus groups. *International Journal for Quality in HealthCare*, 19(6), 349-357. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzm042>.
- Ulutaşdemir, N., Ay, H., Göçmen, A., Uzun, S., & Kulakaç, N. (2022). Needs of caregivers of patients with palliative neurological problems: a qualitative study. *Current Psychology*, 1-7.
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology*, 3rd ed. Open University Press.
- Yapıcı, A. (2007). Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık. Karahan Yayınları, Adana. Pp:35-45.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Qualitative research methods in social sciences*, 10th ed. Seçkin Publishing.
- Yıldırım, N., Aydoğan, A., & Bulut, M. (2021). A qualitative study on the experiences of the first nurses assigned to COVID-19 units in Turkey. *Journal of Nursing Management*, 29(6), 1366-1374.

Bedi Arts Featured in The Introduction of Muhammed b. Mustafa al-Mudurnî's Work Named "Verdetü'l-Melih fî Şerhi Bürdeti'l-Medih" As a Commentary of Kasîde Burde

İbrahim Gezer^{1,a,*}, Ramazan Ege^{1,b}

¹Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak/Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 01.06.2024

Accepted : 01.07.2024

Keywords:

Arabic

Rhetoric

Bedi

Kasîde Burde

Mudurnî

Islamic

ABSTRACT

In the Islamic World the introductions of the Works generally begin with praise to Allah and salawat to His Messenger. While presenting hamdele and salvele, care is taken to use words that indicate the content of the work. After this part, the main part of the introduction is made using the words **وَبَدَأَ / أَمَّا بَعْدُ**. In this part, the author explains why he wrote the work, the importance of the work, why he wrote it, and to whom he dedicated it. In general, authors present the most artistic axampels of prose in the introduction parts of their Works. Our author is Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî also presented an example of an introduction in the style we described in the introduction of his work Vardatu'l-Malih. In this study, we will focus on some examples of science of bedi', which is one of the three main disciplines of the science of Rhetoric, which is included in the introduction of the work called Vardatu'l-Malih, and aims to beautify the wording and meaning.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 19-26, 2024

Bir Kasîde-i Bürde Şerhi Olarak Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî'nin "Verdetü'l-Melih fî Şerhi Bürdeti'l-Medih" Adlı Eserinin Mukaddimesinde Öne Çıkan Bedî' Sanatları

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 01.06.2024

Kabul : 01.07.2024

Anahtar Kelimeler:

Arapça

Belagat

Bedî' Kasîdetü'l-Bürde

Mudurnî

İslam

ÖZ

İslam dünyasında eserlerin mukaddimleri, genel olarak Allah (cc)'a hamd ve Rasûlüne salavat ile başlamaktadır. Hamdele ve salvele getirilirken de eserin muhtevasına işarette bulunan kelimelerin kullanılmasına özen gösterilmektedir. Bu kısmın ardından **وَبَدَأَ / أَمَّا بَعْدُ** kelimeleri kullanılarak mukaddimenin asıl kısmına geçiş yapılmaktadır. Bu kısımda ise müellif, eseri niçin kaleme aldığını, eserin önemini, kime ithaf ettiğini açıklamaktadır. Genel itibarıyla müellifler, eserlerin mukaddime kısımlarında, nesrin en sanatlı örneklerini ortaya koymaktadırlar. Müellifimiz, Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî de *Verdetü'l-Melih* adlı eserinin mukaddimesinde tasvir ettiğimiz tarzda bir mukaddime örneği ortaya koymuştur. Biz de bu çalışmamızda *Verdetü'l-Melih* adlı eserin mukaddimesinde yer alan Belagat ilminin üç ana disiplininden biri olup lafzı ve manayı güzelleştirmeyi amaçlayan bedî' ilmine dair bazı örnekler üzerinde duracağız.

^a ibrahimgezer5464@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0003-4867-930X> | ramazan.ege@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5749-510X>

Giriş

Muhammed b. Saïd el-Busîrî'nin (öl. 696/1297) *Kasîde-i Bürde* adlı eseri, İslam dünyasında çok ciddi bir şöhrete sahip olmuştur. Sadece ilim meclislerinde değil; aynı zamanda halkın teşkil ettiği çeşitli meclislerde de okunması çok yaygın olan bir kasidedir. Şairin *el-Kevâkibu'd-durriye fî medhi hayri'l-beriyye* olarak adlandırdığı kasidesi, revî harfinin mîm olması sebebiyle *el-Kasîdetu'l-mîmiyye*, Busîrî'nin yakalandığı hastalıktan şifa bulmasına vesile olduğu için *Kasîde-i Bür'e*, bu hadisenin rüyasında Hz. Peygamber'in elinden hırka giyerek gerçekleşmesi rivayetinden dolayı da *Kasîde-i Bürde* diye anılmıştır. Ka'b b. Zühre'nin (öl. 24/645) aynı ismi taşıyan kasidesi ile karışmaması için kültürel muhitte *Kasîde-i Bür'e* ismiyle meşhur olmakla birlikte literatürde *Kasîde-i Bürde* ismi öne çıkmaktadır. Aruzun basit bahriyle (müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fe'ilün) kaleme alınmış olan eser, farklı rivayetlerde sayı farklılaşsa da bizim ele aldığımız mukaddimenin de içinde bulunduğu şerhte 160 beyitten meydana gelmektedir.

Kasîde-i Bürde, konusu itibarıyla Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'i konu alması itibarıyla ve başından sonuna onun hayatından esintiler içermesi dolayısıyla İslam dünyasında ehl-i ilim nezdinde de büyük ilgi görmüş ve üzerine çok sayıda şerh, hâşiye, tahmis, taştir ve tesbi' yazılmıştır. Bu şerhlerden biri de Osmanlı dönemi 18. yüzyıl ulemasından olan Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî'ye ait olan "*Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh*" adlı eserdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla üzerine hiçbir ilmi çalışmanın yapılmadığı bu eserin nüshaları ülkemiz ve dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunmakta olup¹ biyo-bibliyografik eserlerde de eser, müellifine nispet edilmektedir.²

Mudurnî hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmamakta olup onun ehl-i ilimden olduğu bilgisi bulunmaktadır.³ Ancak *Verdetü'l-Melîh*'in Süleymaniye nüshasından elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde Muhammed b. Mustafa, Mudurnî'dan yetişen ehl-i ilimden olup, hicri 1136 miladi 1723-24 yıllarında *Verdetü'l-Melîh fî şerh-i Bürdeti'l-Medîh* adıyla İmam

Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sine şerh yazmış bir zat ve talebeleri bulunan bir âlimdir.⁴ Yine kendisinin *Nuhbetü'l-Fiker şerhi*, kelime-i tevhid risalesi ve çeşitli fikhî meselelerle ilgili de risaleleri bulunmaktadır.⁵ *Verdetü'l-Melîh*'i Lale Devri'nin meşhur Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743)'ye ithaf etmesine bakılırsa ilmi çevrelerde ve özellikle İstanbul'da hatırı sayılır bir âlim olduğunu söyleyebiliriz. Yine yazmış olduğu risalelerden birini şeyhülislamlık da yapmış olan Dürrizade Mustafa Efendi'nin (ö. 1188/1775) tevcih ettiği bir soru üzerine yazdığını düşündüğümüzde İstanbul'da ilmine itimat edilen kimselerden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁶

Mukaddime, Arap edebiyatında hicri III., miladi IX. yüzyılın içerisinde Câhiz (ö. 255/869) ve öğrencisi İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) çalışmalarıyla şekillenmiştir. Mukaddime üslubunun ilerleyen yüzyıllardaki formuna kavuşmasında İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759), Câhiz ve İbnü'l-Mu'tez gibi alimlerin yazılı ve sözlü kompozisyonların başlangıç kısımlarının nasıl olması gerektiğine dair yaptıkları açıklamaların etkisi olmuştur.⁷ Mukaddimelerin şekil, içerik ve üslûp özellikleri yazardan yazara bazı farklılıklar içerse de hemen hepsinin ortak yönü, göze, kulağa ve duygulara hoş gelen cinaslı, secili ve özetle sanatlı bir dil kullanmayı tercih etmeleridir. Mukaddimelerin bu özelliği dolayısıyla biz de bu çalışmamızda Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî'ye ait olan "*Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh*" adlı eserin mukaddime kısmını öne çıkan bedî' sanatları yönünden ele almaya çalışacağız.

Mukaddime Bulunan Bazı Bedî' Sanatları

Bu çalışmamızda *Verdetü'l-Melîh*'in mukaddimesinde tespit edebildiğimiz bedî' ilmiyle ilgili söz sanatlarını tanıtır ve izah etmeye çalışacağız. Mukaddime tespit ettiğimiz sanatı belagatle ilgili çeşitli kaynaklara dayanarak çok muhtasar bir şekilde açıkladıktan sonra incelediğimiz mukaddimedeki örnekleri üzerinde durup onları açıklayacağız. Örneğin cinasın en genel tanımını ve

¹ Bkz. Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 'Atıf Efendi Koleksiyonu, 2164), 1b/5; Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh* (Almanya: Göttingen State and University Library, VOHD XVIIIB4, 148), 1b/5; Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh* (Amerika Birleşik Devletleri: Princeton Üniversitesi, Digital Library of the Middle East, Islamic Manuscripts, New Series, no: 993), 1b/1; Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh* (Konya: Koyunoğlu Müzesi Kitaplığı, 10528), 1b/5; Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh* (Mısır: Daru'l-Kütübî'l-Misriyye, Edeb Talat, 4577), 1b/5; Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh* (Amerika Birleşik Devletleri: Yale Üniversitesi, Beinecke Library, Landberg 40), 6a/5; Muhammed b. Mustafa el-Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh fî Şerhi Bürdeti'l-Medîh* (Mısır: Daru'l-Kütübî'l-Misriyye, Edeb, 4373), 1b/5.

² 'İsmâ'il Paşa b. Muhammed b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *İddâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 4/587; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: TÜBA, 2016), 1/88; 'Omer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-'Arabî-Mektebetü'l-Meşnâ, ty.), 12/36; Carl Brockelman, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, (Leiden: Brill, 1937), 2/468.

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Yekta Saraç, c. 1, s. 88.

⁴ Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh* ('Atıf Efendi, 2164), 93a/15.

⁵ *Hâşiye ala Şerh Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahâtı Ehli'l-Eser*, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli koleksiyonu, 359 demirbaş nolu, 180 varak; *el-Vahid fî Kelimetü et-Tevhid*, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 37 Hk 495/3 demirbaş nolu 29^b-36^a; *Risale fî Teşehhüdi'l-Ahira*, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 37 Hk 495/4 demirbaş nolu, 36^b-37^a; *el-Bahir fî Tevcihi Haber Men Kale Ene Mümin ve Hüve Kafir*, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 37 Hk 495/6 demirbaş nolu, 43^a-44^a; *Risale fî Cevabi's-Sual an Ekli'z-Zeyt*, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 37 Hk 495/7 demirbaş nolu, 45^b-46^a; *el-Udda Cevazi Hacci'l-Mutede*, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 37 Hk 495/8 demirbaş nolu, 48^b-49^b.

⁶ Mudurnî'nin birtakım risalelerinin bulunduğu Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 495 nolu yazmanın 36^b varakta, Hz. Peygamberin namazın son kadesinde ve namazın dışında salavat getirip getirmediğine dair Mudurnî'ye yöneltilen bir soru üzerine bu risaleyi kaleme aldığını belirtmektedir. Bu risalenin hamisinde Mudurnî'nin talebesi olduğu anlaşılan ve risalenin müstensihisi olan Halil b. İbrahim, Mudurnî'nin kendi ağzından bu risaleye konu olan meseleyi Mudurnî'ye Mevlâna Dürrizade'nin yönelttiğini duyduğunu belirtmektedir. Bkz: Mudurnî, Muhammed b. Mustafa, *Risale Ma'mûle fî Beyanı Kâne Yusallî en-Nebîyyu fî'l-Ka'deti'l-Ahira* (Kastamonu: Kastamonu Halk Kütüphanesi, 395), 36^b.

⁷ İsmail Durmuş, "*Mukaddime*" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayımları, 2020), 31/117-118.

genel hatlarını verdikten sonra incelediğimiz eserin mukaddimesinde mevcut olan cinas türlerini ele alıp eserdeki örneklerini ortaya koymaya çalışacağız.

Cinas

Cinas, iki lafzın telaffuzunun birbirine benzeyip, manalarının ise birbirinden farklı olmasıdır.⁸ Lafza dayalı olan yani cümlelerin melodisine güzellik katan bir söz sanatıdır. Ancak bu özelliği, cinasın ve dolayısıyla tüm muhassinât-ı lafziyye⁹ kapsamındaki söz sanatlarının cümlelerin manasına katkı sunmadığı anlamına gelmemektedir.¹⁰

Cinasın en temelde tam cinas ve tam olmayan cinas şeklinde iki çeşidi vardır. Tam cinas,¹¹ birbirine benzeyen iki lafzın harflerinin çeşidinde, sayılarında, hareke ve sükunlarında ve dizilişlerinde aynı olmalarıdır.¹² Birbirine benzeyen iki lafız arasında sayılan bu dört unsurdan birinde bir farklılık olduğunda ise tam olmayan cinas¹³ söz konusu olmaktadır. Tam olmayan cinasın birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunların izahını ilgili eserlere havale ederek biz *Verdetü'l-Melih*'in mukaddimesinde bulunan ve tespit edebildiğimiz cinas örnekleri üzerinde duracağız.

Verdedü'l-Melih'teki Cinâs Örnekleri

Cinâs

Harflerin Hareke ve Sükunlarının Farklılığına Göre: Cinâs-ı Musahhaf

“Hat cinâsı” da denmektedir. *يَسْقِي* ve *يَسْقِي* kelimelerinde olduğu gibi yazımı birbirine benzeyen iki kelimenin noktalarda farklılık göstermesidir.¹⁴

İncelediğimiz mukaddimede müellif kendi adını zikrettikten sonra *عَامَلَهُ اللَّهُ الْخَفِيُّ بِأَطْفِهِ الْخَفِيُّ* ifadesini¹⁵ kullanmıştır. Verdiğimiz örnekte altını çizdiğimiz kelimeler mana olarak birbirinden farklı olmakla birlikte ilk harfleri noktaları yönünden farklılık göstermektedir. Bu sebeple burada musahhaf cinâs söz konusu olmaktadır.

Harf Sayılarının Farklılığına Göre: Cinâs-ı Merdûf

Aralarında benzerlik bulunan iki lafızdan birinin ilk harfinin fazla olmasıdır. “Bu durumun devamı muhaldir” anlamındaki *المُحَال* ve *دَوَامُ الْحَالِ* sözündeki *الحَال* ve *المُحَال*

kelimeleri gibi.¹⁶

Verdetü'l-Melih'in mukaddimesinde *فَقِيلُوا الْعَبْدُ الضَّعِيفُ الْمَغْنَى إِلَى مَوْلَاهُ الْعَبْدُ الضَّعِيفُ* cümlesinde¹⁷ altını çizdiğimiz *الْمَغْنَى* kelimesi, *الْعَبْدُ* kelimesinden bir harf fazladır. Harf fazlalığı ilk harfte olması dolayısıyla burada cinâs-ı merdûf bulunmaktadır.

Cinâsa Mülhak Olanlar: Cinâs-ı İştikâk

İki kelimenin kökleri aynı olduğunda ise buna da cinâs-ı iştikâk denmektedir. “Yönünü doğru olan din olan İslam’a çevir” anlamındaki *وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ* bulunan *قَامَ* – *قِيَامُ* kelimeleri *أَقَمَ* ve *أَقَمَ* kökünden türemiştir.¹⁸ Bu iki kelimenin kökleri aynı olduğu için cinas-ı iştikak söz konusu olmuştur.

İncelediğimiz mukaddimede cinâs-ı iştikâkla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Özellikle vereceğimiz şu cümle içerisinde birkaç örnek birden geçmektedir: *شَرَحْتُهَا شَرْحًا يُوضِّحُ غَايَةَ الْإِيضَاحِ وَيُغْنِي عَنْ سَائِرِ الشَّرُوحِ إِغْنَاءَ الصَّبَاحِ* *وَيُوضِّحُ شَرْحًا* ve *وَيُوضِّحُ* Bu cümlede bulunan *وَيُوضِّحُ* ve *وَيُوضِّحُ* kelimeleri arasında cinâs-ı iştikâk bulunmaktadır. Çünkü ikili olarak zikrettiğimiz bu kelimelerin köklerinin aynı olduğu görülmektedir.

Seci

Secinin sözlük anlamı “güvercinin çıkardığı ses”, ya da “fasılları olan bir söz söylemek” anlamlarına gelmektedir.²¹ Terim olarak ise seci, düz yazıda fâsılaların bir harfte uyumlu olmasıdır.²² Seci bir harfte olabildiği gibi, birden fazla harfte ya da birden çok kelimede de olabilmektedir.²³ Bazı edebiyatçılar seciyi pek olumlu karşılamamışlarsa da kimilerine göre bu olumsuz bakış, kendilerinin secili ifade getirmede aciz kalmalarıdır. Zira şayet seci yerilecek bir durum olsa idi Kur’ân-ı Kerim’de geçmezdi. Seci sanatı Kur’ân’ın bütün surelerinde mevcut olan bir sanattır.²⁴ Secinin pek çok türü vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Mutarraf Seci

Fâsılların sonunda bulunan iki kelimenin sonundaki harflerin aynı, vezin yani kelimenin sarf yapısı yönünden ise farklı olmasıdır. *وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا * وَقَارًا* ve *وَقَارًا* kelimelerinin yapıları farklı, son harfleri ise aynıdır.²⁶

dışında cinâs-ı iştikâk ve cinâs-ı müşabehe şeklinde anılan ve cinâsa dahil edilen cinas çeşitleri de mevcuttur. Bkz. Bulut, *Belâgat*, 337-347.

¹⁴ Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/497.

¹⁵ Cümlelerin anlamı şöyledir: “Daima ikramda bulunan Allah Teala, gizli lütuflarıyla o kuluna muamelede bulunsun”.

¹⁶ Bulut, *Belâgat*, 339.

¹⁷ Cümlelerin anlamı: “Hiçbir şeye ihtiyaç duymayan ve bütün muhtaçların ihtiyaçlarını gideren Mevlâ’sına muhtaç âciz kul der ki”.

¹⁸ Rum Sûresi (30): 43.

¹⁹ Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddin Dîb, *‘Ulûmu'l-Belâga*, 357; Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/498.

²⁰ Cümlelerin anlamı: İmam Bûsîrî’nin bu eserine her şeyini izah eden ve sabahın lambaya ihtiyaç bırakmaması gibi diğer şerhlere ihtiyaç bırakmayan bir şerh yazdım. Mudurnî, *Verdetü'l-Melih* (‘Atıf Efendi, 2164), 2a/1.

²¹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, thk. Muhammed Avad Mur’ib (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türasî’l-Arabî, 2001), 1/219.

²² Ebu’l-Feth Ziyâüddin İbnü’l-Esîr Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *el-Meseli’-s-Sâir fî Edebi’l-Kâtib ve’s-Sâir*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1420), 1/195

²³ Bulut, *Belâgat*, 354; Mehmet Ünal, *Osmanlı Türkçesi Grameri Sözlüğü*, (Isparta: El-Yay Yayıncılık 2016), 327.

²⁴ İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *el-Meseli’-s-Sâir fî Edebi’l-Kâtib ve’s-Sâir*, 1/195

²⁵ Nuh Suresi (71): 13, 14.

²⁶ Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/507.

⁸ ‘Abdurrahmân b. Hâsen Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1416/1996); 2/485; Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddin Dîb, *‘Ulûmu'l-Belâga el-Bedi’ ve’l-Beyan ve’l-Me’âni*, (Tarablus: el-Müessesetü’l-Hadise li’l-Küttâb, 2003), 114.

⁹ Muhassinât-ı lafziyye şunlardır: Cinâs, sec’i, muvâzene, mümâsele, teşrî’, lüzumu mâ lâ yelzem, iktibas ‘aks, tazmin, reddü’l-‘acuz ‘ales’-sadr, berâ’at-i istihlal. Bkz. Ali Bulut, *Belâgat Me’âni-Beyân-Bedi’* (İstanbul: İfav. yay. 2015), 331 vd.; Mehmet Ünal, *Türk-İslam Edebiyatı: Belâgat-Edebi Sanatlar*, (İstanbul: Lisans Yay. 2020), 107-109.

¹⁰ Bulut, *Belâgat*, 331.

¹¹ Tam cinasın çeşitleri şunlardır: Mümâsîl, müstevfâ, mürekkeb olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Mürekkeb cinas da müteşâbih ve mefruk cinas olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bkz. Muhammed Ahmed Kâsım ve Muhyiddin Dîb, *‘Ulûmu'l-Belâga*, 115, 116.

¹² Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddin Dîb, *‘Ulûmu'l-Belâga*, 114; Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/487.

¹³ Tam olmayan cinâsın kısımları şunlardır: İki lafızda bulunan harflerin türlerinin farklı olmasına göre cinâs-ı muzârî ve cinâs-ı lâhik; İki lafızda bulunan harflerin sayısının farklı olmasına göre cinâs-ı merdûf, cinâs-ı müktenif, cinâs-ı mutarraf ve cinâs-ı müzeyyel; İki lafızda bulunan hareke ve sükunların farklı olmasına göre cinâs-ı muharref, cinâs-ı musahhaf; harflerin sıralanışında farklılık olmasına göre cinâs-ı kalb ve cinâs-ı müzdevic. Cinâs-ı kalb de kalb-i küll, kalb-i ba’z, maklûb-i mücennah, cinâs-ı müstevi şeklinde dörde ayrılmaktadır. Bunların

Mudurnî mukaddimesinde, secinin hemen her çeşidine örnek olabilecek cümleler kurmuştur. لَمْ يَكْتَجِلْ عَيْنُ الْإِنْسَانِ cümlesinde²⁷ iki tane fâsıla bulunmakta ve bunlardaki iki kelimenin son harfleri ortaktır. Fâsıla sonlarındaki kelimeler vezin yönünden değil de sonlarındaki harf bakımından uyum gösterdiklerinde buna mutarraf seci denmektedir. Bir diğer örnek de طَغْيَانِ مِنْ طَغْيَانِ قَلَمٌ مِنْ نِسْيَانٍ cümlesidir. Bu cümlelerin manası: *Çünkü çok az kimse unutmaktan ve çok az kalem taşkınlıktan uzaktır.*²⁸ Burada da طَغْيَانِ ve نِسْيَانِ kelimeleri sonlarında bulunan ن harfleri yönünden ortaklık göstermektedir.

Mütevâzî Seci

Fâsıla sonlarındaki iki kelimenin vezin ve son harfi yönünden uyumlu olmasıdır. Ayet-i kerimede *فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ* iki fâsıla bulunmaktadır. Bunlar مَرْفُوعَةٌ ve مَوْضُوعَةٌ kelimeleridir. Bu iki kelime hem vezin yönünden hem de revî de denilen son harfi yönünden uyumludur.³⁰

Mukaddimenin salve kısmında geçen تَمَّ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ cümlesindeki³¹ فَاِذَا هُمْ مَرْفُوعَةٌ ve مَوْضُوعَةٌ kelimeleri geçmekte ve bu kelimeler de vezin ve son harf yönünden uyumlu görünmektedir. Bu sebeple burada mütevâzî seci söz konusu olmaktadır. Bir diğer örnek de لَمَّا كَانَ بُرْدَةُ الْمَدِيحِ فِي cümlesindeki³² altı çizili kelimeler arasındadır. Bu iki kelime de vezin yönünden فاعل kalıbında gelmiş ve son harfleri de ح olduğundan burada da mütevâzî seci görülmektedir. Seci konusunun başında da dediğimiz gibi incelediğimiz mukaddime kısmında çok denilebilecek kadar secili ifade kullanıldığından bu konu için şu örneği de zikrederim: هَفُوءَةٌ وَعَالَمٌ مِنْ هَفُوءَةٍ وَصَارَ مِنْ نَبْوَةٍ cümlesinde³³ هَفُوءَةٌ ve نَبْوَةٌ kelimeleri aynı vezinde ve sondaki kapalı (ة) sayılmadığından son harf olan و harfinde de uyum göstermektedir. Bu sebeple burada da mütevâzî seci görülmektedir. Ayrıca üzerinde çalışmakta olduğumuz ve الملح kelimesi arasında mütevâzî seci bulunmaktadır.³⁴

Murassa' Seci

İki fâsılada ya da iki ibarede bulunan lafızların tamamının ya da çoğunun vezin ve kafiye yönünden aynı olup birbirine karşılık gelmesidir.³⁵ إِنَّ الْبَيْتَ إِيَابَهُمْ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا cümlesinde³⁶ iki cümle bulunmakta ve ilk cümlede olan إِنَّ الْبَيْتَ إِيَابَهُمْ İN ayetindeki kelimeleri ikinci cümle olan ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا cümlesindeki kelimelerin hem vezin hem de son harf yönünden karşıladığını görmekteyiz. Biraz daha açacak olursak iki ayette İN birbirlerine karşılık gelmekte, الْبَيْتَ kelimesine karşılık gelmekte ve عَلَيْنَا kelimesi de إِيَابَهُمْ kelimesine karşılık gelmektedir.³⁷ Her iki cümlede bulunan kelimelerin çoğu vezin ve son harf yönünden

birbirine karşılık gelmesinden dolayı burada murassa' seci bulunmaktadır.

Bizim incelediğimiz *Verdetü'l-Meliḥ*'in ilk baş tarafına baktığımızda da burada murassa' seci olduğunu görmekteyiz. Eserin ilk cümlesi şöyle başlamaktadır: إِنَّ أَيْمَنَ مَا يُرْسَخُ بِهِ صَنْدُرُ الْكَلَامِ، وَأَحْسَنَ مَا يُوشَحُ بِهِ عَقْدُ النِّظَامِ. Manası: *Söze başlanacak en kutlu kelime, söz kolyesinin kendisiyle süsleneneceği en güzel kelimedir.*³⁸ Bu cümlede iki söz öbeği bulunmaktadır. Virgüle kadarki birinci; virgülden sonraki de ikinci söz öbeğidir. Bu iki ifadeye ya da söz öbeğine baktığımızda birinci kısımda geçen أَيْمَنَ kelimesine diğerindeki أَحْسَنَ kelimesi karşılık gelmektedir. Devamında da صَنْدُرُ الْكَلَامِ ve مَا يُوشَحُ بِهِ ve مَا يُرْسَخُ بِهِ kelimeleri de birbirlerine karşılık gelmektedir. Burada her iki söz öbeğindeki kelimeler, vezin ve son harf yönünden birbirine karşılık geldiğinden dolayı murassa seci kullanılmıştır. Bu konudaki bir diğer örnek de şu şekildedir: Müellifimiz İmam Bûsîrî'den uzun cümlelerle övgüyle bahsettikten sonra ona şu cümleyle dua etmektedir: كَسَاةَ اللَّهِ تَعَالَى جَلَّابِيبٍ غُفْرَانِهِ وَأَقَاضَ عَلَيْهِ شَائِبِيبٍ رِضْوَانِهِ. Manası: *Allah (cc) ona bağışlanma elbiselerini giydirip üzerine rızasının bol bereketli yağmurlarını akıtsın.*³⁹ Burada iki cümle bulunmakta ve iki cümledeki bütün kelimeler birbirine karşılık gelme de ilk cümledeki جَلَّابِيبٍ kelimesiyle ikinci cümledeki شَائِبِيبٍ kelimesi ve yine ilk cümledeki غُفْرَانِهِ kelimesiyle ikinci cümledeki رِضْوَانِهِ kelimeleri birbirine karşılık gelmektedir.

Lüzûm-u Mâ Lâ Yelzem

Bu söz sanatına “tazyik”,⁴⁰ “iltizam”,⁴¹ ve i‘nat”⁴² isimleri de verilmektedir.⁴³ Şiirde revî harfinden önce, nesirde revî anlamındaki fâsıladan önce seci olması için gerekli olmayan bir harf veya birden fazla harf getirmektir.⁴⁴ Zira iki fâsılada da secinin gerçekleşme şartı olan son harfteki benzerlik gerçekleştiği halde son harften önce de bir ya da daha fazla benzer harf getirmektir. فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ، وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُفْصِرُونَ cümlelerinde⁴⁵ iki fâsıla bulunmakta ve bunlara baktığımızda sonlarındaki ن harfinde uyum görünmektedir.⁴⁶ Bu da seci olması için yeterli olmaktadır. Bununla birlikte fâsıladaki harf uyumunun üstüne مُبْصِرُونَ ve مُفْصِرُونَ kelimelerinde ص، ر، و harfleri hareketleriyle birlikte bir uyum göstermiştir.

Mudurnî'nin eserinde de lafza dayalı bu söz sanatına dair örnekler mevcuttur. Örneğin *İnsanoğlunun bir ikincisini daha görmediği, ona yaklaşan bir benzerini insanın tasavvur etmediği bir şerh ortaya çıktı* anlamındaki لَمْ يَكْتَجِلْ عَيْنُ الْإِنْسَانِ بِتَانِيَةٍ وَلَمْ يَتَمَثَّلْ عِنْدَ الْإِنْسَانِ الْعَيْنَ مَا يُدَانِيهِ cümlesinde⁴⁷ altı çizili kelimeler fıkra sonları olmalarıyla fâsılayı oluşturmaktadırlar. Fâsıla denilen son

²⁷ Cümlelerin manası: İnsanoğlunun bir ikincisini daha görmediği, ona yaklaşan bir benzerini insanın tasavvur etmediği bir şerh ortaya çıktı. Bkz. Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 2a/5.

²⁸ Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 2a/10.

²⁹ Gâşîye suresi (88): 13, 14.

³⁰ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 2/506; Muhammed Ahmed Kâsım ve Muhyiddin Dîb, 'Ulumu'l-Belâğa, 108.

³¹ Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 1b/1.

³² Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 1b/5.

³³ Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 2a/15.

³⁴ Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 2a/10.

³⁵ Abdülmüteâl es-Saîdî, *Buğyetü'l-İzâh li-Telhişi'l-Miftâh fî Ulûmi'l-Belâğa* (Mektebetü'l-Âdâb, 1426), 4/654.

³⁶ Gâşîye suresi (88): 25, 26.

³⁷ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 2/505.

³⁸ Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 1b/1.

³⁹ Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 1b/10.

⁴⁰ Genişliğin zıddı anlamına gelen ضيق kelimesinden türeyen kelime, daraltmak anlamına gelmektedir. Bkz. Cevherî, *Şihâh*, 4/1511.

⁴¹ Üstlenmek, benimsemek anlamlarına gelmektedir. أَلَزَمْتُهُ النَّيَّءَ فَالْتَزَمَهُ "birini bir şeye zorladım o da onu kabul etti, benimsedi" şeklinde kullanılmaktadır. Bkz. Cevherî, *Şihâh*, 5/2029.

⁴² Birinin bir başkasını zor duruma sokması demektir. Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, 2/50.

⁴³ Sa'düddin et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerh Telhişi Miftahî'l-'Ulûm*, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera yayıncılık, 2020), 2/560.

⁴⁴ es-Saîdî, *Buğyetü'l-İzâh*, 4/663.

⁴⁵ Enfal suresi (7): 201-202.

⁴⁶ es-Saîdî, *Buğyetü'l-İzâh*, 4/663.

⁴⁷ Mudurnî, *Verdetü'l-Meliḥ* ('Atıf Efendi, 2164), 2a/5.

harfe baktığımızda her iki fâsıla • (he) harfinde uyum göstermekle seci gerçekleşmektedir. Son harfteki bu uyuma ilaveten onun önündeki اني harfleri de hareke ve sükunlarıyla birlikte uyumlu bir şekilde getirilmiştir. Bu duruma lüzum mâ la yelzem adı verilmektedir. Bütün lafza dayalı söz sanatlarında olduğu gibi bu sanatı da nazımda veya nesirde kullanırken manaya hizmet edecek şekilde aşırıya kaçmadan kullanmak yerinde görülmektedir.⁴⁸ Elbette ki, bu söz sanatının ve diğer birçoklarının örneklerini Kur'an'da görmektediriz. Bu da bu tür söz sanatlarını ölçülü kullanmanın mümkün olabildiğini bize göstermektedir.

İktibâs

İktibâsın sözlük anlamı “ateş parçası almak” anlamına gelmektedir. Daha sonra “ilim almak” için kullanılır hale gelmiştir. Örneğin اقْتَبَسْتُ مِنْهُ عِلْمًا cümlesi “ondan ilim aldım” manasına gelmektedir. Terim olarak iktibâs ise, “Allah (cc) şöyle buyurdu” ifadesini kullanmaksızın özellikle Kur'an ayetlerinden bir ayet veya bir kelimeyi ya da hadis-i şeriften bir ifadeyi⁴⁹ konuşanın sözüne katmasıdır. İktibâs, hutbe, vaaz, Hz. Peygamberi ve sahabeyi övmek amacıyla yazılan nazım ve nesir örneklerinde kullanılmakta olup bunlar “makbul iktibâs” türündendir. Gazel, mektup, hikâye gibi türlerde kullanılması ise “mubah olan iktibas” kabul edilirken, Allah (cc)'a ait olan bir şeyi kendisine nispet etmek ya da ayetleri alay tarzında kullanmak yasak görülmüş ve hatta bazı iktibasların küfre varabildiği de ifade edilmiştir.⁵⁰ Telmih,⁵¹ akd,⁵² hal⁵³ ve tazmin⁵⁴ sanatlarının da iktibastan türetildiği ifade edilmektedir.⁵⁵

İktibasla ilgili bu temel bilgileri verdikten sonra Mudurnî'nin *Verdetü'l-Medih* adlı eserinin mukaddimesinde tespit edebildiğimiz bazı iktibas örnekleri şu şekildedir: Mudurnî mukaddimenin dua kısmında “Allahum! İsmetini dağıtık, bozuk konuşma ayıbından; hata dehlizlerine düşmekten koruyan kıl. Muhakkak ki Sen, her şeye kadir olan ve duaya icabet etmeye layıksın”⁵⁶ şeklinde bir duada bulunmuştur. Bu dua cümlesinde Âl-i İmran sûresinin 26. ve Tahrir sûresinin 8. ayetlerinin sonunda yer alan كَلِّ شَيْءٍ قَدِيرٍ “Şüphesiz ki sen her şeye kâdirsin” ifadesini kullanmıştır. Burada tam da iktibasın tanımında da açıkladığımız gibi müellifimiz “Allah Teâlâ şöyle buyurdu” ibaresini kullanmadan Kur'an-ı Kerim'den alıntı yapmıştır. Bir diğer iktibas örneği de Mudurnî, eserinin ismini zikretmeden önce “Allah Teala bu şerhi yüce rızası için yapılan amellerden

eylesin. Zira O, kullarını bağışlayan ve merhamet edendir” şeklinde bir duada bulunmaktadır. Bu duayı yaparken iki yerde iktibas olarak tanımlayabileceğimiz kullanım vardır. Bunlardan ilki لَوْجُهُ خَالِصًا لَوْجُهُ الْكَرِيمِ cümlesindeki لَوْجُهُ kelimesi, İnsan sûresi 9. ayetteki لَوْجُهُ ifadesinden iktibası akla getirmektedir. Kendisinden iktibas yapılan metin üzerinde ziyade, noksan, takdim, tehir ve açık ismi zamir olarak getirme gibi bazı değişikliklerin yapılabileceği de belirtilmekte olduğundan⁵⁷ bu örnekte müellifimizin ayette لَوْجُهُ şeklinde açık isim olarak gelen lafzatullahı zamirle ifade ederek لَوْجُهُ şeklinde getirmesinin da iktibas kurallarına uygun olduğunu söyleyebiliriz. Son dua cümlesinde iktibas olan ikinci örnek ise dua cümlesinin sonunda gelen فَإِنَّ بَعِيدَهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ cümlesindeki غَفُورٌ رَحِيمٌ ifadesidir. Bu ifade de görebildiğimiz kadarıyla Kur'an'da 49 ayetin sonunda yer almaktadır. Bunlardan biri de Bakara suresi 173. ayettir. Bu ayet de “Şüphesiz ki sen her şeyi bağışlayan ve çok merhamet sahibisin” meâlindeki غَفُورٌ رَحِيمٌ İN Allah ayet-i kerimesidir.

Berâ'at-i İstihlâl

بَرَعَ fiilinin mastarı olan berâ'at kelimesi, “arkadaşlarına üstünlük sağlamak”⁵⁸ ve “her fazilet ve güzellikte tam olmak”⁵⁹ anlamlarına gelmektedir. İstihlâl kelimesi ise, yağmur yağarken çıkardığı ses yükseldiğinde استَهْلَلَتْ fiili kullanılmaktadır.⁶⁰ Havanın ilk yağmaya başladığı zaman çıkardığı sese de استَهْلَلَتْ السَّمَاءُ şeklinde bu fiil kullanılmıştır.⁶¹ Özellikle kelimenin bu manası berâ'at-i istihlalin terim anlamına en yakın olandır. Zira yağmurda da bir başlangıç ve bu esnada yağmurun çıkardığı ses olduğu gibi bu sanatta bir kasideye veya esere başlama söz konusudur. Berâ'at-i istihlalin terim anlamı ise, yazar ya da şairin eserinin başında maksadını hissettiren lafızlar kullanmasıdır.⁶² Şair ya da yazar, maksadını açık bir şekilde değil de zevk-i selim sahibi kimse nezdinde lafzın güzelliğini ve canlılığını artıran tarzda işarette bulunur.⁶³ Bu kısımda eserini kaleme alan kimse, yazacağı kitap hangi ilimle ilgili ise veya hangi konuda ise bunlara işarette bulunan lafızlar kullanmaktadır.

Mudurnî'nin eserinde de berâ'at-i istihlalin güzel bir örneği ortaya konmuştur. Malum olduğu üzere Mudurnî bu eserinde, İmam Bûsîrî'nin *Kaside-i Bürde*'si üzerine bir şerh yazmıştır. Şerhin girişi şöyle başlamaktadır: إِنَّ أَيْمَنَ مَا يُرْشِحُ بِهِ صَدْرُ الْكَلَامِ وَأَحْسَنَ مَا يُوشِحُ بِهِ عَقْدُ النَّظَامِ حَمْدُ اللَّهِ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَالْإِفْضَالِ وَالْإِنْعَامِ، ثُمَّ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ الْأَنْبَاءِ، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ مَصَابِيحُ الظَّلَامِ. Manası: “Söze başlanacak en kutlu

⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Meseli's-Sâir*, 1/263.

⁴⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, çev. Zekeriya Çelik, 608.

⁵⁰ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cem fi mustalah ve'l-furuk*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ty.), 156; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 2/536.

⁵¹ Yazar ya da şairin, adını anmaksızın bir hikaye, şiir ya da nesre işarette bulunmasıdır. Bkz. et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, çev. Zekeriya Çelik, 2/492; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 2/542; Mehmet Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Divanı*, (Isparta: Fakülte Kitabevi 2020), 38.

⁵² Akd, şairin başkasına ait bir düzyazıyı iktibas yoluyla olmaksızın nazma çevirmesidir. Bkz. Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 2/541.

⁵³ Yazar ya da konuşanın başkasına ait bir şiiri düz yazıya çevirmesidir. Bkz. Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 2/541.

⁵⁴ Tazmin sanatı, şairin başkasının şiirinden bir şeyi şiirine almasıdır. Şairin alıntı yaptığı şiir edebiyatçılar nezdinde meşhur ise alıntıyı

belirtmeden; meşhur değilse belirterek ifade eder. Bkz. Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 2/539.

⁵⁵ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 2/536.

⁵⁶ Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh* ('Atuf Efendi, 2164), 2b/1.

⁵⁷ Ebû Bekir b. Ali b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî, *Hızânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, thk. İsmâ Şakiyu (Beyrut: Dâru'l-Bihâr, ty.), 2/456.

⁵⁸ Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, 2/223.

⁵⁹ Ebu'l-Hasen 'Ali b. İsmâ'il el-Mürsî ibn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-'A'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-'Ilmiyye, 2000), 2/144.

⁶⁰ Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, 5/242.

⁶¹ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5/1852.

⁶² Kefevî, *el-Külliyât*, 244.

⁶³ Hamevî, *Hızânetü'l-Edeb*, 1/30.

kelime, söz kolyesinin kendisiyle süsleneceği en güzel kelimelerden biri, ikram, lütuf ve nimet sahibi Allah (cc)'a hamd etmektir. Sonra da salat ve selam, mahlûkatın en hayırlısı olan Muhammed (sas)'e, karanlığın kandilleri olan âl ve ashâbının üzerinedir.”

Bu şerhin giriş cümlelerinde şiir ve edebiyatla ilgili bir esere adım attığımızı hissettiren *عَدُّ النِّظَامِ*, *يُشَرِّحُ*, *يُشَرِّحُ*, *يُشَرِّحُ* kelimeleri kullanılmıştır. Aşağıda da açıkladığımız gibi terşih ve tevşih kelimeleri belagatle ve özellikle de bedi'î ilmiyle ilgili terimlerdir. Bu kelimeler edebiyatla ilgili bir esere işarette bulunmaktadır. Bu kelimelerin ardından kullanılan *عَدُّ النِّظَامِ* terkinine baktığımızda ise *عَدُّ* kelimesi kolye, gerdanlık⁶⁶ anlamına gelirken *النِّظَامِ* kelimesi kendisine inci dizilen ip⁶⁷ anlamına gelmektedir. Şiir kaleme almak için de *تَطْمُتُ الشَّعْرُ* ifadesi kullanılmaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla *عَدُّ النِّظَامِ* terkinde de inci gibi olan sözlerin dizili olduğu kolye mesabesindeki bir esere işarette bulunmaktadır. *نِظَامِ* kelimesi aynı zamanda söz konusu eserin nazım tarzında yazılmış bir eser ya da nazımla ilgili bir eser olduğunu da ima etmektedir. Nitekim yazılan eser İmam Busîrî'nin meşhur kasidesi üzerine yazılan bir şerhtir. Gördüğümüz üzere burada zikrettiğimiz bu üç kelime de yazılacak esere ve onun içeriğine dair işaretler vermektedir.

Verdetü'l-Melîh'in girişinde eserin içeriğine ilişkin kullanılan kelimelerden biri de salve kısmındaki “sonra salat ve selam mahlûkatın en hayırlısı olan zatın üzerine olsun” anlamındaki *خَيْرُ الْأَنْامِ عَلَى الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ* ifadesidir. Bu cümlede bulunan *خَيْرُ الْأَنْامِ* ifadesi, Busîrî'nin eserinin asıl adı olan ve “mahlûkatın en hayırlısını methetmede ışıksağan yıldızlar” anlamına gelen *خَيْرُ الْكَوَاكِبِ الدَّرِّيَّةِ فِي مَدَحِ خَيْرِ الْبَرِّيَّةِ* deki *الْبَرِّيَّةِ* terkinine telmihte bulunarak beraat-i istihlâlâ güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Tıbâk

Tıbak sanatı, tezat, tekâfü', mutabakat gibi isimlerle de anılmaktadır. Tıbak kelimesinin sözlük anlamı, bir şeyi bir şeyin üzerine koymak anlamındadır. Mesela tencerenin ağzını sağlam bir şekilde kapatmak için tencerenin kapağını tencerenin üzerine kapaklayarak koymak bu kabildendir. *طَبَقَ الشَّيْءَ عَلَى الشَّيْءِ* dendiğinde “bir şeyi bir şeyin üzerine koyarak kapattı” anlamına gelmektedir.

Genelde bu kapatma, verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi iki şeyin birbirinin zıddı yönde olmasını gerektirir.⁷⁰ Terim olarak tıbak ise birbirinin zıddı olan iki kelimeyi ister nazım ister nesir olsun bir ibarede bir araya getirmektir. Gece-gündüz, siyah beyaz, soğuk sıcak kelimeleri bu kabilden örneklerdir.⁷¹ Verdiğimiz bu örneklerdeki gibi iki kelime arasında açık bir zıtlık söz konusu olabildiği gibi tıbak sanatının bundan daha genel bir şey olup iki şey arasında genel anlamda ve bazı noktalarda bir tekabül ve tenâfinin bulunması olduğu da söylenmiştir.⁷²

Mudurnî mukaddimesinin son kısmında şu ifadeleri kullanmıştır:

....وَأَنْتُمْ إِذَا أَلَمَ بِهِمْ قَوَائِلُ الشُّوقِ أَوْ التَّذْكَارِ، أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ مِنْ غَوَائِلِ يُجَرِّدُونَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ مُخَاطَبًا يُحَاوِرُونَهُ دَلَالًا وَعَيْتًا، الْخَوَاطِرَ وَالْأَفْكَارَ؛ وَيُخَاضِرُونَهُ سُؤَالَ وَجَوَابًا..

Bu ifadelerin manası şöyledir: “Özlem ve hatıraların kâfileleri içlerine çöktüğünde ya da hatıra ve düşüncelerin bütün ağırlığı içlerine oturduğunda şairler, kendi içlerinden bir muhatap çıkarıp (tecrîd) onunla kah işve ile kah serzenişte bulunarak konuşurlar, soru sorup cevap vererek diyaloga geçerler”.⁷³ Mudurnî burada şairin kendinden bir şahıs tasavvur ederek onu kendine muhatap alıp onunla konuştuğunu söyleyerek tecrit sanatından bahsetmiştir.⁷⁴ Bu ifadeleri kullanırken işve ve naz anlamına gelen *دَلَال* kelimesi ile sitem ve serzeniş anlamına gelen *عَيْتَاب* kelimelerini kullanarak tezat sanatı da denilen tıbak sanatına dair bir örnek ortaya koymuştur. Yine aynı ifadeler içinde geçen ve soru-cevap anlamına gelen *سُؤَال* ve *جَوَاب* kelimelerini bir cümle içinde kullanarak tıbak sanatı yapmıştır.

Hüsn-i Tehallus

Sözlükte “kurtulmak”⁷⁵ anlamına gelen tehallus kelimesi şiir ve düzyazıda bir manadan diğerine, bir konudan diğerine herhangi bir dengesizlik ve uyumsuzluk olmadan intikal edip geçiş yapmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁷⁶ En genel manasıyla hüsn-ü tehallus, şiirde veya düzyazıda bir konudan diğerine dinleyici veya okuyucuda herhangi bir rahatsızlık oluşturmada ve sanki aynı konuda devam edencesine bir bütünlük içinde konular arasında geçiş yapmaktır. Genel itibarıyla bu şekilde tarif edebileceğimiz hüsn-ü tehallus, özellikle şiirin ve bunun

⁶⁴ Sözlük anlamı terbiye etmek ve birini bir şeye hazırlamak anlamına gelen terşih terim anlamı, sonrasında bir kelime getirilmeden herhangi bir bedi sanatına uygun olmayan bir lafzın peşine onu sanatlı bir şekilde anlamaya hazırlayan bir lafız getirmektir. Ali (ra)'ın Eş'as b. Kays (ö. 40/661) için söylediği *يَنْسَجُ الشَّمَالُ بِالْيَمِينِ* sözünü bu kabildendir. Bu söz, *الشَّمَالُ* lafzından sonra *بِالْيَمِينِ* lafzı getirilmeden söylene idi ya da *الشَّمَالُ* lafzı yerine *بِالْيَمِينِ* lafzı kullanılsaydı dinleyici cümlede geçen *الشَّمَالُ* kelimesinden sadece kelimenin ilk akla gelen manası olan sol eli anlayacaktı. Ancak *الشَّمَالُ* kelimesinden sonra *بِالْيَمِينِ* lafzı zikredilerek *الشَّمَالُ* kelimesinin uzak anlamı olan “giysi” anlamıyla anlaşılması sağlanmış olmaktadır. Terşih kelimesi istiare, tevriye, tıbak gibi birçok edebi sanat içerisinde de geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerrâî (Beyrut: Dar ve Mektebetü'l-Hilal, ty.), 3/93; Abdülazim b. el-Vâhid b. Zâfir b. İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr fî Snâ'i'ti's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyânî'l-Cazî'l-Kur'ân*, thk. Hıfî Muhammed Şeref (Birleşik Arap Cumhuriyeti: Lecne İhyâ'i't-Türâsî'l-İslâmî, ty.), 271; Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/248; Halil İbrahim Kaçar, “Terşih” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayımları, 2011), 40/516.

⁶⁵ Ebu Hilal el-Askerî'nin (ö. 400/1009) tevşih diye isimlendirdiği bu sanat, belagatçılar tarafından irsad terimiyle ifade edilmiş de teshim ve tebyin isimleriyle de anılmıştır. Terim olarak tevşih, sözün başında geçen bir kelimenin sonunun nasıl geleceğini haber vermesidir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâateyn: el-Kitâbe ve's-Şiir*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1998), 382; Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddîn Dîb, ‘Ulumu'l-Belâga, 102.

⁶⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, 1/141.

⁶⁷ Cevherî, *Sihâh*, 5/2041.

⁶⁸ Cevherî, *Sihâh*, 5/2041.

⁶⁹ *الْأَنَامُ* kelimesi yeryüzündeki tüm mahlukat olarak açıklanmıştır. Bununla beraber müfessirler Kur'an'da geçen bu kelimeyi insanlar ve cinler olarak beyan etmişlerdir. Bkz. Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 15/364.

⁷⁰ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2/375.

⁷¹ Ebû Hilal el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâateyn*, 307.

⁷² Teftâzânî, *el-Mutavvel*, çev. Zekeriya Çelik, 2/405.

⁷³ Mudurnî, *Verdetü'l-Melîh* ('A'uf Efendi, 2164), 2b/10.

⁷⁴ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, çev. Zekeriya Çelik, 2/461.

⁷⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 7/65.

⁷⁶ Ahmed b. Abdulvahhab b. Muhammed en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb*, (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 1423), 18/307; Muhammed b. 'Abdulkarim eş-Şeybânî İbnü'l-Eşir el-Cezerî, *el-Câmi'u'l-Kebîr fî Şinâ'itü'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Menşûr*, thk. Muştâfa Cevâd (Bağdat: Matba'atü'l-Mecma'i'l-İlmî, 1375), 181.

yanı sıra da düz yazının ilk kısmından asıl konuya intikaldeki güzel geçiş için kullanılmıştır.⁷⁷ Yine bu manadan olmak üzere şairin kasidede asıl işleyeceği methiyeden önce ele aldığı nesib, fahr veya edep ile asıl konu olan methiye kısmının bütünleşmesi şeklinde de açıklanmıştır.⁷⁸ Eski Arap şairleri ve hatipleri bu sanatı eserlerinde göz önüne almamışlar ve asıl anlatacakları konudan önce ele aldıkları gazel, deve tasviri, topraklarının tasviri, kavimlerinin kahramanlıklarını anlattıktan sonra asıl konuya ya doğrudan girmişler ya da “ذِئْبٌ ذَا”، “ذِئْبٌ عَنْ ذَا” gibi ibarelerle giriş ile asıl konu arasını ayırmışlardır. Esere giriş kısmı ile eserin asıl kısmı arasını hissettirecek şekilde ayırmaya “iktidab” sanatı denmektedir. Allah’a hamd ve sena ve resulüne salavattan sonra أَمَّا بَعْدُ ifadesinin kullanılması ise iktidabtan sayılmakla birlikte iyi görülmüştür.⁷⁹ Ancak girişte أَمَّا بَعْدُ ifadesinin kullanılması ilk kısımdan diğer kısma doğrudan geçilmemesi dolayısıyla tehallusa da benzetilmiştir.⁸⁰

Mudurnî, eserine hamdele ve salvele ile başlamış ve ardından وَبَعْدُ kelimesiyle mukaddimenin asıl kısmına geçmiştir. Bu kısımda kaside-i bürdenin ne denli önemli bir eser olduğunu, yazmış olduğu şerhin önemini, eserinin ismini zikretmiştir. Ardından duada bulunmuş ve eserini kime ithaf ettiğini belirtmiştir.⁸¹ Bu bilgilerle şerhin mukaddime kısmı sona erip asıl şerh kısmına geçilirken kasidenin ilk nesib ve teşbib kısmı olan ilk beytine şu ifadelerle hazırlık yaparak Mudurnî, hüsn-ü tehallusa dair güzel bir örnek sunmuştur:

“Hüzün ve özlemi yudumlamak, uzaklık ve ayrılığın acılarına tahammül etmek gibi aşkın ayrılmaz unsurlarını zikrederek kasidelerine başlamak ediplerin adettir. Onlar, kasidelerine bu şekilde başlamayı tegazzül ve teşbib olarak isimlendirmekte ve bunu kasideye güzel başlamanın bir yolu olarak saymaktadırlar. Dinleyicilerin zihnini canlı tutmak ve bedenlere sunulan yemeklerin rengi mesabesinde ruhlara sunulan ziyafete renk katmak için telvin ve iltifat sanatlarına başvurumaktadırlar. Özlem ve hatıraların kâfileleri içlerine çöktüğünde ya da bunun dışında hatıra ve düşüncelerin bütün ağırlığı içlerine oturduğunda, kendi içlerinden bir muhatap çıkarıp (tecrid) onunla kah işve ile kah serzenişte bulunarak konuşurlar, soru sorup cevap vererek diyaloga geçerler. Kaside-i Bürde’nin şairi el-Bûsîri de onların bu yolunu takip ederek bu konuda onlara uymuştur. Bu meyanda meram denizlerinin dalgaları arasına dalmadan önce, ki asıl maksadı Rasûlullah (sas)’i medh etmektir, tecrid yoluyla şiddetli ağlayışının sebebinin sorarak şöyle demiştir” diyerek⁸² kaside-i bürde’nin ilk beytinin şerhine başlamıştır. Mukaddimeden asıl şerhe geçiş esnasında okuyucuya fark ettirmeden şerhe geçmiş ve bunu yaparken de kasidenin ilk kısmında olan nesib, teşbib, tegazzül ve tecrid gibi hususiyetlerine değinerek mukaddime kısmıyla şerh kısmı arasında bütünlük sağlamıştır.

Sonuç

Çalışmamızda tespit edebildiğimiz ve öne çıkan bedî’ sanatlarını ele aldık. Bu başlık altında cinas, seci, lüzum mâ lâ yelzem, iktibâs, berâ’at-i istihlâl, tıbak ve hüsn-i

tehallsu gibi sanatları ele aldık. Mukaddimede özellikle cinas ve seci sanatlarının çokça kullanıldığını görmekteyiz. Bunun sebebinin de mukaddimede ahenkli bir akıcılık sağlama gayesi olarak düşünmekteyiz.

Çalışmamızda değindiğimiz diğer sanatlarda da aynı durum söz konusu olmakla birlikte özellikle berâ’at-i istihlâl ve hüsn-i tehallsu dair Mudurnî tarafından örnek teşkil edecek tarzda bir uygulama ortaya konmuştur.

Müellif genelde eseri boyunca özelde mukaddimesinde konuları çok akıcı bir anlatım dili kullanarak, yer yer güzel tınılar oluşturarak lafızdaki ahenkle manayı dengeli bir şekilde yürüterek okuyucunun ilgisini canlı tutarak sunmuştur.

Arapçayı ikinci bir dil olarak öğrenmiş olan müellif, eserinin genelinde olduğu gibi mukaddime özelinde baktığımızda da dili çok iyi kullanmış, anlatımındaki akıcılık sekteye uğramamıştır.

Kaynaklar

- Brockelman, Carl. *Geschichte Der Arabischen Litteratur*. 5 cilt. Leiden: Brill, 1937
- Bulut, Ali. *Belağat Me’ânî-Beyân-Bedî’*. İstanbul: İfav. yay. 2015.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. M. A. Yekta Saraç. 3 cilt. Ankara: TÜBA, 2016
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sıhah Tâcü’l-Lüga ve Sıhâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attar. 6 cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987.
- Durmuş, İsmail. “Mukaddime”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31/117-118. İstanbul: TDV yayınları, 2020.
- Ebû Hilal el-Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd. *Kitâbü’s-Sinâateyn: el-Kitabe ve’s-Şiir*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim. 1 cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1998.
- Saîdî, Abdülmüteâl. *Buğyetü’l-İzâh li-Telhîsi’l-Miftâh fî Ulûmi’l-Belâga*. 4 cilt. Mektebetü’l-Âdâb, 1426.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü’l-Lüga*. thk. Muhammed Avad Mur’ib. 8 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi, 2001.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü’l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Semerrâî. 8 cilt. Beyrut: Dar ve Mektebetü’l-Hilal, ty.
- Ĥabenneke el-Meydânî, ‘Abdurrahmân b. Ĥasen. *el-Belâgatu’l-Arabiyye*. 2 cilt. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1416/1996.
- İbn Ebi’l-İsba’, Abdülazim b. el-Vâhid b. Zâfir. *Tahriru’t-Tahbîr fî Sinâ’ti’s-Şi’r ve’n-Nesr ve Beyânî I’cazi’l-Kur’ân*. thk. Ĥifnî Muhammed Şeref. 1 cilt. Birleşik Arap Cumhuriyeti: Lecne İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, ty.
- İbn Ĥicce el-Hamevî, Ebû Bekir b. Ali b. Abdillâh. *Hızânetü’l-Edeb ve Ġâyetü’l-Ereb*. thk. İsmâ Şakiyu. 2 cilt. Beyrut: Dâru’l-Bihâr, 2004.
- İbn Sîde, Ebu’l-Ĥasen ‘Ali b. İsmâ’il el-Mürsî. *el-Muhkem ve’l-Muhitu’l-A’zam*. thk. Abdulhamîd Ĥindâvî. 11 cilt. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- İbnü’l-Esir el-Cezerî, Ebu’l-Feth Ziyâüddîn Muhammed b. Abdülkerim. *el-Meselü’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtib ve’s-Şâir*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 1 cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1420.
- İbnü’l-Esir el-Cezerî. *el-Câmi’u’l-Kebîr fî Sinâ’ti’l-Manzûm mine’l-Kelâm ve’l-Mensûr*. thk. Muştafa Cevâd. 1 cilt. Bağdat: Maṭba’atü’l-Mecma’i’l-İlmî, 1375.

⁷⁷ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, çev. Zekeriya Çelik, 2/639; Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye*, 2/558.

⁷⁸ İbn Ebi’l-İsba’, *Tahriru’t-Tahbîr fî Sinâ’ti’s-Şi’r ve’n-Nesr*, 433.

⁷⁹ Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye*, 2/561.

⁸⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, çev. Zekeriya Çelik, 2/642.

⁸¹ Mudurnî, *Verdetü’l-Meliĥ* (‘Atıf Efendi, 2164), 1b/1 vd.

⁸² Mudurnî, *Verdetü’l-Meliĥ* (‘Atıf Efendi, 2164), 2b/5 vd.

- ‘İsmâ’îl Paşa, Muhammed b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *İdâhu’l-Meknûn fî’l-Zeyl ‘alâ Keşfi’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*. thk. Muhammed ‘Abdulkâdir ‘Aîfâ. 7 cilt. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008
- Kaçar, Halil İbrahim. “*Terşih*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/516. İstanbul: TDV yayınları, 2011.
- Kâsım, Muhammed Ahmed – Dîb, Muhyiddîn. *‘Ulûmu’l-Belâga el-Bedi’ ve’l-Beyân ve’l-Me’âni*. 1 cilt. Tarablus: el-Müessesetü’l-Hadîse li’l-Küttâb, 2003.
- Kefevî, Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât Mu’cem fî mustalaha ve’l-furuk*. thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî. 1 cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, ty.
- Kehhâle, ‘Omer Rıdâ. *Mu’cemu’l-Müellifîn*. 13 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâşi’l-‘Arabî-Mektebetü’l-Mesnâ, 1408.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa. *Verdetü’l-Melîh fî Şerh Bürdeti’l-Medîh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, ‘Aîf Efendi Koleksiyonu, 2164, 1b-93a.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa. *Risale Ma’mûle fî Beyani Kâne Yusallî en-Nebîyyu fî’l-Ka’deti’l-Ahîra*. Kastamonu: Kastamonu Halk Kütüphanesi, 395, 36b-37a.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa. *Verdetü’l-Melîh fî Şerh Bürdeti’l-Medîh*. Almanya: Gottingen State and University Library, VOHD XVIIIB4, 148, 1b-81b.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa. *Verdetü’l-Melîh fî Şerh Bürdeti’l-Medîh*. Amerika Birleşik Devletleri: Princeton Üniversitesi, Digital Library of the Middle East, Islamic Manuscripts, New Series, no: 993, 1b-88b.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa. *Verdetü’l-Melîh fî Şerh Bürdeti’l-Medîh*. Konya: Koyunoğlu Müzesi Kitaplığı, 10528, 1b-78a.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa. *Verdetü’l-Melîh fî Şerh Bürdeti’l-Medîh*. Mısır: Daru’l-Kütübi’l-Misriyye, Edeb Talat, 4577, 1b-87b.
- Mudurnî, Muhammed b. Mustafa. *Verdetü’l-Melîh fî Şerh Bürdeti’l-Medîh*. Amerika Birleşik Devletleri: Yale Üniversitesi, Beinecke Library, Landberg 40, 6a-88b.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvahhab b. Muhammed. *Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûni’l-Edeb*. 33 cilt. Kahire: Dâru’l-Kütüb ve’l-Vesâiku’l-Kavmiyye, 1423.
- Teftâzânî, Sa’düddîn. *el-Mutavvel Şerh Telhisi Miftahi’l-Ulûm*. çev. Zekeriya Çelik 2 cilt. İstanbul: Litera yayıncılık, 2020.
- Ünal, Mehmet. *Türk-İslam Edebiyatı: Belagat-Edebi Sanatlar*, İstanbul: Lisans Yayınları, 2020.
- Ünal, Mehmet. *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Divanı*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2020.
- Ünal, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Grameri Sözlüğü*, Isparta: El-Yay Yayıncılık, 2016.

Comparison of Basra and Kufa Schools of Nahw in terms of their Approach to Qiraat

Cihat Çelik^{1,a,*}, Hüseyin Yaşar^{1,b}

¹Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 08.05.2024

Accepted : 28.06.2024

Keywords:

Qiraat
Basra School
Kufa School
Linguistics
Comparison

ABSTRACT

In this article, Basra and Kufa schools of Nahw will be compared in terms of their approaches to qiraat. As it is known, the schools of grammar, which have an important place in the formation of the Arabic language, and their representatives have been the source of the majority of Islamic sciences with their views. The principles and rules of Arabic grammar are mostly based on the views of these schools. The schools of Basra and Kufa made extensive use of the Qur'an, the main source of Islam, in determining their views. As a matter of fact, some scholars believe that the Arabic language was clearly laid down after the revelation of the Qur'an. In this context, it is impossible for these schools of thought to ignore the different ways of reading the Qur'an. The differences in the Qur'an have been the source of many Islamic sciences, as well as the source of the science of grammar. The schools of Basra and Kufa have been compared in many works in terms of Arabic grammar. However, it was found that these schools were not independently compared in terms of their view of the qiraat and their evaluation of different readings. In this study, the views and evaluations of the representatives of the Basra and Kufa schools will be mutually determined within the framework of their individual views. In this framework, it is thought to contribute to the field and to be a source for future studies.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 27-33, 2024

Kırâatlere Yaklaşımları Bakımından Basra ve Kûfe Nahiv Ekollerinin Mukayesesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 08.05.2024

Kabul : 28.06.2024

Anahtar Kelimeler:

Kırâat
Basra Ekolü
Kûfe Ekolü
Dilbilim
Mukayese

ÖZ

Bu makalede Basra ve Kûfe Nahiv ekolleri, kırâatlere yaklaşımları yönünden mukayese edilmiştir. Bilindiği üzere Arap dilinin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan nahiv ekolleri ve temsilcileri, görüşleri ile İslami ilimlerin pek çoğuna kaynaklık etmiştir. Arap dili gramerindeki kaideler, çoğunlukla bu ekollerin görüşleri üzerine bina edilmiştir. Basra ve Kûfe ekolleri bu görüşlerini belirlemede İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'den çokça yararlanmışlardır. Nitekim bazı âlimler, Arap dili kaidelerinin, Kur'an'ın inzalından sonra net bir şekilde ortaya konulduğu görüşüne sahiptirler. Bu bağlamda Kur'an'ı referans alan bu ekollerin, Arap dili kaidelerini tespit ederken Kur'an'ın farklı okuyuş şekillerini görmezden gelmeleri mümkün görünmemektedir. Kırâat farklılıklarının nahiv ilminde de referans olarak yer alması da bunun en büyük göstergesidir. Basra ve Kûfe ekolleri Arap dili grameri yönünden birçok eserde mukayese edilmiştir. Ancak bu ekollerin, kırâatlere bakışı ve farklı okuyuşları değerlendirmeleri açısından müstakil olarak kıyas edilmedikleri tespit edilmiştir. Basra ve Kûfe ekol temsilcilerinin bireysel görüşleri çerçevesinde kırâatlere bakışı ve değerlendirmelerinin karşılıklı olarak tespit edildiği bu çalışmanın alana katkı sağlaması ve sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi hedeflenmektedir.

^a cihat.celik@usak.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0003-3089-7819> | huseyin.yasar@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1043-3729>

Giriş

Basra ve Kûfe nahiv ekolleri Arap dili gramerinin temelini oluşturan iki önemli ekoldür. Bu ekoller hicri 2. asırdan itibaren Arap dili gramerinin kaidelerinin yazılı hale getirilme sürecinde birçok kez karşılıklı mülâhazaya girmişlerdir. Arap dilindeki kaidelerin ekseriyeti bu ekol temsilcilerinin görüşleri üzerine bina edilmiştir. Bu iki ekolün önde gelen temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda Arapça gramer konuları sistematik hale gelmiştir. Basra ve Kûfe ekollerine müntesip dilciler eserlerinde âyet, hadis ve şiirlerden sıkça deliller getirerek görüşlerini desteklemişlerdir. Aynı zamanda Arapça gramer kaidelerini inşâ etme sürecinde kırâat farklılıkları da yararlandıkları kaynaklar arasında yerini almıştır.

İlk dönem tefsir ve lügat eserlerinde kırâatler bir istişhâd kaynağı olarak çeşitli yöntemler ile değerlendirilmiştir. Bu dönem içerisinde, Basra ve Kûfe ekolü kurucuları arasında yer alan meşhur kırâat imamları ve onların nakletmiş oldukları farklı okunuşlar, dilbilimcilerin Arap dili kaidelerini tespitlerinde belirleyici rol oynamıştır. Basra ve Kûfe nahiv ekollerinin Arap dilinin kurallarını belirlemede kullanmış oldukları yöntemlerin farklılık göstermesi, kırâatlerin seçimine yansımıştır. Bu iki ekole mensup alimler, sahîh kırâatlerin değerlendirilmesi hususunda eleştirel ve savunmacı bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Kendi benimsedikleri dil kurallarını desteklemek ve kabul ettirmek için kırâatleri kullanmışlardır. Bu ekollerin dilbilimcilerinin kırâatlere dilsel mantık ile yaklaşımları, onları sahîh kırâat rivayetlerine lahn/kabih gibi yakıştırmalarda bulunmalarına neden olmuştur.

Bu bağlamda Basra ve Kûfe dil ekolüne mensup âlimlerin, kırâatlere yaklaşım konusundaki görüşlerinin karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bu ekollere mensup meşhur kırâat imamlarının kırâat rivayetleri de mukayese edilmiştir. Ayrıca bu iki ekolün kırâatlere karşı savunmacı ve eleştirel tutumları tespit edilip nedenleri tartışılmıştır. Son olarak ekoller, kırâatleri tercih etme ve değerlendirmede kullanmış oldukları yöntemler açısından kıyas edilmiştir. Böylece dilbilimsel açıdan kırâatlerin nahiv ilminin teşekkülüne etkisinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Çalışma, hicri 3. asra kadar olan ekol mensupların görüşleri ve belirli sahîh kırâatlere karşı yaklaşımları kapsamında hazırlanmıştır.

Basra ve Kûfe Dil Ekolü Temsilcileri

Basra Ekolü

Hiç şüphe yok ki ilmi çalışmalarda Irak denilince akla Basra ve Kûfe şehirleri gelmektedir. Irak'ın fethinden sonra bu iki şehirde Arap dili grameri üzerine yoğun

çalışmalar devam etmiştir.¹ Nahvin ilk kurucusu olarak bilinen Ebû'l-Esved ed-Düeli' Basra'da yetişmiş olup kendisinden sonraki nahiv ile ilgili gramer çalışmaları da onun yetiştirdiği öğrenciler tarafından bu bölgede sürdürülmüştür.² Bu bağlamda Basra ekolü nahiv ilminde ilk gramer çalışmalarını başlatan ekol kabul edilmektedir. Bu ekole mensup 'Abdullâh b. Ebi İshâk el-Hadrâmî (ö. 117/736) ise Basralı ilk nahivci olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Ebi İshâk kıyası nahiv ilminde ilk uygulayan kişi olmakla beraber öğrencisi 'İsa b. 'Ömer es-Sekâfî (ö. 149/767) ile gramer konularını geliştiren kişilerden ilkidir.³ Bununla beraber nahiv ile ilgili gramer çalışmaları sistematik bir hale gelmiş ve bu ekolün ana hatları ortaya çıkmıştır. Basra ekolüne mensup sonraki dönem dilciler de aynı titizlikle nahiv ilmi üzerine çalışmalar yapmışlardır. Burada ekolün önde gelen ve kurucu niteliği taşıyan alimlerinden birkaçına değinmek de faydalı olacaktır.

Basra Ekolünün Önemli Temsilcileri

Basra ekolüne mensup dilbilimciler tabakât kitaplarında ve Arap dili eserlerinde çeşitli şekillerde sıralanmıştır. Zübeydî'nin eserine göre ekolün öncü alimlerinin sıralanışı şöyledir;

Basra ekolünde, Ebû'l-Esved ed-Düeli' (ö. 67/686)⁴ ve Abdurrahmân b. Hüzmûz (ö. 117/735)⁵ birinci tabakada yer almaktadır. Zübeydî'nin eserine göre Nasr b. 'Âsım el-Leysî (ö. 89/707), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746), 'Anbesetü'l-Fil (ö. 100/718), Meymûn el-Akren ise ikinci tabakada yer almaktadır.⁶ Demirayak - Çögenli'nin Arap Edebiyatında Kaynaklar eserinde bu alimler ilk tabaka olarak aktarılmıştır.⁷ Üçüncü tabakada ise İbn Ebî Akreb, Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadrâmî (ö. 117/735) yer almaktadır.⁸ Basra ekolünün en çok öne çıkan dil âlimlerinin yer aldığı dördüncü tabakada ise Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/770)⁹, Ebû Sufyân b. el-'Alâ (ö. 165/784), Ahfeş el-Kebîr (ö. 177/793), 'İsâ b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766)¹⁰, Mesleme b. Abdillâh ve Bekr b. Habîb es-Sehmî bulunmaktadır.¹¹ Son olarak beşinci tabakada ise Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Ya'kûb b. İshâk el-Hadrâmî (ö. 205/820) ve Ebû 'Âsım en-Nebîl (ö. 212/828) gibi isimler yer almaktadır.¹² Basra ekolünde saymış olduğumuz özellikle ilk iki ve üçüncü asırdaki isimler bu ekolün kurucuları mesabesinde. Bu ekole ait görüşleri telif etme hususunda ve Arap dili kurallarında söylediği her sözü ekole hamledilen en önemli isimlerden birisi de el-Halîl'in öğrencisi Sîbeveyhi'dir. Hadis metinleri mütalaa edilirken kelimelerde yapılan hataları gören Sîbeveyh, dil ve nahiv konuları üzerine yoğunlaşarak el-Kitâb adlı gramer kitabını kaleme almış ve bu eser Basra ekolü gramer çalışmaları için esas teşkil etmiştir.¹³ Bu isimlerin yanı sıra gramer konusundaki görüşleri Basra ekolünün görüşü olarak benimsenmiş olan Ahfeş el-Evsat (ö.

¹ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 73; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er (Ankara: İmaj Yayınları, 1993), 73.

² Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udeba' = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 12/34; Selami Bakırcı- Kenan Demirayak, "Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)", *Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını*, (2001), 33.

³ Hulusi Kılıç, "İbn Ebû İshâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 435.

⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Hasan Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1954), 13-20.

⁵ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 14-20.

⁶ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 21-22-24.

⁷ Kenan Demirayak - M. Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1995), 157.

⁸ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 25.

⁹ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 28.

¹⁰ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 35.

¹¹ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 41-43.

¹² Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 43-51.

¹³ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 60-64; Mehdi el-Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe* (Beyrut, 1406), 69.

215/830), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), el-Asma'î (ö. 216/831), el-Mubberred (ö. 285/898) gibi alimler de bulunmaktadır.¹⁴

Kûfe Ekolü

Kûfe'de Arap dili gramer çalışmalarının tam olarak ne zaman başladığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Basra'da Arapça harfleri noktalama ve kelimelerin irabı konusunda nahiv çalışmaları yapılırken Kûfe'de ise daha çok kırâat farklılıkları ve fikhî konular ile ilgili çalışmalar yapılyordu. Ancak bilinen bir gerçek var ki gramer ile ilgili çalışmalarda Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 175/791), Kûfe nahiv ekolünün kurucusu sayılmaktadır.¹⁵ Fakat bu ekole gramer kurallarında derinlik kazandıran ve Basra ekolüne karşı bir sav olmasını sağlayan Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâ'î (ö. 189/804) ve öğrencisi Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dır (ö. 207/822).¹⁶ Kûfe ekolü dil çalışmaları da Basra ekolündeki gibi kıyas ve semâ' yöntemi üzerine inşa edilmekteydi. Ancak Basralılar semâ' kaynağını değerlendirenken daha titiz davranmış, Kûfeliler bu konuda aynı özeni göstermedikleri gibi nadir ve şaz olan görüşler üzerinden kıyas yapma yolunu daha çok tercih etmişlerdir.¹⁷ Kûfe ve Basra ekolünün kıyas ve semâ' ile ilgili olan görüşlerine ekollerin kırâat değerlendirmeleri bölümünde yer verilecektir.

Kûfe Ekolünün Önemli Temsilcileri

Kûfe ekolü kurucusu olan Ebu Ca'fer er- Ru'âsî nahiv ilmini kırâat alimi olan Ebu 'Amr b. Âla ve İsa b. Ömer'den almıştır. Daha sonra öğrenmiş olduğu gramer bilgilerini el-Kisâî'ye öğretmiş ve öğrencileri için bilinen meşhur kitabı Faysal'ı kaleme almıştır.¹⁸ Bu kitap Kûfe ekolü içerisinde yazılan ilk eser olma niteliğindedir.¹⁹ Kûfe ekolünde ilk tabakada yer alan Ebu Ca'fer er-Ru'asi ve sonrasındaki dilciler şu şekilde sıralanmıştır:

Zübeydî'ye göre birinci tabakada, Ebû Ca'fer er-Ruâsî ve Mu'âz el-Herrâ (ö. 187/803) yer almaktadır. İkinci tabakada ise Kûfe ekolünün esaslarını şekillendiren ve aynı zamanda kırâat imamı olan Kisâî bulunmaktadır. Üçüncü tabakada Kûfelilerin gramer konusunda görüşlerine en çok başvurduğu Ferrâ, Ebül-Kâsım (ö. 337/949), Mubarek el-Ahmer'i (194/809) ve Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)

vardır. Dördüncü tabakada Seleme b. ‘Âsım (ö. 270/883), İbn Sa’dân (ö. 231/846) ve Muhammed b. Habîb (ö. 245/860); Beşinci tabakada Sa’leb (ö. 291/904); Altıncı tabakada ise İbn Keysân (ö. 320/932), Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 328/940) ve Niftaveyh (ö. 323/935) yer almıştır.²⁰

Kırâat Rivayetleri Açısından Kıyas

Basra ve Kûfe ekollerinin eserlerinde kırâatler hakkında yapılan değerlendirmeleri ortaya koyabilmek için öncelikle ekol temsilcilerinin farklı okuyuşlardan bahsettikleri yerler tespit edilmiştir. Ekollere mensup müellifler kırâat farklılıklarına işaret etmek için farklı kalıplar kullanmışlardır. Dilbilimcilerin kırâatleri ifade etmek için yalnızca “kırâat” lafzını kullanmayıp, “harf” kelimesini kullandıkları da görülmüştür.²¹

Ekol temsilcilerinden Ahfeş ve Ferrâ kırâat farklılıklarını aktarırken Abdullâh b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b gibi sahâbîlere izafe edilen okuyuşlar için "harf" kelimesini kullanmışlardır. Örneğin Kûfe ekolü öncülerinden Ferrâ, Bakara sûresi 2/124 âyetinde²² geçen وَالظَّالِمِينَ "Zâlimler" kelimesindeki kırâatı naklederken "وَفِي حَرْفِ عَبْدِ اللَّهِ: لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمُونَ" şeklinde rivayet etmiştir.²³ Yine Mü'min sûresi 40/5 âyetinde²⁴ geçen بِرَسُولِهِمْ "وَفِي حَرْفِ عَبْدِ اللَّهِ بِرَسُولِهَا" şeklinde aktarmıştır.²⁵ Aynı dilbilimciler İbn Mes'ud'un kırâatını rivayet ettiği Tevbe sûresi 9/112 âyetindeki²⁶ (الْمُتَابِعُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ) kelimelerinin cem'i vâv'larının yâ ile okunduğunu "وَفِي حَرْفِ ابْنِ مَسْعُودٍ: التَّالِيَيْنِ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ" şeklinde yine harf ifadesini kullanarak nakletmişlerdir.²⁷ Übey b. Ka'b'a izafe ettiği bir okuyuş için de Bakara sûresi 2/31 âyetindeki ثُمَّ عَرَضَهُمْ kelimesini "ثُمَّ فِي حَرْفِ أَبِي: ثُمَّ عَرَضَهَا" şeklinde ifade etmiştir.²⁸

Basra ekolü öncülerinden Ahfeş de aynı şekilde kirâat rivayetlerinde Abdullâh b. Mes‘ûd’a izafe edilen okuyuşları “harf” lafzı ile aktarmıştır. Bu rivayetler; Bakara sûresi 2/240 âyetinde,²⁹ حَرَفَ ابْنُ مَسْعُودٍ: كَتَبَ عَلَيْهِ “وَصِيَّةٌ لِّأَزْوَاجِكُمْ فِي حَرْفٍ”³⁰, Ta-ha sûresi 20/132 âyetinde³¹ “فِي حَرْفٍ”³², Sad sûresi 38/23 âyetinde,³³ “حَرْفَ ابْنِ مَسْعُودٍ: تَسَعٌ وَتَسْعُونَ نَجْعَةً”³⁴, Nisâ sûresi 4/66 âyetinde,³⁵ “فِي حَرْفِ ابْنِ مَسْعُودٍ: قَلِيلًا”³⁶

¹⁴ Fuad Sezgin, *Târîhü't-türâsî'l-Arabî*, çev. Mustafa Arefe (Riyad: Câmîatiü'lîmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1988), 7/1-111-118-128-135-166-173; Hulusi Kılıç, “Basriyyün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/18.

¹⁵ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 116; Demirayak - Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 157; Muhtâr, *Târihu'l-Kirâât*, 114.

¹⁶ Muhtâr, *Târihu'l-Kırâât*, 114; S. M. Yusuf, "Arap Edebiyatı: Gramer ve Sözlük Bilgisi", çev. Lamii Güngören, *İslam Düşüncesi Tarihi* 3 (1990). 239.

¹⁷ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 121; Nihad M. Çetin, "Arap (Yazı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/296.

¹⁸ Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe*, 66-67; Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 153.

¹⁹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darülmariife, 1994), 89.

²⁰ Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, 135-136-138-147-150-153-155-172.

²¹ Ali Temel, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâatlere Yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 52.

²² "İbrahim de, "Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!) demişti. Bunun üzerine Rabbi, "Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz" demisti."

²³ Ebi Zekeriya Yahya b. Ziyad Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. en-Neccar Muhammed Ali, en-Necati, Ahmed Yusuf (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983), 1/28.

²⁴ “Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakka yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı.”

²⁵ Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, 3/5.

²⁶ “*Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler..*”

²⁷ Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, 1/16.

²⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/26; Temel, *Dilbilimsel*, 52-53.

وَالَّذِينَ يَتُوفُونَ مِنْكُمْ وَيُزَوِّجُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ 29

"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."

³⁰ Ebu'l-Hasen el-Mucâşî 'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, ed. Hudâ Mahmûd Kur'â'a (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1411), 1/192.

³¹ *"Ailene" وَأَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا تَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى*

namazı emret ve kendin de ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınmandır."

³² Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/445.

³³ Bu "in̄ hā ājī lē tseṭ'wōn tešewōn weli neḡe wađde fella akūlneha we-erbi fi el-xatīb kardeşimin doksan dokuz dişi koyunu, benim de bir tek dişi koyunum vardır; O'n'u da bana ver dedi ve tartışmada beni yendi."

³⁴ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/175.

35 *“Şayet onlara ‘Kendinizi öldürün’ yahut ‘Memleketinizden çıkın’ diye emretmiş olsaydık, pek azından baskaları bunu yapmazlardı.”*

³⁶ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/467.

Bu iki ekol temsilcisinin, kırâatleri izafe ettikleri sahâbelerin mushafalarını kastetmiş olmaları da mümkün olabilir. Ancak tespit dilmiş olan bu kaynakların dipnotlarında eseri tahkik/tahric eden yazarlar bu ibareler için kastedilenin “İbn Mes’ud’un kırâatı” gibi açıklamalara yer verilmişlerdir. Bu da bizlere bu müelliflerin kırâat rivayetlerinde “harf” lafzını da kullandıklarını açıkça göstermektedir.

Aynı zamanda Basra ve Kûfe ekol temsilcileri eserlerinde kırâatleri naklederken farklı fiil kalıpları kullanmışlardır. Genellikle her iki ekol öncüleri de çoğunlukla قرأ “karae” fiilini³⁷ kullanmışlardır. Ancak bu fiilin türevlerini kullandıkları da görülmüştür. Örneğin Basra ekolünden Ahfeş’in eserinde قَالَ “kâle” fiili ve benzerleri ile kırâat farklılıkları nakletmiştir.³⁸

Bunun yanı sıra Basra ekolünden Ahfeş, Sîbeveyhi ve Müberred kırâatleri naklederken kırâat imamlarını zikretmeden قرأ بعضهم “karae baduhum” lafzı ile farklı okuyuşlara değinmişlerdir.³⁹ Her iki ekol de bu lafızların yanında kırâat rivayetinin nakli için رَوَى “ravâ”⁴⁰ ve ذَكَرَ “zekera”⁴¹ gibi fiilleri kullanmışlardır. Yine bir iddiayı dillendiren زَعَمَ “ze’ame”⁴² gibi fiillerle de kırâatleri nakletmişlerdir.

Ayrıca Sîbeveyhi, Müberred gibi müellifler nekledilen kırâatin birden fazla kişiden olmasını kasteden القراءة “kurrâ” gibi lafızlara da yer vermişlerdir.⁴³ Kûfe ekolünden Ferrâ قراءة بعض القراء “karae ba’du’l-kurrâ” şeklinde imamların bir kısmını kapsayan kurrâ kelimesini kullanmıştır.⁴⁴ Ayrıca Ferrâ, sıklıkla kullanılan lafızlar arasında olmayan قَرَأَ “kârî” kelimesine de yer vermiştir.⁴⁵ Bu lafıza eserlerinde sıkça yer veren Müberred,⁴⁶ aynı zamanda kendi kırâatinin dışındaki kırâati kastederek قَرَأَ غيره “kare gayruh” kalıbını kullanmıştır.⁴⁷ Meçhul nakledilen kırâat rivayetleri için ise قَرَأَ قَوْمَ “karae kavmun” terkibine yer vermiştir.⁴⁸

Kırâat Senetleri Açısından Kıyas

Basra ve Kûfe dilbilimcileri eserlerinde genellikle kırâat rivayetlerinin senetlerini aktarmaktadırlar. Her iki ekol mensupları da bazı sahâbe ve tâbiünden gelen birtakım

kırâat rivayetlerini senetleriyle birlikte nakletmişlerdir. Aynı zamanda meşhur kırâat imamlarının naklettikleri kırâatleri de isimleri ile birlikte nakletmişlerdir.

Kûfe ekolünden Kisaî ve Ferrâ görüşlerin dile getirirken rivayet edilen kırâatin senedindeki ravilerin isimlerini sıkça zikretmişlerdir. Yine Kûfe ekolüne mensup İbn Sikkî ve Sa’leb Kırâat senetlerini aktarırken قَرَأَهُ عَلَيْهِ “kıraetü aleyh” lafzını kullanmıştır.⁴⁹ Ancak çoğu rivayetlerin senetlerinde isim zikretmeksizin sadece قَرَأَ “karae” lafzı ile görüşlerini belirtmişlerdir.

Eserlerde tespit edebildiğimiz kadıyla diğer dilcilere göre senede en çok yer veren Ferrâ’dır. Bununla birlikte Ferrâ’nın kendi eserinde senedsiz naklettikleri kırâatlerin senedi ile naklettiklerine nazaran daha çok olduğu da söylenebilir. Ferrâ sahâbe ve tâbiünden gelen kırâat rivayetlerini isimleri belirterek zikretmiştir. Bu meyanda kırâatlerin Ömer b. Hattâb⁵⁰ (ö. 23/644), İbn Mes’ud⁵¹ (ö. 32/652), Übey b. Ka’b⁵² (ö. 33/654), Alî b. Ebî Tâlib⁵³ (ö. 40/661), Zeyd b. Sâbit⁵⁴ (ö. 45/665), Âişe bint Ebî Bekr⁵⁵ (ö. 58/678), İbn Abbâs⁵⁶ (ö. 68/687), gibi sahâbelere isnad edildiği görülmektedir. Tâbiünden Alkame⁵⁷ (ö. 62/682), Abdurrahmân es-Sülemî⁵⁸ (ö. 73/692), Mücâhid⁵⁹ (ö. 103/721), Hasan-ı Basrî⁶⁰ (ö. 110/728), A’muş⁶¹ (ö. 148/765), Yahyâ b. Vessâb⁶² (ö. 148/765) başta olmak üzere İbrâhim en-Neha’î⁶³ (ö. 96/714) gibi sahâbe sonrası dönem âlimlerinden de kırâat nakledilmiştir. Ferrâ bu isnatların yanı sıra Kûfî kırâat imamları çoğunlukta olmakla beraber, Kırâat-ı Aşere imamlarından da ismen bahsetmiştir.

Ferrâ’ genellikle kırâatleri şahıslara nispet ederek nakletmekle beraber eserinde belirsiz şahıslara isnat ederek zikrettiği kırâatler de bulunmaktadır. Bu kırâat rivayetlerini genellikle بَعْضُهُمْ “ba’duhüm”,⁶⁴ نَاسٌ “nâsün”,⁶⁵ غَوَامٌ “avâmün”,⁶⁶ قُرَاتٌ “Kuriet”,⁶⁷ نُقْرَا “tukrau”⁶⁸ gibi tabirlerle, nakledeni belirsiz raviler için kullanılmıştır.

Basra ekolü dilbilimcileri ise aynı şekilde çoğunlukla senetlerinde ravilerin isimlerini zikretmişlerdir. Ancak Sîbeveyhi ve Müberred kırâat nakillerinde çoğunlukla قرأ “karae” kelimesini kullanmışlardır.⁶⁹ Bunun yanı sıra Sîbeveyhi kırâat rivayetlerini verirken hocasına atıfta bulunarak قَرَأَ أَبُو عَمْرٍو “karae Ebû Amr”⁷⁰ şeklinde

³⁷ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyh, *el-Kitâb*, ed. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1408), 1/50; Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Ezdî el-Muberred, *el-Mukteḍab*, thk. Muhammed ‘Abdulhâlîk ‘Aḍime (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, ts.), 1/155-157-252-254; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/9-18-19-23-28-38; Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/55-57-69-70-74-89.

³⁸ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/9-11-15-; Temel, *Dilbilimsel*, 52-53.

³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/82-148, 3/258; Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Ezdî el-Muberred, *el-Kâmil fi’l-Luḡa ve’l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû’l-Faḍl İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1417), 1/54; Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/125.

⁴⁰ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/55; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/191.

⁴¹ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/250; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/330.

⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/58.

⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/50-3/90; Muberred, *el-Mukteḍab*, ts., 2/171-3/43.

⁴⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/19-23-28.

⁴⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/101-117.

⁴⁶ Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Ezdî el-Muberred, *el-Mukteḍab*, thk. Muhammed ‘Abdulhâlîk ‘Aḍime (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, ts.), 2/171-4/208; Muberred, *el-Kâmil fi’l-Luḡa ve’l-Edeb*, 1/96-159.

⁴⁷ Muberred, *el-Mukteḍab*, ts., 2/202.

⁴⁸ Muberred, *el-Mukteḍab*, ts., 2/316.

⁴⁹ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk İbnu’s-Sikkî, *el-Kenzu’l-Luḡavî fi’l-Leseni’l-‘Arabî*, ed. August Hefner (Kahire: y.y., ts.), 3-138; Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa’leb, *Mecâlisu Şa’leb* (b.y.: y.y., ts.), 1-45.

⁵⁰ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/115.

⁵¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/314.

⁵² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/97.

⁵³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/53.

⁵⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/57.

⁵⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/213.

⁵⁶ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/70.

⁵⁷ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/300.

⁵⁸ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/300.

⁵⁹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/235.

⁶⁰ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/323.

⁶¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/99.

⁶² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/66.

⁶³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/289.

⁶⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/76.

⁶⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/273.

⁶⁶ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/294.

⁶⁷ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/9-11-40-49-77.

⁶⁸ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/17-123-149-157-174.

⁶⁹ Ebû Beşer Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1988), 1/6-10-50-58-72.

⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/186-338.

aktarmıştır. Aynı zamanda diğer dilcilerin eserlerinde sıklıkla kullanılmayan قرأ الناس “karâe nasûn”⁷¹ ve قرأ ناس “karâe ‘en-nas”⁷² kalıplarını da yer vermiştir. Müberred de hocası Ebu Amr’a atıfta⁷³ bulunmakla beraber قرأ قارئ “karâe kariu”⁷⁴ lafzı ile ravisi belirsiz kırâatleri de nakletmiştir.

Ahfeş ise Ferrâ’ya nispeten kırâatlerin senesinde çok fazla isim zikretmeden nakletmiştir. Ancak bununla beraber Basra Ekolü temsilcilerine nazaran azımsanamayacak kadar ravi isimlerine de yer vermiştir. Ahfeş sahâbe, tabiin ve sonrasında alimlerden, Abdullah b. Mes’ûd⁷⁵ (ö. 32/652-53), Übey b. Ka’b⁷⁶ (ö. 33/654), Mücâhid⁷⁷ (ö. 103/721), Hasan-ı Basrî⁷⁸ (ö. 110/728), A’mes⁷⁹ (ö. 148/765), İsa b. Ömer⁸⁰ (ö. 149/766) ve Ebû Amr⁸¹ (ö. 154/771) isimlerini, kırâatlere dair yapmış olduğu rivayetlerin senetlerinde zikretmiştir. Ahfeş ravileri bilinmeyen kırâatlerin nakillerinde ise, نَسْ مِنْ الْعَرَبِ “nâsûn mine ‘l-Arab”,⁸² بَعْضُ الْعَرَبِ “ba‘du ‘l-Arab”,⁸³ قَوْمٌ “kavmün”,⁸⁴ بَعْضُ الْقُرَاءِ “ba‘du ‘l-kurrâ”⁸⁵ gibi lafızlar kullanmıştır.

Basra ve Kûfe Ekollerinin Kırâatlere Olumlu/Olumsuz Yaklaşımları

İlk dönem dil bilimcileri nahiv ilminde önemli bir mesele haline gelen kırâat vecihlerini dil ve i‘rab yönünden değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda Basra ve Kûfe ekolleri de kırâatler ile ilgili olarak savunmacı ve eleştirel yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Özellikle Kûfe ekolüne mensup dilciler kıyas metodu ile kırâatleri ele alırken Basra dil ekolüne mensup dilciler ise semâ’a dayalı olarak şiir ve nesr gibi rivayetlerden istifade etmişlerdir. Bu bağlamda ekoller dilsel kıyasta şâz ve geçersiz okuyuş şekillerini makbul görmemişlerdir. Bu şekildeki okuyuşlar sahîh kırâatler içerisinde yer alsalar bile eleştirmekten çekinmeyip bu kırâatleri lahn, hata, galat, zayıf ve kabîh gibi kavramlarla nitelemişlerdir.⁸⁶

Eleştirel Yaklaşımlar ve Cevaplar

Meşhur kırâat imamları tarafından sahîh bir sened ile nakledilen kırâatleri Basralı dilbilimcilerden bazıları lahn olarak nitelemişlerdir. Örneğin, Câsiye sûresi 45/14

âyetindeki⁸⁷ لِيُجْزِي kelimesini İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Halef “nûn” ile لِيُجْزِي okurken, Ebû Câfer لِيُجْزِي şeklinde “yâ” ile meçhul olarak okumaktadırlar.⁸⁸ Kelimenin “yâ” ile meçhul okunmasında “herhangi bir topluma kazandığının karşılığı verilecektir” anlamı çıkmaktadır. Basralılar, bu okuyuşu lahn olarak görmektedirler. Delilleri ise, mevcut sahîh bir mef’ul varken, mastar olan bir kelimenin onun yerine geçmesinin caiz olmamasıdır. Ancak ikinci bir mef’ulün yerine geçmesi caiz olabilir. Kûfeliler ise, (لِيُجْزِي الْجَزَاءُ قَوْمًا) şeklinde takdir olunduğunu vurgulayıp başka âyetlerde de bunun benzeri örneklerin olduğunu beyan etmişlerdir.⁸⁹

Yine Enbiyâ sûresi 21/88 âyetinde⁹⁰ geçen نُنْجِي kelimesini İbn Amir ve Ebu Bekr نُجِّي şeklinde şedde ve tek “nun” ile okumaktadırlar.⁹¹ Basralılar, bu okuyuşu lahn kabul etmektedirler. Onlara göre meçhul bir fiilin ismi nasb edilerek نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ “Müminler kurtarıldı” şeklinde okunması anlamda bir farklılık göstermemektedir. Zira “Zeyd bir surette dövüldü” örneğinde zaten Zeyd dövüldü ibaresi onun dövülmüş olduğunu belirtmektedir diyerek bu benzetmenin caiz olmadığını aktarmaktadırlar.⁹² Kûfeliler, kelimenin iki nûn ile okunması “Biz müminlere işte böyle kurtarıyoruz” anlamında يُنْجِي-أُنْجِي kurtardı-kurtarır fiillerinden geldiğini söylemektedirler. İbn Amir’in kırâatı olan tek nûn ve şeddeli bir “cîm” ile نُجِّي okunması ise mazi bir fiil ve mastar takdiri ile olmaktadır ki, bu durumda âyetin, “İşte Müminler böyle bir kurtuluş ile kurtulmuşlardır” anlamında olduğunu belirtmişlerdir. Bu okuyuşu tıpkı ضَرَبَ زَيْدًا “Zeyd dövüldü” derken ضَرَبَ زَيْدًا “Zeyd bir surette dövüldü” anlamındaki kullanıma benzetmektedirler.⁹³

Kûfe ekolüne mensup dilbilimcileri de aynı şekilde bazı kırâat rivayetlerini eleştirdikleri görülmüştür. Örneğin, Hûd sûresi 11/108 âyetinde⁹⁴ geçen سَعَوْا kelimesindeki sîn harfini Ebu Bekr hariç Kûfî kırâat imamları âyetle geçtiği gibi ötre ile okurken geri kalan imamlar fetha ile okumaktadırlar.⁹⁵ Ebu Amr bu kelimenin fetha ile okunmasını 106. âyetle geçen شَقُّوا “bedbaht olanlar” kelimesinin أَشَقُّوا şeklinde gelmemesi ile delillendirmektedir. Kisâî bu kelimenin ötre ile okunmasını Arapların “mesûd-bahtiyâr” şeklindeki kullanışları ile delil göstermiştir. Ali b. Süleyman Kisâî’nin çok iyi bir dilci

⁷¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1/144-2/119.

⁷² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/108-147.

⁷³ Muberrred, *el-Mukteḍab*, ts., 1/254.

⁷⁴ Muberrred, *el-Kâmil fi ‘l-Luḡa ve ‘l-Edeb*, 3/101.

⁷⁵ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/38-71290-71385.

⁷⁶ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/359.

⁷⁷ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/112.

⁷⁸ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/183.

⁷⁹ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/380.

⁸⁰ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 2/489.

⁸¹ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/206-283.

⁸² Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/11-15.

⁸³ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/9.

⁸⁴ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/17-25.

⁸⁵ Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/254.

⁸⁶ Zeccâc, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 4/276, Ahfeş, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 1/265-266, Nehâs, *İrâbû ‘l-Kur‘ân*, 3/203.

⁸⁷ “Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendisi) kazandığının karşılığını versin.”

⁸⁸ Ebû Amr Osman b. Said Dâni, *Kitabu ‘t-Teyisir fi ‘l-kirâati ‘s-seb’a*, thk. Otto Pertz (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1984), 198; Ebû ‘l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbn Cezerî, *en-Neşr fi ‘l-Kirâati ‘l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 2011), 2/372.

⁸⁹ Ferrâ, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, 27/674; Dimyatî Ahmed b. Muhammed Benna, *İlhâfû fudalâi ‘l-beşer fi ‘l-kirâati ‘l-erbe’ate aşer*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1998), 1/502; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi ‘l-ahkâmi ‘l-Kur‘ân*, thk. Ahmed el-Bereddûnî - İbrahim Etfeyyîş (Kahire: Dâru’l-Kütubi’l-Misriyye, 1964), 16/161.

⁹⁰ “فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنجِي الْمُؤْمِنِينَ” “Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz.”

⁹¹ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbu ‘s-Seb’a fi ‘l-Kirâat*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru’l-Meârif, 1980), 430; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hüccce fi ‘l-Kirâati ‘s-Seb’a*, thk. Sâlim Mukrim Abdul‘âlî (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1989), 250; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, 6/47-48.

⁹² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî Zeccâc, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân ve i‘râbuhû*, thk. Abdülcelil Abdüh Çelebi (Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1988), 3/403; Kurtubî, *el-Câmi*, 11/334-335.

⁹³ Kurtubî, *el-Câmi*, 11/335.

⁹⁴ وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَوْا فِي الْجَنَّةِ خَالِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَذَابٌ مُّهِينٌ “Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lutf olarak ebedî kalacaklardır.”

⁹⁵ Dâni, *Kitabu ‘t-Teyisir*, 126; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, 339; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/290; Mekki b. Hammûş b. Muhammed b. Muhtar Mekki b. Ebi Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi ‘l-karâ’ati ‘s-seb’a* ve ‘ilelîhâ ve hüccehâ, thk. Muhyeddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 1/536.

olduğunu belirtmekle birlikte bu okuyuşunu caiz olmayacak şekilde lahn olarak görmüş ve bu fiilin (سعد فلان واسعه الله) “*falanca bahtiyar oldu Allah onu bahtiyar etti*” şeklinde kullanılabileceğini söylemiştir. Mehdevi (ö. 440/1048-49)’de ötre ile okunan kırâatin Arapların mesûd (bahtiyar edilmiş kimse) sözüne hamledileceğini söylemiş ama bunun istisna ve nadir bir kullanım olduğunu aktarmıştır. Sîbeveyhi ise bu kelimenin ötre ile okunuşu için, سُد فلان “*Falanca bahtiyar edildi*” veya شَفِي فلان “*Falanca bedbaht edildi*” şeklinde kullanılamayacağını çünkü bu fiillerin teaddi etmeyen fiiller olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶

Bir başka örnek ise, En’âm sûresi 6/86 âyetinde⁹⁷ geçen وَالْيَسَّع kelimesinin okunuşu ile ilgilidir. Bu kelimedeki “lâm” harfini şedde ile “yâ” harfini de cezm ile وَالْيَسَّع şeklinde Hamza, Kisâi ve Halef kırâat imamları okumuşlardır.⁹⁸ Kûfeli dilbilimciler, burada imam Asım’ın rivayet ettiği وَالْيَسَّع okuyuşunun lahn olduğunu dile getirmişlerdir.⁹⁹ Kelimenin tek “lâm” ile şeddesiz okunması onun aslının يَسَّع olması ve başına elif-lam harflerinin zâid olarak gelmesi ile açıklanmıştır. Arapların kabile ismi olarak (اليحمد) taş ismi olarak (اليرمع) kullanmışlardır. Kûfeliler bu isimlerin başına gelen elif-lam’ın medh ve ta’zim için olduğunu söylemektedirler. Basralılar ise bu kelimenin aslının sıfat olup sonrasında isimlendirmeye (özel isme) intikaline binaen elif-lam takısı aldığını savunmaktadır.¹⁰⁰

Yukarıdaki örnekler bakıldığında ekollerin ve temsilcilerinin kırâatlere yönelik eleştirilerine karşı, diğer ekol mensuplarından bir savunma veya açıklama gelmiştir. Bu yaklaşım, bize kırâatler konusunda ekollerin kendi aralarında görüşleri açısından yorumsal farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra her iki ekole mensup dilbilimcilerin eleştirdiği ve lahn/galat olarak nitelediği farklı okunuşlar da olmuştur. Bu tür kırâat farklılıklarına dilbilimciler cevap ve açıklama getirmişlerdir.

Sahîh bir sened ile gelmiş, meşhur kırâat imamları tarafından nakledilen kırâatlere dilbilimcilerin bu yaklaşımları, kırâatlerin sıhhat şartlarının o dönemde henüz tam netleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Sonraki dönemlerde ise kırâatlere yönelik eleştirilerin azalması hatta yok olması, genel iskeletin ortaya çıkması ve imamların İslam aleminde referans alınması bunun en büyük göstergesidir. Yine erken dönem ekoller içerisinde sahîh kırâatleri rivayet ve telakkîyi esas alarak değerlendiren kırâat ve dilbilimci alimler bu tür tenkid edilen kırâatlerin aslında problemlili olmadığını Arap şiirlerinden çokça referans getirerek savunmuşlardır. Aynı zamanda bir dil kaidesine uymadığı gerekçesi ile eleştirilen bir kırâati farklı bir dil kaidesi getirerek savunan gramer alimleri de azımsanamayacak kadar fazladır.

Savunmacı ve Olumlu Yaklaşımlar

Yukarıda aktarılan ekol ve temsilcilerinin kırâatlere yönelik eleştirileri olduğu gibi bu görüşlerin aksine bir

takım kırâat rivayetlerine karşı yapılan eleştirilere de savunmacı bir tepki vermişlerdir. Bazen de aynı ekole mensup âlimlerin bu tarz eleştirilerde birbirlerine karşı savunmacı yaklaşımlar da olmuştur. Ancak bu doğrultuda dilbilimcilerin kendi dil kaidelerine uymayan kırâatleri eleştirmelerinin, onların kırâatin mahiyetine yapmış oldukları bir eleştiri olarak görülmemesi gerekmektedir. Nitekim farklı okunuşları eleştiren dilcilerin kırâatler hakkındaki yorumları bunu ortaya koymaktadır. Sahîh kabul edilen kırâatlere karşı eleştirel bir tavır sergileyen dilciler bir taraftan da kırâatlerin rivayete dayalı olduğunu ve bu okunuşların “*tâbi olunması gereken bir sünnet*” olduğunu da ifade etmişlerdir.

Basra ekolü temsilcilerinden olan Sîbeveyhi, kırâatlere karşı muhalefet edilemeyeceğini, çünkü kırâatlerin nakillerinin silsile yoluyla nesilden nesile aktarılmış bir sünnet olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹ Aynı ekol mensubu Ahfeş, kırâatlerin ancak semâ’ yolu ile elde edileceğini ve bundan dolayı nakil senetlerinin kuvvetli olduğunu söylemiştir.¹⁰² 3. asrın sonlarında yaşayan Basra ekol mensuplarından Zeccâc, kırâate tabi olmanın doğru yol olduğunu ve kırâatin rivayetler ile tenakuz olmayan bir sünnet olduğunu dile getirmiştir.¹⁰³ Ebû Ali el-Fârisî’de nakil ve rivayetin önemini vurgulamış ve kırâat konusunda nakledilen rivayete tabi olup kıyası terk etmenin daha uygun olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁴

Kûfe ekolü öncülerinden Ferrâ kırâat konusunda Hz. Peygamber’den nakledilmiş olan haberler doğrultusunda ve icmâ ile sabit olan görüşlere karşı ihtilaf edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁵ Nehhas kırâatlerin icmâ ile rivayet edildiğini ve tabaka tabaka aktarılan bu okuyuş farklılıklarının kesin bilgi ifade ettiğini ve bunlara ayrıca (dilbilimsel) hüccet getirmenin gereksiz olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶

Kırâat algıları savunmacı yaklaşımda olan dilbilimcilerden Sîbeveyhi, kırâatlere yönelik eleştiri geleneğini ilk başlatan isimlerden görülmektedir. Aynı şekilde yukarıdaki örneklerde bazı kırâatlere yönelik lahn iddiasında bulunan Ferrâ’nın kırâat algısı da bu yöndedir. Bu da bizlere ekol mensubu dilbilimcilerin sahîh kırâatler konusunda aslında hassas olduklarını, ancak yaşadıkları dönem itibarı ile sahîh kırâatlerin genel çerçevesinin tam belirlenmemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Aynı şekilde bazı kırâatlerin, dönemin getirmiş olduğu dilbilimsel tartışmalara kurban edildiği de söylenebilir. Sonraki dönemlerde kırâat geleneğinin oturmasından sonra bu tarz tartışmaların yok denecek kadar az olması da bunun bir göstergesidir. Dilbilimsel tartışmalarda eleştirilen kırâatler ve bu eleştirilere karşı verilen cevaplar neticesinde kırâat geleneğinin şekillenmesi tamamlanmıştır. Bu dönemde eleştirilere konu olan kırâatler hakkında tekrar bir ihtilaf olmamış ve sıhhati hakkında tereddütler yaşanmamıştır.

⁹⁶ Ebû Zür’a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâat*, thk. Said el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1997), 349; Kurtubî, *el-Câmi*, 9/102; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ’il Nehhâs, *İ’rabu’l-Kur’ân*, thk. Zühre Gazi Zahi (Kahire: Âlemu’l-Kütüb, 1985), 2/112.

⁹⁷ *“İsmail’i, Ehyasa’ı, Yâmus’u ve Lût’u da doğru yola erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kalmıştık.”*

⁹⁸ Zübde umde ithaf

⁹⁹ İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâat*, 259; Ebû ‘Alî el-Hasen b. Ahmed b. ‘Abdulğaffâr Ebû ‘Alî el-Fârisî, *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Seb’a*, ed.

Bedruddin Kahveci, Beşir Cuveycâbi (Dımaşk; Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 1413), 3/345-349.

¹⁰⁰ İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâat*, 259-260.

¹⁰¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/148.

¹⁰² Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/44; Temel, *Dilbilimsel*, 83-84.

¹⁰³ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/321.

¹⁰⁴ Ebû ‘Alî el-Fârisî, *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Seb’a*, 1/388-401.

¹⁰⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/218.

¹⁰⁶ Nehhâs, *İ’rabu’l-Kur’ân*, 4/69.

Sonuç

Kûfe ve Basra Arap dilinin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan iki önemli nahiv ekolüdür. Bu iki ekole mensup dilbilimcilerin görüşleri doğrultusunda dil kaideleri bugünkü şeklini almıştır. Dilbilimcileri nahiv kaidelerini inşa ederken görüşlerini desteklemek için sıklıkla kıraatlerden yararlanmışlardır. Bu çalışmada iki önemli ekol temsilcilerinin eserlerinde kıraatlere yaklaşımları mukayese edilmiştir. Bu mukayese neticesinde Basra ekolü kıraatleri daha çok semâ'a dayalı olarak dilsel veriler ile değerlendirirken, Kûfe ekolü kıyas yöntemini kullanarak görüşlerini dile getirmiştir. Yine bu iki ekol mensubu alimlerin, kıraatleri naklederken kullanmış oldukları kavramlarda farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Basra ve Kûfe ekollerinin naklettikleri kıraatlerin senetlerinde zikretmiş oldukları ravilerin bazen benzerlik bazen farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Her iki ekol de sahâbe, tâbiîn ve sonrası dönem alimlere senetlerinde yer vermişlerdir. Basralı dilbilimciler sıklıkla kendi ekollerine mensup kıraat imamlarının rivayetlerinden yararlanmışlardır. Genellikle kıraatlerin değerlendirilmesinde Basra ve Kûfe ekolü dilbilimcilerin terminolojik olarak farklı kavramlar kullandıkları da göze çarpmaktadır. Özellikle kıraat ilminde sıklıkla kullanılan kavramların dışında dil temelli terimlere yer vermişlerdir.

Kıraatlere yaklaşımları kıyas edilen bu iki ekolün dilsel veriler neticesinde farklı okuyuşları değerlendirirken, olumlu ve eleştirel yaklaşımlarının olduğu da belirlenmiştir. Kıraatler ile ilgili olumlu/olumsuz yaklaşımların her iki ekole mensup dilbilimciler tarafından da dile getirildiğini söylemek mümkündür. Genellikle ekollerin bir kıraati dilsel veriler ile değerlendirip lahn/kabîh görmesi, diğer ekol mensubu alimler tarafından farklı bir dil kaidesi delil getirilerek cevaplanmıştır. Bunun yanı sıra her iki ekole mensup dilbilimcilerin kıraatlere karşı olumlu söylemleri de olmuştur. Basralı ve Kûfeli dilbilimciler tarafından sahîh bir sened ile aktarılan kıraatlerin bir sünnet olduğu ve bunlara muhalefet etmenin hoş olmadığı ifade edilmiştir. Bu da bizlere kıraatlerin sadece dilsel veriler ile değerlendirilmesinin uygun olmadığını ve kıraat geleneğindeki sıhhat şartları göz önünde bulundurularak kıraatlere yaklaşılmasının daha uygun olacağını göstermektedir.

Bilgi

Bu makale, Prof. Dr. Hüseyin Yaşar'ın danışmanlığında Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırlanmakta olan "Kûfi ve Basri Kıraat İmamlarına Ait Okuyuşların Kûfe ve Basra Nahiv Ekollerine Göre Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

Kaynaklar

- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Mucâşi'î el-Belhî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. ed. Hudâ Mahmûd Kırâ'a. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1411.
- Benna, Dimyatî Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbe'ate aşer*. thk. Enes Mehre. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Dânî, bû Amr Osman b. Said. *Kitabu't-Teyisir fi'l-kirâati's seb'a*. thk. Otto Pertz. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2. Basım., 1984.
- Ebü 'Alî el-Fârisî, Ebû 'Alî el-Hasen b. Ahmed b. 'Abdulğaffâr. *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*. ed. Bedruddin Kahvecî, Beşir Cuveycâbî. Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1413.
- Ferrâ, Ebî Zekerîya Yahya b. Ziyad. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. en-Necar Muhammed Ali, en-Necati, Ahmed Yusuf. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983.
- İbn Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî. *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 4. Basım, 2011.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hucce fi'l-Kirâati's-Seb'*. thk. Sâlim Mukrim Abdul'âlî. Kahire: Dâru's-Şûrûk, 3. Basım, 1989.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kirâat*. thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Meârif, III., 1980.
- İbn Zencele, Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-Kirâat*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 5. Basım, 1997.
- İbnu's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *el-Kenzu'l-Luğavî fi'l-Leseni'l-Arabî*. ed. August Hefner. Kahire: y.y., ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Bereddûnî - İbrahim Etfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Mekki b. Hammûş b. Muhammed b. Muhtar. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâ'ati's-seb' ve ilelîhâ ve hucecihâ*. thk. Muhyeddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 3. Basım, 1984.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*. thk. Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1417.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Muktedir*. thk. Muhammed 'Abdulhâlık 'Ađime. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Muktedir*. thk. Muhammed 'Abdulhâlık 'Ađime. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl. *İ'rabu'l-Kur'ân*. thk. Züheyr Gazi Zahi. 5 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1985.
- Sa'leb, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî. *Mecâlisu Şa'leb*. b.y.: y.y., ts.
- Sibeveyh, Ebû Beşer Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 3. Basım, 1988.
- Sibeveyh, Ebû Bîşr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. ed. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408.
- Temel, Ali. *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdülcelîl Abdüh Çelebî. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988.

Social Life of Women in The Journal of Sirat-ı Mustakim and Hijab in The Context of Ferid Vecdi's Articles

Fatma Göncü^{1,a,*}, İsmail Yüksek^{1,b}

Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 02.05.2024

Accepted : 28.06.2024

Keywords:

İslamic Law

Ottoman

Journal of Sirat-i Mustakim

Ferid Vecdi

Muslim Woman

ABSTRACT

The political and economic changes experienced in the last periods of the Ottoman Empire have also brought up the issue of the relationship between traditional values and modern elements in the shaping of state and social life. The freedom of press and publication, which emerged with the re-enactment of the Kanun-i Esasi in 1908, enabled the discussion of political, religious, economic and political issues concerning the society through newspapers and magazines. One of the publications of this period, the Journal of Sirat-ı Mustakim, mentioned subjects such as religion, literature, philosophy and law. While searching for solutions to the problems of society, articles were published on the family and women issue, which is the cornerstone of society. A series of articles titled "Muslim women", specifically for women, was published in Sirat-i Mustakim, and the position of Muslim women in the changing society was tried to be determined. Opinions have been put forward in the context of the issue of values that women, who have an active role in the development of society and the upbringing of generations, will preserve between Western ideas and Islamic tradition. The work titled "Muslim Woman", written by Muhammed Ferid Vecdi, was translated by Mehmet Akif Ersoy and published weekly in the Journal of Sirat-ı Mustakim. It will be important to reveal the perspective of the period in terms of determining the place where women should be positioned in social change. Thus, it will be revealed how the issue of women and hijab, which is still being discussed today, is evaluated on the way to the establishment of the Republic.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 34-43, 2024

Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde Kadının Sosyal Hayatı ve Ferid Vecdi'nin Dergideki Makaleleri Bağlamında Tesettür

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 02.05.2024

Kabul : 28.06.2024

Anahtar Kelimeler:

İslam Hukuku

Osmanlı

Sırât-ı Müstakîm

Ferid Vecdi

Müslüman Kadını

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasi ve ekonomik problemler, devlet ve toplum hayatının şekillenmesinde, geleneksel değerlerle Batılı unsurların ilişkisi meselesini gündeme getirmiştir. 1908 yılında, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasıyla ortaya çıkan basın yayın hürriyeti, gazeteler ve dergiler vasıtasıyla toplumu ilgilendiren siyasi, dinî ve ekonomiye dair konuların tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemin yayınlarından biri olan Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde din, edebiyat, felsefe, hukuk gibi konulardan bahsedilmiştir. Değişen toplumun problemlerine çözümler aranırken toplumun temel taşı olan aile ve kadın meselesi üzerinde de yazılar yayınlanmıştır. Sırât-ı Müstakîm'de kadınlar özelinde "Müslüman kadını" başlıklı yazı dizisi neşredilmiş, değişen toplumda Müslüman kadının konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Toplumun gelişmesi ve nesillerin yetişmesinde aktif rolü olan kadının, Batılı fikirlerle İslâmî gelenek arasında muhafaza edeceği değerler bağlamında görüşler ortaya konmuştur. Muhammed Ferid Vecdi tarafından yazılan "Müslüman Kadını" eseri Mehmet Akif Ersoy tarafından tercüme edilerek Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde haftalık olarak yayınlanmıştır. Toplumsal değişim içindeki kadının konumlanması gereken yeri tespit açısından dönemin bakışını ortaya koymak önemli olacaktır. Böylece günümüzde halen tartışılmaya devam eden kadın ve tesettür konusunun, Cumhuriyet'in kurulması sürecine giden yolda nasıl değerlendirdiği dikkatlere sunulacaktır.

^a afgoncu@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0003-1436-2646> | ismail.yukse@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0270-6181>

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıldan itibaren yaşadığı askeri, ekonomik ve sosyal problemler, devletin bekasını sağlayacak farklı fikirleri ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nin geride kalmasının sebepleri Batıcı yazarlar tarafından, Batı uygarlığından uzak kalışla açıklanmıştır. Bu uzaklığın sebebi ise Batıcılara göre dindir ve dinî hükümlerin topluma etkisi geri kalışın sebebidir. İslamcılar ise İslam şeriatının tam olarak uygulanmaması ve her alana genişletilmemesini geri kalışın sebebi olarak yorumlarlar.¹ İslamcılık, İslam dünyasını Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden uzaklaştırarak, İslam'ı bir bütün olarak tüm ilkeleriyle yeniden hayata hakim kılmayı hedefler.² Bu bakışa göre, toplumda görülen problemlerin sebebi İslam'dan değil, İslam'ın aslı kaynaklarından uzaklaşan idareden, bunlara rıza gösteren alimlerden ve Müslümanlardan kaynaklanmaktadır.³ Toplumun her kesimini ilgilendiren bu problemlere Meşrutiyet'in ilanı ile beraber gazete ve dergiler vasıtasıyla çözüm yolları dile getirilmeye başlanmıştır. Devlet ve toplum hayatının şekillenmesinde geleneksel değerlerle Batılı unsurların ilişkisinin ne olacağı meselesi Genç Kalemler, Türk Yurdu, Volkan gibi dergilerde tartışılmıştır. Bu dönemde yayınlanmaya başlayan dergilerden biri de Sırât-ı Müstakîm Dergisi'dir.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan dokümantasyon metodu çerçevesinde Sırât-ı Müstakîm Dergisi incelenmiştir.⁴ Dergilerin tamamının taranması ve içerik analizlerinin değerlendirilmesi sonucunda elde edilen veriler sentezlenerek konu başlıkları halinde mukayeseli olarak ele alınmıştır. Araştırma, Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nin 1908-1912 yılları arasında yayınlanan, 7 ciltlik 182 sayısını kapsamaktadır.⁵ Kadına dair bakış yansıtılırken dergi geneli taranmıştır. "Müslüman Kadını" yazı dizisi ise 1908 yılında yayınlanan birinci ciltte mevcuttur.

Makalemizde genel olarak dergi içeriğinden ve dergide gündeme gelen konulardan bahsedip ardından Muhammed Ferid Vecdi tarafından yazılıp on yedi sayı boyunca Mehmet Akif Ersoy tercümesiyle yayınlanan "Müslüman Kadını" eserinde tesettür konusu üzerinde duracağız.

Sırât-ı Müstakîm Dergisi

Derginin Tarihçesi ve İçeriği

Sırât-ı Müstakîm Dergisi, II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün sonra, 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) de, Ebülulâ Zeynelâbidin (ö.1957) ve Serezli Hafız Eşref Edip (ö.1971) tarafından kurulmuştur.⁶ İlk sayısı 14 Ağustos 1324 (27 Ağustos 1908) tarihinde yayınlanmıştır. Haftalık olarak yayınlanan dergi 16 Şubat 1327 (29 Şubat 1912) tarihine kadar toplamda 7 cilt 182 sayı olmak üzere İstanbul'da yayın hayatına devam etmiştir. Dönem dönem kapatılan ve bazı sayıları farklı şehirlerde çıkartılan dergi,⁷ 183.sayısından sonra Sebilürreşad ismiyle yayınlanmış ve 641. sayısından sonra Takrîr-i Sukûn kanunuyla kapatılmıştır.⁸

Yayın amacı ilk sayıda "dîn-i mübîne hizmet ve ihvan-ı müslümüne nasihat"⁹ olarak belirtilmektedir. Derginin yayın dili Osmanlıcadır. Bununla beraber Arapça, Farsça ve Urduca yazılar da bulunmaktadır. Dergide çok sayıda tercüme esere de yer verilmiştir.¹⁰

Dergide en çok telif ve tercümesi bulunan yazar Mehmet Akif Ersoy (ö. 1936)'dur.¹¹ Yazar kadrosunda Bereketzade İsmail Hakkı(ö.1918), Musa Kazım(ö.1920), Manastırlı İsmail Hakkı(ö. 1912), Muhammed Ferid Vecdi(ö. 1954), Eşref Edip (ö. 1971), Tahirü'l Mevlevî (1951), Babanzade Ahmet Naim (ö.1934) gibi isimler de bulunmaktadır. Derginin yazar kadrosunun modernist İslam anlayışına sahip olduğu savunulmuştur.¹² Yazarların büyük kısmı İslâmcı olarak nitelense de, dergiye katkıda bulunan Ahmed Midhat Efendi (ö.1912), Akçuraoglu

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 410.

² İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), 1/18.

³ İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasî Görüşleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), 1/20.

⁴ Dergi incelemeleri yapılırken "Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğu", erişim: 14.03.2024, <https://dijital-kutuphane.mktup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/777> adresinden ve "İSAM Osmanlıca Makaleler Veri Tabanı", erişim: 14.03.2024, <http://ktp.isam.org.tr/?blm=ayrintimklosm&navdil=tr> adreslerinden istifade edilmiştir. Ayrıca konu ve makale taramaları yapılırken ikincil kaynaklara da başvuru yapılmıştır. Sırât-ı Müstakîm Dergisi ile alakalı ilk fihrist çalışması Abdullah Ceyhan tarafından yapılmıştır. Bkz. Abdullah CEYHAN, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991). Bu eserde bulunan hatalar ve eksiklikler giderilerek çok kapsamlı bir çalışma ile Suat Mertoğlu tarafından yeni bir fihrist ve dizin çalışması yapılmıştır. Bkz. M. Suat Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008).

⁵ Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde kadınlarla alakalı yapılan çalışmalar için bkz. Kerim Bayram, *II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırât-ı Müstakîm'de Kadın ve Aile* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010) ; Ayşegül Eskikurt, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadını İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007) ; Suat Mertoğlu, *Osmanlı'da II. Meşrutiyet sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırât-ı Müstakîm / Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001);

Rumeysa Sarımermer, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde İslamcı Münevverlerin Kadın Algısı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶ M. Suat Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 10.

⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, *Sırât-ı Müstakîm Sebilürreşad Külliyyatı Neşri* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2013), 1/XVII, erişim : 6 Mart 2024, https://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/siratimustakim_sebilurresad/urkce/cilt_1.pdf (Ertuğrul Düzdağ tarafından neşredilen bu eser Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşad eserlerinin Osmanlıca asıl metni ve transkripsiyonlu olarak Türkçe haline ulaşmasına vesile olmaktadır. 25.cildine ulaşan eserin Osmanlıca neşri tamamlanmıştır. Eserlere <https://www.bagcilar.bel.tr/BBImages/Slider/Image/siratimustakimvesebilurresad.pdf> adresinden ulaşılabilir.

⁸ Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, 14.

⁹ "ed-Dinü'n-Nasiha", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (30 Şaban 1326), 1/1, 1.

¹⁰ Stubbe, "İslâmiyet'in Zuhur ve Terakkisi ve Hayat-ı Hazret-i Muhammed", çev. Mardinizâde Ârif, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* 5/105 (4 Ramazan 1328): 8 ; "Tefsir-i Süre-i İhlas li-İbn Sina", çev. Şerefeddin *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* 5/106 (11 Ramazan1328): 21-25 ; Victor Cousin, "Adl ü İhsan", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* 5/110 (9 Şevval): 90-91 ; ez-Zebidi, "Et-Tecridü's-Sarih li-Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahih", çev. Ahmed Naim, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (20 Zilhicce 1328) 5/120: 257-261; Şeyh Muhammed Abduh, "Hadika-i Fikriyye", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (4 Safer 1327) 2/27.

¹¹ Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, 15.

¹² Adem Efe, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi: Sebilürreşad", Marife 8/2 (2008), 160.

Yusuf (ö.1935), Ispartalı Hakkı (ö.1923), İbrahim Alaeddin (Gövsâ) (ö. 1949) , Halil Nimetullah (ö.1957), İsmail Gasprinski (ö.1914), Midhat Cemâl (Kuntay) (ö. 1956), Kazanlı Ayaz (İshakî) (ö.1954) gibi İslâmcı olmayan ya da ilk zamanlar İslâmcı olarak değerlendirilse de daha sonra farklı siyasi görüşleri tercih eden isimler de bulunmaktadır.¹³

Dergide düşünce olarak Müslümanların içinde bulundukları siyasi, ekonomik ve ahlaki problemlerin kaynağının İslam değil, Müslümanların dini yanlış anlaması ve uygulaması olduğu savunulmaktadır. Dergide sadece problemler ortaya konulmayıp, çözüm yolları üzerinde de durulmaktadır.¹⁴ Bu bağlamda batı ilmi ve kültürünün birbirinden ayrılarak, batıdaki teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ancak kültüründen uzak durulması gerektiği vurgulanmıştır.

Mevcut problemlerin çözüm yolunun eğitim sisteminin düzeltilmesinden geçtiği vurgusu da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda modern bilime dair derslerin ve yabancı dil tahsilinin önemi üzerinde durularak medreselerin ıslahı,¹⁵ eğitimin teorik alandan pratik alana ilerlemesi, kadının eğitiminin oturması gereken zemin konularında makaleler yayınlanmıştır.

Bölüm içerikleri incelendiğinde dünya genelinde İslami uyanış amaçlanarak İslam birliğinin savunulduğu görülmektedir. Kardeşlik, cihat, ittihat, terakki, kardeşlik kavramları üzerinde durularak, Müslümanların daha çok çalışmasını temin için ilme teşvik gibi konular ağırlıklı olarak işlenmiştir.¹⁶ Dönemin ayırıcı niteliklerinden olan hürriyet, uhuvvet (kardeşlik), müsavat (eşitlik) kavramları da yorumlanmıştır. Müslümanları birleştirmek için yapılması gerekenler, İslam- bilim arasındaki çatışma meselesi, İslam toplumunun ilerlemesi için gerekli usul ve esasların ortaya konulması, din-dünya, din-devlet ilişkisi ve bu çerçevedeki problemlerin çözümü gibi konular tartışılmıştır.¹⁷

Derginin önemli içeriklerinden biri de kadın ve aile meselesidir. Toplumu inşa eden en önemli kurumlardan olan aile yapısının kuvvetlendirilmesi için kadın ve çocukların eğitimi üzerinde durulmuştur. Dönemin gündem maddelerinden olan “hürriyet” konusu içinde, “kadın hürriyet”ine¹⁸ dair eleştirel yazılar yayınlanmıştır. Kadının tesettüre riayetsizliği, kadınların Batı tarzı hürriyete özenmesi, kadın-erkek karışık ortamlarda kadının çalışması¹⁹ ve kadınlarla erkeklerin bir arada eğlence ortamında bulunması,²⁰ kadına dair eleştirilen hususlardandır.

Dergide tefsir ve vaazlar da Necâib-i Kur’âniyye , Mu’cizât-ı Kur’âniyye başlıkları altında okuyucuya sunulmuştur. Mevâ’iz (vaazlar) bölümünde Ayasofya Camii’nde, Manastırlı İsmail Hakkı’nın verdiği vaazlar, Sirozlu H. Eşref Edib tarafından yazılarak yayınlanmıştır²¹. Fıkıh, siyaset, iktisat ve sosyal meselelerle alakalı vaazlar dergide büyük yer tutmaktadır. Bu vaazlar tüm Dünya Müslümanlarının ortak gündemini oluşturması açısından da önem arz etmektedir.

Matbuat bölümünde dünya Müslümanlarından haberler paylaşılmış, İngiliz ve Fransız gazetelerinden iktibaslar yapılmıştır. Yabancı muhabirlerden ve okuyuculardan gelen mektuplara da yer verilmiş, derginin dördüncü cildinin 120. sayısından itibaren “Mekâtîb”²² bölümü oluşturulmuştur.

Dergide aynı zamanda şiirler de yayınlanmıştır. Mehmet Akif Ersoy’un Safahat ismiyle kitaplaşan şiirlerinin büyük bölümü ilk olarak “Safahat-ı Hayattan”²³ başlığıyla bu dergide yayınlanmıştır.

Sırât-ı Müstakîm Dergisi’nde Kadının Sosyal Hayatına Dair Meseleler

II. Meşrutiyetle beraber yayın hayatının zenginleşmesi, toplumsal problemlerin gündeme taşınmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Sırât-ı Müstakîm Dergisi’nde, kadınlarla alakalı meseleler yoğun olarak işlenmiş ve Müslüman kadının görev ve sorumlulukları, çalışma hayatına katılması, eğitimi, kadının hürriyeti, sosyal hayattaki konumu, kadına boşama hakkının verilmesi konuları üzerinde durulmuştur.

Sanayi Devrimi’yle birlikte özellikle Batı ülkelerinde kadının çalışma hayatının içine girmesi onu evinden ve ailesinden uzaklaştırmış ve hürriyet tartışmalarıyla bu konu Osmanlı münevverlerinin de gündemine girmiştir. Kadının sosyal hayattaki konumunun tartışıldığı o dönemde Sırât-ı Müstakîm’de kadın ve aile üzerine çok sayıda makale yayınlanmıştır.

Dergide kadınlarla alakalı meseleler incelendiğinde, kadın ve erkek cinslerinin farklılığı üzerinde durulduğu görülmüştür. Muhammed Ferid Vecdi, kadın ve erkek arasındaki fiziki farklılıklar üzerinde durarak, bu farklıların kadın ve erkeğin aynı “meydân-ı müsâbakada” birbirlerine rakip gibi yaratılmadıklarını açık şekilde gösterdiğini söylemiştir.²⁴ Yazar, toplumda kadın ve erkeğin konumu ve yeteneklerinin farklılığını ortaya çıkararak, her cinsin yaratılışlarının gereği olan görev ve sorumlulukları yerine getirerek kıymetleneceğini vurgular.

¹³ Mehmet Savan, “II. Meşrutiyet Döneminde Sırât-ı Müstakîm Mecmuası Örneğinde İslamcıların İktisadî Görüşleri (1908- 1912)” (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 27.

¹⁴ Efe, “Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi: Sebülürreşad”, 171-173.; bkz. Musa Kâzım, “Hürriyet- Müsâvât”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (14 Şa’ban 1326) 1/3: 36. ; Manastırlı İsmail Hakkı, “Mevâ’iz”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (5 Muharrem 1327) 1/23: 368 ; Edhem Nejat, “Çocuğun Terbiyesinde Valide”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (14 Ramazan 1329) 7/157: 13-14 ; Edhem Nejat, Neden Muallim Yetiştirilmiyor”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (28 Şabanı’l- Muazzam 1329) 6/155: 390-391.

¹⁵ Medreselerin Islahı ile alakalı yapılan çalışmalar için bkz: Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1918)*, (Kayseri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993) ; Süleyman PAK, *Sebülürreşad ve Sırât-ı Müstakîm Dergilerinde Çıkan Eğitimle İlgili Yazıların Tesbit ve Tahlihi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

¹⁶ Suat Mertoğlu, *Osmanlı’da II. Meşrutiyet sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırât-ı Müstakîm / Sebülürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 538.

¹⁷ Efe, Sebülürreşad, 253 .

¹⁸ Ferid Vecdi, “Müslüman Kadını Üçüncü Fasıl”, çev. Mehmet Akif , *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (28 Şaban 1326) 1/5: 76-79.

¹⁹ Ferid Vecdi, “Müslüman Kadını”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (26 Ramazan 1326) 1/9: 139-142.

²⁰ “Direkterarası’nda Hanımların Otomobile Gece Piyasaları”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (11 Ramazan 1328) 5/106: 26-28.

²¹ Sirozlu H. Eşref Edib, “Mevâ’iz”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (30 Receb 1326) 1/1: 7.

²² “Mekâtîb”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (12 Şa’ban 1328) 4/120: 414.

²³ Mehmet Akif, “Safahât-I Hayattan”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (30 Receb 1326) 1/1: 3.

²⁴ Musa Kâzım, “Hürriyet-Müsavat”, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (30 Receb 1326) 1/1: 1-3; Ferid Vecdi, “Müslüman Kadını”, çev. Mehmet Akif , *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (21 Şaban 1326), 1/4: 57.

Kadını, neslin çoğalmasının vasıtası olan şerefli bir varlık olarak tanımlayan Ferid Vecdi, kadını kemale eriştirecek vazifeyi çocuk yetiştirmek olarak belirtir.²⁵ Kadın ev dışındaki işlerle meşgul olduğunda aslı vazifesi olan çocuk yetiştirmeyi hakkıyla yerine getiremez. Çünkü hamilelik, doğum, emzirme gibi dönemlerde kadının çalışması kadın için meşakkattir. Hem çalışıp hem çocuklarını yetiştirmeye çalışmak ise kadını zor durumda bırakacaktır.²⁶ Kadının erkeklerle aynı şartlar altında çalışması da birbirinden farklı niteliklere sahip bu iki cinsten kadın için beden ve ruhen zorluk oluşturmaktadır.²⁷ Kadın ruhunda bulunan incelik, rahmet ve şefkat duyguları, çalışma hayatındaki rekabet ortamında kadının letafetini kaybetmesine sebep olacaktır.²⁸ Öyleyse kadına düşen görev, temel vazifesi olan çocuk terbiyesine dair incelikleri en iyi şekilde öğrenmektir.

Kadınların eğitimi konusunda Musa Kazım (ö.1920), Kolağası Niyazi (ö.1913), Ferid Vecdi (ö.1954), Edhem Nejat (ö.1921), Nezihe Muhlis (ö.1958) yazılar yazmıştır. Musa Kazım, en büyük faziletin ilim ve marifet olduğunu ifade eder. Kazım'a göre, ilim tahsili kadınlar için de gereklidir, çünkü cahil bir kadın ev işlerinde ve çocuk yetiştirmede uygun usulleri bilemez. Fakat erkekler hakkında bile herkesin bütün ilimleri öğrenmesi mümkün değil iken kadınlar için bunun maslahat olmadığını aşikâr olduğu görüşündedir.²⁹ O'na göre, kadın isterse evlendikten sonra daha fazla ilim öğrenebilir.³⁰

Kolağası Niyazi, "kızlarımızı memleketimiz dâhilindeki ecnebi müesseselerine ulûm-ı dîniyyeyi, ahkâm-ı şer'iyyeyi mükemmelen öğretmeden göndermekten kat'iyyen hazer edelim."³¹ ifadelerini kullanmıştır. Onun bu konuya bakışı Batılı tarzda eğitim veren okulların yanlış etkisiyle yetişen yeni nesli korumayı hedeflemektedir. Kendi dil ve kültürünü öğrenmeden alınacak yabancı eğitimin nesillere zarar vereceği düşüncesindedir.

Nezihe Muhlis'e göre en önemli görev iyi bir anne ve eş olarak aile saadeti tesis etmek ve vatana faydalı nesiller yetiştirmektir. Bu açıdan kadının eğitimi söz konusu olduğunda asıl dikkat edilmesi gereken husus annenin eğitimidir. Burada nesli yetiştirecek eğitimciye de dikkat çekilir. Yabancı mürebbiyeler elinde yetiştirilen nesillerin vatana fayda vermeyeceği, ancak iyi bir terbiye alan nesillerin donanımlı nesiller yetiştireceği görüşündedir.³²

Tahirü'l-Mevlevî gelecekte çocuk eğitimi vazifesi üstlenecek kızların eğitimi için yeterli kadar mektebin bulunmadığından şikâyetçidir. Ayrıca yakın zamanda Darüşşafaka'ya açılacak kız şubesinin öneminden bahseder. Bu okulları, "...Milletin öksüz ve yetim yavrularına, etfâl-i memleketin hâlen ve istikbâlen

sokaklarda sürünmeye mahkûm kalmış olanlarına âgûşunu açacak, onları sîne-i merhametinde besleyip büyütecek"³³ ifadeleriyle niteler. Böylece bu okul sayesinde öksüz ve yetim kalan, sokaklarda büyümek zorunda kalan memleketin çocuklarına kucak açılacak, çocukların devlet himayesinde merhamet ile büyümesine vesile olunacak, gelecekte Müslüman kadını, Osmanlı hanımı olacak kızların kız okulları vasıtasıyla yetişeceği ümidini ifade eder.

Edhem Nejat'a göre, "milletler çalışkan, daima dinç, daima genç, müteşebbis, cesûr adamlara mâlik olmak için iyi vâlidelere, vâlidelik bilir, terbiye görmüş vâlidelere muhtaçtır."³⁴ Kadınlara iyi bir eğitim verebilmek ve iyi bir anne olmalarını sağlayabilmek için kız okullarının açılması gerekmektedir. O'na göre bir milletin ilerlemesi kadınlardan başlar ve sadece erkekler vasıtasıyla sağlanan gelişme dipsiz ve koftur. Aynı zamanda kadınlar düşünülmeyen yapılan bir ıslahatta temeli zayıf bir binanın başka yönlerini kuvvetlendirmeye benzer.³⁵ Kadınların eğitimi için de kız okullarının açılması gerekmektedir. Yeteri kadar okul olmadığı için kız çocuklarının eğitiminin ilerleyememesi gelecek nesillerinde yetişmesi önündeki en büyük engel olarak görülür.³⁶ Kız mekteplerinin sayısının az olmasının yanında eğitim programının revize edilmesi de gerekmektedir. Rüştiyelerin programına ulûm ve terbiye-i dîniyye, terbiye-i etfâl, Osmanlı lisanı, hıfzıssıhha, çocuk büyütmek, yemek pişirmek terbiye-i bedeniyeye (jimnastik), idare-i beytiyye, hesap, tarih, coğrafya gibi dersler de eklenmelidir. Böylece kız okulları, memlekete faydalı nesiller yetiştirilmesine katkı sağlamış olacaktır. Edhem Nejat, "Kızları ev kadını yapmak, mes'ûd âileler teşkil etmek için terbiye edecek mekteplerin çoğaltılması"³⁷ takdire şayan bir gelişme olarak nitelendirir.

Ayrıca dergide yazar belirtilmeksizin genel bir kanaati ifade eden, "Biz çocuklarımızı terbiye etmek, hakkıyla vatanperver sıfatına lâyık olacak, vatan-ı azîzi fedâkârâne müdâfaa edecek evlâd yetiştirmekle meşgûlüz, politika ile iştigal etmeye vaktimiz yoktur"³⁸ cümleleri yer alır. Böylece, kadının, temel vazifesinin yeni nesli yetiştirmek olduğu vurgulanmaktadır.

Kadının sosyal hayattaki konumuyla alakalı yazılar da mevcuttur. Ailenin kurulması ve korunmasında kadının rolü üzerinde durularak çeşitli görüşler okuyucuyla paylaşılmıştır. Musa Kazım'a göre ailenin saadeti ev içi ve ev dışı işlerin hakkıyla yerine getirilmesine bağlıdır ve bu görevleri tek bir kişinin yerine getirebilmesi mümkün olmadığından eşler arasında görev paylaşımı yapılması gerekir. "Vezâ'if-i beytiyyeyi zevceye, vezâ'if-i hâriciyyeyi de zevce tahmîl lâzım gelir."³⁹ diyerek evin iç işlerinin sorumluluğunu kadına yükler. Musa Kâzım, "Zîrâ

²⁵ Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını", 57-58.

²⁶ Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını", 60.

²⁷ Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (28 Şa'ban 1326) 1/5: 77-78.

²⁸ Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi*, 1/ 5, 79.

²⁹ Musa Kazım, "Hürriyet- Mûsavat", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (14 Şa'ban 1326) 1/3: 36.

³⁰ Kazım, "Hürriyet- Mûsavat", 37.

³¹ Kolağası Niyazi, "Kahramân-I Hürriyyet-ü Fazilet Niyâzi Beyefendi Tarafından Risâlemize İhdâ Buyurulmuştur:" *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (5 Ramazan 1326) 1/ 6: 84.

³² Nezihe Muhlis, "Terbiye-i İnas Etrafında", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (9 Haziran 1307) 6/ 146: 249.

³³ Tahirü'l-Mevlevî, "Nâfi' Ve Mühim Bir Teşebbüs", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (21 Temmuz 1327) 6/152: 349.

³⁴ Edhem Nejat, "Neden Muallim Yetiştirilmiyor", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (18 Ağustos 1327) 6/155: 390.

Edhem Nejat, "Kız Mektep, *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (18 Ağustos 1327) 7/156: 408.

³⁶ Edhem Nejat, "Neden Muallim Yetiştirilmiyor", 6/155, 391.

³⁷ Edhem Nejat, "Kız Mektepleri", 409.

³⁸ "Sâhibe-i İffet Ümmehât-ı İslamiyye'nin Enzar-ı Dikkatine", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (9 Haziran 1307) 6/146: 249.

³⁹ Musa Kâzım, "Hürriyet-Mûsavat", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi* (7 Şaban 1326) 1/ 2: 21.

kadınların hilkat-i asliyyelerindeki nezâket ve zarâfet iktizâsınca onların bir takım ef'âl-i şâkkadan ibâret olan umur-ı hâriciyye ile iştiğalleri muvâfık-ı hikmet ve maslahat olmayacağı"⁴⁰ ifadesiyle, kadının ev dışındaki zorlu işleri yapmasının kadının yaratılışındaki hikmete aykırı olacağı görüşündedir. Erkek, eşinin ve çocuklarının nafakasını ve ihtiyaç duydukları şeyleri temin etmekle mükellef olduğu halde kadın buna mecbur değildir. Eşi vefat eden kadının babası, kardeşi, yakınları ve bunlar da yoksa devlet onun geçimini sağlamak zorundadır.⁴¹

Musa Kazım, yazılarında kadının erkeklerle karışık ortamda bulunarak, kadını çalışma hayatında bulunmasında hikmet ve maslahat olmadığını savunmuş, kadının evini ihmal ederek farklı işlerle meşguliyetinin aile birliğinin bozulmasına sebep olacağını ifade etmiştir.⁴² Bu gibi hususları örnek gösteren Kazım, kadının Batı tarzında bir çalışma hayatı içine girmeye ihtiyacının olmadığını düşünür.

Mehmed Fahreddin, kadının tesettürüne dair yazısında tesettür ayetlerinin tefsir ve tercümesini yapar⁴³ ve ardından Allah ve Resulüne iman eden her kadının bu iman gereği emirlere riayet etmesi, tesettüre dikkat etmesi, aile yuvasına sahip çıkması, çocuklarının eğitimi ve ev işlerinin düzeni ile meşguliyetle ancak hayatından zevk alacağını ifade eder.⁴⁴

1910 yılında Şeyhü'l-İslamlık makamına getirilecek olan Musa Kazım⁴⁵ da tesettüre dair yazılar yazmıştır. Müslüman kadınlarının kadınlar arasında en yüksek mertebeye olduğu, İslam adetlerinin kadın fitratına son derece uygun olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ İslam kadınları, esir değil hürdür. Tesettür ile kadınların hakları korunmuş ve böylece onlara yakışan hal üzere dünya nimetlerinden istifadesi sağlanmıştır. İslam'ın emirlerinin tümü faydalı olduğu gibi, yasaklanan her şeyde muzırdır. Bu emirlerden biri tesettürdür. Saçlar dâhil vücudun zinetten ari bir şey ile dikkat çekmeyecek bir örtü ile örtmek gerekmektedir.⁴⁷ Musa Kazım aynı zamanda tesettürü, toplumu ilgilene bir mesele olduğunu dile getirir ve tesettüre riayetsizliklere göz yumulmamasının gerektiğini ifade eder. Devletin dini Kanun-i Esasi'de İslam olarak belirtildiğine göre her Müslüman bu ahkama mecbur ve devlette bu konuda gerekli tedbirleri almakla mesuldür.⁴⁸

Kadınlarla alakalı gündeme gelen diğer bir meselede Musa Kazım'ın ifadesiyle "Emr-i talakın zevcenin yedine verilmesidir."⁴⁹ Boşanma hakkının kadına verilmesi Kazım'a göre bazı sebeplerle sakıncalıdır. Kazım'a göre, kadınlar yapıları gereği çabuk öfkelenedikleri için küçük şeylerden etkilenebilirler. Kadınların çoğunluğu ise önemsiz bir konudan dolayı hemen boşanmak isteyebilir ve sonradan da pişman olabilirler. Bu yüzden Kazım'a göre, talak kadınların elinde olsaydı aile bağlarını devam ettiren çok az aile kalırdı ve dünyanın dengesi bozulurdu. İkinci

olarak, kadına boşama hakkı verilmesi ona hakimiyet vermek demektir. Ailenin tüm işleriyle mükellef olan erkeğin elinden bu hak alınıp kadına verilmesi akl-ı selim bir iş değildir.⁵⁰ Kazım, kadına boşama hakkının verilmesini tasvip etmemekle beraber, "emr-i talak" kadına verilerek yapılan nikah akdinin sahih ve muteber olacağını ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Musa Kazım kadının "tenezzühü"ne, gezmesine dair görüşlerini de belirtmiştir. Kazım'a göre, kadınlar da erkekler gibi mesire yerlerine gidebilir, toplantılar düzenleyerek hem cinslerine konferans verebilir ve müzakerelerde bulunabilir. Şeriat buna engel olmaz. Musiki icrasında da "edeb-i dinî ve terbiyeye-i millîye" dikkat etmek şartıyla kadınla erkek arasında bir fark yoktur.⁵¹

Dergide kadının sosyal hayata katılımı sonucu ortaya çıkan bazı olumsuz durumların da genel manasıyla eleştirildiği görülmektedir. Derginin üçüncü cildinde Daru'l hilafe makamınca yayınlanan "Adab-ı umumiyyeye riayet" başlığı kadın erkek ilişkilerindeki değişimi göstermesi açısından önemlidir. Bu uyarıda kadın ve erkeklerin umuma açık yerlerde Müslüman Osmanlı kadınının terbiyesine uygun olmayacak şekilde davranış sergilemeleri durumunda zabıta tarafından uyarılacakları ifade edilmiştir. Uyarılara itibar etmeyenlerin hakkında ise kanuni işlem yapılacağı belirtilmiştir. Mesire yerlerinin de bu karar neticesinde kadın ve erkek ayrı olacak şekilde düzenlendiği halka duyurulmuştur.⁵² Yine çarşı pazarda açık şekilde gezen kadınların velilerinin hakkında ceza-i işlem yapılacağı belirtilmiştir.⁵³

Dergide kadınların tesettürüne dair bir uyarı da, "Kadınlarımızın kıyâfetleri hele seyir mahallerinde erkekler içerisinde düşüp kalkmaları o kadar çirkin manzara teşkil ediyor ki dînine muhabbeti riâyeti olan bir kısım ehl-i İslâm eyyâm-ı ta'tiliyyede tenezzühe çıkıp da mugâyir-i merzî ahvâli görüp müteessir ve dil-hûn olmaktan ise evinde imrâr-ı vakt etmeyi tercih ediyor."⁵⁴

İfadeleridir. Toplumsal değişimin bir etkisi olarak kadınların tesettürden uzaklaşıp erkeklerle bir arada bulunması insanları o kadar rahatsız etmeye başlamıştır ki, tatil günlerinde dinlenmek ve dışarda vakit geçirmek isteyenlerin gördükleri manzaralardan rahatsız olup evden çıkmamayı tercih edecek duruma geldikleri ifade edilmiştir.⁵⁵

Ferdi Vecdî'nin Sırât-ı Müstâkim Dergisi'ndeki Yazıları ve Tesettür

18.yüzyıl'da Avrupa'da başlayan değişim hareketleri Osmanlı Dönemi'nin aydınlarının düşüncelerini ve kadına bakışını etkilemiştir. Meşrutiyet dönemiyle başlayan basın yayın organlarındaki çeşitlilik, Avrupalı kadının

⁴⁰ Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", 22.

⁴¹ Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", 37.

⁴² Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", 21.

⁴³ El-Ahzâb 33/32-33.

⁴⁴ Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-İ İslâmiyye'den Bir Sahîfe Yahud Tesettür-İ Nisvân", *Sırât-ı Müstâkim Dergisi* (16 Haziran 1327) 6/147: 261.

⁴⁵ Ferhat Koca, "Mûsâ Kâzım Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/221.

⁴⁶ Musa Kazım, *Hürriyet-Müsavat*, 1/ 4, 53.

⁴⁷ Musa Kazım, *Hürriyet-Müsavat*, 20-22.

⁴⁸ Musa Kazım, *Hürriyet-Müsavat*, 1 / 2, 21.

⁴⁹ Musa Kazım, *Hürriyet-Müsavat*, 1/5, 69

⁵⁰ Musa Kazım, 1 / 5, 70.

⁵¹ Musa Kazım, 1 / 4, 53.

⁵² Daru'l Hilafe, "Adab-ı Umumiyyeye riayet", *Sırât-ı Müstâkim Dergisi* 7 Ağustos 1325) 3/53: 216.

⁵³ "Tesettüre Riayet", *Sırât-ı Müstâkim Dergisi* (3 Eylül 1325) 3/54: 32.

⁵⁴ İmza Mahfuzdur, "Avrupa'da Talebemiz: İstanbul'da Tesettür – İşret-i Aleniyye", Daru'l Hilafe, "Adab-ı Umumiyyeye Riayet", *Sırât-ı Müstâkim Dergisi* (15 Cemaziyelahir 1328) 4/94: 282.

⁵⁵ İstanbul Vilayeti, "Tesettüre Riayet", *Sırât-ı Müstâkim Dergisi*, 3 Eylül 1325) 3/54: 32.

yaşantısını Osmanlı kadınına tanıtılmasına ve kadına bakışta değişime neden olmuştur.⁵⁶ Meşrutiyetin ilanından sonra hem kadın derneklerinin sayısında büyük bir artış olmuş, hem de basın yayın organlarıyla kadınlarla alakalı meseleler, kadının tesettürü, eğitimi gibi konular tartışılmaya başlanmıştır.⁵⁷ Tesettürün şeklinde değişimlerin olduğu ve tesettürden uzaklaşmaların başladığı bu dönem aynı zamanda Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nin yayın hayatına başladığı zamanlardır. Toplumun ve kültürün değişmesinin sonucu olarak görülen İslam ve tesettürden uzaklaşmanın önüne geçebilmek için yazarlar kadın konusu üzerinde yoğunlukla durmuştur. Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nin kurucularından olan M. Akif Ersoy, Ferid Vecdi'ye ait olan "Müslüman Kadını" eserinin tamamını tercüme ederek dergide neşretmiştir. Makalenin bu bölümünde "Müslüman Kadını" yazı dizisini inceleyip Ferid Vecdi'nin özellikle tesettüre dair görüşlerine yer vereceğiz.

"Müslüman Kadını" Yazı Dizisi

Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nin yayın hayatına başlamasıyla beraber ikinci sayıdan itibaren tesettür konusu üzerinde durulduğu görülmektedir. "Hürriyet-Müsavât" konularının gündemde olduğu dönemde bazı kadınlar tesettürden uzaklaşmaya başlamış ayrıca tesettürü insanlar arasında kıymetsiz göstermeye çalışanlar olmuştur.⁵⁸ Bu hususlar eleştirilirken aynı zamanda "Müslüman Kadını"nın taşıması gereken nitelikler de yazarlar tarafından halka anlatılmıştır. Mehmet Akif Ersoy, Ferid Vecdi'nin kaleme aldığı Müslüman Kadını yazı dizisini bu süreçte yayınlamaya başlar.

Mısır asıllı Muhammed Ferid Vecdi⁵⁹ tarafından Arapça olarak yazılan eserin asıl adı "*el-Mer'etü'l-Müslime*" dir. İslâm'ın kadına bakışını eleştirmek için Kasım Emin⁶⁰ tarafından yazılan "*el-Mer'etü'l-cedide*" yani "*Yeni Kadın*" adlı esere reddiye olarak kaleme alınmıştır. 1902 yılında yazılan eser, Mehmet Akif Ersoy⁶¹ tarafından Osmanlıca'ya tercüme edilmiştir. Derginin birinci cildinin üçüncü sayısından ondokuzuncu sayısına kadar aralıksız olarak her hafta yayınlanmaya devam edilmiştir. Mehmet Akif Ersoy, tercümesine başlarken şu ifadeleri kullanır.

"Müslüman kadının erkekten kaçmasını garblılar ötedenberi dillerine dolamış iken son zamanlarda bu adet şarklıların da hoşuna gitmemeye başladı. Bizim kadınlarımız da nisvan-ı garb gibi olsa, erkeklerle bir arada yaşasa, evlerde kapanıp kalmasa da sanayi'e süluk etse gibi temenniler birçok ağızlardan işitilir oldu. Kazım Efendi hocamız geçen haftaki makalelerinde bu gibi metalibin ma'kul olmadığını söylediler. Vaktiyle Mısır'da da aynı mes'ele meydan-ı münakaşaya çıkmış, mesturiyyetin aleyhinde, lehinde, yazılar yazılmıştı.

Muhelifinin en şiddetlisi Kasım Emin Bey idi. Bu zat *el-Mer'etü'l-Cedide*, *Tahriru'l-Mer'e* namında iki eser neşretti. Bittabi' ağır ağır mukabeleler gördü. Biz o zaman

Ferid Vecdi'nin -bugün Mısır Cem'iyet-i Milliyyesi re'isidir- müdafa'asını görmüş, hatta tercüme etmiş idik; bu nüshadan itibaren neşrine başlayacağız. Kendimizden de birkaç söz söylemek isterdik; lakin tercüman olacağımız zat mes'eleyi etrafiyla tedkik etmiştir. Onun için sözü ehline bırakmayı daha münasib gördük"⁶²

Her hafta düzenli olarak yayınlanan bu yazı dizisinde kadının mahiyeti, kadının fitratı ve ona takdir edilen görevler, kadının hürriyeti, kadın ve erkek cinsi arasındaki farklar, kadının ev dışı işlerde çalışmasının sakıncaları konuları üzerinde durulur. Kadının tesettürü ise en yoğun işlenen meseledir. Derginin onuncu sayısından on dokuzuncu sayısına kadar tesettürün gerekliliğine dair ilmi ve fitrî açıklamalara yer verilmiştir.

Ferid Vecdi "Müslüman Kadını" makalesini iki amaçla yazdığını açıklamaktadır:

"1. Tesettüre taraftar olan cenahı takviye etmektir, taki müdafa'alarında son dereceye kadar sebat etsinler, hakkın kendi taraflarında olduğunu, bu alemde görülen bütün hareketin bidayette seyri ne kadar muhtelif olursa olsun, nihayet fitrat-ı insaniyyeye muvafık olan cihete teveccüh edeceğini, fitratın ise bizim dın-i metnimizden ibaret olduğunu anlasınlar.

Vakı'a hayat-ı maddiyye sibak-gahında sairlerinden geride bulunuyorlarsa da bu hal kendilerinde bir illet-i unsuriyyenin mevcudiyetinden değil, az bir mücadele ile za'il olacak bir arazın bulunmasındandır. Bina'en-aleyh bu nazardan onlar insaniyetin yüzünü karartan, fitrat-ı beşeriyyeyi birçok cihetlerinde mesh ü tağyir eden şu medeniyet-i maddiyye ashabından daha ziyade beka-pezir olmaya salihdirler. Zaten berikilerin hareketleri mensub oldukları milletlerde öyle bir takım emraz-ı ictima'iyye hudusüne sebep olmuştur ki bu hal ile uzun müddet bekaları muhaldir.

2. Tesettürün aleyhinde bulunan ihvanımızı şuna ikna eylemekdir ki bizim bu müdafa'amız ne sa'ika-i ta'assubdan, yahud te'sir-i adata inkıyatdan, ne de heves-i taklide teba'iyetden değildir, ancak fitrata tarafdarlıktan, bir de bir hakk-ı sarihe mu'in olmakdan ileri gelmiştir ki o fitrat, din-i İslâmın kendisi, o hakk-ı sarîh ise müslümanların bütün bu alemde olan nasibleridir."⁶³

Böylece Vecdi tesettür taraftarlarına destek olmak amacıyla eseri yazdığını ifade etmiştir. Tesettürü savunanlar hakkın kendi taraflarında olduğunu bilerek davalarında sebat etsinler, tüm meselelerin insan fitratına uygun tarafa döneceğini ve fitratın da İslam olduğunu bilsinler istemiştir. Tesettürü savunanlar, maddî gelişmeler açısından diğer medeniyetlerden geride bulunsalar da fitratın korunması açısından tesettür taraftarları daha kalıcı olacaktır. Tesettür karşıtlarına verilen cevaplar ise bir taassubun neticesi değil yine fitratın yani İslam'ın tarafında olmak ve Müslüman toplumların hak ettiği konuma erişmelerinde onlara yardımcı olmaktır.

Ayrıca şu hususlar üzerinde de durulduğu görülür: Kadın ve erkek fizyolojik, biyolojik ve duygusal yönden

⁵⁶ Melek Öksüz, Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi, "Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic," 7/4, (2012), 467-487.

⁵⁷ Cihan Aktaş, Kılık Kıyafet ve İktidar: Tanzimattan Günümüze, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1991), 52-91.

⁵⁸ Musa Kazım, 1/ 2, 22.

⁵⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Ferid Vecdi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 393-395.

⁶⁰ Fethi En-Neklâvî, "Kasım Emin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 541-542.

⁶¹ M.Orhan Okay-M.Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Akif Ersoy", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 432-439.

⁶² Mehmet Akif Ersoy, "Bir iki söz", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (14 Şa'ban 1326) 1/3: 42.

⁶³ Vecdi, "Müslüman Kadını", 1/19, 303-304.

birbirine eşit olmayan, her biri kendi fitratına uygun şartlar için yaratılan cinslerdir. Kadının kemali, güç ya da bilgisiyle ölçülmez. Onu erkeklerden ayıran en temel vasıf “dikkatli ve faal olan şuuru, son derecede ince his ve temayülleri ile bunların hepsinin üstünde olmak üzere, hayır yolunda canını bile feda edivermeye götüren kabiliyetidir.”⁶⁴

Vecdî'ye göre kadın, kendi cinsinin kemal niteliklerini ancak iyi bir eş ve iyi bir anne olduğunda ortaya çıkarabilir. Erkek işleri sayılan fabrikada çalışmak gibi meşakkatli işlere zorlanması kadının fitrî melekelerinin zayıflamasına yol açar. Kadının eğitiminin önemine de değinen yazar, Batılı tarzda uygulanan eğitim modelinin kadın için uygun olmadığını belirtir.⁶⁵ Tesettür tüm insanlar için özellikle de kadınlar için gereklidir çünkü tesettür kadının hürriyetinin güvencesidir İslam'ın kadın için koyduğu hükümler fitratına uygundur ve Müslüman kadını bu vasıfları taşıdığına fitratına uygun hareket ederek en büyük gelişmeyi sağlayabilir.⁶⁶

“Ferid Vecdî'nin Tesettüre Dair Görüşleri

Tesettürden uzaklaşmaların göze çarptığı, kadının sosyal hayata ve çalışma hayatına daha aktif bir şekilde katılmaya başladığı yirminci yüzyılda, tesettür konusu yazarın gündeminde yer bulmuştur. Eser incelendiğinde en çok üzerinde durulan hususun kadının tesettürü olduğu görülmektedir. Tesettürün kadın fitratının ayrılmaz bir parçası olduğu sosyolojik ve felsefi açıdan temellendirilmeye çalışıldığı da dikkat çekmektedir

Ferid Vecdî, tesettürün gerekliliğini tarihî gerçekliklerle ifade etmeye çalışır. Tarihin her döneminde nitelikli kadının örtüyle var olduğunu örneklerle anlatır. Roma dönemi kadınlarına atıf yaparak, tesettüre riayet ettiklerinde, kadınların, mensup oldukları toplumları yücelttiklerini, tesettürü terk edip erkeklerin önünde arz-ı endam etmeleriyle toplumlarında çöküşe geçtiklerini belirtir.⁶⁷ Yazara göre, Müslüman kadınlar tesettür sayesinde diğer kadınların uğradığı zulümlerden uzak kalmış, tesettür, “kadınları erkeklerin şerrinden emin bırakacak bir hısn-ı hasin”⁶⁸ (sağlam kale)ye dönüşmüştür. Ferid Vecdî,

“Kadınlarımızın tesettür eylemeleri de kendilerinin muhakkariyetlerine, ismet ve edeblerine itimat edilmediğine delalet etmez. Belki mahfuzu'l-canib bir hısn-ı menî-i iffet olduklarına , üzerlerine hucum ile uğraşan erkeği her veçhile nevmîd etmek için hem ahlakları ile hem de düş-ı ismetlerindeki ridalarıyla, yani biri maddi biri manevi iki kuvvetli silah ile mudafa'a-i nefis etmekte bulunduklarına alamettir”⁶⁹ diyerek örtünmenin kadının aşağılanmasına ya da kadına güvensizliğe delalet etmemekte olup, bilakis kadının korunup kollanan, üzerine hücum eden erkeğin her yönden ümidini kıran, sağlam bir silahla kendilerini savunduklarının alameti olduğunu

anlatır. Kadının hürriyetinin yegâne temelini tesettür olduğunu söyler ve böylece erkeklerin tahakkümünden de bu vesileyle kurtulacaklarını⁷⁰ ifade eder.

Ferid Vecdî, tesettür müdafaası yaparken, karşıt fikirliilerin iddialarına cevaplar verir. Bunları üç grupta toplar.

Tesettür karşıtlarının ilk iddiaları, tesettürün, kadınların beden ve ruh sağlığı açısından zararlı olduğu görüşüdür. Buna cevaben, Müslüman kadının on üç asırdır tesettürlü olduğu, asırlarca tesettürlü annelerin sağlıklı nesiller yetiştirdiği ve tesettürün onları güçsüz duruma düşürecek bir delilin olmadığını ifade eder. Kadınların erkeklerle göre daha uzun ömürlü olması da bu görüşün geçersiz olduğunun delili olacağını belirtir. Ayrıca tesettür kadında bir hastalığa sebebiyet verseydi, bu durum nesilden nesile aktararak tüm Müslüman kadın ve erkeklerin zaaf ve dermansızlığa düşmesiyle sonuçlanacağını, böyle bir durumun ise söz konusu olmadığını ifade eder.⁷¹ Ruh sağlığı açısından da durumu değerlendiren yazar, ruh sağlığı bozuk kişilerin intihara meyilli oldukları ve Batılı kadınlarda intihar oranının daha fazla olduğunu örnek göstererek tesettür ve sağlıksızlık arasında ilişki kurulamayacağını ifade eder.⁷²

Günümüzde de tesettürün sağlıksızlıkla ilişkilendirileceği iddiasında olan basın yayın organları vardır.⁷³ Konuyla alakalı sorulan bir soruya Atatürk Üniversitesi, Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Mehmet Gündoğdu şöyle cevap vermiştir: “D vitamini eksikliği son yılların konusudur. Geçmiş yıllarda bütün insanlar geçimlerini sağlamak üzere sürekli güneşli ortamlarda çalışmışlardır. Dolayısı ile o yıllarda toplumlar için D vitamini eksikliği söz konusu değildi. Günümüzde ise modern ve kalabalık şehir hayatının getirdiği hayat tarzından dolayı insanlar daha az güneş enerjisi alabilmektedirler. Bu durum Avrupa ülkelerinde daha fazladır. Dolayısı ile, D vitamini eksikliğini sadece tesettüre bağlamak doğru değildir. Eğer öyle olsaydı geçmiş yıllarda ve günümüzde İslam toplumundaki kadınların çoğunun sakat olması gerekirdi.”⁷⁴

Modern tıp verileri incelendiğinde de bu görüşün isabetsizliği ortaya çıkmaktadır. Tesettürün vücudu örttüğü için D vitamini eksikliğine sebep olabileceği varsayılabilir. D vitamini eksikliğini etkileyen faktörler incelenmiş ve “Başörtüsü kullanan katılımcılarda D vitamini yetersizliği oranları daha yüksek saptanmış, ancak istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır”⁷⁵ denilmiştir. Kilo, ten rengi, cinsiyet, kronik rahatsızlık gibi çok farklı sebeplerle D vitamini eksikliğinin oluşabileceği belirtilmiştir.

İkinci iddia tesettürün boşanmaları arttırdığı görüşüdür. Karşıt görüşe göre örtünmenin evlenecek kişilerin birbirini tanımasına engel olduğu ve böylece birbirini görmeden evlenen insanların arasında yakınlık oluşmayacağı için boşanmaların artacağı düşüncesidir.⁷⁶ Tesettür ve boşanma

⁶⁴ Ferid Vecdî, “Bir Nazar-ı İcmali”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (18 Kanun-ı Evvel 1324) 1/19: 303-304.

⁶⁵ Ferid Vecdî, “Müslüman Kadını On üçüncü Fasıl”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (11 Kanunievvel 1324) 1/18: 285.

⁶⁶ Vecdî, 303-304.

⁶⁷ Ferid Vecdî, “Müslüman Kadını: Dokuzuncu Fasıl”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (23 Teşrinievvel 1324) 1/11: 174-176.

⁶⁸ Ferid Vecdî, “Müslüman Kadını Dokuzuncu Fasılın ma'badı”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (30 Teşrinievvel 1324) 1/12: 186.

⁶⁹ Vecdî, “Müslüman Kadını”, 188

⁷⁰ Vecdî, “Müslüman Kadını”, 173.

⁷¹ Ferid Vecdî, “Müslüman Kadını Onuncu Fasılın Mâbâ'dı”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (13 Teşrisani 1324/ 26 Kasım 1908) 1/ 14: 218.

⁷² Vecdî, “Müslüman Kadını Onuncu Fasılın Mâbâ'dı”, 219

⁷³ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gunes-isigindan-yararlanmayan-kadinlar-411426> [05.06.2024].

⁷⁴ <https://sorularlailslamiyet.com/tesetturlu-giyinmek-ortunmek-kemik-erimesine-yol-aciyor-mu> [05.06.2024].

⁷⁵ Funda ÖZPULA, Pelin UYAR, Cahide ERZURUM, “D Vitamini Eksikliğini Etkileyen Faktörler: Devlet Hastanesi Örneği”, *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* (2002) 3/3:38-39.

⁷⁶ Vecdî, “Müslüman Kadını”, 218.

arasında bağlantı kuranlara, boşanmaların artmasının yalnızca Müslümanlara has bir olgu değil tüm medeniyetleri kuşatan bir problem olduğunu ifade ederek cevap verir. Ayrıca Avrupa ve Amerika'dan boşanma oranıyla alakalı örnekler vererek boşanmanın artışına sebep olan şeyin tesettür olamayacağını ifade eder.⁷⁷ Boşanmaların artmasına diğer bir sebep olarak gösterilen kadınların eğitimsizliği ya da sosyal durumlarının kötü olmasının da geçerli bir gerekçe olmadığını belirtir. Buna delil olarak da yine Batılı kadınlarda boşanma sayılarının çok fazlaştığını Batılı kaynaklardan alıntılar yaparak delillendirir.⁷⁸ Tüm bu örneklerle de tesettür ile boşanma arasında kurulmaya çalışılan ilişkinin yanlışlığını izhar eder.

Vecdî'nin ifade ettiği gibi boşanma ve tesettür arasında ilişki kurulması çok mümkün görünmemektedir. İslam'da evlenilecek kadına bakılmasında sakınca yoktur. Ebu Hureyre'den nakledilen şu hadis bunun delillerindendir. Rasulullah'ın yanında bir adam geldi. Bir kadınla evlenmek istiyordu. Hz. Peygamber (asm) ona; Onu gördün mü? diye sordu. O da hayır deyince, "Git ve onu gör. Çünkü görmek, birbirine ısınmanız için daha iyidir." buyurdu.⁷⁹

Günümüzde de tesettürün boşanmayla ilişkisinin istatistiksel değeri merak konusu olabilir. TÜİK verilerine göre "En az bir kez boşanmış bireylerin (görüşme sırasındaki medeni durumuna bakılmaksızın ve birden fazla boşanmış bireylerin son boşanma olayına göre) boşanma nedenleri incelendiğinde, %32,2 ile sorumsuz ve ilgisiz davranma ilk sırada yer aldı. Bu boşanma nedenini %14,1 ile aldatma, %9,8 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %8,1 ile dayak/kötü muamele"⁸⁰ izlemiştir. Boşanma istatistiklerine bakarak günümüzde de kadınların tesettürlü olması ve boşanma arasında bir bağlantı kurulamayacağı görülmektedir.

Üçüncü iddia da tesettürün kadınların eğitimine engel olduğu düşüncesidir. Bu görüşü de eleştiren yazar, kız çocuklarının 7-12 yaş döneminde çok iyi bir eğitim alabileceği, sonrasında ise kız okullarında eğitime devam ederek yüksekokullara gidebileceğini ifade eder.⁸¹ Böylece tesettür- eğitimsizlik bağlantısının da kurulamayacağını belirtir.

"Mesturiyet; ne sıhhati rahnedar eder, ne a'sabı zayıf düşürür, ne de hevesât-ı nefsanîyeyi uyandırır. Bilakis, mefasid-i zaile karşı öyle maddi bir mani' teşkil eder ki, eğer ona -tesirini bir kat daha teyid edecek- bir de mânevî mâni' ilave edilirse o zaman şu medeniyetin, sırf maddi olan şu medeniyetin vücudunda hunîn cerihalar şeklini

almış felaketlerin, musibetlerin pek çoğu beşeriyetin üstünden sıyrılır gider."⁸² cümleleriyle tesettürün ne sağlığa zarar verdiğini, ne sınırları zayıflattığını, ne de nefsanî hisleri uyandırdığını; bilakis tüm kötülöklere karşı bir engel, beşeriyetin üzerindeki felaketlerin ve musibetlerin sıyrılıp gitmesine bir vesile olduğunu ifade eder. Ferid Vecdî, yazılarında tesettürün tamamen kaldırılmasından korktuğunu ve bunun toplumsal hastalıkların en öldürücüsü olacağını⁸³ ifade eder. Fakat aynı zamanda kadın ve tesettür konusunda Osmanlı toplumunun muhafız ve müdafî olarak diğer toplumlara yol gösterici olacağı hususunda da ümitvar olduğunu ifade eder.⁸⁴

Tesettür, "fiili bir sünnet, fiili bir tevattür ve icma'dır."⁸⁵ ve "tesettüre dair emirleri başta Peygamber Efendimiz olmak üzere Asr-ı Saadet'ten itibaren bütün müslümanlar farz olarak anlamış ve ona göre hareket etmiştir."⁸⁶ Fıkıh literatürümüz incelendiğinde de farziyeti kat'i olan tesettürün, uygulama yönündeki farklılıklarına temas edildiği görülmektedir.⁸⁷ Ayrıca "avret" olarak nitelenebilecek kısımlarla alakalı yapılan ayrımlar üzerinden konu değerlendirilmiştir. Hadis kaynaklarımızdan konuyla alakalı şu örnek verilebilir: Hz. Aişe'nin kız kardeşi Esmâ bint Ebu Bekir bir gün Peygamberimizin (s.a.v.) yanına geldi, üzerinde ince bir elbise vardı. Peygamberimiz yüzünü çevirerek, "Ey Esmâ, kadın hayız olduktan sonra, vücudundan şundan ve şundan başkası görülmemelidir." diyerek elini ve yüzünü gösterdi.⁸⁸

Cessas (ö. 370/981), "Ahkâm-ı'l-Kur'an"da, "Ashabımız dediler ki: Kastedilen yüz ve ellerdir. Çünkü sürme yüzün, kına ve yüzük ise ellerin ziynetidir. Nitekim Yüce Allah yüzün ve ellerin ziynetine bakmayı mübah saydı. Bu ise yüz ve ellere bakmanın mübah olmasını kaçınılmaz kıldı. Bu, yüz ve ellerin kadının avreti olmadığına da delil olur. Kadın yüzü ve elleri açık olarak namaz kılar. Şâyet bunlar avret olsaydı, avret sayılan yerleri örttüğü gibi bunları da örtmesi gerekirdi."⁸⁹ ifadelerini kullanır. Serahsî(ö.1090)'de "Hasan b. Ziyad (ö. 819) Ebu Hanife'den (ö. 767) kadının ayağına bakmanın mübah olduğunu rivâyet etmiştir. Tahavi böyle söylemiştir. Çünkü kadın, erkeklerle ilişkilerinde yüzünü göstermek, alıp verirken elini göstermek zorunda olduğu gibi terlikle veya yalın ayak yürüdüğü zaman ayağını da göstermek zorundadır. Çünkü kadın her zaman ayakkabı bulamayabilir."⁹⁰ demiştir. Görüldüğü üzere tesettürün farziyeti değil örtülmesi gereken yerlerin sınırlarıyla alakalı farklı görüşler ifade edilmiştir.

⁷⁷ Ferid Vecdî, "Müslüman Kadını On İkinci Fasıl", *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (27 Teşrîsânî 1324) 1/16 : 254.

⁷⁸ Vecdî, "Müslüman Kadını On İkinci Fasıl", 254.

⁷⁹ Müslim (ö. 261/875), Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. Sahîhu Müslim, tah. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1955), Nikah, 74,75.

⁸⁰ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813#:~:text=En%20C3%B6nemli%20bo%20C5%9Fanma%20nedeni%20sorumsuz%20ve%20ilgisiz%20davranma%20oldu&text=Bu%20bo%20C5%9Fanma%20nedenini%20%14%20C1,ile%20dayak%20Fk%C3%B6t%C3%BC%20muamele%20izledi.> erişim: 05.06.2024.

⁸¹ Vecdî, "Müslüman Kadını Onuncu Fasılın Mâbâ'di", 219.

⁸² Vecdî, "Müslüman Kadını Onuncu Fasılın Mâbâ'di", 219.

⁸³ Ferid Vecdî, "Müslüman Kadını On Birinci Fasıl", *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (20 Teşrîsânî 1324) 1/15: 235.

⁸⁴ Vecdî, "Müslüman Kadını On Birinci Fasıl", 236.

⁸⁵ Bekir Topaloğlu, "İslam İtikadı açısından Kıyafet ve Örtünme", *İslam'da Kılık – Kıyafet ve Örtünme*, 3.baskı, (İstanbul: İlmi Neşriyat Yayınları, 1991), 16.

⁸⁶ Topaloğlu, 18.

⁸⁷ Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessas (ö. 370/981), *Ahkâm-ı'l-Kur'an*, (Beyrut:Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 3. Basım, 2007, 3/470-471; Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullâh b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsîlî (ö. 683/1284), el-İhtiyar li-ta'lîlî'l-Muhtar, Çağrı Yayınları İstanbul 2007, 4/ 154-155 ; Ayrıca bkz. Mustafa Ceviz, Tefsir Ve Fıkıh Bağlamında Tesettür Ayetlerinin Değerlendirilmesi, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek lisans Tezi, 2023).

⁸⁸ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Sünenu Ebi Davûd, tah. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Kâmil Karabelli, (y.y.: Dâru'r-Risâletî'l-Âlemiyye, 2009), Libâs, 31/4104

⁸⁹ el-Cessas, s. 408.

⁹⁰ Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 1090), "Kitâbu'l-Mebûsât li-Şemsiddin es-Serahsî, (Mısır: Matbaatus-Saade,1324),10/153.

Sanayi Devrimiyle değiştirilen bakışla insan manevî değerlerden uzaklaştırılarak metalaştırılmış ve “kadının hürriyeti” söylemi tesettürden uzaklaşmayla bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Ferid Vecdi, buna itiraz eder bu açıdan tesettürü hem yaşadığı dönemin insanına, hem de sonraki nesle fitrî, ictimai ve felsefî bir temellendirmeye aktarır.

Sonuç

II. Meşrutiyetle beraber basın-yayın organlarının sayısının artması, yayınlanacak içeriklere talebi artırmıştır. Yazıların çoğalması farklı alanlarda içeriklerin gündeme gelmesini sağlamıştır. Özgürlüğün getirdiği artış, siyasi, ekonomik ve sosyal meselelerin tartışılmasına ve bu tartışmaların halka inmesine sebep olmuştur. Bu dönemde üzerinde konuşulan konulardan biri de Batılılaşma hareketlerinin etkisinde kalan kadının konumudur. Toplumda kadının yeri ve görevi, kadının çalışma hayatında bulunması konuları farklı akımların temsilcilerince tartışılmıştır. Dönemin önemli dergilerinden Sırât-ı Müstakim’de de bu konular gündeme gelmiştir. Özellikle Ferid Vecdi’nin kaleme aldığı “Müslüman Kadını” eserinin tercüme edilerek Sırât-ı Müstakim’de yayınlanması Müslüman kadının toplumsal değişimden etkilenmemesi gereken yönlerini ele alması açısından dikkat çekicidir. Müslüman kadının İslam’ı temsilinin bir göstergesi tesettürdür. Tesettürden uzaklaşmalar ise İslam’dan uzaklaşmanın en belirgin yansımalarındandır.

Çalışmamızda “Müslüman kadını” eserinde tesettür konusu üzerinde durularak, kadın-tesettür kavramlarının birbirinden ayrılmayacak şekilde ele alındığına dikkat çekilmiştir. Kadının tesettür ile toplumda varlığını koruduğu, “hürriyet”in kadın için tesettürle mümkün olduğu fikri savunulmuştur. Batılılaşma arzusuyla tesettürden uzaklaşmaların toplumsal görünürlüğe ulaşması bir tepki hareketini doğurmuş, tesettür savunan yazıları ortaya çıkarmıştır.

Kadınların İslam’dan uzaklaşmasının dışı yansıyan göstergelerinden olan tesettürden uzaklaşma, Ferid Vecdi’de bir problem olarak ele alınmış ve “fıtrat” ekseninde konu tartışılmıştır. Vecdi, geleneksel fıkıh delilleri ve yöntemlerine atıf yapmadan, akli ve fitrî değerlendirmelerle toplumsal ihtiyaçlar bağlamında tesettürü değerlendirmiştir.

Görüldüğü üzere fıkıh kaynaklarımızda tesettürün ele alınışı ile Ferid Vecdi’nin tesettürü ele alışı farklı olmuştur. Modern dünya görüşü etkisi altında kalan insanlar daha çok akli delillendirmeye ihtiyaç duymuş, Ferid Vecdi’de tesettür temellendirmesi yaparken ayet ve hadislerden, klasik fıkıh literatürümüzden deliller sunmak yerine akli ve fitrî temellendirme yapmıştır.

O gün tartışılan tesettürden uzaklaşma günümüzde de görülmektedir. Bu açıdan makalede elde ettiğimiz sonuçlar günümüz sorunlarına ışık tutabilir ve günümüze cevap üretebilecek mahiyettedir.

Bilgi

Bu makale, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’ne bağlı olarak Doç. Dr. İsmail Yüksek danışmanlığında Fatma Göncü tarafından hazırlanan “Sırât-ı Müstakim Dergisi’nde Yayınlanan Makalelerde Kadınların Sosyal Hayatına Dair Meselelerin Fıkıhî Açıdan

Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

- Abduh, Şeyh Muhammed (ö.1905). “Hadika-i Fikriyye”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi* (4 Safer 1327), 2/27.
- Akif, Mehmet. “Bir İki Söz”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, 1/3, (14 Şa’ban 1326), 4.
- Aktaş, Cihan. *Kılık Kıyafet ve İktidar : Tanzimattan Günümüze*. (İstanbul : Nehir Yayınları, 1991).
- “Avrupa’da Talebemiz: İstanbul’da Tesettür – İşret-i Aleniyye”. 4/94, (15 Cemaziyelahir 1328), 282.
- Bayram, Kerim. *II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırât-ı Müstakim’de Kadın ve Aile*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. 410-415. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 12.Basım, 2008.
- Ceviz, Mustafa. *Tefsir Ve Fıkıh Bağlamında Tesettür Ayetlerinin Değerlendirilmesi*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek lisans Tezi, 2023.
- Ceyhan, Abdullah. *Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*. Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,1991.
- Cousin, Victor. “Adl ü İhsan”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi* (9 Şevval 1328) 5/206, 90-91.
- Daru’l Hilafe, “Adab-ı Umumiyyeye Riayet”. *Sırât-ı Müstakim Dergisi* , 3/53, (27 Ağustos 1325/ 9 Eylül 1909), 16.
- Daru’l Hilafe, “Adab-ı Umumiyyeye Riayet”. *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, 3/53, (24 Şaban 1324),16.
- “Direklerarası’nda Hanımların Otomobille Gece Piyasaları”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, (11 Ramazan 1328), 5/106, 26-28.
- Düzdağ, M.Ertuğrul. *Sıratı Müstakim Sebilürreşad Külliyyatı Neşri*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları,2013.
- “ed-Dinü’n-Nasiha”. *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, 1/1 (Ağustos1324).
- Edib, Sirozlu H. Eşref . “Mevâiz”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi* (30 Receb 1326) 1/1: 7.
- Efe, Adem . “*Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi: Sebilürreşad*”, Marife 8/2 (2008), 160.
- Ebü Dâvûd(ö. 275/889), Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenu Ebi Davûd*, tah. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Kâmil Karabelli, y.y.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemîyye, 2009
- el-Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi (ö. 370/981). *Ahkamu’l-Kur’an*. (Beyrut:Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 2007). 3/470-471.
- el-Mevsili, Ebü’l-Fazl Mecdüddin Abdullâh b. Mahmud b. Mevdud (ö. 683/1284). el-İhtiyar li-ta’lîli’l-Muhtar. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007). 4/ 154-155.
- En-Neklavî, Fethî. “Kâsım Emîn”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 541-542.
- es-Serahsi, Ebu Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed (ö. 483/1090), “Kitâbu’l-Mebûs li-Şemsiddîn es-Serahsi, (Mısır: Matbaatus-Saâde,1324)
- Eskikurt, Ayşegül. *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadını İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması* . Sakarya :Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- ez-Zebîdî, bü’l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif eş-Şercî (ö. 893/1488) “Et-Tecridü’s-Sarih li-Ehâdisi’l-Câmi’i’s-Sahîh”, çev. Ahmed Naim, *Sırât-ı Müstakim Dergisi* (20 Zilhicce 1328),5/120, 257-261.
- Fahreddin, Mehmed. “Medeniyet-İ İslâmiyye’den Bir Sahîfe Yahud Tesettür-İ Nisvân”. *Sırât-ı Müstakim Dergisi* , 6/147, (16 Haziran 1327)
- Görmez, Mehmet. İslâm’da Örtünmenin Felsefesi ve Yeniden Temellendirmesi.
https://www.ide.org.tr/Common/DownloadFile.aspx?f=OrtunmeninFelsefesi_20220914093912941.pdf Erişim Tarihi 24.03.2024.

- İstanbul Vilayeti. "Tesettüre Riayet". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 3/54(3 Eylül 1325/16 Eylül 1909), 32.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasî görüşleri*. 1/20. İstanbul:Dergah Yayınları,2020.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*. 2 cilt. 1/18. İstanbul: Dergah Yayınları, 2020.
- Kazım, Musa . "Hürriyet-Müsavât", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (30 Şaban 1324), 1/1, 1-3.
- Kazım, Musa. "Hürriyet- Müsavat". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/3, (14 Şa’ban 1326), 36.
- Kâzım, Musa. "Hürriyet-Müsavât". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/ 2 (7 Şaban 1326), 21.
- Koca, Ferhat. "Mûsâ Kâzım Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları ,2020) 31/221.
- Kolağası Niyazi, "Kahramân-ı Hürriyyet-ü Fazilet Niyâzi Beyefendi Tarafından Risâlemize İhdâ Buyurulmuştur.". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/ 6, (5 Ramazan 1326), 84.
- "Mekâtib", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* (12 Şa’ban 1328) 4/120: 414.
- Mertoğlu, Suvat. *Osmanlı’da II. Meşrutiyet sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırât-ı Müstakîm / Sebülürreşâd dergisi örneği: 1908-1914*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Mertoğlu,M. Suat. *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*. İstanbul: Klasik Yayınları,2008.
- Muhlis, Nezihe. "Terbiye-i İnas Etrafında". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 6/ 146, (9 Haziran 1307), 249.
- Müslim (ö. 261/875), Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. Sahihu Müslim, tah. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1955).
- Nejat, Edhem. "Kız Mektepleri", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi* , 7/156, (18 Ağustos 1327), 408.
- Nejat, Edhem. "Neden Muallim Yetiştirilmiyor". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (18 Ağustos 1327), 390.
- Okay, M.Orhan - Düzdağ, M.Ertuğrul. "Mehmed Âkif Ersoy" . Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 432-439.
- Öksüz, Melek. "Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*," 7/4, (2012), 467-487.
- Özpula, Funda ve Pelin Uyar, ve Cahide Erzurum. "D Vitamini Eksikliğini Etkileyen Faktörler: Devlet Hastanesi Örneği", *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* (2002) 3/3:38-39.
- Pak, Süleyman. *Sebülürreşad ve Sırât-ı Müstakîm Dergilerinde Çıkan Eğitimle İlgili Yazıların Tesbit ve Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,1995.
- "Sâhibe-i İffet Ümmehât-ı İslamiyye’nin Enzar-ı Dikkatine". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*,6/146, (9 Haziran 1307/ 22 Haziran 1911), 249.
- Sarımermer, Rumeysa. *Sırât-ı Müstakîm dergisinde İslamcı Münevverlerin Kadın Algısı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Savan, Mehmet. *II. Meşrutiyet Döneminde Sırât-ı Müstakîm Mecmuası Örneğinde İslamcıların İktisadî Görüşleri (1908-1912)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Sırât-ı Müstakîm Dergisi Arşivi. http://ktp.isam.org.tr/?tarama=S%C4%B1rat-%C4%B1+M%C3%BCstakim&blm=sonucmklosm&gldi=ara_mklosm&navdil=tr&aratur=tum°isti_osm=&max=10&-find= (Erişim Tarihi 14.03.2024)
- Sırât-ı Müstakîm Dergisi Arşivi. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/777> (Erişim tarihi 14.03.2024)
- Stubbe, "İslâmiyet'in Zuhur ve Terakkisi ve Hayat-ı Hazret-i Muhammed",çev. Mardinî-zâde Ârif, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (4 Ramazan 1328), 5/105, 8.
- Tahirü'l-Mevlevî. "Nâfi' Ve Mühim Bir Teşebbüs". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 6/152, (21 Temmuz 1327), 349.
- "Tefsir-i Sûre-i İhlas li-İbn Sina", çev. Şerefeddin *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (11 Ramazan1328), 5/106, 21-25
- Topaloğlu, Bekir. *İslam İtikadî açısından Kıyafet ve Örtünme*. İslam’da Kılık Kıyafet ve Örtünme. (İstanbul: İlmi Neşriyat Yayınları,1991). 16.
- Vecdî ,Ferid. "Müslüman Kadını On üçüncü Fasil" . *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/18, (11 Kanunievvel 1324), 285.
- Vecdî, Ferid. "Bir Nazar-ı İcmali". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/19, (18 Kanun-ı Evvel 1324),
- Vecdî, Ferid. "Müslüman Kadını Dokuzuncu Fasılın ma’badi", *Sırât-ı Müstakîm* ,1/12(30 Teşrinievvel 1324),186.
- Vecdî, Ferid. "Müslüman Kadını On Birinci Fasil". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/15(20Teşrisâni 1324), 235.
- Vecdî, Ferid. "Müslüman Kadını On İkinci Fasil". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/16 (27 Teşrîsâni 1324),254.
- Vecdî, Ferid. "Müslüman Kadını: Dokuzuncu Fasil". *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/11,(23 Teşrinievvel 1324) ,174-176.
- Vecdî, Ferid. "Müslüman Kadını", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (26 Ramazan 1326), 139-142.
- Vecdî, Ferid. "Müslüman Kadını". çev. Mehmet Akif , *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/5, (28 Şa’ban 1326), 77-78.
- Vecdî, Ferid "Müslüman Kadını Üçüncü Fasil", çev. Mehmet Akif , *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, (28 Şaban 1326),76-79.
- Vecdî, Ferid. "Müslüman Kadını". çev. Mehmet Akif , *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, 1/4 (21 Şaban 1326), 57.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ferid Vecdî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları,1995), 393-395.
- Zengin, Zeki Salih. *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1918)*. Kayseri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 199.

Students' Approaches Towards Fiqh Course in Higher Religious Education Institutions

Esma Mumcu^{1,a}, Nazım Bayrakdar^{1,b,*}

¹Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 08.05.2024

Accepted : 28.06.2024

Keywords:

Science of religious education

Higher religious education

Fiqh

Fiqh teaching

Students' Approaches

ABSTRACT

Recently, there has been a rapid increase in the number of higher religious education institutions in our country. Most of the students graduating from these institutions are employed in various professional fields within the Presidency of Religious Affairs or the Ministry of National Education in order to meet the religious education needs of the people. Religious education service has sensitivities and difficulties arising from both its own nature and social conditions. For this reason, it is extremely important to provide students with a qualified pre-service education in higher religious education institutions. In this study, fiqh courses, which have a very important place in the curriculum of higher religious education institutions, are discussed. In the research, "What are the students' approaches towards fiqh lessons?" The answer to the question has been sought. The population of the research consists of students enrolled in Afyon Kocatepe University Faculty of Theology and Uşak University Faculty of Islamic Sciences. The sample consists of 387 students studying in the 2nd, 3rd and 4th grades of the said faculties in the 2023/2024 academic year. In this study where quantitative method was used, data were collected by survey technique. SPSS program was used to analyze the data. Independent sample t test was used for pairwise comparisons in normally distributed groups; Mann-Whitney U test was used for pairwise comparisons in non-normally distributed groups and Kruskal-Wallis H test was applied in multiple groups. According to the findings obtained from the research, the average score of the answers given by the students to the items regarding their approaches to the content of the course was $x = 3.86$, while the average score of the answers given to the items regarding the value of the fiqh course in the eyes of the students was $x = 3.96$. In addition, it was determined that there was a moderate and positive (0.666) relationship between the value of the fiqh course in the eyes of the students and their approaches to the content of the fiqh course.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 44-52, 2024

Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Öğrencilerin Fıkıh Dersine Yönelik Yaklaşımları

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 08.05.2024

Kabul : 28.06.2024

Anahtar Kelimeler:

Din eğitimi bilimi

Yüksek din öğretimi

Fıkıh

Fıkıh öğretimi

Öğrencilerin yaklaşımları

ÖZ

Son dönemde ülkemizdeki yüksek din öğretimi kurumlarının sayısında hızlı bir artış olmuştur. Bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin büyük bir kısmı halkın din eğitimi ihtiyacına cevap vermek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı ya da Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki çeşitli meslek alanlarında istihdam edilmektedir. Din eğitimi hizmetlerinin hem kendi mahiyetinden hem de toplumsal koşullardan kaynaklanan hassasiyetleri ve zorlukları bulunmaktadır. Bu nedenle yüksek din öğretimi kurumlarında öğrencilere nitelikli bir hizmet öncesi eğitim verilmesi son derece önemlidir. Bu çalışmada, yüksek din öğretimi kurumları müfredatında çok önemli bir yeri olan fıkıh dersleri konu edilmiştir. Araştırmada, 'yüksek din öğretimi kurumlarında öğrencilerin fıkıh derslerine yönelik yaklaşımları nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmanın evrenini Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ne kayıtlı öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemi ise 2023/2024 öğretim yılında söz konusu fakültelerin 2, 3 ve 4. sınıflarında okumakta olan 387 öğrenci oluşturmaktadır. Nicel yöntemin kullanıldığı bu çalışmada veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Verilerin analizi için SPSS programı kullanılmış, normal dağılım gösteren gruplarda ikili karşılaştırmalarda bağımsız örneklem t testi; normal dağılmayan gruplarda ikili karşılaştırmalarda Mann-Whitney U testi ve çoklu gruplarda ise Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğrencilerin dersin içeriğine yönelik yaklaşımları ile ilgili maddelere verdikleri cevapların puan ortalaması $x=3,86$ olurken, fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerine ilişkin maddelere verilen cevapların puan ortalaması $x=3,96$ olmuştur. Ayrıca fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değeri ile fıkıh dersinin içeriğine yönelik yaklaşımları arasında orta düzeyde ve pozitif (0,666) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

^a mumcuesmaa@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-8676-8971> | nazim.bayrakdar@usak.edu.tr

^c <https://orcid.org/0000-0002-5500-5170>

Giriş

Cumhuriyetin ilanından bu yana üzerinde en çok tartışılan ve karşıt fikirler geliştirilen alanlardan biri ‘din eğitimi’ olmuştur. Çoğunlukla siyasi ve ideolojik yaklaşımların gölgesinde gerçekleştiği¹ için bu tartışmaların meseleye kalıcı çözümler üretmesi pek mümkün olmamıştır. Benzer durum tabi ki yüksek din öğretimi kurumları için de geçerlidir.² Bu kurumlar çok uzunca bir süre varlık mücadelesi verdikleri için varlık gerekçesini oluşturan amaçlara hizmet etme yeterliğine ulaşma meselesine odaklanamamışlardır.

Yüksek din öğretimi kurumlarını, varlık gerekçesini teşkil eden amaçlara hizmet eder hale getirme konusunda akla ilk gelen çözüm öteden beri müfredat güncellemesi yapmak olmuştur. Bu tabi ki yadırganacak bir durum değildir. Yadırganması gereken asıl durum, müfredat güncelleme çalışmalarının bilimsel yaklaşımla değil, kişisel / subjektif görüşlere dayalı şekilde yapılmasıdır. İlahiyat müfredatında hangi derslere hangi ağırlıkta yer verilmesi gerektiğine dair son dönemde yapılan tartışmalar ve bu tartışmaların akabinde alınan bazı kararlar bunu açık şekilde ortaya koymaktadır.

Yüksek din öğretimi kurumları müfredatında ağırlığı yüksek olan derslerden birini, fıkıh alanıyla ilgili olanlar teşkil etmektedir. Bu dersler, İslam dininin günümüz şartlarında hayata nasıl tatbik edilmesi gerektiği konusunda öğrencilere yol göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Fıkıh kelimesine sözlükte “bilmek, anlamak, bir şeyi şuurlu bir şekilde idrak etmek, bir şeyin künhüne vâkıf olmak, kapalı bir şeyin hakikatine nüfuz edebilmek, kendisine hüküm bağlanan gizli bir manaya muttali olmak” gibi anlamlar verilmektedir.³ Kur’ân’da, hadislerde ve ilk dönemlerde fıkıh kelimesi Kur’ân ve hadis kaynaklı dini bilginin ve anlayışın sahibi olmak manasında kullanılmıştır.⁴

Fıkıh kavramı, anlama işinin yüzeysel ve pasif olarak değil, -bir şeyin mahiyetini kavrayıp o şeyi idrak edebilmek için- akli bir faaliyet ve çaba gösterme ile olacağını göstermektedir. Sezgi, öngörü, araştırma ve tefekkür yoluyla yeni bilgilere ulaşmak ve bu bilginin kontrol edilmesi noktasında dirayet sahibi olmak da bu çaba kapsamındadır. Ayrıca fıkıh kavramı, bir kimsenin kavrayış yeteneğindeki üstünlüğe vurgu yapan zekâ (fitnat) kelimesinin anlamını da içinde barındırmaktadır. Öyle ki üstün kavrayış sahibi kimseye fakih denilmektedir.⁵

Kur’ân-ı Kerim’de f-k-h kökünden türeyerek farklı kalıplarda fiil olarak gelen fıkıh kelimesine genelde “bir şeyi iyi ve tam anlamak, kavramak, bir şeyin hakikatini

bilmek ve akletmek” gibi manalar verilmektedir.⁶ Hadislerde fıkıh kelimesi ve türevleri, tek başına kullanıldığında sözlük anlamına uygun olarak “iyi, doğru ve derinlemesine bilgi ve kavrayış” gibi anlamlara gelir.⁷ Fıkıh kelimesi fi’-d-dîn kaydıyla kullanıldığında ise bu derinlemesine kavrayışın din ve Kur’ân üzerine gerçekleştiği anlaşılır.⁸

Ebu Hanife, kişinin yararına ve zararına olan şeyleri bilmesi şeklinde tanımlayarak fıkıh kavramının anlam sahasını oldukça geniş tutmuştur.⁹ Ancak söz konusu kavram tarihi süreçte belli aşamalardan geçmiş, ilimlerin tedvin edilmesiyle de orijinal anlamının dışında gitgide daha özel ve teknik bir anlam kazanmıştır. İslam’ın ilk dönemlerinde dini hükümlerin genel olarak inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere üçe ayrıldığı kabul edilir. Dolayısıyla başlangıçta fıkıh kelimesi bu üç hüküm alanında derin kavrayış sahibi olmayı kasteden geniş anlamıyla kullanılmıştır. İlimlerin tedviniyle birlikte ise bu genel hükümler kendi özel alanlarını oluşturmuş; itikâdî hükümler kelâm ilminin, önceden fikh-ı bâtin denilen ahlakî hükümler tasavvuf ilminin ve ameli hükümler de fıkıh ilminin kapsamına girmiştir. Artık fıkıh ilmi, dinin fûrûna (amelî-tatbikî konular) odaklanmaya başlamıştır. Bu konular ibadât (ibadetler), muâmelât (İslami hukuk sistemi) ve ukûbâtır (cezalar).¹⁰ Bu dönemden sonra yapılan fıkıh tanımlarında itikâdî ve ahlaki hükümler dışarıda tutulmuştur.¹¹ Böylece fıkıh kelimesi, kişinin ameli haklarını ve yükümlülüklerini bilmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹²

Fıkıh bir ilim olarak, bir Müslümanın hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı, hayatın içinde olan durumlara/olaylara açıklık getirebilecek dini bilgileri ihtiva eder. Müslümanların pratik hayatta karşılık bulan ameli sorumlulukları, ibadetleri, iktisadi hayatı, diğer insanlarla ve eşya ile ilişkileri fıkıh ilmi tarafından düzenlenmiştir.¹³ Buradan hareketle denebilir ki din bireysel ve toplumsal hayatı düzenleme işlevini büyük ölçüde fıkıh ilmi aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu kadar önemli olmasından dolayı her Müslüman asgari düzeyde fikhî bilgileri öğrenmekle yükümlüdür.

Günümüzde fıkıh, temel İslam bilimleri çatısı altında yer alan müstakil bir bilim dalıdır. Bu bilim dalının araştırma sahasını, Müslüman bireyin amellerine dair dini hükümler oluşturmaktadır. Bu hükümlerin öğretime konu edilme süreci ise ayrı bir mesele olup fıkıh biliminin araştırma sahasına girmemektedir. Fıkıh öğretimi faaliyetlerini geçmiş ve bugünüyle araştırmak, fıkıh öğretiminin mahiyetini ve sorunlarını ortaya koyacak

¹İbrahim Turan, “Türkiye’de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (37): 59-77, 2017, s. 63.

² Muhammet Mustafa Bayraktar, “Dârü’l-Fünûn’dan Günümüze Türkiye’de İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinin Akademik Yapılanma Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, Eskiye Dergisi (47): 437-462, 2022, s. 441.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Fıkıh İlmi ve İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Hazırlayan: Abdullah Kahraman (Birinci Baskı. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016), s. 74.

⁴ Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13 (İstanbul, 1996), s. 1.

⁵ Talip Türkan, “Fıkıh, Hukuk ve İslâm Hukuku”, Talip Türkan, ed., *İslâm Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 29.

⁶ Karaman, 1996, Ön. ver., s. 1.

⁷ Faruk Beşer, “Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, *Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5 (2006), s. 39.

⁸ Karaman, 1996, Ön. ver., s. 1.

⁹ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), s. 23.

¹⁰ Osman Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku* (Ankara: Müftüoğlu Yayınları, 1969), s. 3.

¹¹ Hayrettin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1975), s. 10.

¹² Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (On üçüncü baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), s. 20.

¹³ Emran Çelik, “Medreseler İle İlahiyat Fakültelerinde Fıkıh İlminin Eğitim ve Öğretimi”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum): 29 Haziran - 1 Temmuz 2012*, ed. İsmail Narin (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2012), Cilt: 1, s. 733-734.

çalışmalar yapmak din eğitimi biliminin araştırma sahasına girmektedir. Zira fıkıh öğretimi, din eğitimi biliminin araştırma sahasını oluşturan din eğitimi gerçekliği içerisinde yer almaktadır. Fıkıh ilminin ele aldığı konular din ile ilişkili olduğuna göre bu konuların öğretime konu edildiği faaliyetler din eğitimi kapsamında demektir.

Fıkıh biliminin konusunu oluşturan meseleler Hz. Peygamber'den bu yana çeşitli eğitim ortamlarında öğretime konu edilmektedir. Dârü'l-Erkam, Hz. Peygamber'in evi, mesiciler, camiler, küttâplar, âlimlerin evleri, kitapçı dükkânları, hükümdar sarayları ve medreseler fıkıh öğretimi yapılan mekânlar arasında ilk akla gelenlerdir. Bu mekânların içinde medreseler sadece eğitim amaçlı olarak kurulmalarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Kuruluşlarından itibaren medreselerde, insanları dini konularda aydınlatacak imam, vaiz ve müftü gibi din görevlilerinin yetiştirilmesi; yönetim ve adalet hizmetlerini yerine getirecek kişilerin yetiştirilmesi gibi amaçlarla eğitim hizmeti verilmiştir. Bu kurumlarda öğretilmesi hedeflenen ilimler arasında fıkıhın ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır.¹⁴

Cumhuriyetin ilanından sonra medreselerin kapatılmasıyla birlikte örgün eğitim kurumlarında fıkıh öğretimi faaliyeti tabi ki sona ermemiştir. Bu dönemde fıkıh öğretiminin genel eğitim içindeki yeri oldukça azalmıştır. Ancak fıkıh ilminin kapsamına giren bazı konular, mekteplerin müfredatında yer alan bazı derslerde öğretilmeye devam etmiştir. Zira öteden beri din derslerinde ne öğretileceği söz konusu edildiğinde hemen herkesin aklına ilk gelen, fıkıh ilminin kapsamına giren konular olmuştur. Bu durum hadd-i zatında pek de şaşırtıcı değildir. Zira dini hassasiyeti yüksek kişilerin günlük hayatta zihinlerini meşgul eden meselelerin çok büyük bir kısmı fıkıhla ilgilidir.¹⁵

Fıkıh günümüzde imam hatip liseleri ve yüksek din öğretimi kurumlarının müfredatlarında yer alan önemli derslerden biridir. Bu derslerin verimliliği, bireylerin dinin gösterdiği istikamette istikrarlı bir yaşam sürmeleri açısından son derece önemlidir. Özellikle de toplumumuzun karmaşıklaşan yapısı, farklı dinlere, din anlayışlarına ve kültürlerle mensup bireylerin birbirleriyle iletişim ve etkileşimlerinin artmış olması, bireylerin sürekli bilgi ve uyarıcı bombardımanı altında olmaları gibi gerçeklikler göz önüne alınırsa fıkıh öğretiminin verimliliğinin önemi daha iyi anlaşılabilir. Günümüz şartlarında Müslümanların belirli sayıdaki farzları, vacipleri, sünnetleri, helal ve haramları bilmelerinin istikamet üzere yaşamaları için yeterli olmayacağı açık bir gerçektir. Mevcut şartlar her Müslümanın birer fakih olmasa da fakih gibi derin kavrayışa sahip kişiler olmalarını gerekli kılmaktadır. Zira hayatın yoğunluğu ve karmaşıklığı içerisinde Müslümanlar her gün belki yüzlerce farklı durumla karşı karşıya kalabilmektedirler. Onların, içerisinde bulundukları duruma Müslümana yakışır tepkiler vermeleri, İslam dininin ortaya koyduğu esasları bilmelerinin yanı sıra zihinsel becerilerinin gelişmiş olmasını da gerekli kılmaktadır. Hal böyle iken fıkıh öğretiminin, bazı amellere ait hükümleri ezberletmekten ibaret bir süreç olarak görülmesi son derece yanlıştır.

Müslüman bireyin hayatına ışık olacak ve yön verecek

dini bilgiyi üretme sorumluluğunu yüklenmiş bilim dallarının başında fıkıh gelmektedir. Bu nedenle yaşanan hayattan kopuk / soyutlanmış bir fıkıh öğretimi düşünülemez. Müslümanın günlük hayatta karşı karşıya kaldığı sorunların fıkıh öğretimi sürecinde mutlaka ele alınması gerekmektedir. Fıkıh derslerinde bu sorunları görmezden gelip gerçek hayatta karşılığı bulunmayan ya da karşılaşıma ihtimali oldukça düşük olan meselelere odaklanmanın pratikte bir faydası olmayacağını; bu yaklaşımın öğrencilerin söz konusu derslere yönelik tutumlarını olumsuz etkileyebileceğini belirtmek gerekir.

Halkı din konusunda aydınlatma görevi üstlenecek din görevlileri ile din dersi öğretmenleri yüksek din öğretimi kurumlarında yetişmektedir. Böylesine önemli ve hassas bir görevi üstlenecek kişilerin fıkıh ilmi konusunda donanımlı olmaları son derece önemlidir. Zira öğrendiği dini bilgiyi günlük hayatında doğru şekilde kullanamayan, bu bilgileri kullanarak hayatta karşılaştığı problemlere isabetli çözümler üretemeyen kişilerin halkı din konusunda aydınlatma sorumluluğunu etkin şekilde yerine getirmeleri beklenmez. Hal böyle iken yüksek din öğretimi kurumlarında okutulan fıkıh dersleri bugüne kadar din eğitimi bilimcilerinin ilgi alanına nedense pek girmemiştir. Yüksek din öğretimi kurumları müfredatı içerisinde hangi alana ait derslerin ağırlığının ne olması gerektiği ekseninde yapılan tartışmalar elbette kıymetlidir. Ancak mevcut derslerin verimlilik durumunu, amacına ne ölçüde ulaştığını, içeriğinin ihtiyaca ne ölçüde cevap verdiğini, öğrencilerin bu derslere yönelik tutum ve yaklaşımlarının ne olduğunu araştırmak ve elde edilen sonuçlar ışığında gerekli düzenlemeleri yapmak bundan daha kıymetlidir. Zira verimli şekilde işlenmeyen bir dersin müfredattaki ağırlığını arttırmanın sağlıklı bir çözüm olmadığı, akl-ı selim sahibi herkesin kabul edeceği bir gerçektir.

Bu çalışmanın konusu, yüksek din öğretimi kurumlarında okutulan fıkıh dersleridir. Araştırmada, 'yüksek din öğretimi kurumlarında öğrencilerin fıkıh derslerine yönelik yaklaşımları nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada cevabı aranan alt sorular ise şunlar olmuştur: 1. Öğrencilerin fıkıh derslerinin önemine ve gerekliliğine ilişkin yaklaşımları nedir? 2. Öğrencilerin fıkıh derslerinin içeriğine ilişkin yaklaşımları nedir? 3. Öğrencilerin fıkıh derslerinin önemine/gerekliliğine ilişkin yaklaşımları ile fıkıh derslerinin içeriğine ilişkin yaklaşımları arasında korelasyon var mıdır?

İlgili literatürde, yüksek din öğretimi kurumlarında öğrencilerin çeşitli derslere yönelik yaklaşımlarını konu edinen çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen fıkıh derslerine yönelik yaklaşımlarını konu edinen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu durum, yapılan araştırmanın özgünlüğünü ve önemini göstermektedir.

Yöntem

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket formunda fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerine yönelik 6; öğrencilerin fıkıh dersinin içeriğine ilişkin yaklaşımlarına yönelik ise 5 olmak üzere toplam 11 maddeye yer verilmiştir. Anket formu 5'li likert tipi olarak yapılandırılmıştır.

¹⁴Zeki Salih Zengin, "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim", Din Eğitimi El Kitabı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), s. 17-28.

¹⁵ Ahmet Yaman, "İlahiyat Fakültelerinde Uygulanan Ders Programları Yeterli mi? İslâm Hukuku Dersleri Özelinde Bir Değerlendirme", Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi 2 (1): 65-80, 2009, s. 66.

Anket formundaki maddeler hazırlanırken uzman görüşlerine başvurulmuştur. Deneme uygulaması tamamlandıktan ve gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra anket formuna son hali verilmiş ve etik kurul onayı için Uşak Üniversitesi'ne gerekli müracaatlar yapılmıştır. Etik kurul onayı¹⁶ alındıktan sonra anket uygulama süreci başlatılmıştır.

Araştırmanın evrenini Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesine kayıtlı öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemini ise 2023/2024 öğretim yılında söz konusu fakültelerin 2, 3 ve 4. sınıflarında okumakta olan 387 öğrenci oluşturmaktadır. Örnekleme hangi öğrencilerin dâhil edileceği, tesadüfi örnekleme metoduyla belirlenmiştir.

Anket maddelerine verilen cevapların Cronbach-Alpha güvenilirlik testi yapılmış ve bu maddelerin güvenilirliği konusunda bir problem olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerine dair maddelere verilen cevapların güvenilirlik katsayısının yüksek derecede ($\alpha=0,824$), dersin içeriğine dair maddelere verilen cevapların güvenilirlik katsayısının orta derecede ($\alpha=0,700$) güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Anket maddelerine verilen cevaplara ait ortalama puanlar değerlendirilirken esas alınan ölçütler Çizelge 1'de gösterilmiştir.¹⁷

Verilerin Analizi

Anket uygulaması 2023-2024 öğretim yılı güz yarıyılında bizzat araştırmacı tarafından ilgili fakülteler ziyaret edilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada toplanan veriler IBM SPSS istatistik programı kullanılarak, cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyi bazında frekans dağılımına göre analiz edilmiştir. Fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerine ve fıkıh dersinin içeriğine ilişkin maddeler arasında olumlu durum bildirenler “Kesinlikle Katılmıyorum” (1), “Büyük Ölçüde Katılmıyorum” (2),

“Kararsızım” (3), “Büyük Ölçüde Katılıyorum” (4), “Tamamen Katılıyorum” (5) şeklinde kodlanmış ve SPSS programına girilmiştir. Olumsuz durum bildiren anket maddelerine verilen cevaplar için ise tersten kodlama yapılmıştır. Öğrencilerin anket maddelerine verdikleri yanıtların toplam puanları ve puan ortalamaları hesaplanmıştır. Bu puanlar dikkate alınarak veriler analiz edilmiştir. Puan ortalamaları arasında bağımsız değişkenlere göre anlamlı farklılaşma olup olmadığı yoklanmıştır. Normal dağılım gösteren gruplarda ikili karşılaştırmalarda bağımsız örneklem t testi; normal dağılmayan gruplarda ikili karşılaştırmalarda Mann-Whitney U testi ve çoklu gruplarda ise Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Son olarak fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değeri ile öğrencilerin fıkıh dersinin içeriğine ilişkin yaklaşımları arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen istatistiksel veriler tablolarda gösterilerek yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin anket formundaki maddelere verdikleri cevaplara ait istatistiki veriler ortaya konulmuş ve yorumlanmıştır.

Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyi bakımından dağılımları Çizelge 2'de verilmiştir.

Tabloda görüleceği üzere araştırmaya katılan 387 öğrencinin 285'i kadın, 102'si erkektir. Sayılar arasındaki farkın büyük olması, örnekleme oluşturan fakültelerde kadın öğrencilerin sayısının erkeklerden önemli ölçüde fazla olmasından kaynaklanmıştır. Öğrencilerin 99'u 2.sınıf, 147'si 3.sınıf ve 141'i 4.sınıfta okumaktadır. Tabloda ayrıca öğrencilerin 346'sının 18-25 yaş aralığında, 41'inin ise 25 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir.

Çizelge 1. 5'li Likert Ölçeği İçin Yorum Ölçütü

Table 1. Interpretation criteria for 5-point Likert-type scale

İfadeler	Değer	Sınırlar	Düzye
Kesinlikle Katılmıyorum	1	1,00 - 1,80	Çok Düşük
Büyük Ölçüde Katılmıyorum	2	1,81 - 2,60	Düşük
Kararsızım	3	2,61 - 3,40	Orta
Büyük Ölçüde Katılıyorum	4	3,41 - 4,20	Yüksek
Tamamen Katılıyorum	5	4,21 - 5,00	Çok Yüksek

Çizelge 2. Katılımcıların Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Bakımından İstatistikleri

Table 2. Distribution of participants by gender, age and grade level

		N	n%
Cinsiyet	Kadın	285	73,6
	Erkek	102	26,4
Sınıf	2.sınıf	99	25,6
	3.sınıf	147	38,0
	4.sınıf	141	36,4
Yaş	18-25 yaş arası	346	89,4
	25 yaş üzeri	41	10,6
	Toplam	387	100,0

¹⁶ Uşak Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 18/12/2023 tarih ve 181446 sayılı yazısı.

¹⁷ Nezih Önal-Nagihan Tanık Önal, “İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(1) 283–289, 2019, s. 285.

Çizelge 3. Fıkıh Dersinin Öğrenciler Nazarındaki Değeri

Table 3. The value of Fiqh course in the eyes of students

	1	2	3	4	5	Ort.	St. sapma
1.Fıkıh dersleri benim için genellikle sıkıcı geçer.	154 %39,8	92 %23,8	73 %18,9	33 %8,5	35 %9,0	3,77	1,30
2.Fıkıh dersinin olduğu günlerde kendimi gergin/huzursuz hissedirim.	210 %55,3	91 %23,5	43 %11,1	20 %5,2	23 %5,9	4,15	1,17
3.Devam zorunluluğum olmasaydı fıkıh derslerine girmezdim.	226 %58,4	72 %18,6	46 %11,9	16 %4,1	27 %7,0	4,17	1,21
4.Fıkıh derslerinde işlenen konuları ciddiye almamın tek sebebi vize ve final sınavlarında geçer not almaktır.	234 %60,5	79 %20,4	27 %7,0	20 %5,2	27 %7,0	4,22	1,21
5.Fıkıh dersinin fakültede aldığım en önemli/gerekli derslerden biri olduğuna inanırım.	19 %4,9	15 %3,9	42 %10,9	89 %23,0	222 %57,4	4,24	1,11
6.Fıkıh derslerinin haftalık ders saati sayısının artırılması gerektiğini düşünüyorum. ¹⁸	68 %17,6	46 %11,9	115 %29,7	58 %15,0	100 %25,8	3,20	1,40

1: Kesinlikle Katılmıyorum; 2: Büyük Ölçüde Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Büyük Ölçüde Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Öğrencilerin Fıkıh Dersinin Değerine Yönelik Yaklaşımları

Fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerini ortaya koymak üzere toplam 6 anket maddesi yöneltilmiştir. Bu maddelere ilişkin istatistiki veriler Çizelge 3’de gösterilmiştir.

Tabloya bakıldığında, katılma eğiliminin en yüksek gerçekleştiği anket maddesinin, “Fıkıh dersinin fakültede aldığım en önemli/gerekli derslerden biri olduğuna inanırım” olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu maddeye tamamen ve büyük ölçüde katıldığını belirten öğrencilerin toplam oranının %80’i aştığı dikkat çekmektedir. Bu oldukça olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte fıkıh dersinin haftalık ders saati sayısının artırılması gerektiği düşüncesine katılma eğilimi gösteren öğrencilerin toplam oranının %41’in altında kalması ilginç bir durumdur. Anlaşılan o ki öğrenciler fıkıh derslerini çok önemli görseler de bu derslerin haftalık ders saati sayısını yeterli görmekteydiler. İlahiyat müfredatında fıkıh derslerinin ağırlığının ne olması gerektiğine yönelik tartışmaların sağlıklı bir zeminde yürütülmesi açısından bu verinin oldukça kıymetli olduğu değerlendirilmektedir.

Tablodaki veriler, öğrencilerin en düşük katılma eğilimi gösterdikleri anket maddesinin, “Fıkıh derslerinde işlenen konuları ciddiye almamın tek sebebi vize ve final sınavlarında geçer not almaktır” olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin %80’den fazlası söz konusu düşünceye yönelik olumsuz görüş bildirmişlerdir. Bu veriler öğrencilerin, fıkıh dersinde öğretime konu edilen içeriği öğrenmelerinin sınav başarısından çok daha önemli getirileri olacağı gerçeğinin farkında olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan “Fıkıh dersleri benim için genellikle sıkıcı geçer” düşüncesine kesinlikle ve büyük ölçüde katılmadığını belirten öğrencilerin toplam oranının %63’te kalması da üzerinde dikkatle durulması gereken bir durumdur. Zira söz konusu veriler öğrencilerin 1/3’ten fazlasının fıkıh derslerinden yeterli doyumunu almadıklarına işaret etmektedir. Fıkıh dersine giren öğretim elemanlarının, öğrencilere yönelik yaklaşımları ile ders işlerken kullandıkları yöntemlerin araştırılması halinde bu soruna kaynaklık eden faktörlere

dair sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir.

Devam zorunluluğu olmasaydı da fıkıh derslerine girmeyi kesinlikle ihmal etmeyeceğini belirten öğrencilerin oranının %80’in altında kalmış olması da üzerinde durulması gereken bir başka veridir. Buradaki sorun öğrencilerin sorumluluk bilinçlerindeki eksiklikten kaynaklanmış olabileceği gibi derse giren öğretim elemanından da kaynaklanmış olabilir. Derse sınav endeksli bakan ve kendileri derslere bizzat katılmasalar dahi düzenli olarak katılan arkadaşlarının tuttuğu ders notlarını ezberleyerek sınavlardan geçer not alacaklarına kanaat getiren öğrenciler her eğitim kurumu gibi yüksek din öğretimi kurumlarında da bulunabilir. Bu durum karşısında öğretim elemanlarının yapmaları gereken, ders işleme ve ölçme değerlendirme yaklaşımlarını, derslerine düzenli olarak katılan öğrenciler lehine sonuçlar doğuracak şekilde yeniden gözden geçirmektir.

Tablodaki verilere genel olarak bakıldığında öğrencilerin fıkıh derslerini oldukça önemsedikleri söylenebilir. Ancak bu durumun söz konusu derslerde öğrenciler açısından her şeyin yolunda gittiği anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Zira öğrencilerin önemli bir kısmının fıkıh derslerinden yeterince doyum almadıkları anlaşılmaktadır. Yapılacak yeni bilimsel çalışmalarla bu duruma yol açan faktörlerin neler olduğu tespit edilebilir.

Fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerine dair anket maddelerine verilen cevapların bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumunu tespit etmek üzere bir dizi istatistiki işlem gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler sonucunda söz konusu anket maddelerine verilen cevaplara ait puan ortalamaları arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı; yaş gruplarına ve sınıf düzeyine göre ise anlamlı farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Buna ilişkin veriler Çizelge 4 ve 5’te gösterilmiştir.

Tabloda, fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerine ilişkin anket maddelerine verilen cevaplar arasında yaş gruplarına göre anlamlı farklılaşma bulunduğu görülmektedir ($U=4704,000; p<0,05$). 26 yaş ve üstü öğrencilerin puan ortalamaları, 18-25 yaş arası öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksektir.

¹⁸ Bu tabloda yer alan anket maddelerinden ilk dördüne verilen cevaplar tersten kodlama yapılarak işleme alınmıştır. Bu nedenle söz konusu maddelere ait puan ortalamalarının yüksek olması, öğrencilerin bu maddelerde belirtilen görüşe katılma eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir.

Çizelge 4. Yaş Gruplarına Göre Öğrencilerin Fıkıh Dersinin Değerine Yönelik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Table 4. Comparison of the Value of Fiqh Course in the Perspective of Students According to Age Groups

	Yaş Kategorisi	n	Ort. Sıra	Sıralar Top.	U	P
Öğrencilerin fıkıh dersinin değerine yönelik yaklaşımları	18-25 yaş arası	346	187,10	64735,00	4704,000	<,001* ¹⁹
	26 yaş ve üstü	41	252,27	10343,00		

Çizelge 5. Sınıf Düzeylerine Göre Öğrencilerin Fıkıh Dersinin Değerine Yönelik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Table 5. Comparison of the Value of Fiqh Course in the Perspective of Students According to Grade Level

	Sınıf	n	Ort.Sıra	Kruskal-Wallis H	Sd	p	Fark
Öğrencilerin fıkıh dersinin değerine yönelik yaklaşımları	2.Sınıf	99	198,62	24,207	2	<,001	2,3>4
	3.Sınıf	147	223,93				
	4.Sınıf	141	159,56				

Çizelge 6. Öğrencilerin Fıkıh Derslerinin İçeriğine Yönelik Yaklaşımları

Table 6. Students' Approaches Towards the Content of Fiqh Course

	1	2	3	4	5	Ort.	St sapma
1.Fıkıh derslerinde dini yaşantının sadece şekilsel boyutu ön plana çıkarılmaktadır.	82 %21,2	77 %19,9	123 %31,8	46 %11,9	59 %15,2	3,20	1,32
2.İslam, fıkıh derslerinde öğretilenlerden ibaret bir din olsaydı, bir Müslüman olarak bundan hoşnut olmazdım.	102 %26,4	64 %16,5	93 %24,0	54 %14,0	74 %19,1	3,17	1,45
3.Fıkıh derslerinde öğretilen konuları ilgi çekici bulurum.	14 %3,6	10 %2,6	41 %10,6	71 %18,3	251 %64,9	4,38	1,02
4.Fıkıh derslerinde öğretilen konuların ve gündeme getirilen meselelerin günümüz şartlarında bir değer ifade ettiğini sanmıyorum.	273 %62,8	76 %19,6	35 %9,0	20 %5,2	13 %3,4	4,33	1,06
5.Fıkıh derslerinde işlenen konuların bana sağlayacağı faydaların farkındayım.	15 %3,9	18 %4,7	47 %12,1	86 %22,2	221 %57,1	4,24	1,08

1: Kesinlikle Katılmıyorum; 2: Büyük Ölçüde Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Büyük Ölçüde Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Bu veriler, yaşı daha yüksek öğrencilerin fıkıh derslerine daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Sonucun bu şekilde çıkmasında özellikle genç nesillerin çeşitli faktörlerin etkisi altında kalarak yozlaştırılmış bir özgürlük anlayışını benimsemelerinin ve buna bağlı olarak da davranışlarına / tercihlerine sınır getiren unsurlara soğuk bakma eğiliminde olmalarının etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Zira fıkıh derslerinde öğrencilere amellere ait dini hükümler öğretilerek onların günlük hayatlarında neleri yapıp nelerden uzak durmaları gerektiği konusunda yol gösterilmektedir.

Tabloda, fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değerine ilişkin anket maddelerine verilen cevaplar arasında sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılaşma bulunduğu görülmektedir ($H(2)=24,207; p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Test sonucunda 2 ve 3.sınıf öğrencilerine ait puanların, 4.sınıf öğrencilerine ait puanlardan anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler 2 ve 3. sınıf öğrencilerinin fıkıh dersine 4. sınıf öğrencilerinden daha çok önem verdiklerini göstermektedir. Sonucun bu şekilde çıkması konusunda fakülteler arasındaki farklı uygulamalara bakarak şu yorumlar yapılabilir: Bazı öğrencilerin 4. sınıfa geldiklerinde fıkıh dersleri ile olan ilişkisinin bitmesinin, bu dersleri hafızalarında kaldığı kadarıyla değerlendirmelerine neden olabileceği düşünülmektedir. Fıkıh derslerinin 4. sınıflar nazarında

daha az önemli olması, bu derslerin onların zihinlerinde olumsuz bazı çağrışımlar yaptığı şeklinde değerlendirilebilir. Fakültenin her dönemde bu dersi alan öğrenciler açısından da derse giren öğretim elemanlarının farklı olmasının bu konuda etkisi olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca öğrencilerle yapılan görüşmelerde son sınıfta okutulan fıkıh derslerinde, önceki yıllarda zaten işlenmiş olan bazı konulara yer verilmesinin de söz konusu sonuçta etkili olan faktörlerden biri olabileceği anlaşılmıştır. Durum gerçekten öğrencilerin belirttiği gibiyse fıkıh derslerinin içeriğinin, bu derslere giren öğretim elemanları tarafından müzakere edilerek yeniden gözden geçirilmesi yerinde olacaktır.

Öğrencilerin Fıkıh Derslerinin İçeriğine Yönelik Yaklaşımları

Öğrencilerin fıkıh derslerinin içeriğine yönelik yaklaşımlarını tespit etmek üzere onlara toplam 5 anket maddesi yöneltilmiştir. Bu maddelere verilen cevaplara ait istatistiki veriler Çizelge 6'da gösterilmiştir.²⁰

Tabloya bakıldığında, fıkıh derslerinde dinin şekilsel boyutunun ön plana çıkarıldığı görüşünü reddetme eğiliminde olan öğrencilerin oranının %41,1'de kaldığı görülmektedir. Söz konusu anket maddesine katılma yönünde görüş bildiren öğrencilerin toplam oranı %27,1 olurken kararsızların oranı %31,8 olmuştur. Bu veriler, amellerin dini hükümlerini tespit etme sürecinde niyet, maksat, değer, maslahat, hikmet gibi bilişsel ve duyuşsal

¹⁹ $p<0,05$ düzeyinde anlamlıdır.

²⁰ Bu tabloda yer alan ilk iki anket maddesine verilen cevaplar tersten kodlanarak işleme alınmıştır. O nedenle ortalamalardaki yüksek puanlar, öğrencilerin anket maddesinde yer alan ifadeye kesinlikle/büyük ölçüde katılmadıklarını göstermektedir.

yönü ağır basan unsurlara fıkıh derslerinde yeterince vurgu yapılmamış olabileceğini akla getirmektedir. “İslam, fıkıh derslerinde öğretilenlerden ibaret bir din olsaydı, bir Müslüman olarak bundan hoşnut olmazdım” görüşünü reddetme eğiliminde olan öğrencilerin toplam oranının %43’ün altında gerçekleşmiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Oysaki amellere ait hükümler bir sonuçtur. Bu hükümlerin arka planında derin bir mana, duygu, inanç ve değer dünyası bulunmaktadır. Dini hükümlerin dayandığı mananın, maksadın, inanç ve değerler dünyasının öğrencilere fark ettirilmesi son derece önemlidir. Zira bu farkındalık onların günlük hayatta alacakları kararların isabet oranını önemli ölçüde arttıracaktır.

Tabloda, fıkıh derslerinde işlenen konuları öğrenmesinin kendisine sağlayacağı faydaların farkında olduğunu belirten öğrencilerin oranının %80’in altında kalmış olması dikkate değer bir veridir. Bu veri, fıkıh derslerine giren bazı hocaların öğrencileri derse motive etme meselesini yeterince ciddiye almamış olabileceklerini akla getirmektedir. Zira öğretim elemanları her dersin başında, derste işleyecekleri konunun önemini öğrenciler tarafından fark edilmesi için gerekli tedbirleri almış olsalar, öğrenciler fıkıh derslerinin kendilerine sağlayacağı faydalar konusunda bu ölçüde kafa karışıklığı yaşamayabilirlerdi.

“Fıkıh derslerinde öğretilen konuların ve gündeme getirilen meselelerin günümüz şartlarında bir değer ifade ettiğini sanmıyorum” görüşünü öğrencilerin %80’den fazlasının reddetme eğiliminde olmaları önemlidir. Bu veri, fıkıh derslerinde konuların günlük hayatla, hayatın gerçekleriyle bağ kurularak işlendiğine işaret etmektedir. Fıkıh derslerinde öğretilen konuları ilgi çekici bulduğunu belirten öğrencilerin toplam oranının %80’in üzerinde olması da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Öğrencilerin fıkıh derslerinin içeriğine ilişkin yaklaşımlarına dair anket maddelerine verdikleri cevapların bağımsız değişkenlere göre farklılaşma durumunu tespit etmek üzere bir dizi istatistikî işlem gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler sonucunda söz konusu anket maddelerine verilen cevaplara ait puan ortalamaları arasında cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre anlamlı farklılaşma olmadığı; sınıf düzeyine göre ise anlamlı

farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Buna ilişkin veriler Çizelge 7’de gösterilmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere öğrencilerin fıkıh dersinin içeriğine yönelik yaklaşımları sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermiştir ($H(2)=13,322; p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Test sonucunda anlamlı farklılaşmanın 3. sınıf öğrencileri ile 2 ve 4. sınıf öğrencileri arasında olduğu görülmüştür. Buna göre 3.sınıf öğrencilerine ait puanlar, 2 ve 4.sınıf öğrencilerine ait puanlardan anlamlı olarak daha yüksektir. Bu durum 3. Sınıflarda okutulan fıkıh derslerinin içeriğinin öğrencilerin daha çok ilgisini çektiği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte farklı sınıf düzeylerinde fıkıh derslerine farklı hocaların girmesi de söz konusu farkın oluşmasında önemli etkenlerden biri olabilir. Zira içerik ne kadar ilgi çekici olursa olsun, içeriğin işlenme biçiminde sorunlar varsa, yani içerik hayatın gerçekleriyle ve öğrencilerin hayatıyla ilişkisi kurulmadan öğretime konu ediliyorsa, öğrenciler nazarında pek bir kıymet ifade etmeyecektir.

Öğrencilerin Fıkıh Dersinin Değerine Yönelik Yaklaşımları ile Fıkıh Dersinin İçeriğine Yönelik Yaklaşımları Arasındaki İlişki

Fıkıh dersinin öğrenciler nazarındaki değeri ile öğrencilerin fıkıh dersinin içeriğine yönelik yaklaşımları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 8’de gösterilmiştir.

Tabloya göre fıkıh dersinin içeriği ve öğrencilerin fıkıh dersinin önemine yönelik yaklaşımları arasında orta düzeyde pozitif ($r=0,666$) ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, katılımcıların fıkıh dersinin içeriğine verdikleri puanlar ve öğrencilerin fıkıh dersinin önemine yönelik yaklaşımlarının puanları anlamlı olarak birlikte artmaktadır. Değişkenlerin birbirleri üzerinde açıkladıkları varyans %44,35’tir. Yani öğrencilerin fıkıh dersine yönelik yaklaşımlarının %44,35’i dersin içeriğinden kaynaklanıyor olabilir. Anlaşılan o ki öğrencilerin fıkıh derslerine yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde ve bu derslerden verim almalarında, ders içeriklerine yönelik yaklaşımlarının önemli rolü vardır.

Çizelge 7. Öğrencilerin Fıkıh Derslerinin İçeriğine Yönelik Yaklaşımlarının Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılması

Table 7. Comparison of Students' Approaches Towards the Content of Fiqh Course According to Grade Level

	Sınıf	n	Ort. Sıra	Kruskal-Wallis H	Sd	p	Fark
Öğrencilerin fıkıh dersinin içeriğine yönelik yaklaşımları	2.Sınıf	99	184,33				
	3.Sınıf	147	219,89	13,322	2	,001	3>2,4
	4.Sınıf	141	173,80				

Çizelge 8. Fıkıh Dersinin Öğrenciler Nazarındaki Değeri İle Öğrencilerin Fıkıh Dersinin İçeriğine Yönelik Yaklaşımları Arasındaki İlişkinin Analizi

Table 8. Analysis of the Relationship Between the Value Students Give to Fiqh Course and Their Approaches Towards the Content of Fiqh Course

		İ	ÖY
Fıkıh dersinin içeriği (İ)	Pearson r	1	0,666
	P		<,001*
Öğrencilerin fıkıh dersinin önemine yönelik yaklaşımları (ÖY)	Pearson r		1

* Korelasyon $p<0,05$ düzeyinde anlamlıdır.

Hayattan kopuk bir fıkıh dersinin öğrenciler nezdinde bir değer ifade etmediği; öğrencilerin söz konusu derslere hayatla olan bağının gücü nispetinde değer verdikleri apaçık ortadadır. Bu durum öğretim elemanlarının ders içeriklerini belirlerken öğrencilerin ilgi, beklenti ve ihtiyaçlarını gözlemelerinin ve belirledikleri içeriği öğrencilerin hayatıyla ve hayatın gerçekleriyle ilişkilendirerek işlemlerinin önemini göstermektedir.

Sonuç

Fıkıh, İslam'ın ana kaynaklarını referans alarak Müslümanların dini-ameli sorumluluklarının neler olduğunu icthâd yöntemi ile tespit etmeye çalışan normatif bir ilim dalıdır. Bu ilmin sahasına giren konuların öğretimine İslâm'ın ilk dönemlerinden beri önem verilmiştir. O kadar ki helal ve haramları ihtiva ettiği için fıkıh ilmi en şerefli ve en üstün ilim olarak tavsif edilmiştir.²¹ İslam eğitim tarihinde çok önemli bir yeri olan medreselerde fıkıh öğretimine ağırlık verilmesi bu anlayışın bir sonucudur.

Fıkıh öğretimine, medreselerin kapatılmasından sonra da devam edilmiştir. Fıkıh dersleri, günümüzde farklı adlarla eğitim hizmeti veren yüksek din öğretimi kurumlarının müfredatında da önemli bir yere sahiptir. Bu derslerin verimliliği, öğrencilerin mesleki gelişimleri açısından oldukça önemlidir. Zira bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin istihdam alanlarının çoğu din eğitimi hizmetleriyle ilgili olup fıkıh ilminin iyi düzeyde öğrenilmiş olmasını gerektirmektedir.

Öğrencilerin yüksek din öğretimi kurumlarında almakta oldukları fıkıh dersine yönelik yaklaşımlarının ne olduğunun tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, fıkıh derslerinin öğrenciler nezdinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Hatta öğrencilerin büyük çoğunluğu (%80), fıkıh derslerini fakültede aldıkları en önemli dersler arasında kabul etmektedirler. Ancak öğrencilerin fıkıh derslerini en önemli dersler arasında görmeleri, bu derslerin haftalık ders saati sayısının artmasına sıcak baktıkları anlamına gelmemektedir. Nitekim öğrencilerin %72'si, fıkıh derslerinin haftalık ders saati sayısının artırılması gerektiği düşüncesine olumlu yaklaşmamıştır. Bu sonuç, yüksek din öğretimi kurumları müfredatında fıkıh derslerinin ağırlığının ne olması gerektiği yönündeki tartışmalara öğrenci penceresinden bir bakış açısı sunmaktadır.

Öğrencilerin çok büyük bir kısmı (%80) fıkıh derslerini önemli ve gerekli bulsa da, söz konusu dersleri sıkıcı bulan, devam zorunluluğu olmasa bu derslere katılmayacağını belirten ve bu konularda kararsız görüş belirten öğrencilerin oranı da azımsanmayacak düzeydedir. Bu veriler, öğrencilerin önemli bir kısmının (%25) fıkıh derslerinden yeterli doyumunu almadıklarını göstermektedir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer dikkat çekici sonuç, fıkıh derslerinin içerikleri ile ilgili öğrencilerin 1/3'ünün olumsuz görüş bildirmiş olmasıdır. Araştırmaya katılan öğrencilerin üçte birlik kısmı İslam dini, fıkıh derslerinde işlenen konulardan ibaret olsaydı, bundan hoşnut olmayacaklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde öğrencilerin 1/4'ünden fazlası bu derslerde dini yaşantının sadece

şekilsel boyutunun ön olana çıkarıldığını belirtmişlerdir. Bu sonuç, fıkhi hükümler ya da icthadlar öğretime konu edilirken bunların arka planında yer alan maksatların, maslahatların ve hikmetlerin mutlaka ön plana çıkarılması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç ise öğrencilerin fıkıh derslerinin içeriğine yönelik yaklaşımları ile fıkıh derslerinin önemine yönelik yaklaşımları arasında pozitif yönde bir ilişkinin olmasıdır. Bu sonuç, fıkıh derslerinde işlenen konuların hayatın gerçekleriyle, öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve beklentileriyle örtüşmesinin önemini göstermektedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle bazı öneriler ortaya konabilir:

- Fıkıh derslerinin içeriğinin güncel sorunlar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak gözden geçirilmesi yerinde olacaktır.
- Öğretim elemanlarının fıkıh ders konularının öğrencilerin hayatıyla ve hayatın gerçekleriyle ilişkilendirerek işlemeye daha fazla dikkat göstermeleri uygun olacaktır.
- Fıkıh derslerinde amellere ait dini hükümlerin dayandığı arka planın (inanç, anlayış, değer, maksat vb.) öğrenciler tarafından görülmesinin sağlanması uygun olacaktır.
- Fıkıh derslerinin, hazır bilgi kalıplarını öğrencilere aktarıp ezberletme yerine, öğrencilerin düşünme becerilerinin gelişmesine de katkı sağlayacak şekilde işlenmesine ağırlık verilebilir.
- Öğrencilerin öğrendiklerini hayata aktarma ve yeni durumlara uyarlama yetisini en iyi şekilde kazanmaları için, fıkıh eğitiminin gerçekleştirilmesinde din eğitimi biliminin verilerinden de faydalanılması gerekmektedir. Fıkıh derslerinin öğrenciler açısından daha nitelikli ve verimli hale getirilebilmesi için bu konuda yapılan saha araştırmaları dersin hocaları ve karar vericiler tarafından dikkate alınmalı ve bu derslerin öğretimi konusunda bilimsel bir yaklaşım benimsenmelidir.

Bilgi

Bu çalışma Esmâ Mumcu'nun Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde hazırlamakta olduğu "Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Fıkıh Eğitimi ve Sorunları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

- Bayraktar, Muhammet M. (2022). "Dârü'l-Fünûn'dan Günümüze Türkiye'de İlahiyat/İslâmî İlimler Fakültelerinin Akademik Yapılanma Sorunu Üzerine Bir İnceleme", *Eskiye Dergisi* (47), 437-462.
- Beşer, F. (2006). Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi. *Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2-65.
- Bilmen, Ö. N. (2016). *Fıkıh İlmi ve İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*. (A. Kahraman, Dü.) İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Çelik, E. (2012). *Medreseler İle İlahiyat Fakültelerinde Fıkıh İliminin Eğitim ve Öğretimi*. B. üniversitesi (Dü.), Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler(Uluslararası Sempozyum). içinde 1, s. 733-748. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

²¹ Gazzâlî, *el-Menhûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1419/1998), s. 3.

- Gazzâlî (1998). el-Menhûl, thk. Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr.
- Karaman, H. (1975). Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Karaman, H. (1996). Fıkıh (Cilt 13). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Keskioğlu, O. (1969). Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku. Ankara: Müftüoğlu Yayınları.
- Köse, S. (2015). İslam Hukukuna Giriş. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Önal, N., & Önal, N. T. (2019). İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 283-289.
- Turan, İ. (2017). "Türkiye'de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (37), 59-77.
- Türcan, T. (2012). Fıkıh, Hukuk ve İslâm Hukuku. T. Türcan içinde, İslâm Hukuku El Kitabı (s. 12-48). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yaman, A. (2009). İlahiyat Fakültelerinde Uygulanan Ders Programları Yeterli mi? İslam Hukuku Dersleri Özelinde Bir Değerlendirme. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 2(1), 65-80.
- Yaman, A., & Çalış, H. (2015). İslâm Hukukuna Giriş. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Zengin, Z. S. (2021). İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi:İslam'da Eğitim ve Öğretim. R. Doğan, & R. Ege içinde, Din Eğitimi El Kitabı (s. 19-40). Ankara: Grafiker Yayınları.

Nusrettin Bolelli and The Book of Relationships

İbrahim Kocabıyık^{1,a,*}, Hasan Onur Demiray^{1,b}

¹Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 02.06.2024

Accepted : 28.06.2024

Keywords:

Arabic

Belagat

Bedi

Statement

Meani

Nusrettin Bolelli

ABSTRACT

Nusrettin Bolelli is one of the people who conducted many researches and studies on Arabic. In this research, the aim of this study is to analyze Nusrettin Bolelli's life and his book titled Belağat. In line with this purpose, the previous researches and studies in the literature were reviewed. In addition, Nusrettin Bolelli's work named Belagat was examined and the necessary information and concepts were included in the research. This research is important in terms of examining and evaluating the book named Belagat, which is among the works written by Nusrettin Bolelli, who has written important works and conducted researches on behalf of Arabic and Persian languages and literatures, and contributing to the literature due to the fact that there are not many researches and studies on Nusrettin Bolelli and his works in the literature, and setting an example for the research and studies to be carried out on the subject in the coming years.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 53-58, 2024

Nusrettin Bolelli ve Belagat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri)" Adlı Eseri

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 02.06.2024

Kabul : 28.06.2024

Anahtar Kelimeler:

Arapça

Belagat

Bedi

Beyan

Meani

Nusrettin Bolelli

ÖZ

Nusrettin Bolelli Arap Dili ve Belağatı alanında birçok araştırma ve çalışmalar gerçekleştirmiş, bu alanda dersler vererek çok sayıda öğrenci yetiştirmiş bir ilim adamıdır. Bu çalışmada, Nusrettin Bolelli'nin hayatı ve Belağat adlı kitabının incelemesi amaçlanmıştır. Belirlenmiş olan bu amaç doğrultusunda, literatür içerisinde yer alan daha öncesinde gerçekleştirilmiş olan araştırma ve çalışmalara göz atılmıştır. Ayrıca Nusrettin Bolelli'nin Belağat adlı eseri incelenerek gereken bilgi ve kavramlara araştırma içerisinde yer verilmiştir. Bu araştırma, Arap ve Fars dilleri ve edebiyatları adına önemli eserler kaleme almış ve araştırmalar gerçekleştirmiş olan Nusrettin Bolelli'nin kaleme aldığı eserler arasında yer alan Belağat adlı kitabın incelenerek değerlendirilmesi, literatür içerisinde Nusrettin Bolelli ve eserlerine yönelik çok fazla araştırma ve çalışmanın yer almaması nedeniyle literatüre katkıda bulunarak gelecek yıllarda konuyla alakalı gerçekleştirilecek olan araştırma ve çalışmalara örnek teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.

^a ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0002-0941-6980>

hasanonurdemiray@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-4903-7029>

Giriş

Arapça, günümüz Arap Birliği üyesi olan yirmi bir ülkenin resmi dili olarak kabul edilmektedir.¹ Bu ülkeler, tarih boyunca kendilerini Arap kimlikleriyle tanımlamış ve Arapçayı resmi ve ulusal standart dili olarak benimsemişlerdir. Arapça, İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in dili olarak da büyük bir öneme sahiptir. Kur'an-ı Kerim'in Arapça indirilmiş olması ve ibadetlerde Arapça kullanılmasının zorunlu olması, Arapçanın İslam dünyasında özel bir konuma sahip olmasını sağlamıştır (Yûsuf, 12: 2; Ra'd, 13:37; Nahl,16:103; Taha, 20:113; Zümer, 39:28). İslam dünyasında Müslüman bireyler, dünyanın neresinde olursa olsunlar, namazlarını Arapça olarak kılmak zorundadırlar. Bu bağlamda, Arapçanın doğru kullanımı ve anlaşılması, dini ibadetlerin yerine getirilmesi açısından da büyük önem taşır.

Arapçanın doğru kullanımı ve anlaşılması, nahiv ve belagat ilimleri ile sağlanır. Nahiv, Arapça gramerinin söz dizimi esasları ve irab bölümünü kapsayan bir ilimdir. Arapçanın düzgün ve doğru bir şekilde kullanılması, Kur'an-ı Kerim'in doğru okunması için büyük önem taşır. Belagat ise sözün güzelliği ve etkileyiciliği ile ilgili bir ilimdir. Belagat, bir düşüncenin en güzel ve etkili şekilde ifade edilmesi için gerekli olan kuralları ve yöntemleri içerir. Belagat ilmi, Arap edebiyatında önemli bir yer tutar ve bu ilmin en temel unsurları arasında Beyân, Me'ânî ve Bedî' ilimleri bulunur (Abdüssettar, 1989: 12-18, Ünal, 2020: 59; Dede, 2021, ss. 7-10).

Belagatın tarihçesi, Cahiliye Dönemi'ne kadar uzanır. Bu dönemde Araplar, şiir ve hitabet sanatlarına büyük önem vermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in nüzulü ile birlikte Araplar, belagatteki doğal yeteneklerini daha da geliştirmişlerdir. Kur'an'ın edebi üslubu, Arap edebiyatında belagatın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Kur'an'ın anlaşılması ve doğru yorumlanması için yapılan çalışmalar, belagat ilminin temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur (Abdüssettar, 1989: 12-18; Dede, 2022a, ss. 41-42).

"Belagat (Beyân-Me'ânî-Bedî' ilimleri)" adlı eser, belagat ilminin üç ana dalı olan Beyân, Me'ânî ve Bedî' ilimlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Beyân ilmi, bir düşüncenin farklı yollarla nasıl ifade edilebileceğini inceler; (Sekkâkî, 1987: 162; el-Hâşimî, 1999: 216; Ibn Manzûr, 1993, 13/67; el-Hatîb Kazvîni, 1998:2/326, et-Tîbî, et-Tibyan, t.y: 179; et-Teftâzânî, el-Mutavvel,2008:300-301; et-Tehânevî, *Keşşâfû ıatılâhâtı l-funûn*, t.s; 1/206-207; el-Hâşimî, *Cevâhiru l-belâğa*,1999:216; DİA. 6/22-23 (Beyân maddesi; Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*,2012:33).

Me'ânî ilmi, cümlelerin duruma uygun olarak nasıl ifade edileceğini ve cümlelerin dil kuralları çerçevesinde nasıl farklılık gösterebileceğini araştırır; (es-Sübkî, 2003: 9; Fazl Haşan Abbâs,2009: 87-89; Ünal, 2020: 8). Bedî' ilmi ise ifadeye ahenk ve güzellik katmanın yollarını gösterir (Bolelli Nusrettin, 2012: 405; Ünal, 2023: 78). Bu eser, hem klasik hem de modern belagat kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmış olup, Arapça dilinin edebi yönlerini anlamak isteyenler için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Nusrettin Bolelli, Arap dili ve edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan bir akademisyendir. Bolelli, 1949 yılında Bingöl'ün Adaklı ilçesine bağlı Feriz köyünde dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini burada almıştır. Medrese eğitimi aldıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümünden mezun olmuştur. Bolelli, akademik kariyerine Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanı olarak başlamış ve çeşitli eserler kaleme almıştır. Bu eserler arasında "Belagat (Beyân-Me'ânî-Bedî' ilimleri)" adlı eseri, Arap edebiyatında belagat ilmini kapsamlı bir şekilde ele almasıyla öne çıkar(Mihrap Haber, 2019: 33).

Bu makale, Nusrettin Bolelli'nin "Belagat (Beyân-Me'ânî-Bedî' ilimleri)" adlı eserinin öz bir şekilde inceleyerek, belagat ilminin temel kavramları ve uygulamaları üzerinde durmayı ve Bolelli'nin bu eserinin tanıtımını hedeflemektedir.

Beyân-Me'ânî-Bedî' ilimleri Eseri

İnceleyeceğimiz eserin tam adı "Belagat; Beyan-Me'ani-Bedî' ilimleri Arap Edebiyatı" olup, son olarak 2015 yılında 14. baskısını yapmıştır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'ndan çıkan bu eser, piyasada rahatlıkla temin edilebilme kolaylığına sahiptir.

Kitabın Amacı ve Hedef Kitlesi

Bu eser, Arap dilinin belagat, beyan, me'ani ve bedî' ilimlerini inceleyerek, öğrenciler, akademisyenler ve dil meraklıları için önemli bir kaynaktır. Kitap, Arap dili ve edebiyatını öğrenmek ve öğretmek isteyenler için kapsamlı bir rehber niteliğindedir.

İçerik ve Yapı

Kitap, belagat ilminin temel kavramları olan fesahat, belagat ve üslup gibi konuları detaylı bir şekilde ele alır. Eser, üç ana bölümden oluşmaktadır:

- Beyan İlmi: Farklı ifade tarzlarını ve bu tarzların nasıl kullanıldığını detaylandırır.
- Me'ani İlmi: Arap dilinde ifade ve anlamlandırma konularını inceler.
- Bedî' İlmi: Edebi sanatlar ve estetik değerler üzerinde durur.

Yazarın Önsözü

Nusrettin Bolelli'nin "Belagat (Beyân-Me'ânî-Bedî' ilimleri)" adlı eserinin önsözünde, yazar kitabın yazılış süreci, amacı ve kullanılan yöntemler hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Müellifin önsözde belirttiği ana noktalar aşağıdaki gibidir:

Teşekkür ve Minnet

Bolelli, kitabın yazımı sürecinde kendisine destek olan kişilere teşekkür eder. M.Ü. İlahiyat Fakültesi İdaresine, mesai arkadaşlarına, eşine ve dizgide yardımcı olan kızına minnettarlığını ifade eder(Bolelli Nusrettin, *Belâgat*, 2012: 10).

¹ Bu ülkeler şunlardır: Komor Adaları, Somali, Cibuti, Moritanya, Sudan, Filistin, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman,

Katar, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas.

Kaynak ve Metodoloji

Kitap hazırlanırken klasik ve modern belagat eserlerinden yararlanılmıştır. Bu kaynaklar arasında “el-Belâğatü'l-vâziha”, “Delîlü'l-Belâğati'l-vâziha”, “el-Câmi”, “Ulûmü'l-belâğa”, “Cevâhirü'l-belâğa”, “İlmü'l-me'ânî”, “İlmü'l-beyân”, “İlmü'l-bedî”, “el-Belâğatü'l-'Arabiyye”, “Mu'ce-mü'l-belâğati'l-'arabiyye” ve “Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-belâ” gibi eserler bulunmaktadır. Ayrıca bazı tefsir usulü kitapları ve tefsirlerden de yararlanılmıştır (Bolelli Nusrettin, 2012: 9)

Misaller ve Örnekler

Kitapta verilen misaller genellikle el-Belâğatü'l-vâziha gibi kaynaklardan alınmıştır. Şiirler, ayetler ve diğer örnekler harekeli olarak yazılmış ve her bölümün başında verilen misallerdeki edebi sanatlar hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bazı konularda hadislerden ve darb-ı mesellerden de örnekler verilmiştir (Bolelli Nusrettin, 2012: 9).

Hedef ve Amaç

Bolelli, kitabın özellikle Kur'an-ı Kerim ve diğer Arapça metinlerdeki edebi sanatları öğrenmek isteyenler için faydalı olmasını amaçladığını belirtir. Kitabın belagat ilminin kaidelerini özetleyen ve ana konuları kapsayan bir eser olarak hazırlandığını vurgular (Bolelli Nusrettin, 2012: 9).

Hatalar Tespiti

Kitabın yazım sürecinde maddi ve manevi yardımda bulunanlara teşekkür edilir. Ayrıca beşerî ve teknik zafiyetlerden dolayı oluşabilecek hataların okuyucular tarafından hoşgörü ile karşılanması ve tespit edilen hataların yazara bildirilmesi temenni edilmektedir. Kitabın faydalı ve bereketli olması için dua edilir (Bolelli Nusrettin, 2012: 9).

Öne Çıkan Özellikler

Dil ve Üslup

Nusrettin Bolelli, anlaşılır ve sade bir dil kullanarak konuları izah etmektedir. Kitap, bol örneklerle desteklenmiş ve terimlerin orijinal Arapça ifadeleri korunarak Türkçe açıklamaları parantez içinde verilmiştir.

Akademik Değer

Eser, Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir akademik kaynak olup, ders kitapları ve araştırmalar için referans niteliğindedir.

Eserin Katkıları

Kitap, Arap dili belagatının anlaşılmasına ve öğretilmesine önemli katkılar sunmaktadır. Teorik bilgilerin yanı sıra pratik uygulamalar da içermekte olup, öğrencilerin ve araştırmacıların konuyu daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Yazarın Diğer Eserleri

Nusrettin Bolelli, hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Bahsedilen eserler şu şekilde sıralanabilmektedir (Nurettin Bolelli. Eserler, <https://www.bolelli.org/eserler>, (Erişim Tarihi: 04.02.2024), 2024, s. 1.)

1. Turist Rehberi, Arapça, İngilizce, Türkçe, Mahir Yayınevi; İstanbul, 1982.
2. Şafii Cep İlmihali (Terc. Şelale Yayınevi); İstanbul, 1985.
3. İbn Teymiye (Terc., İslamoğlu Yayınevi); İstanbul, 1986.
4. Şuur ve Madde, Gülbeddin Hikmetiyar, (Terc.,

İslamoğlu Yayınevi); İstanbul, 1986.

5. Müslüman Olmam Neyi Gerektirir, İbrahim el-Kaysî, (Terc., İslamoğlu Yayınevi); İstanbul, 1987.

6. Kadınların Hadis Rivayetindeki Yeri ve Rolü, İFAV; İstanbul, 1991.

7. Konuşmalar, Ahmed B. Bella (Terc., Akabe Yayınevi); İstanbul, 1992.

8. Kur'an Meâli, (Niyazi Beki ile birlikte) Tenvir Neşriyat; İstanbul, 1996.

9. Arapça İmla Klavuzu, Damla Yayınevi; İstanbul, 1997.

10. Arapça Nahiv-Sarf ve Terimleri, Yasin Yayınevi; İstanbul, 1998.

11. Hak Dini ve Kur'an Dili Tefsiri, Hamdî Yazır, (Sadeleştirme ve Tahkik, Azim Dağıtım); İstanbul, 2001.

12. İslam Ailesi ve Evlilik (Terc., Hisar Yayınevi); İstanbul, 2002.

13. Kırk Hadis, Nevevî, (Terc. ve Tahkik, Hisar Yayınevi); İstanbul, 2002.

14. Belâgat: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı; İstanbul, 2004-2013.

15. Sultan Memduh'un Divanı, 1, 2, 3, 4 ve 5. Ciltler, (Müşterek tercüme ve neşir), Siirt Kültür Müdürlüğü Yayını; Ankara, 2008-2014.

16. Farsça Seçmeli Metinler, İFAV; İstanbul, 2011.

17. Menar Tefsiri, (Müşterek tercüme), İstanbul, 2011-2013.

18. Arapça 9. İmam-Hatip Lisesi Ders Kitabı, Damla Yayınevi; İstanbul, 2012.

19. Arapça Sarf İlmî, İFAV; İstanbul, 2012.

20. Farsça Gramer, İFAV; İstanbul, 2012, 2014.

21. Belâgat Tarihi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2018.

22. Muhtasar Şafi'î İlmihali, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2018.

23. Tarih Boyunca Muhtelif Milletlerde Kadın Eğitimi, Rağbet Yayınları, İstanbul 2018.

Kitabın Muhteviyası

Kitap, bir önsöz, giriş, beyan, meanî ve bed'î bölümlerinden ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Diğer bazı belagat kitapları meanî ilminin nahvin bir devamı niteliğinde olduğu için meanî ilmi ile başladığı göz önünde getirildiğinde yazarımızın beyan ile başlamayı tercih edenlerden olduğu anlaşılıyor.

Nurettin Bolelli'nin “*Belagat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri)*” adlı eserinde ele alınan ana konular ve alt başlıklar şu şekildedir:

1. Ön Söz
2. Giriş
3. Fesâhat
4. Belâgat
5. Üslup
6. İstişhâd

A. Beyân İlmi

1. Teşbih
2. Teşbihin Unsurları
3. Teşbihin Kısımları
4. Hissi Teşbih
5. Akli Teşbih
6. Teşbih-i Temsîlî
7. Teşbihin Gayeleri
8. Teşbih-i Maklûb

9. İstiâre
10. İstiâre-i Tasrîhiyye ve İstiâre-i Mekniyye
11. İstiâre-i Asliyye ve İstiâre-i Tebeiiyye
12. İstiâre-i Temsiliyye
13. Mecâz
14. Mecâz-ı Lüğavî
15. Mecâz-ı Mürsel ve Alâkalari
16. Mürrekeb Mecâz
17. Mecâz-ı Aklî
18. Kinâye
19. Telvîh
20. Remz
21. İmâ veya İşâre
22. Ta'rîz

B. Me'ânî İlmi

1. Haber ve İnşa Cümleleri
2. Haber Cümlesi
3. Haber Cümlesinin Kuruluş Gayeleri
4. Haber Cümlesinin Çeşitleri
5. Haber Cümlesinin Durumun Gereğinden Çıkıp

Değişik Şekillerde İfade Edilmesi

6. İnşâ Cümlesi
7. Talebî İnşâ
8. Talebî Olmayan İnşâ
9. Emir ve Nehy
10. Emir
11. Nehy
12. İstifham (Soru)
13. Hemze ve Hel
14. Diğer Soru Edatları
15. Temenni (Arzu Etmek)
16. Nida
17. Kasr (Tahsis Etmek)
18. Vasıl ve Fasil
19. İcâz, İtnâb ve Müsâvât
20. Takdim ve Te'hîr
21. Zikr ve Hazif

C. Bedî' İlmi

1. Lafızla İlgili Süsleme Sanatları
2. Cinas ve Kısımları
3. İktibas
4. 'Akd
5. Tazmin
6. Seci'
7. Reddû'l-acüz 'ala's-sadr
8. Mana ile İlgili Süsleme Sanatları
9. Tevriye
10. Tibâk
11. Mukâbele
12. Mürâ'atü'n-nazır
13. İstihdam
14. Cem'
15. Tefrik
16. Taksim
17. Te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zemm
18. Te'kidü'z-zemm bimâ yüşbihü'l-medh
19. Hüsnu't-ta'lîl
20. İ'tilâf
21. Üslûbü'l-Hakîm
22. Hüsnu'l-ibtidâ
23. Hüsnu'l-intihâ

Kitabın Analizi

Yazarın Tarzı ve Üslubu

Nusrettin Bolelli, anlaşılır ve sade bir dil kullanarak konuları izah etmiştir. Bu yaklaşım, özellikle belagat gibi dikkat gerektiren ve zevki selime hitap eden bir ilmi daha erişilebilir kılmak adına son derece önemlidir. Bolelli, okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak için sadeleştirilmiş bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Böylece kitabın içeriği hem yeni başlayanlar hem de ileri düzeydeki okuyucular için anlaşılabilir hale gelmiştir.

Kitap, bol örneklerle desteklenmiştir. Bu örnekler, teorik bilgilerin pratikte nasıl uygulandığını göstermek açısından büyük bir öneme sahiptir. Örnekler, okuyucunun konuyu daha iyi kavramasını ve öğrenilen bilgileri pekiştirmesini sağlamaktadır. Ayrıca, bu örnekler sayesinde okuyucular, belagat sanatının farklı yönlerini ve kullanım alanlarını daha iyi anlama fırsatı bulmaktadır.

Bolelli'nin kitabında terimlerin orijinal Arapça ifadeleri korunarak Türkçe açıklamaları parantez içinde verilmiştir. Bu yöntem hem orijinal terimlerin anlamını korumakta hem de Türkçe konuşan okuyucuların bu terimleri doğru bir şekilde anlamasını sağlamaktadır. Arapça terimlerin korunması, belagatın kökenlerine ve tarihine saygı göstermenin yanı sıra, okuyucunun bu terimlerin orijinal anlamlarını öğrenmesine de yardımcı olmaktadır.

Bu yaklaşım, Bolelli'nin kitabını özgün ve değerli kılan unsurlardan biridir. Terimlerin hem orijinal dilinde hem de Türkçe açıklamalarıyla sunulması, okuyucunun dil becerilerini geliştirmesine ve konuyu daha derinlemesine incelemesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu yöntem, akademik ve entelektüel bir disiplin olan belagatın daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Nusrettin Bolelli'nin belagat kitabı, anlaşılır ve sade dili, bol örnekleri ve terimlerin çift dilli sunumu ile okuyucularına zengin ve kapsamlı bir öğrenme deneyimi sunmaktadır. Bu özellikler, kitabın hem akademik çevrelerde hem de genel okuyucu kitlesi arasında büyük bir ilgi görmesini sağlamaktadır.

Yazarın Konuyu Ele Alış Biçimi ve Kullanılan Öğretim Yöntemleri

Nusrettin Bolelli, konuyu ele alış biçiminde belirli bir sistematik ve metodik yaklaşımı benimsemiştir. Yazar, konuya dair örneklerle geçmeden önce kavramsal çerçeveyi çizerek başlar ve ilgili terimin hem sözlük hem de ıstılah anlamını açıklar. Bu anlamların Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla kullanımı varsa, bunlara da değinir. Bu yöntem, okuyucunun terimi daha iyi anlamasını ve konuyu bağlam içinde değerlendirmesini sağlar. Böylece, okuyucu terimlerin tarihsel ve dini bağlamlarını da kavrama şansı bulur.

Örneğin, "Beyân" terimini ele alalım. Sözlükte "beyân," ortaya koymak, açık-seçik olmak, açıklamak ve anlaşılır hale getirmek gibi anlamlara gelir. Bir terim olarak ise "Beyân," bir manayı farklı söz ve usullerle anlatmayı öğreten, belirli usul ve kuralları olan bir ilimdir. Belâğat ilmini meydana getiren üç ilim dalından (Me'ânî, Beyân ve Bedî') biridir. İfadelerdeki açıklık derecesi; o ifadenin hakikat, mecaz, teşbih, isti'are ve kinaye olmasına göre değişir. İşte Beyân ilmi, bu ifade tarzlarından hangisinin daha belîğ olduğunu inceler.

Bolelli, Beyân ilmini açıklarken teorik bilgileri pratik örneklerle destekler. Bu, okuyucunun konuyu yalnızca teorik düzeyde değil, aynı zamanda pratik uygulamalarıyla da anlamasını sağlar. Örneğin, hakikat (gerçek anlam), mecaz (mecazi anlam), teşbih (benzetme), isti'are (metafor) ve kinaye (dolaylı anlatım) gibi kavramları detaylı bir şekilde açıklar ve bu kavramların her birine dair örnekler sunar. Bu sayede, okuyucu sadece teorik bilgiyi değil, aynı zamanda bu bilgiyi nasıl kullanacağını da öğrenir.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَ مُّزَكَّاةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ

“İşte bu, insanlara bir açıklama ve Allah'tan korkanlar için bir hidayet rehberi ve bir öğüttür.” (Al-i İmran, 3:138)

Başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

“Rahman, çok merhametli olan (Allah), Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyânı (açık ve fasih konuşmayı ve düşüncelerini açıklamayı) öğretti.” (Rahman, 55:1-4)

Bu ayetler, beyân kelimesinin Kur'an'daki kullanımını gösterir. Bolelli, bu ayetler ışığında beyân teriminin dilsel anlamını Kur'an'daki kullanımını okuyucusuna sunar.

Nusrettin Bolelli, eserinde konunun anlaşılmasını sağlamak amacıyla bolca örnekler vermektedir. Bu yöntem, okuyucunun teorik bilgileri pratik uygulamalarla pekiştirmesine yardımcı olur. Ancak Bolelli'nin yaklaşımı sadece örnekler sunmakla sınırlı değildir; aynı zamanda kaideleri bu örnekler üzerinde tatbik ederek okuyucunun konuyu daha derinlemesine anlamasını sağlar. Bu da eserin, okuyucular tarafından daha etkin bir şekilde kullanılmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunur.

Örneğin, beyân ilminin bir bölümü olan teşbihi anlatırken, yazar metodu üzere teşbihin sözlük ve terim anlamını vermiştir.

Teşbih (Benzetme) - التشبيه: Teşbih, sözlükte “شبه” fiilinin masdarı olup “bir şeyi, başka bir şeye benzetmek” anlamına gelir. Bir “Beyân” terimi olarak ise “Teşbih,” belirli bir maksat için, bir edat ile aralarındaki ortak nitelikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir (Ünal, 2019: 43; Ege & Dede, 2022, s. 213). Başka bir ifadeyle, bir veya birkaç şeyin bir veya daha fazla vasıfta ortak olduklarını, “ك” (kâf = “gibi”) veya benzeri bir edatı zikrederek veya bunları varsayarak açıklamaktır. Veya bir gaye için, bir şeyi (müşebbeh) herhangi bir vasıfta (vech-i şebah), diğer bir şeye (müşebbeh bihe) bir edatla birleştirmek (benzetmektir).

Örnek: “الْعِلْمُ كَالنُّورِ فِي الْهَدَايَةِ” “İlim, doğru yolu göstermede ışık gibidir.” Bu misal:

Müşebbeh (Benzetilen): İlim

Müşebbeh bih (Kendisine benzetilen): Nûr (ışık)

Vech-i şebah (Benzetme yönü): Hidâyet (doğru yolu gösterme)

Teşbih edâtı (Benzetme edatı): ك (kâf = “gibi”)

Bu örnekte, Bolelli sadece teşbihin tanımını vermekle kalmamış, aynı zamanda tanımı bir misal üzerinde tatbik ederek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu metodik yaklaşım, okuyucunun konuyu daha iyi kavramasına ve pratikte uygulama becerisi kazanmasına yardımcı olur.

Bolelli'nin bu öğretim yöntemi, eserin eğitimdeki etkinliğini artıran önemli bir unsurdur. Kavramların teorik açıklamaları ve bu açıklamaların pratik örneklerle desteklenmesi, okuyuculara kapsamlı bir öğrenme deneyimi sunmuştur.

Ayrıca, eserden istifadeyi artıran başka bir husus da kitap içerisinde geçen tüm Arapça misallerin iraba uygun olarak hareketli ve tercümeli olmasıdır. Bu, okuyucunun metinleri doğru anlamasını ve telaffuz etmesini sağlar.

Harekeleme, Arapça metinlerin okunmasını kolaylaştıran bir sistemdir. İrab kurallarına uygun olarak yapılan harekeleme, metnin doğru telaffuz edilmesini ve anlamın tam olarak kavranmasını sağlar. Bu, özellikle Arapça dil bilgisi konusunda tam yetkin olmayan okuyucular için büyük bir avantajdır. Harekelendirilmiş metinler, kelimelerin hangi harflerle ve hangi seslerle okunması gerektiğini açıkça gösterir, böylece okuyucunun metni doğru bir şekilde anlaması ve okuması sağlanır. Bu da eserin kıymetini ve ondan istifadeyi arttıran bir görüngüdür.

Yazar, konuyu anlattıktan ve örnekler verip açıkladıktan sonra, konunun sonunda bazı örnekler koyup okuyucudan bu örneklerde hangi belagat sanatının olduğunu açıklamasını beklemektedir. Bu yöntemle okuyucu, öğrendiklerini uygulama fırsatı bulur ve belagat kaidelerini tespit eder. Her ne kadar bazı örneklerin tespiti okuyucuya bırakılsa da, yazar yer yer kendisi de açıklamalar yapmıştır. Örneğin, kitabın 66. sayfasında bu yaklaşımı görebiliriz:

Örnek: “Aşağıdaki beyitleri okuyunuz ve bu beyitlerde bulunan teşbih nevilerini tespit ediniz.”

وَأَصْبَحَ شِعْرِي مِنْهُمَا فِي مَكَاهِ * وَفِي عُنُقِ الْحَسَنَاءِ يُسْتَحْسَنُ الْعُقْدُ

“O ikisi hakkında söylediğim şiirim tam yerinde oturdu. Güzel hanımın boynunda kolye, güzel görünür.”

كَرَّمُ تَبَيَّنَ فِي كَلَامِكَ مَائِلًا * وَبَيَّنَ عُنُقَ الْخَيْلِ مِنْ أَصَوَاتِهَا

Asalet, senin sözünde somut olarak göründü. (Nitekim) Atların asıllığı, onların seslerinden (kişnemelerinden) anlaşılır.”

Bu beyitlerde okuyucudan teşbih nevilerini tespit etmesi beklenirken, yazar açıklama yapmamıştır. Ancak, el-Buhturî'nin şiirindeki belagat unsurlarını açıklamıştır:

el-Buhturî'nin Şiiri:

صَحْوُكَ إِلَى الْأَبْطَالِ وَهُوَ يَزَوِّجُهُمْ * وَلِلْسَيْفِ حَدٌّ يَنْطُو وَرَوْقُ

“Kahramanları gücüyle korkutup onlarla alay ediyor. Kılıç çekildiği zaman, onun keskinliği ve parlaklığı vardır.”

Bu beyitte:

Müşebbeh (Benzetilen): Sevdiği kahramandır. Kahraman, cesur kimselerin içine korkusuzca dalar ve onları güç ve kuvvetiyle korkutur.

Müşebbeh bih (Kendisine benzetilen): Kılıçtır. Kılıç, vuruş zamanında keser ve parlar.

Bu teşbih, “teşbih-i zimnî” kısmındandır. Sebep: teşbih, bilinen şekillerin hiçbirine uygun yapılmamıştır.

İlk iki örnekte açıklama yapmayan yazar, sonrasında gelen el-Buhturî'nin şiirindeki belagat unsurlarını detaylı bir şekilde zikretmiştir. Bu yöntem, okuyucunun konuyu kendi başına anlamasını teşvik ederken, aynı zamanda gerektiğinde rehberlik sağlamaktadır.

Nusrettin Bolelli, kitabında okuyucunun konuyu daha iyi kavrayabilmesi ve önemli noktaları hatırlayabilmesi için belirli yerlerde “özetle” ifadesini kullanarak özetlemeler yapar. Bu yöntem, okuyucunun önceden anlatılan bilgileri toparlayarak, zihninde netleştirmesine yardımcı olur. Aşağıda, yazarın kitabında üç farklı yerde yaptığı özetlemelere örnekler verilmiştir:

Yazar, fesâhat konusunu özetlerken şu noktaları vurgular:

Cümleyi oluşturan kelimeler, dile ağır gelmemeli, kulağı rahatsız etmemeli ve konuşanı ile dinleyiciyi usandırmamalıdır.

Anlamı anlaşılması için sözlüğe bakmayı gerektirmeyen, zihni yormayan garip kelimelerden uzak olmalıdır.

Dil kurallarına uygun, yani gramer kurallarına ve kıyasa aykırı olmayan kelimelerden oluşmalıdır.

Sözün tatlılığını ortadan kaldıran ve nefrete sebep olan tekrarların içinde bulunmaması gerekir.

Ardarda gelen izafet tamlamalarından kaçınılmalıdır.

Halkın anlayacağı ve edebiyatçıların takdir edeceği güzel bir üslup seçilmelidir.

Çirkin ve halk tarafından çokça kullanılan sözlerden sakınılmalıdır.

İbtidâî, Talebi ve İnkârı Haber Konularının Özeti (207. Sayfa): Kitabın 207. sayfasında yazar, haber çeşitlerini özetler:

Birinci kısma “ibtidâî haber” denir.

İkinci kısma “talebi haber” denir.

Üçüncü kısma ise “inkârı haber” denir.

Kasr ve Zamirü'l-Fasl Konusunun Özeti (316. Sayfa): Kitabın 316. sayfasında yazar, kasr konusunu ve zamirü'l-fasl kullanımıyla ilgili özet yapar:

Zamirü'l-fasl ile kasr yapılır.

Her kasrın iki unsuru vardır: “maksûr” ve “maksûrîn ‘aleyh”.

Yazarın bu özetlemeleri, kitabın anlaşılmasını kolaylaştıran ve okuyucunun konuları toparlayarak hatırlamasını sağlayan önemli bir teknik olarak dikkat çekmektedir. Bu yöntem, okuyucuların bilgileri pekiştirmelerine ve öğrendiklerini daha etkili bir şekilde uygulamalarına yardımcı olur.

Kitapta, hemen her sayfada yer alan dipnotlar, eserin zenginliğini ve yazarın konuyu ne kadar geniş bir perspektiften ele aldığını göstermektedir. Bu dipnotlar, yalnızca okuyucunun metinle ilgili ek bilgilere erişimini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yazarın eserini hazırlarken gösterdiği titizliği ve araştırma derinliğini de ortaya koyar.

Dipnotlarda genellikle konuyla ilgili önemli kaynaklar verilmiştir. Bu kaynaklar, klasik Arap edebiyatından, İslamî ilimlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Her bir dipnot, okuyucunun ilgili konuyu daha derinlemesine incelemesine mümkün kılar. Çoğu kez, bu dipnotlar yarım sayfaya ulaşmakta ve bu durum, yazarın ne kadar detaylı bir araştırma yaptığını ve konuyu çok yönlü olarak ele aldığını göstermektedir.

Sonuç

Nusrettin Bolelli, Arap dili ve edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan bir akademisyendir. Bolelli, akademik kariyerine Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanı olarak başlamış ve çeşitli eserler kaleme

almıştır. Bu eserler arasında “Belagat (Beyân-Me’ânî-Bedî’ İlimleri)” adlı eseri, belagat ilminin temel kavramlarını ve uygulamalarını sade ve anlaşılır bir dille sunarak okuyuculara kapsamlı bir bilgi kaynağı sunmuştur. Beyân, Me’ânî ve Bedî’ ilimlerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Beyân ilmi, bir düşüncenin farklı yollarla nasıl ifade edilebileceğini inceler; Me’ânî ilmi, cümlelerin duruma uygun olarak nasıl ifade edileceğini ve cümlelerin dil kuralları çerçevesinde nasıl farklılık gösterebileceğini araştırır; Bedî’ ilmi ise ifadeye ahenk ve güzellik katmanın yollarını gösterir. Bolelli’nin çalışması hem klasik hem de modern belagat kaynaklarından yararlanarak hazırlanmış olup, Arapça dilinin edebi yönlerini anlamak isteyenler için önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Kaynaklar

- Abbas, F. H. (2005). *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ*, (‘İlmu’l-Beyân ve ‘l-Bedî’), 10. Baskı.
- Abdüssettar, H. (1989). *Devrü’l-Basra fî tatavvuri’t-tefsîr fî l-karneyni’s-sânî ve’s-sâlisî’l-hicriyyeyn*, Mevsû’atü’l-Basratî’l-hadâriyye, Basra.
- Bolelli, N. (2024). *Eserler*, <https://www.bolelli.org/eserler>, (Erişim Tarihi: 04.02.2024).
- Bolelli, N. (2012). *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Dede, H. (2021). Sarf İlminde el-Mâzinî ve et-Tasrîf Adlı Eseri (A. Sevdî & M. N. Ayyıldız, Ed.; 1. bs). Sonçağ Akademi.
- Dede, H. (2022a). Arap Edebî Eleştirisi Sanatına Genel Bir Bakış. İçinde A. Yıldız (Ed.), *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1* (ss. 39-68). Palet Yayınları.
- Ege, R., & Dede, H. (2022). Muhammed el-Kavvâs el-Halebî ve Riyâdu’l-ezhâr ve nesîmu’l-eshâr Adlı Mağâmâtı. *Ekev Akademi Dergisi*, 92, 206-217.
- el-Haşimî, A. (1999). *Cevâhiru’l-Belâğa fî l-Me’ânî ve l-Beyân ve l-Bedî*, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut.
- Ibn Manzur, M. I. M. (1993). *Lisan al-Arab* (Beirut: Dar Sader).
- el-Hatîb Kazvînî, C. M. (1998). *el-İzâh fî Ulûmi’l-Belâğa*, thk. Behîç Gazâvî, Beyrut: Dâru lhyâi’l-Ulûm.
- Mihrap, H. (2019). *Nusrettin Bolelli Kimdir?*, <https://www.mihraphaber.com/haber/2399889/nusrettin-bolelli-kimdir>, (Erişim Tarihi: 04.02.2024).
- Sekkâkî, E. Y. S. Y. (1987). *Miftâhu’l-Ulûm*, thk. Ne’îm Zerkûr, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye.
- es-Sübkî, E. H. B. A. (2003). *‘Arûsu’l-Efrâh fî Şerhi Telhîşî’l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hendavî, Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye.
- et-Tibî, E. M. Ş., et-Tibyân.
- et-Teftâzânî, S. M. F. (2008). *el-Muṭavvel, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye*, 2. baskı, Beyrut.
- et-Tehânevî, M. A. *Keşşâfû iatilahati’l-funûn*.
- Hacımüftüoğlu, N. (1992). *Beyân*, DİA, İstanbul.
- Ünal, M. (2020). *Türk-İslam Edebiyatı*, İstanbul: Lisans Yayınları.
- Ünal, M. (2020). *Mesti Divanı*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, M. (2023). *Uzun Firdevsî’den Mitolojik Hikayeler*, Isparta: El-Ya Yayınları.
- Ünal, M. (2019). *Bandırmalızade Mustafa Haşim Efendi’nin Divan-ı Manzumesi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Development of Adult Reading Motivation Scale: A Validity and Reliability Study

Ersin Palabiyik^{1,a,*}

¹Munzur Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Tunceli, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 28.03.2023

Accepted : 11.03.2024

Keywords:

Motivation

Reading motivation

Scale development

Validity

Reliability

ABSTRACT

Reading motivation is defined as one's motivation towards one's goals and beliefs about reading. Reading motivation is affected by the activities, interactions and learning of the individual with the text. In order for the text to be understood, the motivation for reading must be at a high level. Thanks to the reading motivation, the reader can regulate the purpose of reading, his mental activities, reading methods and the amount of reading. In this study, it is aimed to contribute to the studies to be carried out in this field by developing a scale with validity and reliability studies to determine the reading motivation of adults. The research is a quantitative study and was carried out using the scanning model. The sample of the study consists of adult individuals. After the literature review, an item pool of 52 items was created and presented to the expert opinion. In line with expert opinions, some items were removed from the scale form and reduced to 38 items. This form, which includes personal information at the beginning, was applied to a total of 209 people. The construct validity of the scale was examined by factor analysis and item-total correlations. As a result of the analysis, a 5-factor scale consisting of 28 items was obtained. Twelve of the items in the scale were collected in the first factor, 5 in the second factor, 2 in the third factor, 3 in the fourth factor and 6 in the fifth factor. The Cronbach Alpha coefficient obtained from the 28 items in the scale was calculated as 0.929. According to these results, it can be said that a valid and reliable measurement tool was developed.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 59-66, 2024

Yetişkinlere Yönelik Okuma Motivasyonu Ölçeği Geliştirme: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 28.03.2023

Kabul : 11.03.2024

Anahtar Kelimeler:

Motivasyon

Okuma motivasyonu

Ölçek geliştirme

Geçerlik

Güvenirlik

ÖZ

Okuma motivasyonu, kişinin okumayla ilgili hedef ve inançlarına yönelik motivasyonu olarak tanımlanmaktadır. Okuma motivasyonu, bireyin gerçekleştirdiği aktivitelerden, etkileşimlerden ve metin ile öğrenmesinden etkilenmektedir. Okunulan metnin anlaşılabilmesi için okumaya yönelik motivasyonun üst düzeyde olması gerekmektedir. Okuma motivasyonu sayesinde okuyucu okuma amacını, zihinsel faaliyetlerini, okuma yöntemlerini ve okuma miktarını düzenleyebilir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada, yetişkinlerin okuma motivasyonlarını tespit etmeye yönelik olarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış bir ölçek geliştirilerek bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Araştırma nicel bir çalışma olup, tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Yapılan literatür taraması sonrası 52 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuş ve uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddeler ölçek formundan çıkarılarak 38 maddeye düşürülmüştür. Başlangıç kısmında kişisel bilgilerin de yer aldığı bu form, toplam 209 kişiye uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği, faktör analizi ve madde toplam korelasyonlarına bakılarak incelenmiştir. Yapılan analizler neticesinde 28 maddeden oluşan 5 faktörlü bir ölçek elde edilmiştir. Ölçekteki maddelerin 12'si birinci faktörde, 5'i ikinci faktörde, 2'si üçüncü faktörde, 3'ü dördüncü faktörde ve 6'sı beşinci faktörde toplanmıştır. Ölçekteki 28 maddenin genelinden elde edilen Cronbach Alpha katsayısı ise 0,929 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirildiği söylenebilir.

^a ersinpalabiyik@munzur.edu.tr

^{id} <https://orcid.org/0000-0002-4269-902X>

Giriş

Okuma, yazar ve okuyucu arasında etkili iletişime dayalı olarak uygun bir yöntem ve hedef doğrultusunda gerçekleştirilen, aynı zamanda ön bilgilerin kullanıldığı anlam kurma süreci olarak tanımlanmaktadır (Akyol, 2005). Okuma, bireylerin kişisel, akademik ve sosyal olarak gelişimine katkı sağlayan önemli bir etkidir. (Yıldız ve Akyol, 2011). Yeryüzündeki değişime ve gelişime uyum sağlayabilmek ve bu süreci anlayabilmek için insanın okumaya ve okuduklarını yorumlamaya ihtiyacı vardır. Eğitimin en önemli amaçlarından biri de bu ihtiyacı giderebilmek ve öğrenme becerilerinin gelişmesini sağlayabilmektir. Değişik düşünce yapılarındaki kitapları okuyabilme ve anlayabilme, analiz-sentez becerilerini geliştirebilme, olaylara farklı perspektiflerden bakabilme, bireye içinde bulunduğu toplumun sosyoekonomik süreçlerine katılabilme imkânı sağlamaktadır (Katrancı, 2015).

Okuma eyleminden istenilen yararın elde edilebilmesi için bireyin okumaya yönelmesi ve okuduğunu anlaması gerekmektedir. İnsanlar, ilgilerinden ve meraklarından kaynaklanan içsel nedenlerle okumaya yönelebilecekleri gibi okul, aile, arkadaş çevresi vb. dışsal nedenlerle de okumaya yönelebirlirler (Yıldız ve Akyol, 2011).

Okuma eylemi, bireylerin gerçekleştirmeyi veya gerçekleştirmemeyi isteyebilecekleri bir etkinlik olması nedeniyle motivasyon gerektiren bir faaliyettir. İnsan davranışlarını şekillendiren önemli değişkenlerden birisi olan motivasyon, okumayı öğrenmede ve geliştirmede temel etkenlerin başında gelmektedir (Baker ve Wigfield, 1999). Okumayla ilgilenen araştırmacılar son yıllarda, okumayı geliştiren bilişsel becerilerin yanı sıra okuma motivasyonu da ilgilenmeye başlamışlardır. Yapılan çalışmalar, bir okuyucu etkili bilişsel becerilere sahip olsa bile okumaya yönelik motivasyonu istenilen seviyede değilse, okumaya gereken zamanı ayırmadığını göstermektedir (Wigfield, Guthrie, Tonks ve Perencevich, 2004). Bu noktada motivasyon ve okuma motivasyonu kavramları üzerinde daha ayrıntılı bir açıklama yapılması gerekli görülmektedir.

Okuma Motivasyonu

Motivasyon kavramı, insan davranışlarına yön veren çok boyutlu hedefleri ve inançları betimlemektedir (Guthrie ve Wigfield, 1999). Motivasyon, değişik boyutları olan ve analiz edilmesi zor bir alandır. Süreç içinde değişebilen bir yapıya sahip olan motivasyon, varlığını her zaman sürdürür. Ancak süresi, yönü, büyüklüğü ve kalitesi zamanla değişiklik gösterebilir. Motivasyon tek başına aktif olamaz. Gerçekleştirilen eylemlerle birlikte bir etkileşim içine girerek onların yönünü tespit eder (Unrau ve Quirk, 2014). Çocukların davranışlarında ve beceri kazanmalarında önemli bir etkisi olduğu düşünülen motivasyon, çocuk büyüdükçe daha farklı ve karmaşık bir duruma gelmektedir. Küçük yaşta bireyler kendi yeterlikleri konusunda daha olumlu bir düşüncede iken, çocukların okul çevresi ve akademik durumları değiştikçe ve ilerledikçe motivasyon düzeyi de değişmektedir (Eccless ve Wigfield, 2002).

Motivasyon, okuma becerilerinin gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir. Okuma motivasyonu, kişinin

okumayla ilgili hedef ve inançlarına yönelik motivasyonu olarak tanımlanmaktadır. Okuma motivasyonu, bireyin gerçekleştirdiği aktivitelerden, etkileşimlerden ve metin ile öğrenmesinden etkilenmektedir. Okunulan metnin anlaşılabilmesi için okumaya yönelik motivasyonun üst düzeyde olması gerekmektedir (Guthrie ve Wigfield, 1999). Okuma motivasyonu sayesinde okuyucu okuma amacını, zihinsel faaliyetlerini, okuma yöntemlerini ve okuma miktarını düzenleyebilir (Katrancı, 2015). Araştırmacıların temel aldığı kuramsal bakış açısı, okuma motivasyonuna olan yaklaşımları da etkilemektedir. Örneğin motivasyonu içsel ve dışsal motivasyon bakımından ele alan Wang ve Guthrie (2004)'e göre okuma motivasyonu, bireyleri okumaya yönelten içsel ve dışsal süreçlerden oluşmaktadır. İçsel motivasyon, yapılacak olan bir etkinliği not almak veya ödül almak gibi dışsal nedenlerden dolayı değil de kişinin yalnızca kendisi istediği için yapmasıdır. Bir etkinliğe dâhil olmanın, etkinliğe yönelik kişisel ilgiden ve meraktan kaynaklanması içsel motivasyonla ilgilidir. (Ryan ve Deci, 2000). Okumaya yönelik içsel motivasyonu sağlamış olan bireyler, kendi aldıkları kararlar doğrultusunda okurlar ve okumaya ayırdıkları zaman daha fazla olur. Logan, Medford ve Hughes (2011) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, okumaya yönelik içsel motivasyona göre, okumada düşük başarı gösteren öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerinin yordanması amaçlanmıştır. Buna göre, okuduğunu anlamayı olumsuz etkileyen nedenlerin açıklanmasında ve özellikle düşük başarı gösteren öğrencilerin okuma performanslarının değerlendirilmesinde içsel motivasyonun önemli bir payının olduğu ifade edilmiştir (akt. Katrancı, 2015).

Dışsal motivasyon, etkinliklere katılmanın dışsal değer ve ödüllere bağlı olmasını ifade eder (Ryan ve Deci, 2000). Davranışların dışsal olarak düzenlenmesi, davranışın ödül ve ceza mekanizmalarıyla kontrol edilmesidir. Öğrenciler cezadan kaçmak için ya da öğretmenin veya ailesinin beklentilerini karşılamak için okuyorsa, bu onun dışsal olarak motive olduğunu gösterir (Hidi, 2000). Dahası öğrenciler dışsal olarak motive olduklarında ilgilerinden dolayı okumak yerine iyi not almak ya da kendini başkalarına göstermek gibi sosyal değerlerden dolayı okurlar. Dışsal motivasyona sahip olan öğrenciler kendilerini başkalarına kanıtlamak için okuduklarından dolayı sonunda sosyal olarak değer verilen davranışları özümseyerek okumayla bu değerleri bütünleştirirler (Wang ve Guthrie, 2004). Kişide gerçek anlamda bir okuma bilinci yaratılmak isteniyorsa içsel motivasyonun sağlanması gerekmektedir.

Özetlemek gerekirse, okuma motivasyonu bireylerin okumaya yönelmesinde ve okumayı sürdürmesinde etkili olan temel bir faktördür. Bu nedenle bireyleri okumaya yönelten nedenler, bireylerin okuma amaçları, okuma eğilimleri ve okumaya ayırdıkları zaman okuma motivasyonu yakından ilgilidir. (Yıldız, Yıldırım, Ateş ve Çetinkaya, 2013). Literatür incelendiğinde motivasyonun okuma ve okuduğunu anlama becerilerinin artırılmasında önemli bir etken olarak kabul edilmesinden dolayı eğitim kurumlarının hemen her basamağında öğrenim gören öğrenciler için okuma ve motivasyon arasındaki ilişkinin tespitine yönelik araştırmalar yapıldığı

dikkat çekmektedir (Başaran ve Ateş 2009). Ancak alan yazında okumaya yönelik motivasyonun tespit edilmesi amacıyla geliştirilen değerlendirme araçlarının sınırlı sayıda olduğu ve bu çalışmaların çoğunluğunun öğrencilerin ilköğretim kademesinde olduğu dönemlerde yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalara örnek verecek olursak; Yıldız (2013) çalışmasında ilköğretim 3,4 ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma motivasyonlarını tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Wigfield ve Guthrie (1997) tarafından geliştirilmiş okuma motivasyonu ölçeği Türkçe'ye uyarlanarak kullanılmıştır. Yıldız ve Akyol (2011) çalışmalarında ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama, okuma motivasyonu ve okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmışlardır. Bu çalışmada Guthrie ve Wigfield (1997) tarafından geliştirilmiş okuma motivasyonu ölçeği Türkçe'ye uyarlanarak kullanılmıştır. Aydemir ve Öztürk (2013) çalışmalarında 5. sınıf öğrencilerinin okuma motivasyonunu tespit etmek için ölçek geliştirmişlerdir. Yıldız (2013) çalışmasında okuma motivasyonu, akıcı okuma ve okuduğunu anlamının beşinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarındaki rolünü tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Guthrie ve Wigfield (1997) tarafından geliştirilmiş okuma motivasyonu ölçeği Türkçe'ye uyarlanarak kullanılmıştır. Yıldız, Yıldırım, Ateş ve Çetinkaya (2013) yetişkinlerin okuma motivasyonlarını tespit etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada Schutte ve Malouff (2007) tarafından geliştirilen Yetişkin Okuma Motivasyonu Ölçeği (YOMÖ) Türkçeye uyarlanarak kullanılmıştır. Yıldız ve Aktaş (2015) çalışmalarında Guthrie ve Klauda (2014) tarafından geliştirilen "Okuma Motivasyonu ve Okumaya Adanmışlık Ölçeği"nin uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmanın çalışma grubunu 5,6,7 ve 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çakıroğlu ve Palancı (2015) çalışmalarında öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Mckenna ve Kear (1990) tarafından geliştirilmiş olan "Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği"nin uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını gerçekleştirmişlerdir. Araştırmanın çalışma grubu 5, 6, 7 ve 8. sınıfa devam eden öğrencilerden oluşmaktadır. Son olarak Karahan (2015) çalışmasında, öğretmen adaylarının okumaya yönelik motivasyonlarını çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Çalışmasında Schutte ve Malouff (2007) tarafından geliştirilen, Yıldız, Yıldırım, Ateş ve Çetinkaya (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Yetişkin Okuma Motivasyonu Ölçeği"ni kullanmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde gerek ölçek geliştirme çalışmaları olsun gerek okuma motivasyonunun tespitine yönelik çalışmalarda kullanılan ölçekler olsun, genellikle ilkökul öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışma grubunu yetişkinlerin oluşturduğu sadece iki tane çalışma tespit edilebilmiştir. Bu çalışmalarda kullanılan veya geliştirilen ölçeklerin ise Türkçe'ye uyarlanarak literatüre kazandırılan ölçekler olduğu görülmektedir.

Türkiye'de okuma motivasyonu ile ilgili çalışmalar artmaya başlamış olsa da henüz yeterli düzeyde değildir. Türkiye'de okuma motivasyonu ile ilgili araştırmaları sınırlandıran en temel faktör, okuma motivasyonunun ölçülmesinde kullanılacak psikometrik araçların eksikliğidir (Yıldız, Yıldırım, Ateş ve Çetinkaya, 2013).

Bu noktadan hareketle bu çalışmada, yetişkinlerin okuma motivasyonlarını tespit etmeye yönelik olarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış bir ölçek geliştirilerek bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma nicel bir çalışma olup tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Grubu

Araştırmanın örneklemini yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Literatürde, özellikle faktörler güçlü ve belirgin olduğunda ve değişken sayısı fazla büyük olmadığında, 100 ile 200 arasındaki örneklem büyüklüğünün yeterli olacağı belirtilmektedir. Genel bir kural olarak ise, örneklem büyüklüğünün, gözlenen değişken sayısının en az beş katı olması gerektiği de ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2002). Bu bağlamda, yapılan literatür taraması sonrası 52 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuş ve uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddeler ölçek formundan çıkarılarak 38 maddeye düşürülmüştür. Başlangıç kısmında kişisel bilgilerin de yer aldığı bu form, toplam 209 kişiye uygulanmıştır. Böylece ölçek, madde sayısının yaklaşık 5 katı kişiden oluşan bir örnekleme uygulanmıştır. Çalışma grubunda yer alan kişilere ait demografik bilgiler Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1'de yer alan verilere göre, cinsiyet değişkenindeki kadın katılımcıların oranı (%68,9) erkek katılımcılara oranla (%31,1) daha fazla olduğu görülmektedir. Yaş değişkenine baktığımızda en fazla katılımın %44,0 ile 18-23 yaş grubunda, en az katılımın ise %6,7 ile 36-41 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Eğitim durumu değişkeni incelendiğinde en yüksek katılımın %46,4 ile lise mezunu bireylerde, en düşük katılımın ise %0,5 ile ilkökul mezunu bir bireylerde olduğu görülmektedir. Son olarak meslek grubu değişkeni incelendiğinde ise en yüksek katılımın %41,1 ile öğrenciler ve %28,2 ile öğretmenlerin olduğu dikkat çekmektedir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Ölçeğin geliştirilmesinde Anderson (1981, akt. Köklü, 1995) tarafından önerilen sekiz aşama göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre;

Ölçeğin geliştirilmesine yönelik olarak ilk aşamada; İlgili literatür doğrultusunda, okuma motivasyonunu belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmalar incelenmiş olup toplam 52 tane sorunun yer aldığı bir madde havuzu oluşturulmuştur.

İkinci aşamada; Geçerlik çalışmalarında öncelikli olarak kapsam ve görünüş geçerliği için başvurulacak olan uzmanlar belirlenmiş ve hazırlanan madde havuzu görüşlerine sunulmuştur.

Üçüncü aşamada; Bu maddeler iki uzmanının görüşleri alınarak bir ön elemeden geçirilmiş ve yapılan görüşmeler, alınan öneriler ve düzeltmeler sonucunda ölçekten gerekli görülen maddeler çıkarılmıştır. Bunun sonucunda madde sayısı 38 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular
Table 1. Findings on Demographic Characteristics of Participants

Değişken	Grup	f	%
Cinsiyet	Erkek	65	31,1
	Kadın	144	68,9
	Toplam	209	100
Yaş	18-23 yaş	92	44,0
	24-29 yaş	60	28,7
	30-35 yaş	22	10,5
	36-41 yaş	14	6,8
	42 yaş ve üzeri	21	10,0
	Toplam	209	100
Eğitim Durumu (Mezuniyet)	İlkokul	0	0,0
	Ortaokul	1	0,5
	Lise	97	46,4
	Üniversite	57	27,3
	Yüksek Lisans	41	19,6
	Doktora	13	6,2
	Toplam	209	100
Meslek	Sağlık Personeli	3	1,4
	Mühendis	1	0,5
	Öğretmen	59	28,2
	Akademisyen	24	11,5
	Güvenlik Görevlisi	2	1,0
	Serbest Meslek	4	1,9
	Öğrenci	86	41,1
	Diğer	30	14,4
	Toplam	209	100

Dördüncü aşamada; Bu 38 madde rastgele dizilerek; “Her zaman” ifadesi için 5; “Sıklıkla” ifadesi için 4; “Bazen” ifadesi için 3; “Nadiren” ifadesi için 2; “Hiçbir zaman” ifadesi 1 puan olacak şekilde derecelendirilmiştir. Ölçeğin demografik özellikler bölümünde cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve meslek olarak dört farklı soru sorulmuştur.

Beşinci aşamada; Hazırlanan Likert tipi ölçeğin ilk formu ölçeğin uygulanacağı evrenden seçilen ve ölçekteki cümle sayısının yaklaşık beş katı fazlasına karşılık gelen 209 kişiye uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

Altıncı aşamada; 38 tane maddenin her birine ait tepkiler ile toplam ölçek puanları arasında korelasyon hesaplanmıştır.

Yedinci aşamada; Ölçeğe ilişkin geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda birden fazla faktöre yük veren ve ölçeğin yapısına uymayan maddeler çıkartılmıştır. Başlangıçta 6 faktör ve 33 maddeden oluşan ölçek, yapılan bu işlemler sonucunda 5 faktör ve 28 maddeden meydana gelmiştir. Ölçek maddelerinin iç tutarlılığını test etmek amacıyla Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Bu aşamaya ilişkin ayrıntılar çalışmadaki bulgular başlığı altında detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Sekizinci aşamada; Okuma motivasyonunu artırmaya yönelik uygulamaları içeren ve toplamda 28 madde ve 5 faktörden oluşan Yetişkinlere Yönelik Okuma Motivasyonu Ölçeği’nin son formu hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi

Ölçeğin yapı geçerliliği faktör analizi ve madde toplam korelasyonlarına bakılarak incelenmiştir. Verilerin analizinde SPSS programında Açıklayıcı Faktör Analizi yöntemi kullanılmıştır. Birden fazla faktöre girme ile ilgili alınabilecek ölçüt faktör yükleri arasında en az 0,10 fark olmasıdır. İki faktördeki yük değerleri arasında 0,10’dan az fark olan maddeler binişik maddeler olarak adlandırılmaktadır (Büyüköztürk, 2010).

Büyüköztürk (2010), faktör yük değerinin, 0,45 ya da daha yüksek olmasının seçim için iyi bir ölçü olacağını belirtmiştir. Ancak uygulamada az sayıda madde için bu sınır değer 0,30’a kadar indirilebileceğini ifade etmiştir. Bu araştırmada madde toplam korelasyonları 0,30’un altındaki maddeler, faktör yük değerleri 0,30’un altında olan maddeler ve iki faktördeki yük değerleri arasında 0,10’dan az fark olan binişik maddeler ölçekten çıkarılmıştır.

Bulgular

Uygulamalar sonunda elde edilen veriler kullanılarak yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular aşağıda sırasıyla sunulmuştur.

Madde-Toplam Puan Korelasyonu

Madde-toplam test puanı korelasyonu, madde puanı ile test maddeleri toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklamada kullanılır.

Madde-toplam test puanı korelasyonunun yüksek ve pozitif çıkması ölçeğin iç tutarlılığına sahip olduğunu gösterir (Büyüköztürk, 2010). Yapılan madde toplam puan korelasyon analiz sonuçları aşağıda Çizelge 2’de gösterilmiştir. Çizelge 2’de yer alan verilere göre, 38 maddelik taslak ölçekte yer alan maddelerin madde-toplam puan korelasyonlarının hesaplanması sonucunda, madde-toplam puan korelasyon değeri 0,30’un altında olan 9, 16, 20, 21, 27. maddeler ölçekten çıkarılarak ölçeğin madde sayısı 33’e indirilmiştir.

Verilerin Faktör Analizi İçin Uygunluğunun Değerlendirilmesi

Çalışmada elde edilen verilerin faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığının belirlenmesi için hesaplanan KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett testine ait değerler Çizelge 3’de sunulmuştur.

Çizelge 3’te görüldüğü gibi KMO değerinin 0,70’nin üstünde çıkmış olması (KMO=0,926>0,70) faktör analizi açısından örneklem kümesinin uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett testi sonucunda (3451.853) $p<0,01$ düzeyinde anlamlı olması korelasyon matrisi için faktör analizi yapmanın uygun olduğu söylenebilir (Leech, Barrett ve Morgan, 2005).

Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu aşamasında taslak ölçekte yer alan 33 madde için yapılan faktör analizi sonucunda faktör yük değeri 0,30’un altında olan ve birden fazla faktörde 0,10’dan daha az bir farkla yer aldıkları için binişik maddeler olarak değerlendirilen (Büyüköztürk, 2010) toplam 5 madde (2, 17, 24, 26 ve 36. maddeler) ölçekten çıkarılmıştır. Böylece ölçekteki madde sayısı 28’e indirilmiştir.

Ölçekte kalan maddelere direct oblimin rotasyonu uygulanmış ve bunun sonucunda özdeğeri 1’den büyük olan ve toplam 28 maddeden oluşan 5 faktör ortaya çıkmıştır (Çizelge 4). Buna göre ilk faktör toplam varyansın %36,525’ini, ikinci faktör %6,752’sini, üçüncü faktör %5,575’ini, dördüncü faktör %4,987’sini ve beşinci faktör %4,119’unu açıklamaktadır. Elde edilen beş faktör yardımıyla toplam varyansın %57,958’i açıklanmıştır. Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları ölçeğin faktör yapısının güçlülüğüne işaret ettiğine göre (Tavşancıl, 2002) bu çalışmadaki ölçek için toplam varyans oranının yeterli olduğu söylenebilir.

Çizelge 2. Ölçek Maddelerine Ait Madde-Toplam Puan Korelasyonları

Table 2. Item-Total Score Correlations of Scale Items

Madde No	Madde Toplam Korelasyonu	Madde No	Madde Toplam Korelasyonu	Madde No	Madde Toplam Korelasyonu
M1	0,491	M16	-0,354	M31	0,673
M2	0,580	M17	0,438	M32	0,386
M3	0,607	M18	0,571	M33	0,329
M4	0,432	M19	0,575	M34	0,303
M5	0,619	M20	0,160	M35	0,434
M6	0,426	M21	0,065	M36	0,606
M7	0,737	M22	0,540	M37	0,653
M8	0,556	M23	0,587	M38	0,805
M9	0,163	M24	0,582		
M10	0,355	M25	0,589		
M11	0,719	M26	0,592		
M12	0,679	M27	0,202		
M13	0,384	M28	0,388		
M14	0,527	M29	0,707		
M15	0,706	M30	0,570		

Çizelge 3. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Table 3. KMO and Bartlett Test Results

Küresel Bartlett Testi	Ki-kare Değeri	3451,853
	Serbestlik Derecesi	528
	Önem Düzeyi(p)	0,000
	K.M.O.	0,926

Çizelge 4. Faktörlerin Varyans Açıklama Yüzdeleri

Table 4. Variance Explanation Percentages of Factors

Faktörler	Özdeğerler	Varyans Yüzdesi	Toplam Varyans Yüzdesi
1. Faktör	10,227	36,525	36,525
2. Faktör	1,891	6,752	43,277
3. Faktör	1,561	5,575	48,852
4. Faktör	1,396	4,987	53,839
5. Faktör	1,153	4,119	57,958

Çizelge 5. Maddelerin Faktör Yük Değerleri

Table 5. Factor Loading Values of Items

Madde No	Faktörler				
	1.Faktör	2.Faktör	3.Faktör	4.Faktör	5.Faktör
M1	0,869				
M3	0,520				
M5	0,645				
M7	0,637				
M11	0,655				
M12	0,601				
M15	0,689				
M18	0,721				
M29	0,464				
M31	0,554				
M37	0,538				
M38	0,672				
M4		0,703			
M13		0,675			
M14		0,417			
M34		0,728			
M35		0,734			
M10			0,887		
M28			0,809		
M6				0,610	
M19				0,492	
M33				0,616	
M8					0,570
M22					0,654
M23					0,703
M25					0,372
M30					0,492
M32					0,479

Faktör analizi sonucunda ölçekte kalan maddeler, maddelerin faktörlere dağılımı ve her bir faktöre giren maddenin faktör yük değerine Çizelge 5'te yer verilmiştir. Çizelge 5 incelendiğinde, birinci faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin 0,869 ile 0,464 arasında, ikinci faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin 0,734 ile 0,417 arasında, üçüncü faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin 0,887 ile 0,809 arasında, dördüncü faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin 0,492 ile 0,616 arasında ve beşinci faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin 0,372 ile 0,703 arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca birinci faktörde 12, ikinci faktörde 5, üçüncü faktörde 2, dördüncü faktörde 3 ve beşinci faktörde 6 madde toplanmıştır.

Buna göre, faktör yük değerleri verilen maddeler için yapılan analizler sonucunda, birinci faktörün “m1, m3, m5, m7, m11, m12, m15, m18, m29, m31, m37, m38” maddelerini, ikinci faktörün “m4, m13, m14, m34, m35” maddelerini, üçüncü faktörün “m10, m28” maddelerini, dördüncü faktörün “m6, m19, m33” maddelerini ve beşinci faktörün “m8, m22, m23, m25, m30, m32” maddelerini içerdiği görülmektedir. Birinci faktörde toplanan 12 maddenin ifade ettiği anlamlara bakılarak “Okuma sevgisine” ilişkin görüşleri, ikinci faktörde toplanan 5 maddenin ifade ettiği anlamlara bakılarak “Okuma alışkanlığı tarzına” ilişkin görüşleri, üçüncü faktördeki 2 maddenin ifade ettiği anlamlara bakılarak “Okuma empatisine” yönelik görüşleri, dördüncü faktördeki 3

maddenin ifade ettiği anlamlara bakılarak “Okuma yardımlaşmasına” yönelik görüşleri ve beşinci faktördeki 6 maddenin ifade ettiği anlamlara bakılarak “Okuma paylaşımına” yönelik görüşleri yansıttığı söylenebilir.

Güvenilirlik Çalışması

Yapılan analizler sonucunda 28 maddeden oluştuğu tespit edilen ölçeğin güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik sonuçlarına ilişkin bulgular Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6'ya göre birinci faktör olan “Okuma sevgisi” faktörünün Cronbach Alpha katsayısı 0,914, ikinci faktör olan “Okuma alışkanlığı tarzı” faktörünün Cronbach Alpha katsayısı 0,928, üçüncü faktör olan “Okuma empatisi” faktörünün Cronbach Alpha katsayısı 0,896, dördüncü faktör olan “Okuma yardımlaşması” faktörünün Cronbach Alpha katsayısı 0,892 ve beşinci faktör olan “Okuma paylaşımı” faktörünün Cronbach Alpha katsayısı ise 0,932 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin nihai formunu oluşturan 28 maddenin genelinden elde edilen Cronbach Alpha katsayısı ise 0,929 olarak elde edilmiştir. Büyüköztürk (2010), 0,70 ve üzeri değere sahip güvenilirlik katsayılarının yeterli kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Bu yapıyla araştırmada geliştirilen ölçeğin, yazarın önerdiği değer üstünde bir değere sahip olmasıyla oldukça güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Çizelge 6. Ölçek Güvenirlik Sonuçları

Table 6. Scale Reliability Results

Faktörler	Madde Sayısı	İç Tutarlılık
Okuma sevgisi	12	0,914
Okuma alışkanlığı tarzı	5	0,928
Okuma empatisi	2	0,896
Okuma yardımlaşması	3	0,892
Okuma paylaşımı	6	0,932
Ölçek toplam	28	0,929

Sonuç

Bu çalışmada yetişkinlerin okuma motivasyonunu tespit etmeye yönelik bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yetişkinlerin okuma motivasyonlarını sorgulayan 38 adet 5'li Likert tipi madde hazırlanmıştır. Çalışmada elde edilen verilere yapılan madde analizinde, ölçekteki tüm maddeler için madde-toplam analizi yapılmış ve neticede ölçeğin güvenilirliğini ve faktör yapısını olumsuz etkilediği belirlenen toplam 5 madde ölçekten çıkarılmış ve geriye 33 madde kalmıştır. Daha sonra geriye kalan bu 33 maddeye ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonrası ölçekten 5 madde daha çıkarılmış ve bu son haliyle toplam varyansın %57,958'ini açıklayan, 28 maddeden oluşan 5 faktör elde edilmiştir. Ölçekte yer alan 28 maddenin 12'si birinci faktör olan "Okuma sevgisi" faktöründe, 5'i ikinci faktör olan "Okuma alışkanlığı tarzı" faktöründe, 2'si üçüncü faktör olan "Okuma empatisi" faktöründe, 3'ü dördüncü faktör olan "Okuma yardımlaşması" faktöründe ve son olarak 6'sı beşinci faktör olan "Okuma paylaşımı" faktöründe toplanmıştır.

Yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin nihai formunu oluşturan 28 maddenin genelinden elde edilen Cronbach Alpha katsayısı ise 0,929 olarak elde edilmiştir. Kurnaz (2019) ortaokul öğrencilerinin okuma iç motivasyonlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması yapmıştır. Bu çalışmada geliştirilen ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı ise 0,85 olarak tespit edilmiştir. Katrancı (2015) tarafından yapılan başka bir çalışmada yaşları 9 ve 12 arasında değişen çocukların kitap okuma motivasyonu belirlemeye yönelik olarak ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada da Cronbach Alpha katsayısı 0,85 belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarla kıyaslandığında bu çalışmanın gayet iyi bir güvenilirlik katsayısına sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada geliştirilen ölçeğin, yetişkinlerin okumaya yönelik motivasyonlarını genel anlamda tespit edebilmek adına kullanılabileceği düşünülmektedir. Ölçeğin kullanılması sayesinde elde edilecek verilerle yetişkin bireylerin okuma motivasyonlarını arttırmaya yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Akyol, H. (2005). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Aydemir İleri, Z., & Öztürk, E. (2013). Metinlere yönelik okuma motivasyonu ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 12(1), 66-76.
- Baker, L., & Wigfield, A. (1999). Dimensions of children's motivation for reading and their relations to reading activity and reading achievement. *Reading Research Quarterly*, 34, 452-477.

- Başaran, M., & Ateş, S. (2009). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 73-92.
- Büyükoztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kuramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Büyükoztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çakıroğlu, O., & Palancı, M. (2015). Okuma tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 1143-1156.
- Eccles, J. S., & Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. *Annual review of psychology*, 53(1), 109-132.
- Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (1999). How motivation fits into a science of reading. *Scientific Studies of Reading*, 3(3), 199-205.
- Hidi, S. (2000). An interest researcher's perspective: The effects of extrinsic and intrinsic factors on motivation. In *Intrinsic and extrinsic motivation* (pp. 309-339). Academic Press.
- Karahan Ürün, B. (2015). Öğretmen adaylarının okumaya yönelik motivasyonlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Kafkas Üniversitesi örneği). *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(11), 1569-1586.
- Katrancı, M. (2015). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonlarının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(2), 49-62.
- Katrancı, M. (2015). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yazma ve kitap okuma motivasyonlarının incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 3(1), 57-72.
- Köklü, N. (1995). Tutumların ölçülmesi ve likert tipi ölçeklerde kullanılan seçenekler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 28(2), 81-93.
- Kurnaz, H. (2019). Okuma iç motivasyonu ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 234-250.
- Leech, N.L., Barrett, K.C., & Morgan, G.A. (2005). *SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation (second edition)*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Unrau, N. J., & Quirk, M. (2014). Reading motivation and reading engagement: Clarifying commingled conceptions. *Reading Psychology*, 35, 260-284.
- Wang, J. H. Y., & Guthrie, J. T. (2004). Modeling the effects of intrinsic motivation, extrinsic motivation, amount of reading, and past reading achievement on text comprehension between US and Chinese students. *Reading research quarterly*, 39(2), 162-186.
- Wigfield, A., Guthrie, J. T., Tonks, S., & Prentice, K. C. (2004). Children's motivation for reading domain specificity and instructional influences. *The Journal of Educational Research*, 97, 299-309.

- Yıldız, M. (2013). İlköğretim 3, 4 ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma motivasyonlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 260-271.
- Yıldız, M. (2013). Okuma motivasyonu, akıcı okuma ve okuduğunu anlamının beşinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarındaki rolü. *Turkish Studies*, 8(4), 1461-1478.
- Yıldız, M., & Aktaş, N. (2015). Okuma motivasyonu ve okumaya adanmışlık ölçeği: Türkçeye uyarlama çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 1349-1365.
- Yıldız, M., & Akyol, H. (2011). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama, okuma motivasyonu ve okuma alışkanlıkları arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 793-815.
- Yıldız, M., Yıldırım, K., Ateş, S., & Çetinkaya, S. (2013). Yetişkin okuma motivasyonu ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 348-359.

Analysis of Postgraduate Theses on Teaching English

Murat Tuncer^{1,a*}, Ezgi Yıldız Çetin^{1,b}

¹Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 15.11.2023

Accepted : 15.03.2024

Keywords:

Foreign Language
Teaching English
Document Analysis
Postgraduate Thesis
Scientific Research

ABSTRACT

The aim of this research is to investigate the postgraduate theses on teaching English as a foreign language. For this purpose, “English” and “Teaching” were written in the “advanced search” section of the Council of Higher Education Thesis Center, and out of 147 postgraduate theses listed, 75 master’s and doctoral thesis with the subject “Education and Training” were examined. These postgraduate theses were analyzed with the help of document analysis. Considering the theses examined the mixed method was used most commonly in the researches. It was seen that the most preferred data collection tools were the questionnaires and the interview forms. It was concluded that the studies were conducted with relatively smaller groups. Convenience sampling was most frequently used as a sampling method. The results of the study showed that the common findings of the postgraduate theses on teaching English as a foreign language were obtained from the subjects related to using drama in teaching English, teaching vocabulary, and the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). Furthermore, it was found out that the suggestions of the postgraduate theses mostly correlated with the findings of the theses. The suggestion “The number of participants can be increased.” was the most frequently used among the suggestions correlated with the findings.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 67-75, 2024

İngilizce Öğretimi İle İlgili Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 15.11.2023

Kabul : 15.03.2024

Anahtar Kelimeler:

Yabancı Dil
İngilizce Öğretimi
Doküman Analizi
Lisansüstü Tezler
Bilimsel Araştırmalar

ÖZ

Bu araştırmanın amacı yabancı dil olarak İngilizce öğretimi ile ilgili lisansüstü tezleri çeşitli açılardan incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nin “gelişmiş tarama” kısmına “İngilizce” ve “öğretimi” yazılmış ve listelenen 147 lisansüstü tezden konusu “Eğitim ve Öğretim” olan 75 yüksek lisans ve doktora tezi incelenmiştir. Çalışma kapsamına alınan lisansüstü tezler doküman incelemesi yöntemi ile incelenmiştir. İncelenen tezler dikkate alındığında en fazla karma araştırma yönteminin kullanıldığı ve veri toplama araçlarından en çok anket ve görüşme formunun tercih edildiği görülmüştür. Araştırmalarda nispeten daha küçük gruplarla çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneklem seçim yöntemlerinden ise en sık uygun örneklem tercih edilmiştir. Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanmış lisansüstü tezlerden elde edilen ortak bulguların en çok İngilizce öğretiminde dramının kullanılması, kelime öğretimi ve Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı konularından elde edildiği görülmüştür. Ayrıca değerlendirilen lisansüstü tezlerde yer alan önerilerin çoğunlukla bulgularla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bulgularla ilişkili önerilerden en sık karşılaşılan öneri “Araştırmaya dâhil edilen katılımcı sayısı artırılabilir.” önerisidir.

^a mtuncer@firat.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0001-9136-6355> | ezgiyildiz29@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4003-2798>

Giriş

Doğduğumuz andan itibaren çevremizdekilerle iletişim kurabilmek için ihtiyaç duyduğumuz en temel araç dildir. Dil; kişilerin duygularını, düşüncelerini, fikirlerini karşı tarafa iletme için kullandıkları, temeli çok eski zamanlara dayanan, kendine has kural ve kanunları olan ve bu kanunlar doğrultusunda değişim ve gelişim gösterebilen canlı bir varlıktır (Ergin, 2007:1). Bir başka ifadeyle dil, gelişigüzel oluşturulmuş, çoğunlukla sesli ancak bazı durumlarda görsel sembollerden oluşan, amacı iletişim kurmak olan, bir toplum veya kültür içinde etkin hale gelen, muhatabı insan olan, herkes tarafından aynı şekilde edinilen ve evrensel özelliklere sahip bir sistemdir (Brown, 2007:6).

Dile ilişkin tanımların daha iyi anlaşılmasında yabancı dil ve ana dili ayrımını yapmak gerekecektir. Ana dili, bir annenin çocuğu ile iletişim kurduğu, anlaştığı, onu anladığı, onunla direkt ilişki kurduğu dildir (Tosun, 2006:29). Ana dili terimi içinde kendine yer edinmiş olan ana kelimesi direkt anne ile ilişkili olduğundan bu dil bireyin doğduğu andan itibaren çevresinde maruz kaldığı, özel bir çaba sarf etmeden edindiği ve günlük hayatında en iyi kullandığı dildir (Oruç, 2016:314). Yabancı dil ise sonraki yaşantılar ile edinilen, anadilden farklı ve uzmanlık dili (Tosun, 2006:29) olarak da tanımlanan ayrı bir kavramdır. Bir diğer ifadeyle yabancı dil, diğer toplumlar veya ülkeler tarafından kullanılan, ana dilinden farklı kelime, yapı ve anlamlara sahip dildir (Patel ve Jain, 2008:35).

İngilizce dünyanın ortak dili olarak tanımlanabilir. Son yıllarda, insanların iletişim kurmak için ana dilinden farklı olarak İngilizceyi kullanmaları anlamına gelen “ortak iletişim dili olarak İngilizce (English as a lingua franca)” kavramı ortaya çıkmıştır (Seidlhofer, 2005). İngilizce, sadece ana dili İngilizce olanlarla iletişim kurabilmek için öğrenilen bir yabancı dil değil aynı zamanda ana dili olarak bu dili kullanan ve kullanmayan insanlar arasında tercih edilen uluslararası bir dildir (Acar, 2009). İngilizcenin bu ölçüde yaygınlaşmasında İngiliz sömürgeciliğinin etkisi, Amerika Birleşik Devletleri’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra askeri, siyasi, ekonomi ve teknoloji gibi alanlarda diğer ülkeler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olması ve Soğuk Savaş’ın kapitalist düşünce açısından ABD’nin yararına olacak şekilde sonuçlanması (Oral, 2010:60) gibi çeşitli durumlar etkili olmuştur. İngilizcenin uluslararası ticaret, diplomasi, eğlence, telekomünikasyon, akademik ve bilimsel yayınlar, gazeteler ve diğer kitaplarda yaygın şekilde kullanılması onu dünyanın küresel dili haline getirmiştir (Rao, 2019:66). British Council’a (2013) göre İngilizce 21. yüzyılın en baskın uluslararası dilidir ve dünya nüfusun yaklaşık dörtte biri tarafından konuşulmaktadır. Dünyada birçok ülkede bilim, ekonomi, teknoloji ve akademik hayatta İngilizcenin kullanımı gittikçe artmakta; iş ve sanayi hayatında, çalışanların İngilizcede yeterli seviyeye gelmeleri için kendilerini geliştirmeleri beklenmektedir (Nunan, 2003:591).

İngilizcenin tüm dünyada bu kadar önemli bir konuma gelmesi ülkemizde de gerekli ilgiyi görmesini sağlamıştır. İletişim teknolojilerinin çok hızlı gelişmesi ve İngilizcenin zorunlu bir iletişim aracı olmasıyla ülkemizin Avrupa ülkeleri başta olmak üzere diğer bütün ülkelerle ilişkisinin devam etmesi, bilimi yakından takip edebilmesi ve çağdaş

uygarlık seviyesine çıkabilmesi için ilk etapta ikinci bir dili daha sonra ise üçüncü bir dili öğrenme ihtiyacı doğmuş ve bu durum bir mecburiyet haline gelmiştir (Tebliğler Dergisi, 1997:606). Dünyada birçok ülkede bilim, ekonomi, teknoloji ve akademik hayatta İngilizcenin kullanımı gittikçe artmakta; iş ve sanayi hayatında, çalışanların İngilizcede yeterli seviyeye gelmeleri için kendilerini geliştirmeleri beklenmektedir (Nunan, 2003). Dil öğretiminin yirminci yüzyılda bir uzmanlık haline gelmesi ile zaman içinde öncekinden daha nitelikli metotlar geliştirilmiştir (Richards ve Rodgers, 2001). Buna karşın Prabhu’nun da (1990) belirttiği gibi öğretim önemli farklılıkları içerdiğinden herkese uyabilecek bir metodun varlığından söz edilemez.

Türkiye’de yabancı dil olarak İngilizce öğretimi her geçen yıl önem kazanırken bu alan üzerine çalışılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısı da artmıştır. Ancak alanyazın tarandığında yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan çalışmaların incelenip sonuçlarının ortaya konulduğu çok az sayıda araştırmaya rastlanılmıştır. Bu araştırmalardan Sunal Kuruöz (2019) 2008-2018 yılları arasında hazırlanan drama ağırlıklı İngilizce öğretimi konusundaki tezleri, Acıroğlu (2020) 2015-2018 yılları arasında yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Averbek (2022) ise lisans ve doktora tezlerini meta-sentez yöntemi ile incelemiştir. Akdağ (2022) ise 2000-2020 yılları arasında İngilizce öğretimi alanında dünyadaki beş ülkede hazırlanan 94 lisansüstü çalışmayı doküman incelemesi yöntemini kullanarak içerik analiz tekniğiyle incelemiştir.

Lisansüstü tezlerin örneklem, araştırma soruları, yöntem vb. açılardan farklılaşması araştırma ihtiyacı, tespit edilen sorunlar ve öneriler gibi oldukça kapsamlı bilgiler verebilmektedir. Bu belirleme bu araştırmanın da yürütülme gerekçesidir. Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılmış lisansüstü tezlerin değerlendirildiği çalışmaların az olmasından dolayı bu alanda hazırlanan tezlerin incelenmesi yapılacak olan araştırmalara yol göstermesi ve katkı sağlaması açısından faydalı olacaktır. Bu bağlam içinde bu çalışmanın amacı ise yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında lisansüstü düzeyde hazırlanan çalışmaları araştırma türlerine, yöntemlerine, veri toplama araçlarına, örneklem büyüklüklerine, örneklem seçim yöntemlerine göre sınıflamak, yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezlerden elde edilen ortak bulguları ortaya koymak, tezlerde sunulan önerilerin bulgularla ilişkisini göstermek ve lisansüstü tezlerde yer alan bulgularla ilişkili ve bulgularla ilişkili olmayan önerileri sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma problemlerine yanıt aranmıştır:

- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin türlerine (Yüksek Lisans ve Doktora) göre dağılımı nasıldır?
- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine (Nicel, Nitel, Karma) göre dağılımı nasıldır?
- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?

- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin örneklem büyüklüğü/çalışma grubuna göre dağılımı nasıldır?
- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin örneklem seçim yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerden elde edilen ortak bulguların dağılımı nasıldır?
- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerde sunulan öneriler elde edilen bulgularla ilişkili midir?
- Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerde yer alan ortak önerilerin dağılımı nasıldır?

Yöntem

Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezlerin incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi “*hem yazılı hem de e-kaynakların (bilgisayar temelli ve internet aktarımlı) değerlendirildiği veya gözden geçirildiği sistemli bir süreçtir*” (Bowen, 2009:27). Doküman analizinde araştırmacının kullanabileceği saha notları, günlük, biyografi, teknik doküman, kitap, makale, dergi, elektronik kaynak, gazete makaleleri gibi çok çeşitli doküman türü bulunmaktadır (Cohen ve ark., 2007:201).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez

Merkezi’nden alınan yabancı dil olarak İngilizce öğretimi ile ilgili lisansüstü tezler incelenmiştir. Araştırmanın veri kaynağı, YÖK Ulusal Tez Merkezi’nin internet sayfasındaki “gelişmiş tarama” kısmına “İngilizce” ve “öğretimi” yazılarak elde edilmiş 75 yüksek lisans ve doktora tezinden oluşmaktadır. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nin “gelişmiş tarama” kısmına “İngilizce” ve “öğretimi” yazılmış ve 147 lisansüstü tez listelenmiştir. Bu tezlerden 30 tanesinin “Eğitim ve Öğretim” konusundan farklı olduğu, 6 tanesinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine yapıldığı ve 36 tanesinin erişim izni bulunmadığı saptanmış ve çalışma grubundan çıkarılmıştır. Geriye kalan 75 lisansüstü tez araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bulgular

Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımını gösteren veriler frekans ve yüzde değerleriyle Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1’de yer alan verilere göre yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan 75 lisansüstü tezdten 64 tanesinin yüksek lisans 10 tanesinin ise doktora tezi olduğu görülmektedir. İncelenen tezlerden 1 tanesinin türü belirtilmemiştir. Bu durumda incelenen çalışmalardan yüksek lisans tezlerinin %85,33 oranla doktora tezlerinden daha fazla olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci alt problemi lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı ile ilgilidir. Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımını gösteren veriler Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 1. Lisansüstü araştırmaların türlerine göre dağılımı

Table 1. Distribution of postgraduate research by type

Çalışmanın Türü	f	%
Yüksek Lisans Tezi	64	85,33
Doktora Tezi	10	13,33
Belirtilmemiş	1	1,33
Toplam	75	100,00

Çizelge 2. Lisansüstü Araştırmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Table 2. Distribution of postgraduate research according to research methods

Araştırma Yöntemleri	f	%
Nicel	Tarama	5
	Deneyisel	13
	Tanımlayıcı	3
	Belirtilmemiş	2
	Ara Toplam	22
Nitel	Doküman Analizi	8
	Durum Çalışması	4
	Eylem Araştırması	2
	Meta Etnografik	1
	Fenomenolojik	1
	Konuşma Çözümlemesi	1
	Metasentez	1
	Belirtilmemiş	2
	Ara Toplam	22
		29,33
Karma	27	36
Belirtilmemiş	5	6,67
Toplam	75	100,00

Çizelge 3. Lisansüstü araştırmaların veri toplama araçlarına göre dağılımı
 Table 3. Distribution of postgraduate research according to data collection tools

Veri Toplama Araçları	f	%
Anket	34	24,46
Ölçek	6	4,32
Başarı Testi	17	12,23
Görüşme Formu	31	22,30
Gözlem	10	7,19
Doküman	17	12,23
Envanter	3	2,16
Değerlendirme Formu	3	2,16
Saha Notları	3	2,16
Kontrol Listesi	2	1,44
Kişisel Bilgi Formu	1	0,72
Ders Planı Analizi	1	0,72
Çevrim İçi Derlem Analiz Programı	1	0,72
Öğrenme Günlüğü	1	0,72
Dönüt Formu	1	0,72
Düşünce Raporu	1	0,72
Rubrik	1	0,72
Hatırlatıcı Görüşme	1	0,72
Yansıtıcı Günce	1	0,72
Video Kaydı	1	0,72
Ses Kaydı	1	0,72
Bilgi Kaydı	1	0,72
Belirtilmemiş	1	0,72
Toplam	139	100,00

Çizelge 2'deki veriler incelendiğinde lisansüstü tezlerde kullanılan nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin %29,33 oranla birbirine eşit olduğu gözlenmiştir. En çok tercih edilen araştırma metodolojisinin %36 ile karma araştırma metodolojisi olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında incelenen lisansüstü tezlerin %36'sının karma araştırma yöntemine göre yürütüldüğü görülmektedir. Çalışmaya dâhil edilen 75 lisansüstü tezdin 5 tanesinin (%6,67) araştırma yöntemine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemini kullanan yüksek lisans veya doktora tezlerinin %6,67 olduğu, %17,33'ünde deneysel yöntem kullanıldığı, %4'ünde tanımlayıcı yöntemin tercih edildiği belirlenmiştir. %2,67 oranında diğer nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı ve tezlerin %2,67'sinde hangi nicel araştırma yönteminin tercih edildiğinin belirtilmediği görülmektedir.

Nitel araştırma metodolojisinin kullanıldığı yüksek lisans veya doktora tezlerinden %10,67'sinde doküman analizi, %5,33'ünde durum çalışması, %2,67'sinde ise eylem araştırması deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden meta etnografik, fenomenolojik, konuşma çözümlemesi ve metasentezden her birinin %1,33 oranında ağırlığa sahip olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında nitel araştırma ile hazırlanan lisansüstü tezlerden %2,67'sinin hangi nitel araştırma yöntemi olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Araştırma kapsamına alınan lisansüstü tezler kullanılan veri toplama araçlarına göre de incelenmiştir. Lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarının dağılımına ilişkin bulgular Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3'te yer alan verilere göre lisansüstü araştırmaların veri toplama araçlarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla kullanılan veri toplama aracının %24,46 oranında anket olduğu görülmektedir. Anketi

%22,30 ile görüşme formu, %12,23 ile başarı testi ve dokümanlar takip etmektedir. Bu sıralama gözlem (%7,19) ve ölçek (%4,32) şeklinde azalan oranlarda devam etmektedir. Envanter, değerlendirme formu ve saha notları %2,16; kontrol listesi %1,44; kişisel bilgi formu, ders planı analizi, çevrim içi derlem analiz programı, öğrenme günlüğü, dönüt formu, düşünce raporu, rubrik, hatırlatıcı görüşme, yansıtıcı günce, video kaydı, ses kaydı ve bilgi kaydı %0,72 oranında kullanılmıştır. Son olarak bir lisansüstü tezte hangi veri toplama aracının kullanıldığı belirtilmemiştir.

Araştırma kapsamındaki lisansüstü tezler örneklem büyüklükleri bakımından da incelenmiştir. Lisansüstü tezlerin örneklem büyüklüklerine göre dağılımı Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4'teki verilere göre yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılmış lisansüstü tezlerin en fazla %46,67 oranla 1-50 kişi arasında bir örneklem büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir. Çalışmaların %23,33'ünün 51-100 arası, %10'unun 101-150 arası, %6,67'sinin 151-200 arası kişi ile yürütülmüş olduğu görülmektedir. Lisansüstü tezlerin %11,67'sinin örneklem büyüklüğü ise 200 kişi ve üzeri şeklindedir. Lisansüstü tezlerden bir tanesinde örneklem büyüklüğüne ilişkin herhangi bir veriye rastlanılmamıştır.

Araştırma kapsamında İngilizce öğretimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin örneklem seçim yöntemleri de incelenmiş, Çizelge 5'teki gibi bir dağılım gözlenmiştir.

Çizelge 5'te yer alan verilere göre araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerde en fazla uygun örneklemeye yöntemine (%12,66) başvurulmuştur. Uygun örneklemeyi %10,13 ile amaçlı örneklemeye takip etmektedir. Ardından %3,80 ile basit rastgele örneklemeye ve %2,53 ile küme örneklemeye yöntemi izlemektedir.

Çizelge 4. Lisansüstü araştırmaların örneklem büyüklüklerine göre dağılımı

Table 4. Distribution of postgraduate research according to sample sizes

Örneklem Büyüklüğü	f	%
1-50 Arası	28	46,67
51-100 Arası	14	23,33
101-150 Arası	6	10,00
151-200 Arası	4	6,67
200 ve Üzeri	7	11,67
Belirtilmemiş	1	1,67
Toplam	60	100,00

Çizelge 5. Lisansüstü araştırmaların örneklem seçim yöntemlerine göre dağılımı

Table 5. Distribution of postgraduate research according to sample selection methods

Örneklem Seçim Yöntemi	f	%
Basit Rastgele Örneklem	3	3,80
Amaçlı Örneklem	8	10,13
Uygun Örneklem	10	12,66
Küme	2	2,53
Kartopu Örneklem	1	1,27
Tabakalı Örneklem	1	1,27
Fazlalık Seçim Örneklem	1	1,27
Belirtilmemiş	53	67,09
Toplam	79	100,00

Çizelge 6. Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezlerden elde edilen ortak bulgular

Table 6. Common findings from postgraduate theses written in the field of teaching English as a foreign language

Bulgular	f
Drama etkinlikleriyle zenginleştirilmiş İngilizce derslerinin yabancı dil öğretiminde geleneksel yöntemlere kıyasla daha etkilidir.	6
Kelime öğretiminde kelime öğretim stratejilerinin kullanımı öğrencilerin ilgilerinde artış, kalıcı ve eğlenceli öğrenmeler sağlamıştır.	6
9.sınıf İngilizce öğretim programında belirtilen kazanımlar Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı (ADOÇEP) yeterlilik tanımlarına tam olarak uymamaktadır.	2
İngilizce öğretim programı ADOÇEP çok dillilik ve çok kültürlülük ilkelerini yansıtmamaktadır.	1
Ders kitapları ADOÇEP çok dillilik ve çok kültürlülük ilkelerini yansıtmaktadır.	2
ADOÇEP kapsamında aktiviteler öğrencilerin yaşlarına ve dil seviyelerine uygun değildir.	1
ADOÇEP kapsamında aktiviteler öğrencilerin yaşlarına ve dil seviyelerine uygundur.	2
ADOÇEP kapsamında temel dil becerilerindeki kazanım sayılarında dengesiz bir dağılım mevcuttur.	2
ADOÇEP kapsamında ders kitaplarındaki etkinliklerin dil becerilerine göre dağılımları dengesizdir.	2
ADOÇEP temelli İngilizce konuşma ve dinleme becerilerine yönelik etkinliklerin kullanımı başarı seviyesini artırmıştır.	1
ADOÇEP'in İngilizce öğretiminde benimsenen ölçme ve değerlendirme uygulamaları yeterli düzeyde uygulanamamaktadır.	1
İngilizce dersinde çoklu zekâ kuramına dayalı öğrenme geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla daha başarılıdır.	2
Dil öğretmenlerinin kültür öğretimine yönelik tutumları olumlu ve hedef dilin kültürünü dil öğretiminin bir parçası olarak görmektedirler.	3
Öğretmenlere göre yabancı dil derslerinde kültür yerine dilbilgisi öğretimi daha önemlidir.	3
Türkiye'de İngilizce öğretimine ilişkin politika ve uygulamalar arasında tutarsızlıklar bulunmakta, öğretmen, öğrenci, ders kitabı, okul müdürleri ve veli kaynaklı çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.	2
Göreve Dayalı Dil Öğrenme Metodu (Task-Based Method) öğretmenler ve öğrenciler açısından etkilidir.	2
Türkiye'deki İngilizce ders kitapları Derlem tabanlı bir yaklaşımla incelendiğinde daha az sözcük tipi içermektedir.	2

Kartopu örneklem, tabakalı örneklem ve fazlalık seçim örneklem yöntemleri %1,27 ise oranında kullanılmıştır. İncelenen yüksek lisans veya doktora tezlerinin %67,09 'unda ise kullanılan örneklem seçim yöntemlerinin belirtilmediği görülmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin bulguları açısından da bir değerlendirme yapılmak istenmiştir. İngilizce öğretimi alanında yazılmış lisansüstü

tezlerden elde edilen ortak bulguların dağılımı frekans değerleriyle Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6'da da görüleceği üzere, İngilizce öğretimi alanında yazılan yüksek lisans veya doktora tezlerinden elde edilen ortak bulguların yabancı dil öğretiminde drama tekniklerinin kullanımı, kelime öğretim stratejileri, Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı (ADOÇEP), çoklu zekâ kuramı, yabancı dilde kültür öğretimi, Türkiye'de İngilizce

öğretimine ilişkin politika ve uygulamalar, Göreve Dayalı Dil Öğrenme Metodu (Task-Based Method) ve derlem tabanlı yaklaşım konularında olduğu görülmektedir. Drama tekniklerinin kullanımı konusunda en sık elde edilen bulgu “Drama etkinlikleriyle zenginleştirilmiş İngilizce derslerinin yabancı dil öğretiminde geleneksel yöntemlere kıyasla daha fazla etkili olduğu görülmüştür.” bulgusudur. Kelime öğretimine ilişkin elde edilen bulgular arasında “Kelime öğretiminde görsel materyal, bulmaca, karikatür, jest, mimik, oyun, grafik düzenleyiciler gibi kelime öğretim stratejilerinin kullanımı öğrencilerin ilgisinde artış, daha kalıcı, verimli ve eğlenceli öğrenmeler sağlamıştır.” bulgusu en çok rastlanılan bulgudur. ADOÇEP kapsamında yapılan araştırmalarda en sık rastlanan bulgular “9.sınıf İngilizce öğretim programında belirtilen kazanımlar ADOÇEP yeterlilik tanımlarına tam olarak uymamaktadır.”, “Ders kitapları ADOÇEP çok dillilik ve çok kültürlülük ilkelerini yansıtmaktadır.”, “ADOÇEP kapsamında aktiviteler öğrencilerin yaşlarına

ve dil seviyelerine uygundur.”, “ADOÇEP kapsamında temel dil becerilerindeki kazanım sayılarında dengesiz bir dağılım mevcuttur.” ve “ADOÇEP kapsamında ders kitaplarındaki etkinliklerin dil becerilerine göre dağılımında dengesiz bir dağılım mevcuttur.” bulgularıdır.

Bilimsel araştırmalarda araştırmacılar tarafından ileri sürülen önerilerin bulgular paralelinde olması beklenir. Dolayısıyla İngilizce öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezlerde sunulan önerilerin bulgularla ilişkisi frekans ve yüzde değerleriyle Çizelge 7’de gösterilmiştir.

Çizelge 7’de görüldüğü üzere, yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde sunulan önerilerin %91,85’i elde edilen bulgularla ilişkilidir. Çalışmaların sonunda elde edilen bulgularla ilişki olmayan önerilerin oranı ise %8,15’tir.

Araştırmada son olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerde yer alan bulgularla ilişkili ortak önerilerin dağılımı incelenmiş ve Çizelge 8’de sunulmuştur.

Çizelge 7. Lisansüstü tezlerde sunulan önerilerin bulgularla ilişkisi

Table 7. The relationship between the suggestions presented in graduate theses and the findings

	f	%
Bulgularla ilişkili öneriler	338	91,85%
Bulgularla ilişkili olmayan öneriler	30	8,15%
Toplam	368	100,00%

Çizelge 8. Yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezlerde yer alan ortak öneriler

Table 8. Common recommendations in postgraduate theses written in the field of teaching English as a foreign language

Öneriler	f
Yabancı dil öğretiminde gerekli olan dört temel dil becerisi (okuma, yazma, dinleme, konuşma) ile ilgili uygulama ve değerlendirmeler yapılmalı	9
Hizmet içi eğitimler verilmeli	13
Yabancı dil dersleri öğrenci farklılıkları göz önüne alınarak işlenmeli	3
Öğretmenler dil öğretim sürecinde rehber konumunda olmalı	2
Farklı yaş grubundaki katılımcılarla çalışılmalı.	10
Araştırmaya dâhil edilen katılımcı sayısı artırılmalı.	22
Araştırmanın uygulama süresi uzatılmalı.	12
Farklı dil seviyesindeki öğrencilerle çalışılmalı.	7
Çalışma farklı öğrenim kademesi kitapları için yapılabilir.	3
Araştırma farklı örneklem gruplarıyla yapılabilir.	4
3’lü likert ölçeği yerine 5’li likert ölçeği kullanılabilir.	2
Üzerinde çalışılan konu öğretim programlarına dâhil edilmeli.	7
Daha etkili bir dil öğretimi için sınıf mevcutları azaltılmalı.	3
Haftalık İngilizce ders saatleri artırılmalı.	3
Yabancı dil öğretimi için gerekli materyaller ve araç gereçler okul yöneticileri tarafından sağlanabilir.	2
İngilizce kelime öğretiminde görseller kullanılabilir.	2
Araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları çeşitlendirilebilir.	10
Farklı öğretim kurumlarında da benzer araştırmalar yapılmalı.	8
Bilgisayar / Teknoloji destekli yabancı dil öğretimine yer verilmeli.	2
Çalışılan konuyla ilgili ders kitaplarında değişiklik yapılmalı.	6
Alan dışı İngilizce öğretmeni ataması yapılmamalı.	2
İngilizce derslerinde iletişimsel yöntem, teknik ve etkinlikler kullanılmalı.	2
Öğrenciler yabancı dille alakalı sadece sınıf içinde değil sınıf dışında da etkinliklere yönlendirilmeli.	2
Araştırmalar daha geniş bir bağlamda yapılmalı.	2
Farklı araştırma yöntem / teknik / desenleri kullanılmalı.	6
Anadili İngilizce olan (native) katılımcılarla çalışılmalı.	2
İngilizce derslerinde drama teknikleri kullanılmalı.	2
Kültürlerarası iletişime önem verilmeli.	2
Öğretmen / öğrenci / yönetici görüşleri de alınmalı.	7

Çizelge 8’de gösterildiği üzere yabancı dil olarak İngilizce öğretiminde hazırlanan lisansüstü tezlerde araştırmacılar tarafından yapılan bulgularla ilişkili önerilerden en sık rastlanılan öneri 22 çalışmada görülen “*Araştırmaya dâhil edilen katılımcı sayısı artırılabilir.*” önerisidir. “*Hizmet içi eğitimler verilmeli.*” önerisiyle 13 farklı çalışmada karşılaşılmıştır. 12 farklı çalışmada görülen “*Araştırmanın uygulama süresi uzatılabilir.*” önerisi en sık rastlanan üçüncü öneridir. Bunları “*Farklı yaş grubundaki katılımcılarla çalışılabilir.*” ve “*Araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları çeşitlendirilebilir.*” önerileri takip etmektedir.

Bulgularla ilişkili olmayan önerilerden en yaygın olanı ise bu konuda herhangi bir çalışma yapılmamasına rağmen 5 farklı tezde rastlanılan “*Hizmet içi eğitim verilmelidir.*” önerisidir. Bunu takip eden öneri ise 2 tezde karşılaşılan “*Öğretmenlere materyal desteği sağlanmalıdır.*” önerisidir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın genel amacı yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini çeşitli özelliklere göre incelemektir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen alt problemler incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Çalışmanın birinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular değerlendirildiğinde yabancı dil olarak İngilizce öğretimi alanında yazılan tezlerin en fazla yüksek lisans türünde olduğu görülmektedir. Bunun nedeni üniversitelerin yüksek lisansa kıyasla doktora için sınırlı sayıda kontenjan açmaları olabilir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular incelendiğinde lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı karma yöntem araştırmaları lehinedir. Karma araştırma yöntemi, nitel ve nicel yöntemlerin sınırlılıklarını en aza indirerek bir denge sağlamasından dolayı daha fazla tercih edilmeye başlanmıştır (Fırat ve ark., 2014:66). Karma araştırma yöntemi, hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerini bir araya getirdiği, felsefi varsayımları, niteliksel ve niceliksel yaklaşımların kullanımını ve bir çalışmada her iki yaklaşımı da içerdiği için (Creswell, 2009: 23) araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edilmiş olabilir.

Araştırma kapsamına alınan tezlerin nitel araştırma yöntemlerinden en fazla doküman analizini, nicel araştırma yöntemlerinden ise en fazla deneysel yöntemi tercih ettikleri bu çalışmanın bulguları arasındadır. Doküman analizinde bilgiyi elde etmenin maliyetinin olmaması, çok sayıda ve türde bilginin hâlihazırda var olması, daha fazla örneğe daha az çaba ve daha düşük maliyetle ulaşmanın kolaylığı gibi (Corbetta, 2003:306) sebeplerden dolayı bu yöntem sıklıkla tercih ediliyor olabilir. Nicel araştırma yöntemlerinden deneysel desene çok sık rastlanılmasının sebebinin ise araştırmacıların deneysel ortamı kontrol edebilme kolaylığına sahip olması, değişkenleri yönlendirebilmesi ve dış ortamdaki kaynaklı etmenleri elimine edebilmesi (Kılıç ve Tonga, 2022:2633) olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusuna ilişkin bulgular araştırmacıların tezlerinde veri toplama araçlarından en fazla anket ve görüşme formunu kullandıklarını göstermektedir. Anket ile daha kısa kısa sürede daha geniş

gruplara ulaşmak kolay olduğundan ve bu veri toplama aracı araştırmacıya zaman ve maliyet açısından avantaj sağladığından tercih edilmiş olabilir. Araştırmacı görüşme tekniğiyle sormak istediği sorulara anında cevap alabildiği ve açık ve net olmayan noktalarda belirsizliklere kolaylıkla müdahale edebildiği için araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2021:158).

Çalışmanın dördüncü araştırma sorusuna ilişkin elde edilen bulgular ile araştırma kapsamına alınan lisansüstü tezlerde en fazla 1-50 arası örneklem büyüklüğüyle çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacıların nispeten daha küçük gruplarla çalışmalarının sebepleri zaman sorunu ve fazla katılımcıya ulaşmada zorluk yaşamaları olabilir. Acıoğlu da (2020) yaptığı çalışmada benzer şekilde daha küçük örneklem gruplarıyla çalışıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın beşinci sorusuna ilişkin bulgulara göre örneklem seçim yöntemlerinden en fazla uygun örneklemenin kullanıldığı söylenebilir. Uygun örneklem maliyetten, zamandan, emek ve çabadan tasarruf etmeyi amaçlayan (Patton, 1990:181) bir örneklem seçim yöntemi olduğu için araştırmacıların en sık başvurduğu örneklem yöntemidir.

Çalışmanın altıncı sorusu lisansüstü tezlerden elde edilen ortak bulgulara yöneliktir. Elde edilen bilgiler ışığında incelenen yüksek lisans ve doktora tezlerinde en sık rastlanan bulguların İngilizce öğretiminde dramının etkisi, kelime öğretimi, Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı (ADOÇEP) kapsamında ders kitapları / öğretim programlarının incelenmesi, çoklu zekâ kuramı, dil öğretiminde kültür aktarımı, dil öğretim politikaları, Göreve Dayalı Dil Öğrenme Metodu ve derlem tabanlı yaklaşım konularından elde edildiği görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak yabancı dil olarak İngilizcenin öğretiminde drama tekniklerinin kullanımının ve kelime öğretiminin pek çok açıdan ele alındığı ve birçok değişken üzerinde çalışıldığı söylenebilir. Özellikle son yıllarda yabancı dil öğretimine ilişkin birtakım prensipler sunan ve bazı standartlar getiren Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programının Milli Eğitim Bakanlığı tarafından benimsenmesinden dolayı ülkemizde kullanılan ders kitapları ve mevcut öğretim programlarının bu çerçeve bazında değerlendirilmesi gerektiğinin araştırmacılar tarafından önemsendiği söylenebilir. Benzer şekilde dil öğretiminde öğrencilerin bireysel farklılıklarının dikkate alınarak geleneksel yöntemlerden farklı yöntem ve tekniklerle dil öğrenmelerini gerçekleştirebilmek için çoklu zekâ kuramı ve Göreve Dayalı Dil Öğrenme Metodu (Task-Based Method) gibi çağdaş yaklaşımların araştırılması gerektiğinin araştırmacılar tarafından düşünüldüğü söylenebilir. Yabancı bir dili öğrenirken o dilin sadece dilbilgisi kurallarını ve yapısal özelliklerini öğrenmek yeterli değildir. Bir dili tam anlamıyla öğrenmiş olabilmek için o dilin deyim, özyeş, atasözü, mecaz ve teşbih gibi kültürel öğelerini içeren ifadelerini de öğrenmeliyiz (Çakır, 2011:248). Bu düşünceden hareketle araştırmacıların dil öğretiminde kültür aktarımı konusunu araştırmalarına dâhil ettikleri söylenebilir. Ülkemizin yabancı dil öğretiminde karşılaştığı sorunlar ve elde edilen başarının düşük olması dikkate alındığında Türkiye’de uygulanan yabancı dil öğretim politikalarının bilimsel araştırmalara konu olması kaçınılmazdır.

Çalışmanın yedinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular değerlendirildiğinde incelenen yüksek lisans ve doktora tezlerinde yer alan önerilerin olması gerektiği gibi %91,85 oranla araştırmalardan elde edilen bulgularla ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak önerilerin %8,15 oranında bulgularla ilişkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın sekizinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular incelendiğinde lisansüstü tezlerde yer alan bulgularla ilişkili ortak önerilerden en sık rastlanılan öneri 22 çalışmada görülen “Araştırmaya dâhil edilen katılımcı sayısı artırılabilir.” önerisidir. Bu durum çalışmanın dördüncü araştırma sorusuyla doğrudan ilişkilidir. İncelenen yüksek lisans ve doktora tezlerinde nispeten daha küçük örneklem gruplarıyla çalışıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçla bağlantılı olarak daha büyük örneklem gruplarıyla çalışmak araştırmadan daha güvenilir veri ve sonuçlar elde edilmesini sağlayacağından ve araştırmanın evrene genelleme bilirliliğini kolaylaştıracağından araştırmacılar tarafından önerilmiş olabilir. 13 farklı lisansüstü tezde karşılaşılan ve bulgularla ilişkili önerilerden en sık görülen ikinci öneri “Hizmet içi eğitimler verilmelidir.” önerisidir. Bu öneri aynı zamanda bulgularla ilişkili olmayan önerilerde de en çok rastlanan öneridir. Yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunları en aza indirebilmek, eksik görülen noktalarda öğretmen, öğrenci ve yöneticileri bilgilendirebilmek, onları değişim ve gelişmelerden haberdar edebilmek ve verimliliği artırabilmek için araştırmacılar bu öneride bulunmuş olabilirler. Bu çalışma ile yabancı dil öğretimi konusundaki problem evrenine katkı sunulduğu düşünülmektedir. Öncelikle yabancı dil öğretimi konusunda yapılan çalışmaların dağılımı araştırmacıların hangi durumları problem olarak algıladıkları ve nasıl bir metodoloji ile problemi çözümlenmeye çalıştıkları konusunda bilgi vermektedir. Bunun yanında yapılan çalışmaların bütüncül bir bakış açısı ile ele alınması, yapılan çalışmaların ve araştırma sorularının bu bütüncül yaklaşım içinde gözlenebilmesi araştırmacılara yapacakları çalışmalar konusunda farklı bakış açıları kazandırabilir. Son olarak lisansüstü tezlerin makale ve bildirilere göre daha kapsamlı araştırmalar olması, tezlerin izleme ve değerlendirme kurullarında ayrıntılı olarak tartışılması sonucunda daha nitelikli ürünler olarak ifade edilebilecek olması dikkate alındığında bu ürünlerin tümevarımcı bir değerlendirme ile incelenmesi önemlidir.

Yabancı dil olarak İngilizce öğretimine yönelik lisansüstü çalışmaların incelendiği araştırmanın sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunabilir:

- İncelenen lisansüstü tezlerde daha çok deneysel desen ve doküman analizi yönteminin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılacak araştırmalarda nicel veya nitel araştırma yöntemlerinden farklı desenler kullanılarak araştırmaların yapılması alana katkı sağlayacaktır.
- Çalışmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerde çoğunlukla anket ve görüşme formunun kullanıldığı görülmüştür. İleride yapacakları araştırmalar için araştırmacılar konularına ve amaçlarına uygun olacak şekilde veri toplama araçlarını çeşitlendirilip daha derinlemesine incelemeler yapabilirler.
- Daha güvenilir veri ve sonuçlar elde edebilmek ve araştırmaların genellenebilirliğini artırabilmek adına daha büyük örneklem gruplarıyla, üçgenleme çalışmaları ile geçerliğe katkı sunulmaya çalışılabilir.

- Bu çalışma sadece “Eğitim ve Öğretim” konusunda yazılan lisansüstü çalışmalarla sınırlıdır. Dil Bilim, İngiliz Dili ve Edebiyatı gibi alanlar da dâhil edilerek bu alanlarda yapılan lisansüstü çalışmalar incelenerek değerlendirmeler yapılabilir.
- Araştırma bulgularında özellikle yöntembilim açısından bazı bilgi eksikliklerinin olduğu gözlenmiştir. Bir araştırmanın yöntembilim ile anlam kazandığı dikkate alındığında belirlenen bu eksiklikler araştırmaların alana katkısı açısından belirsizliklere neden olmaktadır. Bu noktada bilimsel değerlendirmelerin daha dikkatli bir şekilde yapılması önerilebilir.

Kaynaklar

- Acar, A. (2009). On EIL competence. *English as an International Language Journal*, 5, 11-26.
- Acıroğlu, E. (2020). *Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğretimi Alanındaki Araştırma Eğilimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akdağ, M. (2022). *Türkiye’de ve Dünyada Yaratıcı Drama Yöntemi İle İngilizce Öğretimi Konulu Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Averbek, E. (2022). *Türkiye’de İngilizce Öğretimi İle İlgili Yapılan Araştırmalar: Bir Meta Sentez Çalışması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bowen, G. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method, *Qualitative Research Journal*, 9 (2): 27-40.
- British Council. (2013). The English Effect. (August, 2013). <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/english-effect-report-v2.pdf>
- Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*, 5th Edition, New York: Pearson Education.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cohen L., Manion L. ve Morrison K. (2007). *Research Methods in Education*, 6th Edition, Routledge, UK.
- Corbetta, P. (2003). *Social Research: Theory, Methods and Techniques*, London: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 3rd Edition, Sage Publications, USA.
- Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(190): 248-255.
- Ergin, M. (2007). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Fırat, M., Kabakçı Yurdakul, I. ve Ersoy, A. (2014). Bir eğitim teknolojisi araştırmasına dayalı olarak karma yöntem araştırması deneyimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2(1): 65-86.
- Kılıç, C. ve Tonga, Z. (2022). Deneysel araştırmalarda iç geçerlik: psikolojik danışma ve rehberlik alanındaki doktora tezlerinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42 (3), 2631-2661.
- Nunan, D. (2003). The impact of english as a global language on educational policies and practices in the Asia-Pacific region. *TESOL Quarterly*, 37(4), 589-613.
- Oral, Y. (2010). Türkiye’de yabancı dil eğitimi politikaları bağlamında İngilizce: ‘Eleştirel bir çalışma’. *Alternatif Eğitim e-Dergisi*, 1, 59-68.
- Oruç, Ş. (2016). Türkçede ana dil ve ana dili. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2 (1), 311-322.
- Patel, M.F. ve Jain, P.M. (2008). *English Language Teaching*, 1st Edition. Jaipur: Sunrise Publisher.

- Patton, M. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Prabhu, N. S. (1990). There is no best method – Why?. *TESOL Quarterly*, 24(2), 161-176.
- Rao, P. S. (2019). The Role of English as a global language. *Research Journal of English*, 4 (1), 65-79.
- Richards, J. C., ve Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seidlhofer B. (2005). English as a Lingua Franca, *ELT Journal*, 59 (4), 329-341.
- Sunal Kuruöz, P. (2019). *Türkiye’de Okul Öncesi, İlköğretim Ve Ortaöğretim Okullarında Drama Ağırlıklı İngilizce Öğretimi Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tosun, C. (2006). Yabancı dille eğitim sorunu. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 2(1), 28-42.

The Relationship Between R&D Expenditures and Business Profitability and an Application in BIST

Ayşe Pınar Kulaklı^{1,a,*}, M. Mustafa Kısakürek^{1,b}

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kahramanmaraş, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 14.12.2023

Accepted : 28.06.2024

Keywords:

Research
Development
Expenditure
Efficiency
Profitability

ABSTRACT

This study aims to assess the impact of R&D expenditures on firm profitability using efficiency scores measured by the VZA input-oriented BCC model. The relationship between R&D expenditure efficiency scores and firm profitability is examined through separate analyses of balance sheet capitalization and income statement expenses. The study analyses activity reports from 21 manufacturing companies listed on BIST, published on the Public Disclosure Platform (KAP) between 2015 and 2019. Findings suggest that balance sheet-recorded R&D expenditures are more effective and have a stronger relationship with efficiency scores compared to income statement-recorded R&D expenditures.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 76-89, 2024

Ar-Ge Harcamaları ve İşletme Karlılığı Arasındaki İlişki ve BİST'te Bir Uygulama

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 14.12.2023

Kabul : 28.06.2024

Anahtar Kelimeler:

Araştırma
Gelişim
Harcama
Yeterlik
Karlılık

ÖZ

Çalışmanın amacı, Ar-Ge harcamalarının etkinlik skorlarını ve işletme karlılığına olan etkisini ölçmektir. Ar-Ge harcamalarının etkinlik skorları VZA girdi yönlü BCC modeli ile ölçülmüştür. Ar-Ge harcamalarının etkinlik skorları ile işletme karlılığı arasındaki ilişki korelasyon analizleriyle test edilmiştir. Çalışmada, bilançoda aktifleştirilen ve gelir tablosunda direkt gider olarak kaydedilen Ar-Ge harcamaları ayrı ayrı analiz edilmiştir. Çalışmada, BİST'te işlem gören 21 imalat işletmesinin 2015-2019 yılları arasında KAP tarafından yayınlanan faaliyet raporlarından yararlanmıştır. Sonuç olarak, bilançodaki Ar-Ge harcamalarının gelir tablosundaki Ar-Ge harcamalarından daha etkin olduğu ve bilançodaki Ar-Ge harcamaları ile etkinlik skorları arasındaki ilişkinin, gelir tablosundaki Ar-Ge harcamaları ile etkinlik skorları arasındaki ilişkiden daha güçlü olduğu bulunmuştur.

^a aysepkulakli@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-7581-0054> | mkisakurek@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2351-4314>

Giriş

Yeni ekonomik sistem, bilgi ve teknoloji üzerine kurulmuştur. Henüz bulunmamış görüş ve yöntemleri bulabilmek, mevcut teknolojiyi ve veriyi ilerletebilmek, tüketici gereksinim ve taleplerini en nitelikli şekilde gözlemleyebilmek, sürekli iyileşmeyi önemsemek ve gelişmeleri rakiplerinden daha çabuk fark eden işletme stratejisine sahip olmak işletmenin sürekliliği için gereklidir. Günümüzde ekonomiler yaptıkları Ar-Ge faaliyetlerinin etkinliği ile daha ileriye gidebilmekte veya mevcut yerlerini koruyabilmektedirler (Ünal ve Seçilmiş, 2014: 209).

Ar-Ge'nin hedefleri arasında var olan mamul ve materyaller için bilinmeyen kullanım alanlarının keşfedilmesi, henüz bilinmeyen ürünlerin bulunması ve üretim süreçlerinin iyileştirilmesi, rakip işletmelerin ilerlemelerini takip ederek rekabet gücünün sürdürülmesi, yeni üretim tekniklerinin bulunması, işletmede verimliliğinin artırılması, yönetime karar verme süreçlerinde gerekli verilerin vaktinde iletilmesi amacıyla yönetim bilişim sistemlerinin oluşturulması söylenebilir (Zerenler ve ark., 2007: 657-658).

Ar-Ge harcamaları nihayetinde teknolojik yenilikleri uygulayarak işletmenin değerini maksimize etmek ve işletmenin karlılığını artırmak için yapılan sistemli çabalar. Entelektüel sermaye üretmek, henüz var olmayan teknolojiye ulaşmak, parasal sermaye oluşturmaktan daha çok anlamlı ve güçtür. Entelektüel sermayenin oluşturulmasında ilerletilmesinde önemli unsurlardan birisi Ar-Ge alanında yapılan çalışmalardır.

Araştırma, sistemli çalışmalarla daha karlı ürünler oluşturma ve üretim süreçlerinde yeni yöntemler bulma hedefiyle yapılan faaliyetlerdir (Güleş & Bülbül, 2004: 30). Geliştirme, daha önce bulunmamış veya anlamlı derecede geliştirilmiş ekipman, çıktı, yapılış süreçleri, düzenek ve kazanımları elde edebilmek amacıyla yapılan faaliyetlerdir (Güleş & Bülbül, 2004: 351).

Çalışmanın amacı öncelikle işletmelerin bilançolarında aktifleştirilmiş Ar-Ge harcamaları ile gelir tablolarında gidere dönüştürülmüş Ar-Ge harcamalarının VZA yöntemi ile etkinlik skorlarını ölçerek işletmelerin Ar-Ge harcamalarını ne kadar etkin kullandığını bulmaya çalışmaktır. Araştırmanın yapıldığı yıllarda etkinlik skorlarına göre işletmelerin sıralaması yapılmaya çalışılmıştır. Etkinlik skorları düşük çıkan işletmelerde yapılması gereken iyileştirmeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın bir diğer önemli amacı ise, Ar-Ge harcamaları etkinlik skor sonuçları ve işletme karlılığı arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışmada bilanço aktifleştirilen ve gelir tablosunda direkt gidere dönüştürülen Ar-Ge harcamaları ayrı ayrı ele alınarak analizleri ve yorumlamaları yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünün amacı, işletmelerin Ar-Ge harcamalarını daha etkin hale getirebilmek için hangi girdi ve çıktı değerlerinde ne kadarlık bir iyileştirme yapılması gerektiğini göstermektir. Çalışmanın bu kısmında bilançodaki mi yoksa gelir tablosundaki Ar-Ge harcamasının mı işletmeler tarafından daha etkin kullanıldığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci kısım analizlerinin amacı, bilanço ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının ilk bölümde hesaplanmış olan etkinlik skor sonuçları ve seçilmiş olan karlılık oranlarıyla olan ilişkisini ele almaktır.

Çalışma bilanço ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını ayrı ayrı ele alarak incelediği için literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ar-Ge harcamaları finansal tablolarda bilanço ve gelir tablosunda ayrı ayrı yer almaktadır. Ar-Ge harcamalarının Vergi Usul Kanununa göre gelir tablosunda veya bilançoda gösterilmesi isteğe bırakılmıştır. TMS-38' göre ise Araştırma harcamaları ve gerekli şartları sağlayamayan geliştirmeden kaynaklanan maddi olmayan duran varlıklar gelir tablosunda gösterilirken, gerekli şartları sağlayan geliştirmeden kaynaklanan maddi olmayan duran varlıklar ise bilanço da gösterilir (Gökçe ve Tellioglu: 2013, 124-130). Aktifleştirilen Ar-Ge harcamaları bilanço da, direkt gidere dönüştürülen Ar-Ge harcamaları ise gelir tablosunda gösterilmektedir. Çalışmada Ar-Ge harcamaları ve karlılık arasındaki ilişki üzerinde analizler yapılacağından finansal tablolarda yer alan bütün Ar-Ge harcamalarını göz önünde bulundurarak hesaplamaları yapmanın daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacağı düşünülmüştür, bu sebeple gelir tablosundaki Ar-Ge harcamalarının yanı sıra bilanço da yer alan Ar-Ge harcamaları da çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Ar-Ge harcamalarını bilanço da tek bir kalem olarak göremeyiz, bu veriyi ulaşabilmek için bilanço da MODV ile ilgili dipnotlarda yer alan itfa payı düşülmüş net araştırma, geliştirme maliyetleri verilerine ulaşarak ilgili hesaplamalar yapılmıştır.

Literatürde daha önce bilanço ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını ayrı ayrı inceleyen bir çalışma bulunmadığı için yapılmış olan bu çalışmanın Ar-Ge harcamaları ve karlılık arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı ve katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Analizler yapılırken BİST' te işlem gören 21 adet imalat işletmesinin 2015-2019 yılları arasında KAP'ta yayınlanmış yılsonu finansal raporlarından faydalanılmıştır. Araştırmayı yaparken ilk aşamada BİST' te işlem gören ve imalat sektöründe yer alan 88 işletmenin yıl sonu finansal raporlarına bakılarak elde edilmiş olan bilançodaki Ar-Ge harcamaları ve gelir tablosundaki Ar-Ge harcamaları verileri VZA ile analiz edilmeye çalışılmıştır fakat 88 adet işletmeden bazılarının 2015-2019 yılları arasında bazı yıllarda Ar-Ge harcaması yapmamış olması analiz sonuçlarında tutarsızlığa sebep olmuştur. Bu sebeple araştırmada kullanılacak veriler tekrar gözden geçirilmiş ve 2015-2019 yılları arasında art arda gelen 5 yıl boyunca hem bilanço hem de gelir tablosunda Ar-Ge harcaması yapmış olan işletmeler seçilerek analizler tekrar yapılmıştır. Bu sebeple çalışmaya 88 işletme ile başlanmış fakat yukarıdaki sebeplerden dolayı çalışmaya 21 işletme ile devam edilmiştir. Çalışmada bilanço ifadesi finansal durum tablosunu ve gelir tablosu ifadesi ise kapsamlı gelir tablosunu anlatmak için kullanılmıştır.

Önceki Çalışmalar

Ar-Ge harcamaları ile net satış gelirleri ve dönem net karı arasında pozitif veya negatif yönlü ilişki olduğunu belirten çalışmalar (Akgün A. & Akgün Ö., 2016; Demir & Güleç, 2019: 70; Işık ve ark., 2016: 43; Kiracı & Arsoy 2014: 44; Kocamış & Güngör 2014: 136; Seçilmiş, 2012: 121; Yıldırım & Sakarya, 2018: 55), Ar-Ge Harcaması yapan işletmelerin riskli olduğunu belirten çalışmalar

olduğu gibi (Lantz & Sahut, 2005: 5) riskli olmadığını belirten çalışmalar da vardır (Arslantürk, 2010: 102). Hisse senedi getirisi olumsuz etkisi (Lantz & Sahut, 2005 :18) veya etkisi olmadığı (Arslantürk, 2010; Özcan ve ark., 2014: 154) hakkında da bulgulara ulaşılmıştır. Ar-Ge yatırımlarının etkinliğini ölçen çalışmalar da yapılmıştır (Çıtak & İltaş 2017: 251; Gün & Kaygın 2020: 2667, Yaşar & Yavuz 2017: 217).

Sonuç olarak, literatürde Ar-Ge harcamaları ile işletmelerin finansal performansları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çalışmalarda, finansal performansın ölçülmesi amacıyla işletme kârlılıklarının göz önünde bulundurulduğu, bunun yanı sıra işletmelerin satış performanslarının da dikkate alındığı görülmektedir. Çalışmalarda genel olarak; işletmelerin Ar-Ge'ye yaptıkları yatırımların işletmelerin finansal performansları ve kârlılıkları üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ar-Ge harcamaları ve kârlılık arasındaki ilişki ile ilgili literatüre bakıldığında çalışmaların genellikle gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamaları üzerinde yapıldığı görülmektedir. Yapılmış olan bu çalışmada ise gelir tablosundaki Ar-Ge harcamalarının yanı sıra bilançoda yer alan Ar-Ge harcamaları da çalışmaya dahil edildiği için literatüre farklı bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Ar-Ge harcamaları bilançoda halihazırda mevcut tek bir kalem olarak görülmemektedir, bu veriye ulaşabilmek için bilançodaki MODV ile ilgili dipnotlarda yer alan itfa payı düşülmüş net araştırma, geliştirme maliyetleri verilerine ulaşılarak gereken hesaplamalar yapılmıştır.

AR-GE Kârlılık İlişkisi

Kârlılık, işletmenin başarısını gösteren önemli unsurlardan biridir. Kârlılık işletmelerin varlıklarını verimli bir şekilde kullanılıp kullanmadığı hakkında bilgi verir. Kar, belirli bir dönemde gerçekleştirilen faaliyetlerden elde edilen toplam gelir ile bu faaliyetler sonucunda oluşan toplam gider arasındaki pozitif fark olarak tanımlanır (İskenderoğlu ve ark., 2012: 293-294).

Kârlılık; işletmelerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerin neticesi oluşan karı tutar yerine oran olarak belirten bir kavramdır. Bu kavram; işletmenin elde ettiği karın, bu işletmenin mamul üretim süreçlerinde kullanmış olduğu varlık, öz kaynak ve net satışlar üzerinden ölçülü ve yeterli oranda olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir (İskenderoğlu ve ark., 2012: 293-294).

Ar-Ge harcamaları üretimde kullanılan teknoloji düzeyini artırması sebebiyle hem üretim sonucunda kazanılan çıktıyı hem de bu sayede işçi başına veya çalışılan saat başına düşen çıktı düzeyini yükseltebilmektedir. Böylece Ar-Ge harcamaları hem ekonomik büyüme artışına hem de işgücü verimliliği artışına sebep olmaktadır (Wakelin, 2001: 1079-1083).

Ar-Ge faaliyetlerinin işletmelere belirli bir mali külfeti vardır. Ar-Ge faaliyetleri başta kârlılığı azaltır gibi görünse de zamanla kârlılığı arttırıcı bir etki göstermektedir. Yenilikler ve Ar-Ge faaliyetlerinin başarısının maliyetler üzerinde uzun vadede düşürücü etki yapması, daha etkin üretim süreçlerini geliştirmesi, performansın ve verimliliğin yükselmesine vereceği olumlu katkı işletmenin kârlılığını olumlu yönde etkileyecektir (Örücü ve ark., 2011: 62).

Yapılan pek çok çalışmada Ar-Ge faaliyetlerinin net satış ve faaliyet karını artırdığı sonucuna ulaşılmış, Ar-Ge harcamalarının net satışlar ve faaliyet karı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bilgisi yapılan analizler sonucu elde edilmiştir (Eyibil, 2021: 69).

Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmada bilanço ve gelir tablosundaki Ar-Ge harcamalarının etkinliğini incelemek amacıyla VZA uygulaması girdi yönlü BCC modeli seçilmiştir. Çalışmada Ar-Ge harcamalarının etkinlik oranlarının işletme kârlılığıyla olan ilişkisini analiz edebilmek için korelasyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı

Çalışmamız hedeflenen amaçlar doğrultusunda VZA etkinlik analizleri yapılırken 3 ana başlık altında gruplandırılmıştır. İlk olarak BİST' te işlem gören 88 adet imalat işletmesi arasından seçilmiş olan 21 adet imalat işletmesinin bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizleri, gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizleri ve bilanço & gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizleri VZA uygulamasının girdi yönlü BCC modeli kullanarak yapılmıştır. Çalışma yapılırken Ar-Ge harcamalarının etkinliği ve kârlılık ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğundan dolayı 2015-2019 yılları arasında art arda gelen 5 yıl boyunca bilanço ve gelir tablosunda Ar-Ge harcaması görülen 21 imalat işletmesi seçilmiştir. Bir sonraki aşamada ise seçilmiş olan 21 adet imalat işletmesinin 2015-2019 yılları arasındaki kârlılık oranları ile çalışmamızda daha önce elde edilmiş olan Ar-Ge Harcaması etkinlik skorları arasındaki ilişki korelasyon analizleri yapılarak yorumlanmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmayı yaparken ilk aşamada BİST' te işlem gören ve imalat sektöründe yer alan 88 işletmenin yıl sonu finansal raporlarına bakılarak elde edilmiş olan bilançodaki Ar-Ge harcamaları ve gelir tablosundaki Ar-Ge harcamaları verileri VZA ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Fakat 88 adet işletmeden bazılarının 2015-2019 yılları arasında bazı yıllarda Ar-Ge harcaması yapmamış olması analiz sonuçlarında tutarsızlığa sebep olmuştur. Bu sebeple çalışmada kullanılacak veriler tekrar gözden geçirilmiş ve 2015-2019 yılları arasında art arda gelen 5 yıl boyunca hem bilanço hem de gelir tablosunda Ar-Ge harcaması yapmış olan işletmeler seçilerek analizler tekrar yapılmıştır. Bu sebeple çalışmaya 88 işletme ile başlanmış fakat anlatılan sebeplerden dolayı çalışmaya 21 işletme ile devam edilebilmiştir. Bu esnada çalışmada çıktı olarak kullanılan değişkenlerden olan kârlılık oranlarının bazılarının bazı işletmelerde eksiye dönmesi sebebiyle (işletmelerin bazı yıllarda zarar etmiş olmasından dolayı), VZA ile yapılan analizlerde verilerin pozitif olma zorunluluğundan kaynaklı; “negatif değere sahip veriler, en küçük değere sahip verinin çok küçük kabul edilebilecek pozitif bir değere dönüştürülmesi için basit toplama işlemi yapılır ve o yıla ait tüm veriler aynı değerle toplanmak suretiyle negatif değerler pozitif hale getirilir” (Demirci, 2012: 92). Bu işlem sadece çıktı değişkenleri için yapılmış olup, negatife dönen oranları

pozitif çevirmek için yapılmıştır. Ayrıca veri toplama sürecinde bilançodaki Ar-Ge harcamaları işletmelerin ana finansal tablolarında görünmediği için, ilgili yıllardaki finansal raporların ilgili dipnotlarından gerekli rakamlara ulaşılabilmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Ar-Ge Harcamalarının Etkinlikleri ve Karlılık İle Arasındaki İlişkisi

Çalışmada hedeflenen bu amaçlar doğrultusunda VZA etkinlik analizleri yapılırken 2 ana başlık altında gruplandırma yapılmıştır. İlk olarak seçilmiş olan 21 adet işletmenin bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizleri ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizleri VZA uygulamasının girdi yönlü BCC modeli kullanarak yapılmıştır. Bir sonraki aşamada ise seçilmiş olan 21 adet işletmenin 2015-2019 yılları arasındaki karlılık oranları ile daha önce elde edilmiş olan Ar-Ge Harcaması etkinlik skorları arasındaki ilişki korelasyon analizleri yapılarak yorumlanmıştır.

Ar-Ge Harcamalarının Etkinlik Analizleri

Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizleri iki başlık altında incelenmiştir. Bunlar bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizi ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik analizidir.

Bilançodaki Ar-Ge Harcamalarının Etkinlik Analizleri

Çalışmada kullanılacak girdi ve çıktı değişkenlerini seçmek için literatür taraması ile uzman kişilerin fikirlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılacak girdi ve çıktı değişkenleri Çizelge 1’ de gösterilmiştir. BIST’ te işlem gören 21 adet imalat işletmesinin 2015-2019 döneminde bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinliklerinin ölçümü için önceden belirlenmiş olan 3 girdi ve 6 çıktı kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerden

Girdi Değişkenleri Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Toplamı; Çıktı Değişkenleri ise Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık, Brüt Karlılık, MODV / Toplam Varlık ve Satışlarda Büyüme Oranlarıdır. Oranların hesaplanma biçimi ise, Çizelge 1’in Değişkenin Açıklaması kısmında açıklanmıştır.

Analize tabi tutulan işletmelerin verileri eksiksiz olarak elde edilmiştir. VZA ile yapılan analizlerde verilerin pozitif olma zorunluluğu sebebiyle negatif değerler pozitif hale getirilmiştir. Bu işlem sadece işletmelerin bazı yıllarda zarar etmiş olmalarından dolayı çıktı değişkenleri için yapılmış olup, girdi değişkenleri için herhangi bir işleme gerek görülmemiştir.

Bilançodaki Ar-Ge Harcamaları Etkinlik 2019 yılı için BCC modelleri sonucunda etkinliği en düşük olan işletmenin etkin hale gelebilmesi için girdi ve çıktı değişkenlerinde yapması gereken potansiyel iyileştirmeler ve belirlenen referans kümesi sırasıyla Çizelge 2’ de verilmiştir.

Çizelge 2’ de görüldüğü gibi, girdi yönelimli BCC modeline göre 2019 yılında etkin olmayan işletmeler arasında etkinliği en düşük çıkan işletmenin etkin hale gelebilmesi için potansiyel iyileştirme yüzdeleri ve referans kümesi verilmiştir. En düşük etkinlik değerine sahip olan TÜRK TRAKTÖR (%0,62) etkinsizliğine sebep olan girdi ve çıktı değişkenlerine ait potansiyel iyileştirme değerleri aşağıda açıklanmıştır.

TÜRK TRAKTÖR işletmesinin referans kümesindeki işletmelere göre toplam etkinsizliği; Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Top., Varlık Karlılığı (Dönem Net Karı/Toplam Varlıklar), Stok Devir Hızı (Satışların Maliyeti / Ortalama Stok), Net Karlılık (Dönem Net Karı / Net Satışlar), MODV / Toplam Varlık, Satışlarda Büyüme Oranlarından kaynaklanmaktadır.

Çizelge 1. Bilanço Girdi-Çıktı Değişkenleri ile Değişkenlerin Kısaltma ve Açıklamaları

Table 1. Input Output Variables of Balance Sheet and Acronym and Description of Variables

Girdi ve Çıktı Değişkenleri		
Girdi Değişkenleri		
Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Açıklaması
Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı	G1	Bilançoda Görünen Ar-Ge Harcamaları Toplam Varlıklara Bölünmüştür
Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar	G2	Bilançoda Görünen Ortalama Ar-Ge Harcamaları Satışlara Bölünmüştür
Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Top.	G3	Bilançoda Görünen Ar-Ge Harcamaları Duran Varlıklar Toplamına Bölünmüştür
Çıktı Değişkenleri		
Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Açıklaması
Varlık Karlılığı	Ç1	Dönem Net Karı Ortalama Toplam Varlıklara Bölünmüştür
Stok Devir Hızı	Ç2	Satışların Maliyeti Ortalama Stoğa Bölünmüştür
Net Karlılık	Ç3	Dönem Net Karı Net Satışlar Toplamına Bölünmüştür
Brüt Karlılık	Ç4	Brüt Satış Karı Net Satışlar Toplamına Bölünmüştür
Modv / Toplam Varlık	Ç5	MODV Toplamı Toplam Varlıklara Bölünmüştür
Satışlarda Büyüme Oranı	Ç6	Cari Dönem ve Bir Önceki Yılın Net Satış Farkı, Bir Önceki Yılın Net Satışlarına Bölünmüştür

Çizelge 2. BCC Modelleri Sonucunda 2019 Yılında Etkinliği En Düşük Olan Türk Traktör İşletmesinin Potansiyel İyileştirme Oranları ve Referans Kümesi

Table 2. Potential Improvement Rates and Reference Set of Türk Traktör Enterprise with Lowest Efficiency in 2019 According to BCC Models

İşletme	Değişkenler	2019			Referans Kümesi
		Gerçekleşen	Hedeflenen	İyileştirme (%)	
TÜRK TRAKTÖR	Girdiler	G1	0,0821	0,0003	-99,65
		G2	0,0910	0,0006	-99,38
		G3	0,2443	0,0007	-99,72
	Çıktılar	Ç1	0,0583	0,0783	34,21
		Ç2	3,7967	5,8519	54,13
		Ç3	0,0775	0,1028	32,70
		Ç4	0,1441	0,1441	0,00
		Ç5	0,1014	0,1456	43,59
		Ç6	0,1637	0,4014	145,24

Çizelge 3. İşletmelerin 2015-2019 Yılları Arasında Bilançodaki Ar-Ge Harcamaları ile İlgili BCC Girdi Yönelimli Analiz Sonucu Elde Edilen Etkinlik Skorları (%)

Tablo 3. Efficiency Scores Obtained from BCC Input-Oriented Analysis Regarding R&D Expenditures in Companies' Balance Sheets Between 2015-2019 (%)

İşletme	2015	2016	2017	2018	2019
AKSA AKRİLİK	100	100	100	13,88	13,81
ALKİM ALKALİ KİMYA	100	100	100	100	100
ANADOLU ISUZU OTO	61,86	27,5	31,22	1,58	1,14
ARÇELİK	100	100	100	27,12	100
ÇEMTAŞ ÇELİK	50,75	100	100	100	65,84
DEVA	100	100	100	100	100
EGE ENDÜSTRİ	100	100	100	100	100
FORD OTOMOTİV	100	100	100	100	100
KARSAN OTO	100	42,8	56,28	5,55	15,07
KLİMASAN	24,57	100	9,65	100	18,42
KORDSA	100	100	100	100	100
OTOKAR OTOMOTİV	45,72	21,42	20,89	4,76	29,25
PETKİM	100	100	100	55,23	100
SARKUYSAN ELEKTROLİTİK	100	100	100	100	100
SÖKTAŞ TEKSTİL	100	100	81,78	96,31	99,23
TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL	100	100	100	100	100
TÜPRAŞ TÜRKİYE PETROL	100	100	100	100	100
TÜRK TRAKTÖR	52,53	85,06	47,88	1,52	0,62
VESTEL BEYAZ EŞYA	41,27	100	32,4	6,09	25,64
VESTEL ELEKTRONİK	63	29,71	23,41	4,77	13,09
YÜNSA	22,39	18,35	26,67	3,61	1,09
Ortalama	79,15	82,14	72,87	58,12	61,10

TÜRK TRAKTÖR işletmesi; Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı Oranını %99,65, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar Oranını %99,38, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Top. Oranını %99,72 azaltırsa ve Varlık Karlılığı Oranını %34,21, Stok Devir Hızı Oranını %54,13, Net Karlılık Oranını %32,70, MODV / Toplam Varlık Oranını %43,59, Satışlarda Büyüme Oranını %145,24 oranında artırır aynen referans kümesindeki KORDSA ve SARKUYSAN ELEKTROLİTİK işletmeleri gibi etkin hale gelecektir. Analiz sonuçlarına bakıldığında TÜRK TRAKTÖR işletmesinin en çok Satışlarda Büyüme Oranında iyileştirme yapması gerektiği söylenebilir. Diğer etkin olmayan işletmeler için de hesaplamalar aynı şekilde yapılabilir.

Analizle işletmelerin BCC girdi yönelimli skorları belirlenmiş ve değerlendirilmeler yapılmıştır. İşletmelerin 2015, 2016, 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ait girdiye

yönelik BCC modeline göre etkinlik skorları Çizelge 3' te verilmiştir.

Çizelge 3' te görüldüğü gibi 2015-2019 yıllarına ait BCC girdi yönelimli analiz sonucunda etkinlik skoru %100 olan işletmeler etkindir. Buna göre 2015 yılında 13 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm işletmelerin 2015 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %79,15 olduğu, 2016 yılında 15 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm işletmelerin 2016 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %82,14 olduğu, 2017 yılında 12 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm işletmelerin 2017 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %72,87 olduğu, 2018 yılında 10 işletmenin etkin bulunduğu tüm işletmelerin 2018 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %58,12 olduğu, 2019 yılında 10 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm işletmelerin 2019 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %61,1 olduğu görülmektedir. Bu işletmelerde beş yıllık ortalama etkinlik skoru %70,67 olarak bulunmuştur. Verilere bakıldığında

2015-2019 yılları arasında ortalama etkinliğin en yüksek olduğu yılın 2016, ortalama etkinliğin en az olduğu yılın ise 2018 olduğunu görmekteyiz. İşletmelerin ortalama etkinlik skorlarının 2015-2017 yılları arasında hemen hemen yatay seyir izlediği, 2018 yılında ise düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla 2015-2017 yılları arasında etkin olan işletmenin sayısının yakın olduğu, 2018 yılında ise etkin olan işletme sayısının azaldığı görülmektedir.

Ayrıca Çizelge 3' teki sonuçlara bakıldığında, her beş yılda da etkin olan işletmelerin ALKİM ALKALİ KİMYA, DEVA, EGE ENDÜSTRİ, FORD OTOMOTİV, KORDSA, SARKUYSAN ELEKTROLİTİK, TOFAŞ TÜRK OTOMOTİV ve TUPRAŞ TÜRKİYE PETROL olduğu, bunun yanı sıra ANADOLU ISUZU OTO, OTOKAR OTOMOTİV, TÜRK TRAKTÖR, VESTEL ELEKTRONİK ve YÜNSA işletmelerinin ise beş yıl boyunca etkin olmadığı görülmektedir.

Beş yıl boyunca etkin çıkan işletmelere bakıldığında, bu işletmelerin bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını etkin kullandıklarını ve Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar ve Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Top. Oranlarının olması gereken seviyede olduğu görülmektedir. Beş yıl boyunca etkin olmayan işletmelere bakıldığında ise bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkin kullanmadığı görülmektedir. 2015-2019 dönemi analiz sonuçları 5 yıl boyunca elde edilmiş olan Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar ve Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Top. oranlarında gerçekleşen ve hedeflenen arasındaki farktan kaynaklanan iyileştirme yüzdeleri bize 5 yıl boyunca etkin olmayan işletmelerin bilançodaki Ar-Ge kaynaklarını verimsiz kullandıklarını göstermektedir.

Ayrıca 5 yıl boyunca bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını etkin kullanamayan işletmelerin ortak olarak hangi oranlarda iyileştirme yapması gerektiğini incelediğimizde elde edilen veriler Çizelge 4' te gösterilmektedir.

Çizelge 4'e bakıldığında 2015-2019 yılları arasında beş yıl boyunca kaynaklarını etkin kullanamayan ANADOLU ISUZU, OTOKAR OTOMOTİV, TÜRK TRAKTÖR, VESTEL ELEKTRONİK ve YÜNSA işletmelerinin girdi değişkenleri olan Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar ve Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Toplamı Oranlarında iyileştirme yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu etkinlik verilerine göre girdi değişkenlerinin azaltılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu da Ar-Ge için yapılan harcamaların etkin kullanılmadığını göstermektedir.

Gelir Tablosundaki Ar-Ge Harcamalarının Etkinlik Analizleri

Çalışmada kullanılacak girdi ve çıktı değişkenlerini seçmek için literatür taraması ile uzman kişilerin fikirlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılacak girdi ve çıktı değişkenleri Çizelge 5' de verilmiştir. BIST' te işlem gören 21 adet imalat işletmesinin 2015-2019 döneminde gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinliklerinin ölçümü için önceden belirlenen 4 girdi ve 6 çıktı kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerden Girdi Değişkenleri Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık

Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri, Çıktı Değişkenleri ise Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık, Brüt Karlılık, MODV / Toplam Varlık ve Satışlarda Büyüme Oranlarıdır. Oranların hesaplanma biçimi ise, Çizelge 5'in Değişkenin Açıklaması kısmında açıklanmıştır.

Analize tabi tutulan işletmelerin verileri eksiksiz olarak elde edilmiştir. VZA ile yapılan analizlerde verilerin pozitif olma zorunluluğu sebebiyle; daha önce yapılmış olan düzeltmeler burada da kullanılmıştır. Bu işlem sadece işletmelerin bazı yıllarda zarar etmiş olmalarından dolayı çıktı değişkenleri için yapılmış olup, girdi değişkenleri için herhangi bir işleme gerek görülmemiştir.

21 adet işletmenin 2015-2019 yılları arasında gelir tablosundaki Ar-Ge Harcamaları Etkinlik analizinin yıl bazında detayı aşağıda verilmiştir.

2019 yılı için BCC modelleri sonucunda etkinliği en düşük olan işletmenin etkin hale gelebilmesi için girdi ve çıktı değişkenlerinde yapması gereken potansiyel iyileştirmeler ve belirlenen referans kümesi sırasıyla Çizelge 6' da verilmiştir.

Çizelge 6' da görüldüğü gibi, girdi yönelimli BCC modeline göre 2019 yılında etkin olmayan işletmeler arasında etkinliği en düşük çıkan işletmenin etkin hale gelebilmesi için potansiyel iyileştirme yüzdeleri ve referans kümesi verilmiştir. En düşük etkinlik değerine sahip olan ÇEMTAŞ ÇELİK (%2,59) etkinsizliğine sebep olan girdi ve çıktı değişkenlerine ait potansiyel iyileştirme değerleri aşağıda açıklanmıştır.

ÇEMTAŞ ÇELİK işletmesinin referans kümesindeki işletmelere göre toplam etkinsizliği; Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Top., Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri, Varlık Karlılığı (Dönem Net Karı / Toplam Varlıklar), Stok Devir Hızı (Satışların Maliyeti / Ortalama Stok), Net Karlılık (Dönem Net Karı / Net Satışlar), Brüt Karlılık (Brüt Satış Karı / Net Satışlar), Satışlarda Büyüme Oranlarından kaynaklanmaktadır. ÇEMTAŞ ÇELİK işletmesi; Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık Toplamı Oranını %97,41, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar Oranını %97,45, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Top. Oranını %97,74, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri Oranını %97,61 oranında azaltırsa ve Varlık Karlılığı Oranını %133,74, Stok Devir Hızı Oranını %8,3, Net Karlılık Oranını %92,99, Brüt Karlılık Oranını %124,62, Satışlarda Büyüme Oranını %279,14 oranında artırırsa aynen referans kümesindeki ALKİM ALKALİ KİMYA ve KORDSA işletmeleri gibi etkin hale gelebilecektir. Analiz sonuçlarına bakıldığında ÇEMTAŞ ÇELİK işletmesinin en fazla Satışlarda Büyüme Oranında iyileştirme yapması gerektiği söylenebilir. Diğer etkin olmayan işletmeler için de hesaplamalar aynı şekilde yapılabilir.

Analizle işletmelerin BCC girdi yönelimli skorları belirlenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. İşletmelerin 2015, 2016, 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ait girdiye yönelik BCC modeline göre etkinlik skorları Çizelge 7' de verilmiştir.

Çizelge 4. Bilançoda Yer Alan Ar-Ge Harcamalarını 5 Yıl Boyunca Etkin Kullanamayan İşletmelerde Hangi Oranlarda İyileştirme Yapılması Gerekliğini Gösteren Tablo
Table 4. Table Showing Improvement Ratios Needed in Enterprises Unable to Effectively Utilize R&D Expenditures Over 5 Years in Their Balance Sheets

İşletmeler	D	2015		2016		2017		2018		2019	
		İyileştirme (%)		İyileştirme (%)		İyileştirme (%)		İyileştirme (%)		İyileştirme (%)	
ANADOLU ISUZU OTO	G	G1	-38,45	-75,67	-73,63	-98,42	-99,22				
		G2	-38,14	-72,50	-79,86	-98,42	-98,86				
		G3	-54,81	-87,12	-68,78	-98,68	-99,35				
	Ç	Ç1	363,61	154,93	335,72	333,77	138,70				
		Ç2	56,85	174,33	37,17	62,94	27,94				
		Ç3	166,68	156,99	150,91	134,55	86,26				
		Ç4	130,46	104,82	61,93	48,59	0,00				
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	136,93				
OTOKAR OTOMOTİV	G	G1	-61,05	-80,86	-79,13	-95,77	-77,73				
		G2	-54,28	-78,58	-79,11	-95,24	-70,75				
		G3	-61,28	-89,80	-88,46	-97,84	-84,14				
	Ç	Ç1	7,37	37,96	0,41	135,25	3,41				
		Ç2	39,77	59,42	59,06	93,44	95,36				
		Ç3	9,80	38,85	0,00	92,51	12,68				
		Ç4	43,38	41,99	26,42	0,00	0,00				
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	2,69				
TÜRK TRAKTÖR	G	G1	-68,05	-38,87	-68,54	-99,09	-99,65				
		G2	-47,47	-14,94	-52,12	-98,48	-99,38				
		G3	-66,30	-33,20	-73,20	-99,47	-99,72				
	Ç	Ç1	0,00	0,00	0,00	1,55	34,21				
		Ç2	0,00	49,52	0,00	23,03	54,13				
		Ç3	16,18	24,94	26,69	6,44	32,70				
		Ç4	57,34	30,34	84,00	1,04	0,00				
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	43,59				
VESTEL ELEKTRONİK	G	G1	-43,65	-75,89	-76,97	-96,02	-91,82				
		G2	-37,00	-70,29	-76,59	-95,23	-95,38				
		G3	-37,00	-74,82	-77,67	-95,87	-86,91				
	Ç	Ç1	195,54	30,88	82,69	131,20	435,69				
		Ç2	12,80	64,77	0,00	2,57	0,00				
		Ç3	94,26	36,17	51,68	64,04	194,00				
		Ç4	46,35	21,32	9,39	0,00	0,00				
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	58,83				
YÜNSA	G	G1	-79,17	-84,78	-80,85	-97,72	-99,50				
		G2	-77,61	-81,65	-73,33	-96,39	-98,91				
		G3	-85,09	-86,56	-82,81	-98,74	-99,74				
	Ç	Ç1	92,78	145806,44	4,05	43,24	122,67				
		Ç2	200,73	189,82	31,34	18,42	19,62				
		Ç3	56,39	172990,80	10,53	33,27	92,22				
		Ç4	7,32	102,40	10,26	0,00	5,86				
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	167,05				
		Ç6	223101,96	42,20	46,60	98,97	0,00				

D: Değişkenler; G: Girdiler; Ç: Çıktılar

Çizelge 7' de görüldüğü gibi 2015-2019 yıllarına ait BCC girdi yönelimli analiz sonucunda etkinlik skoru % 100 olan işletmeler etkindir. Buna göre 2015 yılında 11 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm işletmelerin 2015 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %64,05 olduğu, 2016 yılında 8 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm işletmelerin 2016 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %65,70 olduğu, 2017 yılında 12 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm

işletmelerin 2017 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %78,82 olduğu, 2018 yılında 10 işletmenin etkin bulunduğu tüm işletmelerin 2018 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %74,98 olduğu, 2019 yılında 9 işletmenin etkin bulunduğu ve tüm işletmelerin 2019 yılına ait ortalama etkinlik skorunun %68,86 olduğu görülmektedir. Bu işletmelerde beş yıllık ortalama etkinlik skoru %70,48 olarak bulunmuştur.

Çizelge 5. Gelir Tablosu Girdi-Çıktı Değişkenleri ile Değişkenlerin Kısaltma ve Açıklamaları
Table 5. Input Output Variables of Income Statement and Acronym and Description of Variables

Girdi Değişkenleri		
Değişkenin Adı	DK	Değişkenin Açıklaması
Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık Toplamı	G1	Gelir Tablosunda Görünen Ar-Ge Harcamaları Toplam Ortalama Varlıklara Bölünmüştür
Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar	G2	Gelir Tablosunda Görünen Ar-Ge Harcamaları Satışlara Bölünmüştür
Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Top.	G3	Gelir Tablosunda Görünen Ar-Ge Harcamaları Ortalama Duran Varlıklar Toplamına Bölünmüştür
Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri	G4	Gelir Tablosunda Görünen Ar-Ge Harcamaları Faaliyet Giderlerine Bölünmüştür
Çıktı Değişkenleri		
Değişkenin Adı	DK	Değişkenin Açıklaması
Varlık Karlılığı	Ç1	Dönem Net Karı Toplam Varlıklara Bölünmüştür
Stok Devir Hızı	Ç2	Satışların Maliyeti Ortalama Stoğa Bölünmüştür
Net Karlılık	Ç3	Dönem Net Karı Net Satışlar Toplamına Bölünmüştür
Brüt Karlılık	Ç4	Brüt Satış Karı Net Satışlar Toplamına Bölünmüştür
Modv / Toplam Varlık	Ç5	MODV Toplamı Toplam Varlıklara Bölünmüştür
Satışlarda Büyüme Oranı	Ç6	Cari Dönem ve Bir Önceki Yılın Net Satış Farkı, Bir Önceki Yılın Net Satışlarına Bölünmüştür

DK: Değişkenin Kısaltması

Çizelge 6. BCC Modelleri Sonucunda 2019 Yılında Etkinliği En Düşük Olan Çemtaş Çelik İşletmesinin Potansiyel İyileştirme Oranları ve Referans Kümesi

Table 6. Potential Improvement Rates and Reference Set of Çemtaş Çelik İşletmesi with Lowest Efficiency in 2019 According to BCC Models

İşletme	Değişkenler	2019			Referans Kümesi
		Gerçekleşen	Hedeflenen	İyileştirme (%)	
ÇEMTAŞ ÇELİK	Girdiler	G1	0,0092	0,0002	-97,41
		G2	0,0072	0,0002	-97,45
		G3	0,0313	0,0007	-97,74
		G4	0,0981	0,0023	-97,61
	Çıktılar	Ç1	0,1248	0,2917	133,74
		Ç2	3,9240	4,2495	8,30
		Ç3	0,1296	0,2500	92,99
		Ç4	0,1291	0,2899	124,62
		Ç5	0,0070	0,0070	0,00
		Ç6	0,0962	0,3646	279,14
					ALKİM ALKALİ KİMYA, KORDSA

Çizelge 7. İşletmelerin 2015-2019 Yılları Arasında Gelir Tablosundaki Ar-Ge Harcamaları ile İlgili BCC Girdi Yönelimli Analiz Sonucu Elde Edilen Etkinlik Skorları (%)

Table 7. Efficiency Scores Obtained from BCC Input-Oriented Analysis Regarding R&D Expenditures in Income Statements of Enterprises Between 2015-2019 (%)

İşletme	2015	2016	2017	2018	2019
AKSA AKRİLİK	27,14	33,89	89,78	83,71	22,66
ALKİM ALKALİ KİMYA	100	100	100	100	100
ANADOLU ISUZU OTO	27,37	42,66	62,77	95,9	65,69
ARÇELİK	100	100	100	100	100
ÇEMTAŞ ÇELİK	5,23	3,42	79,8	47,62	2,59
DEVA	100	100	100	100	100
EGE ENDÜSTRİ	100	100	100	100	100
FORD OTOMOTİV	100	10,55	100	100	100
KARSAN OTO	100	100	100	67,87	67,31
KLİMASAN	10,85	52,92	13,69	100	86,85
KORDSA	62,32	45,25	66,65	100	100
OTOKAR OTOMOTİV	24,6	21,15	28,81	33,75	66,39
PETKİM	100	95,14	100	40	100
SARKUYSAN ELEKTROLİTİK	100	100	100	80,34	93,19
SÖKTAŞ TEKSTİL	100	99,85	100	100	41,76
TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL	100	100	100	100	100
TÜPRAŞ TÜRKİYE PETROL	100	100	100	100	100
TÜRK TRAKTÖR	26,77	92,97	87,07	43,53	13,14
VESTEL BEYAZ EŞYA	5,57	23,4	12,03	14,71	27,25
VESTEL ELEKTRONİK	13,43	15,19	14,57	18,49	6,68
YÜNSA	41,73	43,21	100	48,56	52,54
Ortalama	64,05	65,70	78,82	74,98	68,86

Çizelge 8. Gelir Tablosunda Yer Alan Ar-Ge Harcamalarını 5 Yıl Boyunca Etkin Kullanamayan İşletmelerde Hangi Oranlarda İyileştirme Yapılması Gerektiğini Gösteren Tablo

Table 8. Table Showing Improvement Ratios Needed in Enterprises Unable to Effectively Utilize R&D Expenditures in the Income Statement Over 5 Years

İşletmeler	D	2015	2016	2017	2018	2019	
		İyileştirme (%)	İyileştirme (%)	İyileştirme (%)	İyileştirme (%)	İyileştirme (%)	
AKSA AKRİLİK	G	G1	-75,46	-67,52	-10,22	-16,29	-79,01
		G2	-78,50	-77,96	-10,22	-42,05	-84,70
		G3	-72,86	-66,11	-14,74	-21,51	-77,34
		G4	-83,02	-72,33	-16,55	-44,92	-88,47
	Ç	C1	14,83	47,60	27,90	44,41	170,60
		C2	0,00	0,00	0,00	36,82	0,00
		C3	7,06	35,13	10,44	9,18	69,05
		C4	10,76	0,00	0,00	0,00	44,22
		C5	0,00	3,54	0,00	0,00	0,00
		C6	125,34	103,11	0,00	85,90	56,74
ANADOLU ISUZU OTO	G	G1	-85,05	-70,13	-37,23	-4,10	-48,43
		G2	-82,05	-57,34	-44,22	-33,08	-49,69
		G3	-95,00	-90,29	-41,53	-19,91	-55,71
		G4	-72,64	-57,34	-37,23	-4,10	-34,31
	Ç	Ç1	96,95	191,82	442,64	318,48	512,83
		Ç2	188,46	175,98	51,24	88,26	27,26
		Ç3	59,43	153,34	175,26	128,35	217,35
		Ç4	19,86	40,27	67,68	40,72	37,92
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
		Ç6	0,00	155,62	61,55	107,75	6,33
ÇEMTAŞ ÇELİK	G	G1	-95,15	-97,05	-57,22	-74,47	-97,41
		G2	-94,77	-96,75	-44,55	-52,38	-97,45
		G3	-94,77	-96,58	-44,97	-70,40	-97,74
		G4	-95,07	-96,96	-20,20	-52,38	-97,61
	Ç	Ç1	94,26	23,54	0,00	2,46	133,74
		Ç2	0,00	0,00	63,02	81,27	8,30
		Ç3	64,76	31,22	16,82	43,45	92,99
		Ç4	77,51	49,15	51,37	16,93	124,62
		Ç5	97,58	76,14	34,79	1477,23	0,00
		Ç6	39,06	0,00	0,00	0,00	279,14
OTOKAR OTOMOTİV	G	G1	-78,73	-79,44	-71,19	-66,25	-60,10
		G2	-75,40	-78,85	-73,17	-72,16	-51,76
		G3	-75,40	-84,28	-84,59	-79,32	-74,30
		G4	-78,94	-78,85	-71,19	-66,25	-33,61
	Ç	Ç1	26,47	36,93	6,97	10,88	3,41
		Ç2	201,83	216,55	105,34	106,18	95,36
		Ç3	17,94	30,92	0,00	5,88	12,68
		Ç4	0,00	0,00	8,94	6,54	0,00
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	2,69
		Ç6	12,77	20,09	180,13	3216,47	0,00
TÜRK TRAKTÖR	G	G1	-81,97	-55,96	-39,65	-65,88	-90,70
		G2	-76,58	-25,75	-12,93	-56,47	-86,86
		G3	-81,01	-47,01	-55,09	-81,89	-94,29
		G4	-73,23	-7,03	-12,93	-56,47	-87,92
	Ç	Ç1	0,00	0,00	0,00	8,88	237,41
		Ç2	89,99	102,95	55,01	5,55	4,62
		Ç3	18,20	30,52	16,10	11,07	147,01
		Ç4	3,59	5,93	14,63	11,95	70,13
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
		Ç6	20,56	24,08	20,50	856279,30	158,20
VESTEL BEYAZ EŞYA	G	G1	-96,04	-85,02	-89,00	-89,52	-80,44
		G2	-94,44	-76,61	-87,97	-85,29	-72,75
		G3	-97,90	-88,14	-94,53	-91,85	-82,60
		G4	-96,21	-85,03	-89,59	-88,85	-78,88
	Ç	Ç1	8,77	0,00	18,88	0,00	0,00
		Ç2	1,97	0,00	0,00	26,68	0,00
		Ç3	25,49	25,51	22,72	8,22	18,70
		Ç4	38,43	38,18	36,16	3,84	38,34
		Ç5	0,00	75,28	0,00	0,00	0,00
		Ç6	33,91	1,84	22,98	29,97	0,00
VESTEL ELEKTRONİK	G	G1	-90,17	-87,78	-86,87	-83,89	-96,25
		G2	-89,06	-84,81	-88,04	-85,16	-96,58
		G3	-91,11	-89,11	-85,43	-83,25	-96,08
		G4	-86,57	-84,81	-85,43	-81,51	-93,32
	Ç	Ç1	147,15	56,75	111,88	100,75	502,00
		Ç2	145,22	71,05	2,21	3,51	0,00
		Ç3	80,58	45,55	55,57	43,76	214,99
		Ç4	0,00	0,00	13,75	0,00	3,84
		Ç5	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
		Ç6	0,00	29,66	0,00	47,39	37,66

D: Değişkenler; G: Girdiler; Ç: Çıktılar

Verilere bakıldığında 2015-2019 yılları arasında ortalama etkinliğin en yüksek olduğu yılın 2017, ortalama etkinliğin en az olduğu yılın ise 2015 olduğunu görmekteyiz. İşletmelerin ortalama etkinlik skorlarının 2015-2017 yılları arasında hemen hemen yatay seyir izlediği, 2017 yılında ise yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla 2015-2017 yılları arasında etkin olan işletme sayısının yakın olduğu, 2017 yılında ise etkin olan işletme sayısının arttığı görülmektedir.

Ayrıca Çizelge 7’deki sonuçlara bakıldığında, her beş yılda da etkin olan işletmelerin ALKİM ALKALİ KİMYA, ARÇELİK, DEVA, EGE ENDÜSTRİ, TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL ve TUPRAŞ TÜRKİYE PETROL olduğu, bunun yanı sıra AKSA AKRİLİK, ANADOLU ISUZU OTO, ÇEMTAŞ ÇELİK, OTOKAR OTOMOTİV, TÜRK TRAKTÖR, VESTEL BEYAZ EŞYA ve VESTEL ELEKTRONİK işletmelerinin ise beş yıl boyunca etkin olmadığı görülmektedir.

Beş yıl boyunca etkin çıkan işletmelere bakıldığında, bu işletmelerin gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını etkin kullandıkları ve Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Top. ve Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri Oranlarının olması gereken seviyede olduğu görülmektedir. Beş yıl boyunca etkin olmayan işletmelere bakıldığında ise gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkin kullanılmadığı görülmektedir. 2015-2019 dönemi analiz sonuçları 5 yıl boyunca elde edilmiş olan Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Top. ve Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri Oranlarında gerçekleşen ve hedeflenen arasındaki farktan kaynaklanan iyileştirme yüzdeleri bize 5 yıl boyunca etkin olmayan işletmelerin gelir tablosundaki Ar-Ge kaynaklarını verimsiz kullandıklarını göstermektedir.

Ayrıca 5 yıl boyunca gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını etkin kullanamayan işletmelerin ortak olarak hangi oranlarda iyileştirme yapması gerektiğini incelediğimizde elde edilen veriler Çizelge 8 ‘de gösterilmektedir.

Çizelge 8’e bakıldığında 2015-2019 yılları arasında beş yıl boyunca kaynaklarını etkin kullanamayan AKSA AKRİLİK, ANADOLU ISUZU OTO, ÇEMTAŞ ÇELİK, OTOKAR OTOMOTİV, TÜRK TRAKTÖR, VESTEL

BEYAZ EŞYA ve VESTEL ELEKTRONİK işletmelerinin girdi değişkenleri olan Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Toplamı ve Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri Oranlarında iyileştirme yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu etkinlik sonuçlarına göre girdi değişkenlerinin azaltılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu da Ar-Ge için yapılan harcamaların etkin kullanılmadığını göstermektedir.

Bilançoda Yer Alan Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonuçları ve Gelir Tablosunda Yer Alan Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonuçlarının Karşılaştırılması

İşletmelerin Ar-Ge harcamalarının etkinlik skorlarını ölçmek amacıyla yapılmış olan VZA analiz sonuçlarına bakıldığında, bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını 2015-2019 yılları arasında 5 yıl boyunca etkin olarak kullanan işletmeler Çizelge 9’da görülmektedir.

Çizelge 9’a bakıldığında 8 adet işletmenin 5 yıl boyunca bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını etkin kullandığı ve 6 adet işletmenin de gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını 5 yıl boyunca etkin kullandığı görülmektedir.

Çizelge 9’daki sonuçlara bakıldığında 5 yıl boyunca bilançodaki Ar-Ge harcamalarını etkin kullanan işletme sayısının, 5 yıl boyunca gelir tablosundaki Ar-Ge harcamalarını etkin kullanan işletme sayısından daha fazla olduğu görülmektedir.

VZA analiz sonuçlarına bakıldığında, bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını 2015-2019 yılları arasında 5 yıl boyunca etkin olarak kullanamayan işletmeler Çizelge 10’da görülmektedir.

Çizelge 10’a bakıldığında 5 adet işletmenin 5 yıl boyunca bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını etkin kullanmadığı ve 7 adet işletmenin de 5 yıl boyunca gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını etkin kullanmadığı görülmektedir.

Çizelge 10’daki sonuçlara bakıldığında 5 yıl boyunca bilançodaki Ar-Ge harcamalarını etkin kullanamayan işletme sayısının, 5 yıl boyunca gelir tablosundaki Ar-Ge harcamalarını etkin kullanamayan işletme sayısından daha az olduğu görülmektedir.

Çizelge 9. Bilançoda Yer Alan Ar-Ge Harcamalarını ve Gelir Tablosunda Yer Alan Ar-ge Harcamalarını 5 yıl Boyunca Etkin Kullanan İşletmeler

Table 9. Enterprises Effectively Utilizing R&D Expenditures in the Balance Sheet and Income Statement Over 5 Years

No	Bilanço	Gelir Tablosu
1	ALKİM ALKALİ KİMYA	ALKİM ALKALİ KİMYA
2	DEVA	ARÇELİK
3	EGE ENDÜSTRİ	DEVA
4	FORD OTOMOTİV	EGE ENDÜSTRİ
5	KORDSA	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL
6	SARKUYSAN ELEKTROLİTİK	TUPRAŞ TÜRKİYE PETROL
7	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL	
8	TUPRAŞ TÜRKİYE PETROL	

Çizelge 10. Bilançoda Yer Alan Ar-Ge Harcamalarını ve Gelir Tablosunda Yer Alan Ar-Ge Harcamalarını 5 yıl Boyunca Etkin Kullanamayan İşletmeler
Table 10. Enterprises Unable to Effectively Utilize R&D Expenditures in the Balance Sheet and Income Statement Over 5 Years

No	Bilanço	Gelir Tablosu
1	ANADOLU ISUZU OTO	AKSA AKRİLİK
2	OTOKAR OTOMOTİV	ANADOLU ISUZU OTO
3	TÜRK TRAKTÖR	ÇEMTAŞ ÇELİK
4	VESTEL ELEKTRONİK	OTOKAR OTOMOTİV
5	YÜNSA	TÜRK TRAKTÖR
6		VESTEL BEYAZ EŞYA
7		VESTEL ELEKTRONİK

Çizelge 11. Bilanço ve Gelir Tablosunda Yer Alan Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonuçları ve İşletme Karlılık Oranları Arasındaki İlişki
Table 11. Relationship Between R&D Expenditures in Balance Sheet and Income Statement, Efficiency Score Results, and Business Profitability Ratios

Yıl	2015	2016	2017	2018	2019
Bilanço					
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Varlık Karlılığı Arasındaki Korelasyon Analizi	0,229	0,553**	0,579**	0,526**	0,401*
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Stok Devir Hızı Arasındaki Korelasyon Analizi	0,333	0,537**	0,348	0,325	0,309
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Net Karlılık Arasındaki Korelasyon Analizi	0,221	0,581**	0,569**	0,324	0,285
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Brüt Karlılık Arasındaki Korelasyon Analizi	-0,103	0,14	-0,004	-0,075	-0,011
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve MODV/Toplam Varlık Oranı Arasındaki Korelasyon Analizi	-0,015	-0,303	-0,282	-0,209	-0,023
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Satışlarda Büyüme Oranı Arasındaki Korelasyon Analizi	0,149	0,293	0,584**	0,605**	0,101
Gelir Tablosu					
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Varlık Karlılığı Arasındaki Korelasyon Analizi	0,108	0,073	0,201	0,151	0,33
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Stok Devir Hızı Arasındaki Korelasyon Analizi	0,16	0,129	0,278	0,064	0,264
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Net Karlılık Arasındaki Korelasyon Analizi	0,108	0,112	0,096	-0,053	0,235
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Brüt Karlılık Arasındaki Korelasyon Analizi	0,057	0,091	0,092	0,104	0,101
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve MODV/Toplam Varlık Oranı Arasındaki Korelasyon Analizi	0,076	0,005	-0,041	0,184	0,188
Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonucu ve Satışlarda Büyüme Oranı Arasındaki Korelasyon Analizi	0,139	-0,015	0,195	0,226	0,376*

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (Tek kuyruklu); * Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (Tek kuyruklu)

Çalışmada aynı zamanda etkin olmayan işletmelerin hangi girdi ve çıktı değişkenlerinde ne kadar iyileştirme yapmaları gerektiği de bulunmuş ve ilgili tablolarda sonuçları verilmiştir.

Çizelge 9 ve Çizelge 10'daki sonuçlara bakıldığında işletmelerin bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını, gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarına göre daha etkin kullandıkları söylenebilir.

Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Sonuçları ve İşletme Karlılıkları Arasındaki Korelasyon Analizi

Çalışmanın bu bölümünde bilanço ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının işletme karlılığı ile olan ilişkisini anlamak için seçilmiş olan 21 işletmenin 2015-2019 yılları arasında VZA ile elde edilmiş olan etkinlik skor sonuçları ile bu işletmelerin 2015-2019 yılları

arasındaki Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık, Brüt Karlılık, MODV / Toplam Varlık, Satışlarda Büyüme Oranları arasındaki ilişki SPSS programında korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir.

Çizelge 11'e bakıldığında, bilançodaki Ar-Ge harcamaları etkinlik skor sonuçları ve Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık ve Satışlarda Büyüme arasında zayıf derecede pozitif yönlü ilişki tespit edilirken, Brüt Karlılık ve MODV / Toplam Varlık arasında çok zayıf derecede negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir yandan gelir tablosundaki Ar-Ge harcamaları etkinlik skor sonuçları ve Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık, Brüt Karlılık, MODV / Toplam Varlık ve Satışlarda Büyüme Oranları arasında çok zayıf derecede ilişki tespit edildiği görülmektedir.

Sonuç

Günümüzde satışlarını daha da artırmak ve kârlarını maksimum düzeye çıkarmak isteyen işletmeler her geçen gün bu hedeflere ulaşabilmek için yenilik yapmak, yeni ürünler üretmek ve yeni süreçler geliştirmek gerektiğini anlayarak Ar-Ge faaliyetlerine daha çok önem vermeye başlamışlardır.

Ar-Ge harcamaları finansal tablolarda bilançoda ve/veya gelir tablosunda yer almaktadır. Ar-Ge harcamaları eğer işletme tarafından gereken şartlar yerine getirilerek varlığa dönüştürülmüş ise bilançoda gösterilirken, varlığa dönüştürülemediği veya ilk yıla ait bir Ar-Ge harcaması ise gidere dönüştürülerek gelir tablosunda gösterilir. Çalışmada bilançoda ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge ile ilgili rakamların etkinliği karlılık oranları aracılığıyla ayrı ayrı ölçülmek istenmiştir. Dolayısıyla hangi tablodaki Ar-Ge harcamasının işletme açısından daha etkin kullanıldığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise, Ar-Ge harcamaları ve işletme karlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ilişkiyi analiz ederken de bilançoda yer alan Ar-Ge harcamaları mı, yoksa gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamaları mı işletme karlılığıyla daha çok ilişkili sorusunun cevabını bulmak olmuştur.

Çalışmada 2015-2019 yılları arasında BİST'te faaliyet gösteren 21 işletmenin finansal rasyoları kullanılmıştır. Analizler için de VZA ve korelasyon analiz yöntemleri kullanılarak veriler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Çalışma iki ana başlık altında gruplandırılmıştır. İlk olarak seçilmiş olan 21 adet işletmenin bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik skor analizleri ve gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik skor analizleri VZA uygulamasının girdi yönlü BCC modeli kullanılarak yapılmıştır.

İkinci olarak ise Ar-Ge harcamalarının etkinlik skorlarının işletme karlılığı ile arasındaki ilişkiye bakılmıştır. VZA etkinlik skor analizlerinden sonraki aşamada ise Ar-Ge harcamalarının etkinlik skorlarının işletme karlılığı ile olan ilişkisini yorumlayabilmek için, işletmelerin 2015-2019 yılları arasında VZA ile elde edilmiş olan etkinlik skor sonuçları ile Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık, Brüt Karlılık, MODV / Toplam Varlık, Satışlarda Büyüme Oranları arasındaki ilişki korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmada VZA sonucu elde edilen Ar-Ge harcaması etkinlik skor sonuçlarına bakıldığında, beş yıl boyunca etkin olamayan işletmelerde en çok iyileştirme yapılması gereken oranların, bilançodaki Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonuçları için; Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Satışlar ve Ar-Ge Harcamaları (Bilanço) / Duran Varlıklar Toplamı Oranları olduğu görülmüştür. Gelir tablosundaki Ar-Ge Harcamaları Etkinlik Skor Sonuçları için en fazla iyileştirme yapılması gereken oranlar; Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Varlık Toplamı, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Satışlar, Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Duran Varlıklar Toplamı ve Ar-Ge Harcamaları (Gelir Tablosu) / Faaliyet Giderleri Oranları olmuştur.

Etkin olmayan işletmelerde ortak iyileştirme yapılması gereken oranlara bakıldığında, elde edilen etkinlik sonuçlarına göre girdi değişkenlerinde azaltılma yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu da Ar-Ge için yapılan

harcamaların etkin kullanılmadığını göstermektedir. Ayrıca elde edilen verilere göre bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarına göre daha etkin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen analiz sonuçlarına bakıldığında, bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının, gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarına göre daha etkin kullanıldığı görülmüştür. Analizler sonucu elde edilen diğer bir çıkarım ise, işletmelerin bilançoda yer alan Ar-Ge harcamaları etkinlik skorları ve Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık ve Satışlarda Büyüme Oranı arasındaki pozitif yönlü ilişkinin; işletmelerin gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamaları etkinlik skorları ve Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık ve Satışlarda Büyüme Oranı arasındaki pozitif yönlü ilişkiye göre daha kuvvetli olduğudur. Diğer bir ifadeyle, işletmelerin bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net karlılık ve Satışlarda Büyüme Oranları üzerindeki etkisi; gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net karlılık ve Satışlarda Büyüme Oranları üzerindeki etkisinden daha fazladır. Elde edilen bu sonuç bize uzun vadeli Ar-Ge yatırımlarının, kısa vadeli Ar-Ge yatırımlarına göre Varlık Karlılığı, Stok Devir Hızı, Net Karlılık ve Satışlarda Büyüme Oranları üzerinde daha kuvvetli pozitif yönlü etkisi olduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlara göre Ar-Ge harcamalarının net karlılık ve satışlar üzerindeki olumlu etkisinin yapılan bazı çalışmalar ile uyumlu olduğu (Akgün A. & Akgün Ö., 2016; Ayaydın & Karaaslan, 2014: 55; Demir & Güleç, 2019: 70; Güzen & Başar, 2019: 21; Işık ve ark., 2016: 43; Kocamış & Güngör, 2014; Seçilmiş, 2012: 121; Yıldırım & Sakarya, 2018: 55; Yücel & Ahmetoğulları, 2015: 101) ve diğer bazı çalışmalar (Demirgüneş & Üçler, 2016: 59; Kiracı & Arsoy, 2014:45) ile uyumlu olmadığı gözlemlenmiştir.

Yapılan analizler neticesinde bilançoda yer alan Ar-Ge harcamaları ve Net Karlılık arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum işletmenin Ar-Ge ile ilgili kaynakları etkin bir şekilde kullanarak bir katma değer oluşturabildiği şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla meydana gelen bu gelişmenin işletme açısından Net Karlılığı pozitif yönde etkileyebilecek bir adım olduğu söylenebilir. Ar-Ge ile Karlılık arasındaki bu ilişkinin bir diğer sebebi de devlet tarafından işletmelere sağlanan Ar-Ge teşviklerinin vergi indirimi şeklinde uygulanıyor olmasıdır. Vergi indirimi de net karı artıracak yönde etki yapmaktadır. Bu durumda Ar-Ge ile karlılık arasındaki anlamlı pozitif yönlü ilişkide teşvik kapsamındaki vergi indirimlerinin de etkisi olduğu söylenebilir.

İşletmelerin bilançosunda yer alan Ar-Ge harcamalarının etkinlik skorlarının brüt kar ile ilişkisinin negatif yönlü ve çok zayıf derecede olduğu görülmüştür. Bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının Net Kar ile ilişkisi pozitif yönlüyken Brüt Kar ile ilişkisinin çok zayıf ve negatif yönlü olması birkaç sebepten kaynaklanıyor olabilir. Bu sebepler arasında; yapılan Ar-Ge faaliyetlerinin üretim maliyeti üzerinde beklenen azalmayı sağlamaması veya hedeflenen verimliliğe ulaşamaması olabilir. Ayrıca Ar-Ge harcaması yaparak yeni ürün üreten işletmelerin ilk yıllarda genel üretim giderlerinin yüksek olmasından dolayı maliyetlerinde artış yaşanması,

bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarının Net Kar ile ilişkisi pozitif yönlüken Brüt Kar ile ilişkisinin çok zayıf ve negatif yönlü olmasına sebep olan başka bir diğer etken olarak gösterilebilir. Maliyetlerde meydana gelen bu geçici artışın devam eden yıllar içerisinde azalması beklenmektedir. Teşvikten yararlanma amacıyla yapılan ve amacı doğrultusunda yapılmayan Ar-Ge faaliyetlerinin nihayetinde süreçlerde herhangi bir iyileştirme sağlamadığından dolayı maliyetlerin düşmesine katkıda bulunmaması da diğer bir neden olarak gösterilebilir. Dolayısıyla Ar-Ge harcamaları ve Brüt Kar arasında anlamlı bir ilişki kurulamazken, diğer karlılık oranlarıyla pozitif yönlü ilişki çıkabilecektir. Bu sonuç Demir ve Alpaslan (2016: 784)'ın çalışmalarında ulaşılmış oldukları sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Konu ile ilgili daha sonra yapılacak olan çalışmalarda üzerinde çalışılan işletme sayısı artırılarak veya bakılan yıl aralığı artırılarak veri seti genişletilebilir. Bundan sonra konu ile ilgili yapılacak olan çalışmalarda, Ar-Ge harcamalarının etkinliğinin farklı karlılık oranları ile olan ilişkisine bakılarak ve gerçekleşmiş olan Ar-Ge harcamalarının ne kadarının amacına uygun olarak kullanıldığı sorusu göz önünde bulundurularak analiz sonuçlarının sorgulanması Ar-Ge harcamaları ve işletme karlılığı arasındaki ilişkiyi daha etkili analiz etme konusunda literatüre katkıda bulunulmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, günümüz rekabetçi piyasa koşullarında Ar-Ge harcamalarının işletme karlılığı ve işletmenin rekabet gücü açısından önemli olduğu çıkarımları literatürde çokça yer almaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlar literatürü destekler niteliktedir. Çalışmada elde edilen analiz sonuçları, yatırım ile ilgili kararlar alınmadan önce sadece gelir tablosunda yer alan Ar-Ge harcamalarını değil, bilançoda yer alan Ar-Ge harcamalarını da göz önünde bulundurmanın uzun vadede daha doğru kararlar alınmasında yardımcı olacağını göstermektedir.

Kaynaklar

- Akgün, A. & Akgün Ö. (2016), İşletmelerde Ar-Ge Harcamalarının Karlılığa Etkisi: Aselsan Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 1-12. <http://sosyoteknik.selcuk.edu.tr/sustad/article/view/83>
- Arslantürk, D. (2010), *Ar-Ge Harcamaları ile Hisse Senedi Getirisi ve Risk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye örneği*, (Tez numarası. 270915) [Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ayaydın, H. & Karaaslan, İ. (2014). The Effect Of Research And Development Investment On Firms' Financial Performance: Evidence From Manufacturing Firms In Turkey. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9 (2), 43-59. <https://dergipark.org.tr/en/pub/beyder/issue/3469/47188>
- Çıtak, L. & İltaş, Y. (2017). Ar-Ge Yatırımlarının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi ve Bist Teknoloji Endeksi Firmalarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (76), 239-254. <https://doi.org/10.25095/mufad.400236>
- Demir, A.Z. ve Alpaslan, F. (2016). Ar-Ge ve Yeniliğin Finansal Performans ve İstihdam üzerine etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 777-785. <https://doi.org/10.17719/jisr.2016.1423>
- Demir, C. & Güleç, Ö. F. (2019). Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Firma Karlılığı Üzerine Etkisi: BIST İmalat Sektörü Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 57-72. <https://doi.org/10.30794/pausbed.411141>
- Demirci, A., (2012). *OECD Üyesi Ülkelerin Ekonomik ve Sosyal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi*, (Tez Numarası, 319749), [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Demirgüneş, K. & Üçler, G. (2016). Ar-Ge Yatırımları ve Büyüme: İmalat Sektörü Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45 (1), 53-64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuisletme/issue/30530/330270>
- Eyibil, M. A. (2021). *Türkiye'de Yoğun AR-GE Harcaması Yapan Şirketlerin AR-GE Harcamalarının Büyüme ve Karlılıklarına Etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi
- Gökçe, N., ve Tellioglu, T., (2013), *Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Kayıtlanması ve Raporlanması*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İİBF Dergisi, 15 (1), ss.121-132.
- Güleç, H. & Bülbül, H. (2004), İşletmeler İçin Stratejik Rekabet Aracı: Yenilikçilik, (ss. 15-414), Nobel Yayınevi, Ankara
- Gün, M. & Kaygın, C. (2020). Investigation Of The Effect Of R&D Investments On Financial Performance Via Data Envelopment Analysis. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(3), 2649-2674. <https://doi.org/10.15295/bmij.v8i3.1539>
- Gülen, H. D. & Başar, B. (2019). Ar-Ge Harcamalarının Raporlanması ve Karlılığa Etkisi: BİST Sınai Endeksi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 1-24 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluibfd/issue/49099/626792>
- İşık, N., Engeloğlu, Ö. & Kılınç, E. C. (2016). Araştırma ve Geliştirme Harcamalarının, Karlılık ve Satışlar Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), 27-46.
- İskenderoğlu, Ö. , Karadeniz, E. & Atioğlu, E. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Büyüme, Büyüklük ve Sermaye Yapısı Kararlarının Karlılığa Etkisinin Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1), 291-311. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguibf/issue/5717/76523>
- Kıracı, M. & Arsoy, M. F. (2013). Araştırma Geliştirme Giderlerinin İşletmelerin Karlılığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İMKB Metal Eşya Sektöründe Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, (41), 33-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbakis/issue/63903/967273>
- Kocamış, T. & Güngör, A. (2014), Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları ve Teknoloji Sektöründe Ar-Ge Giderlerinin Karlılık Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması, *Maliye Dergisi*, (166), 127-138.
- Lantz, J. S. & Sahut, J. M. (2005). R&D Investment and the Financial Performance of Technological Firms. *International Journal of Business*, 10(3), 251.
- Örtücü, E., Kılıç, R. & Savaş, A. (2011), KOBİ'lerde İnovasyon Stratejileri ve İnovasyon Yapmayı Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 58-73. <https://hdl.handle.net/11376/248>
- Özcan, M., Ağırman, E. & Yılmaz, Ö. (2014), Ar-Ge Yatırımlarının Hisse Senedi Getirisi Üzerine Etkisi: BİST Teknoloji ve Bilişim Firmaları Üzerine Bir Uygulama, *Maliye Dergisi*, (166), 139-158.
- Seçilmiş, N. (2012), *Yeni Ekonomi Çerçevesinde Yapılan Ar-Ge Faaliyetlerinin Büyümeye Katkısı: Gaziantep Örneği*, (Tez numarası. 317776) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi
- Ünal, T. & Seçilmiş N. (2014). Satış Hasılatı Artışında Ar-Ge'nin Rolü ve Karlılığın Ar-Ge harcamalarına Etkisi: Gaziantep Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 202-210. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yead/issue/21809/234444>

- Wakelin, K., (2001), Productivity Growth and R&D Expenditure in UK Manufacturing Firms, *Research Policy*, 30(7), 1079-1090.
- Yaşar, F. & Yavuz, S. (2017). İmalat İşletmelerinde Etkinlik Ölçümü: BİST 100 Örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İktisat Özel Sayısı*, 193-220. <https://doi.org/10.29029/busbed.364139>
- Yıldırım, H. H. & Sakarya, Ş. (2018). Firmaların Ar-Ge Harcamalarının Aktif ve Özsermaye Karlılığına Etkisi: BİST Teknoloji Sektöründe Bir Uygulama, *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(3), 39-60. <https://doi.org/10.22139/jobs.425497>
- Yücel, R. & Ahmetoğulları, K. (2015). AR-GE Harcamalarının Firmaların Net Kar Değişimi ve Hisse Başına Karlılığına İnovatif Etkisi: BİST Teknoloji Yazılım ve Bilişim Sektöründe Bir Uygulama, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(4), 87-104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/basbed/issue/38791/455565>
- Zerenler, M., Türker, N. & Şahin, E. (2007). Küresel Teknoloji, Araştırma-Geliştirme AR-GE ve Yenilik İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 653-667. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61793/924256>

Econometric Analysis of Crypto Coins with High Market Value and Trading Volume

Arzu Tosun Acar^{1,a,*}, Ömer Yılmaz^{1,b}

¹Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 17.11.2023

Accepted : 22.03.2024

Keywords:

Bitcoin

Cryptocurrency

Blockchain

Johansen Cointegration

Granger Causality

ABSTRACT

With the development of science and technology, innovations have occurred in financial fields as well as in every field. Crypto money, which has made a name for itself with Bitcoin in recent years and aroused great interest in the world, has attracted the attention of many people who actively use the internet. In this study, information is given about five cryptocurrencies with high market value and transaction volume, and it is desired to investigate whether there is a relationship between these five cryptocurrencies, Nasdaq100, American Dollar, Crude Oil and Brent Petrol. According to the results of Johansen Cointegration and Granger Causality analysis, it was observed that there was a correlation between the independent variables Nasdaq100, US Dollar, Crude Oil and Brent Oil and dependent variables of Ethereum, Ripple, Binance Coin and Palkadot in the long run. It was determined that there was no long-term relationship. At the same time, in the results of causality analysis, it was seen that US Dollar and Nasdaq100 were Granger causes of each other, Brent Oil was Granger causes of Crude Oil and Nasdaq100 was both Granger causes. Crude Oil and Brent Oil.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 90-96, 2024

Piyasa Değeri ve İşlem Hacmi Yüksek Kripto Paraların Ekonometrik Analizi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 17.11.2023

Kabul : 22.03.2024

Anahtar Kelimeler:

Bitcoin

Kripto Para

Blockchain

Johansen Eş bütünleşme

Granger Nedensellik

ÖZ

Bilimin ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte her alanda olduğu gibi finansal alanlarda da yenilikler meydana gelmiştir. Son yıllarda Bitcoin ile adını duyuran ve dünyada büyük bir ilgi odağı oluşturan kripto paralar interneti aktif olarak kullanan çoğu kişinin ilgisini çekmiştir. Bu çalışmada piyasa değeri ve işlem hacmi yüksek beş kripto para hakkında bilgi verilmiş, seçilen beş bu kripto paranın Nasdaq100, Amerikan Doları, Ham Petrol ve Brent Petrol ile aralarında bir ilişki olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Johansen Eş bütünleşme ve Granger Nedensellik analizi sonuçlarına göre bağımsız değişkenler olan Nasdaq100, Amerikan Doları, Ham Petrol ve Brent Petrol'ün bağımlı değişkenler olan Ethereum, Ripple, Binance Coin ve Palkadot ile aralarında uzun dönemde ilişkili oldukları görülmüş, Bitcoin bağımlı değişkeninin bağımsız değişkenler ile aralarında ise uzun dönemde ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda yapılan nedensellik analiz sonuçlarında ise Amerikan Doları ve Nasdaq100'ün birbirlerinin Granger nedeni, Brent Petrolün Ham Petrolün Granger nedeni, Nasdaq100'ün ise hem Ham Petrolün hem de Brent Petrolün Granger nedeni olduğu gözlemlenmiştir.

^a arzutosun35@hotmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-0241-5504> | omeryilmaz@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2951-8749>

Giriş

İnsanlar çok eski zamanlardan beri ihtiyaçlarını karşılamak için bir ödeme aracına ihtiyaç duymuşlardır. Bulunan çağa ve teknolojiye bağlı olarak ödeme araçları daima değişiklik göstermiştir. Günümüzde ödeme aracı olarak kabul ettiğimiz para geçmişten bugüne dek değişik formlara bürünmüş olsa da insanoğlunun hayatında her daim var olmuştur. Son yıllarda ise devrim niteliğinde etki yaratan kripto paralar gündeme gelmiştir. 2008 yılında yaşanan ve tüm dünyada etkisi hissedilen ekonomik buhran sonrası insanların reel paralara olan güvenlerinin sarsıldığı bir anda önemli bir makale yayınlanmıştır. 1 Kasım 2008 tarihinde kimliği hala belli olmayan kişi veya kişiler tarafından “Bitcoin: A Peer- to-Peer Electronic Cash System (Eşler Arası Elektronik Nakit Sistemi)” isimle hayatımıza giren makale de Bitcoin’ in varlığı tanıtılmıştır. Bitcoin, arada herhangi bir finansal kurum olmadan direk karşı tarafa iletelebilen, merkezi bir otoriteye bağlı olmayan, özetle eşten eşe işlem yapabilmeyi sağlayan bir sistem olarak açıklanmaktadır (Nakamoto, 2018:2). Son zamanlarda gündemde olan ve kendisine duyulan ilgiyi gün geçtikçe daha çok artıran kripto paralar temelinde kriptografi yani şifreleme tekniğini kullanmaktadırlar. Elektronik ortamda üretilen kripto paralar, kullanılan şifreleme tekniği ile hesaplar arasında birbirlerine kolayca aktarılmakta ve yapılan tüm işlemler dijital ortamlarda saklanmaktadır. İşlem yapabilmek için aracı bir kişiye ya da kuruma ihtiyaç duyulmamaktadır. Oldukça güvenilir bir sisteme sahip olan kripto paralarda kullanıcıların birbirlerine karşı güven duymaları gerekmemektedir. Eşten eşe direk aktarım sağlanabilmesi kullanıcılara minimum maliyet sunmaktadır. Üretim arzı kısıtlı olan kripto paralar enflasyondan etkilenmemektedir. Hiçbir devlet kurumuna bağlı olmadıkları için değerleri de devletler tarafından değil, kullanıcılar tarafından arz ve talep dengesi ile belirlenmektedir. Bu sebeple reel para birimlerinin değerini ülkede yaşanan enflasyon ve gündem üzerinden tahmin edebilmek mümkün iken sanal para birimlerinde tahmin yürütmek oldukça güçtür.

Reel para birimlerinden çok daha farklı bir yapıya sahip olan bu sanal paralar birçok avantaj ve dezavantaja sahiptirler. Kripto para birimleri insanlara özgürce finansal işlem yapabilme imkânı tanımış, hiçbir denetim sorunu yaşanmamasını sağlamıştır. Kolay, hızlı, güvenilir aktarım ve minimum ücrete sahip olma gibi avantajları sayesinde insanları cezbetmiştir. Kripto paraların devlet denetiminde olmaması, yaşanan ekonomik krizlerde insanların varlıklarının etkilenmemesi bir avantaj olarak görünürken, yasa dışı örgütlerin varlıklarını gizleyebilmeleri ise bir dezavantaj olarak görülmektedir. Kripto paralarda cüzdanlar ile işlem yapılabilir. Herkesin kendine ait cüzdanları ve şifreleri bulunmaktadır. Bu şifrelerin hackerler tarafından ele geçirilebilme ve cüzdandaki tüm varlıkların çalınabilme ihtimali söz konusudur. Bu gibi durumlarda yasal haklarını savunmak isteyen insanlar karşılarında hiçbir muhatap bulamamaktadırlar. Kara para aklama, varlıkları çalma, vergi kaçakçılığı gibi suçları işleyen kişiler kripto para birimlerinin anonim oluşunu bir fırsat olarak görmektedirler. Kripto paralar sahip oldukları çoğu avantajlar ile insanların dikkatini çekse de yüksek dalgalanmalara sahip olması ve yeni bir sistem olması ile hala birçok kişi ve işletmelerin işlem yapmakta tereddüt ettikleri bir para birimidir.

Literatür Özeti

Yaşanan ekonomik kriz sonrası insanların reel paraya olan güvenleri azalmış ve kripto paraların gündeme gelmesi ile para farklı bir boyut kazanmıştır. Çıktığı andan itibaren büyük bir ilgi gören kripto paraların piyasa değerleri ve işlem hacimleri sürekli olarak büyümüş ve bu durum akademik çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Nakamoto (2008) yapmış olduğu “A Peer-to-Peer Electronic Cash System (Uçtan Uca Elektronik Para Sistemi)” isimli makalesinde Bitcoin’ in varlığı ortaya konulmuştur. Kripto para kavramından bahsedilmiş ve eşler arası ödeme sistemi açıklanmıştır. Akabinde Bitcoin ve S&P500 endeksinin volatilitelerini incelemek isteyen Baek ve Elbeck (2015) Temmuz 2010 ve Şubat 2014 zaman dilimi arasındaki günlük verileri kullanarak yaptıkları analizde Bitcoin’ de yaşanan volatilitenin S&P500 endeksinde yaşanan volatiliteden 26 kat daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Georgoula ve Diğerleri (2015) ise çalışmalarında Bitcoin ve S&P500 endekslerinin ilişkili olup olmadığını incelemişlerdir. Günlük olarak alınan veriler için 27.12.2014 ve 12.01.2015 tarih aralığı seçilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonuçları ele alındığında Bitcoin ile S&P500 endeksleri arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bitcoin getirilerinde yaşanan oynaklıklar ile döviz ve altın incelemek isteyen Dwyer (2015) yapmış olduğu analiz sonuçlarında Bitcoin getirilerinde yaşanan oynaklığın döviz ve altın para birimlerinin sahip oldukları oynaklıktan daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Szetela ve Diğerleri (2016) Bitcoin ile Çin Yuanı, Dolar, İngiliz Sterlini ve Euro arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. GARCH ve ARMA modellerinin kullandığı analiz sonuçlarında Arma Modeli kullanılırken Bitcoin ve diğer değişkenler arasında ilişki olmadığı, GARCH modeli kullanıldığında ise Bitcoin’ in ABD Doları, Euro ve Çin Yuanı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bitcoin’ in dolar ve altın ile benzerliğe sahip olup olmadığını incelemek isteyen Dyhrberg (2016) çalışma için Bitcoin fiyatları, Dolar ve Euro, Dolar ve Pound, Külçe altın USD/troy ons oranı (Cash Gold), CMX Altın vadeli işlemler 100 ons oranı ve Finansal Times Menkul Kıymetler Borsa Endeksi verilerini almış ve analiz etmiştir. GARCH modelinin uygulandığı analiz sonuçlarına göre altın, dolar ve Bitcoin’in benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Zhu ve Diğerleri (2017) Bitcoin ile ABD Dolar Endeksi, Tüketici fiyat endeksi, Dow Jones endeksi ve Efektif federal fon oranı arasındaki ilişkiyi incelemek için Vektör Otoregresif Modeli kullanmışlardır. ST. Louis Federal Rezerv Bankasından Eylül 2011 ve Mart 2016 tarihleri arasındaki veriler alınmış ve analiz yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ABD Doları, Efektif federal fon oranı ve Dow Jones endeksinin uzun dönemde Bitcoin fiyatına olumsuz etki ettiği görülürken, altın fiyatlarının Bitcoin fiyatları üzerinde bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Estrada (2017) bu çalışmada Bitcoin ve S&P500 endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmek için çalışmada Granger Nedensellik analizini tercih etmiştir. 15 Eylül 2010 ve 13 Nisan 2017 tarihleri arasındaki günlük veriler alınarak yapılan analiz sonuçlarına göre Bitcoin ile S&P500 endeksi arasında bir ilişki görülmemiştir.

Elbahrawy ve Diğerleri (2017) kripto para birimlerini genel olarak incelemek, analiz etmek ve pazar paylarını

araştırmaktadırlar. 157 döviz piyasasından kripto para birimlerine ait veriler 28.05.2013-13.05.2017 aralığı olarak coinmarket.com adresinden haftalık olarak alınmış ve incelenmiştir. Yapılan çalışmanın sonuçlarına bakıldığında kripto para biriminin fiyatlarını belirleyen faktörlerin arz ve talep olduğu görülmüştür. Bhosale ve Mavale (2018) çalışmalarında öncelikli Bitcoin olmak üzere Ethereum, Litecoin gibi kripto paraları incelemiş, gelecekteki yatırımlar için volatilitelerini araştırmışlardır. Aralık 2017 ve Ocak 2018 tarihleri arasındaki veriler ile analiz yapılmış, sonuçlarına göre Bitcoin de yaşanan oynaklığın çok fazla olduğu görülmüştür. Bu oynaklığın sürekli olarak devam edeceği söylenirken Litecoin' in ise yeni yatırım aracı olarak tercih edilebileceği belirtilmiştir. Korkmazgöz ve Diğerleri (2022) Bitcoin ile Bist Teknoloji, Bist100 ve Bist Mali arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1 Ocak 2012 ve 28 Şubat 2021 tarihlerindeki aylık veriler ile yapılan ARDL analizi sonuçlarına göre Bitcoin ve Bist100 arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bitcoin hacmi ile Türk banka mevduat hesaplarının ilişkisini incelemek amacıyla Kaymak ve Beybur (2022) Bitcoin hacmine ait verileri Binance, Bitfinex, Gemini, Hitbtc, Coinbase, Bitslap, Bit-x, Cex.io borsalarından, mevduat hesaplarına ait verileri ise BDDK' dan elde etmişlerdir. Engle- Granger analiz sonuçlarına göre uzun dönemde ilişkili oldukları görülmüştür.

Kripto para birimlerinin birbirleriyle olan bağlantısını inceleyen bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan; Ciaian ve Diğerleri (2018) 2013 ve 2016 yıllarındaki Bitcoin günlük verileri ve 16 coinin günlük verilerini kullanarak Bitcoin ve altcoinlerin ilişkisini araştırmışlardır. ARDL analiz sonuçlarına göre Bitcoin ve altcoinlerin birbirleri üzerinde etkiye sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca kısa dönemde Bitcoin ve altcoinlerin fiyat ilişkisinin uzun döneme göre daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Aynı amaç ile Gonzalez ve Diğerleri (2020) çalışmalarında Ocak 2015 ve Mart 2020 tarihleri arasındaki veriler ile NARDL analizi yapılmış, yapılan analiz sonuçlarına göre uzun vadede Bitcoin de yaşanan değişikliklerin diğer kripto para birimlerini etkilediği tespit edilmiştir. Kim ve Diğerleri (2020) piyasada değeri en yüksek Litecoin, Ethereum, Ripple, Bitcoin, Binance Coin, Stellar, Ripple ve EOS para birimlerini seçip aralarındaki ilişkiyi araştırmışlardır. CoinMarketCap adresinden 23.07.2017 ve 28.01.2019 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları ile yapılan Kuantil Granger analiz sonuçlarına göre Ripple'ın Binance Coin' in ve EOS' un tüm kripto paralar ile aralarında çift yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bitcoin ve Ethereum' un ise diğer kripto paralar ile herhangi bir ilişkisi olmadığı görülmüştür. Şak (2021) çalışmasında piyasa değeri yüksek 13 kripto paranın birbirleriyle olan ilişkisi araştırılmıştır. Bitcoin, Ethereum, Ripple, Litecoin, Stellar, Eos, Bitcoin Cash, Monero, Neo, Binance Coin, Ethereum Classic, Dash ve Zcash' ın 26.07.2017- 27.02.2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları alınarak Hatemi-J yapılan nedensellik analizi sonuçlarına göre pozitif şokların olduğu dönemlerde en çok Ripple, Bitcoin Cash, Dash ve Binance Coin tercih edilirken, negatif şokların olduğu dönemlerde Binance Coin, Monero ve Ripple' ın tercih edildiği görülmüştür. Ay ve Adıyaman (2022) de yaptıkları çalışmada 1 Ocak 2018 ile 31 Aralık 2020 tarihleri arasındaki günlük verileri alarak Johansen eş bütünleşme

analizi yapmış ve sonuçlarda Bitcoin ile altcoinlerin kendi aralarında ilişkili olduklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca Granger Nedensellik testine göre Bitcoin' den Ethereum' a, Cardano' dan Binan Coin' e ve Bitcoin' e doğru bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Ekonometrik Yöntem ve Veriler

Bu çalışmada piyasa değeri ve işlem hacmi yüksek olan beş kripto paranın farklı finansal yatırım araçları ile olan ilişkisi araştırılmıştır. Çalışma için Bitcoin (BTC), Ethereum (ETH), Ripple (XRP), Binance Coin (BNB) ve Polkadot (DOT) bağımlı değişken olarak ele alınırken, bağımsız değişken olarak finansal yatırım araçlarından Amerikan Doları (DXY), Ham petrol (WTI), Brent petrol (XBR) ve Nasdaq100 (NDX) seçilmiştir. 31/12/2020 ve 31/12/2021 tarih aralığının baz alındığı çalışmada veriler günlük olarak investing.com adresinden alınmıştır ve analiz kurulan model aşağıdaki matematiksel formda gösterilmiştir.

$$\begin{aligned} LBTC_t &= \beta_0 + \beta_1 DXY + \beta_2 WTI + \beta_3 XBR + \beta_4 NDX + \varepsilon_t \\ LETH_t &= \beta_0 + \beta_1 DXY + \beta_2 WTI + \beta_3 XBR + \beta_4 NDX + \varepsilon_t \\ LXRP_t &= \beta_0 + \beta_1 DXY + \beta_2 WTI + \beta_3 XBR + \beta_4 NDX + \varepsilon_t \\ LBNB_t &= \beta_0 + \beta_1 DXY + \beta_2 WTI + \beta_3 XBR + \beta_4 NDX + \varepsilon_t \\ LDOT_t &= \beta_0 + \beta_1 DXY + \beta_2 WTI + \beta_3 XBR + \beta_4 NDX + \varepsilon_t \end{aligned}$$

Birim Kök Testleri

Birim kök testleri yapılarak serilerin durağanlıkları test edilmelidir. Durağanlıkların göz ardı edildiği modellerde sahte regresyon olma olasılığı vardır. Bu şekilde tahmin edilen modellerden elde edilen sonuçlar gerçeği yansıtmamaktadır (Gujarati, 1999: 713). Birim kök testleri Dickey Fuller, Genişletilmiş Dickey Fuller ve Philips-Peron gibi testleri içermektedir.

Augmented (Genelleştirilmiş) Dickey-Fuller (ADF) Testi

Bu çalışmada durağanlık analizi için birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) kullanılmıştır. Augmented (Genelleştirilmiş) Dickey – Fuller testinde üç farklı regresyon ilişkisi bulunmaktadır. Bunlar;

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta_t + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

ΔY_t , durağanlığı test edilmek istenen değişkenin 1 dereceden farkını göstermektedir. k gecikme uzunluğunu, t zaman trendini, ε_t sabit varyanslı ortalaması sıfır rassal hata terimini ifade etmektedir. Yapılan testte %1, %5 ve %10 önem seviyeleri ile Mac Kinnon kritik değerleri karşılaştırılır ve karar verilir. ADF test istatistiği değeri Mac Kinnon değerlerinden küçük olduğunda serinin durağan olduğu söylenebilir.

Vektör Otoregrasyon (VAR) Modeli

Var Modeli, seriler arasındaki doğrusal bağımlılıkların bütün içerisinde kontrolünün sağlayan bir modeldir (Dönmez vd.,2021: 639). Değişkenlerin birbirlerine olan etkilerinin açıklanabilmesi için Var Modeli oldukça önemlidir. Aynı dereceden eş bütünleşik olmayan değişkenler içinde kullanılabilmektedir. Modelde yer alan bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bulunması

ileriye yönelik yapılan tahminlerin sağlam olmasını sağlamaktadır (Öztürk vd., 2012: 81). Var modelinin formülü şu şekildedir;

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (5)$$

p gecikme uzunluğunu ε_t ise ortalaması ve kovaryansları 0 olan sabit varyans hata terimini ifade etmektedir.

Johansen Eş Bütünleşme Analizi

Oluşturulan modelin sahte regresyon içermemesi için değişkenlere durağanlık testinin yapılması gerekmektedir. Durağan olmayan değişkenlerin farkı alınarak durağanlaştırılmaya çalışılmaktadır. Ancak fark alma işleminde bilgi kaybı söz konusudur. Bu durumda uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi için uygun olan yöntem Eş bütünleşme analizidir (Sevüktekin, Nargeleçekenler, 2010: 483-484). Değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkini tahmin edebilmek için EÇB (en çok benzerlik) yöntemi kullanılmaktadır (Tarı, 2014: 426).

Johansen Eş Bütünleşme analizinde π matrisi, $\pi = \alpha\beta$ olarak ifade edilmektedir.

α = Uyarlama matrisi

β = Eşbütünleşme matrisi

Johansen Eş Bütünleşme yaklaşımı π rankı ile ilgilenebilir.

- $r(\pi) = 0$ ise herhangi bir eş bütünleşme söz konusu değildir.
- $r(\pi) = 1$ ise 1 tane eş bütünleşme ilişkisi söz konusudur.
- $r(\pi) = 2$ ise 2 tane eş bütünleşme ilişkisi söz konusudur.
- $r(\pi) = r$ ise r tane eş bütünleşme ilişkisi söz konusudur.

Johansen yaklaşımında iki tane test vardır. Bunlar;

$$\text{Trace Test } (\lambda_{iz}): -T \cdot \sum_{i=1}^n \ln(1 - \lambda_i) \quad (6)$$

Hipotezi; $H_0: r \leq r_0$ $H_1: r \geq r_0 + 1$

$$\text{Maksimum Testi } (\lambda_{max}): -T \cdot \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (7)$$

Hipotezi; $H_0: r = r_0$ $H_1: r = r_0 + 1$

Hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyük olursa H_0 hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında eş bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizi değişkenler arasında ilişkiyi varsa bu ilişkinin yönünü belirlemeye yardımcı olan bir analiz çeşididir. (Dönmez vd., 2021: 640). Öncelikle çalışmada değişkenlerin durağanlık analizleri yapılır ve entegre dereceli belirlenir. Uzun dönemde ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla Eş bütünleşme analizi yapılır daha sonra aralarındaki ilişkinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik analizi gerçekleştirilir (Baki, 2018: 121).

Granger Nedensellik Analizinin modeli;

$$Y_t = \sum_{i=1}^n a_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n b_i Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$H_0 = \sum_{i=1}^n a_i = 0 \quad X_t, Y_t' \text{ye neden olmamaktadır.}$$

$$H_1 = \sum_{i=1}^n a_i \neq 0 \quad X_t, Y_t' \text{ye neden olmaktadır.}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n c_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n d_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

$$H_0 = \sum_{i=1}^n d_i = 0 \quad Y_t, X_t' \text{ye neden olmamaktadır.}$$

$$H_1 = \sum_{i=1}^n d_i \neq 0 \quad Y_t, X_t' \text{ye neden olmaktadır.}$$

Granger Nedensellik analizi katsayılarının anlamlılık sınaması için F testini kullanmaktadır. Hesaplanan F değeri kritik değerden büyük ise H_0 hipotezi kabul edilir ve değişkenler arasında nedensellik olmadığına karar verilir. Hesaplanan F değeri kritik değerden küçük ise H_1 hipotezi kabul edilerek değişkenler arasında nedensellik olduğuna karar verilir ve X' ten Y' ye Granger Nedensellik vardır denilir.

Uygulama Bulguları

Zaman serisi verileri ile yapılan çalışmada öncelik değişkenlerin durağanlıklarının test edilmesidir. Durağanlıkların analizi için birim kök testlerinden Genelleştirilmiş Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Çizelge 1 de değişkenlerin ADF test sonucu verilmiş Mac- Kinnon kritik değerlerinden küçük olması durumunda durağanlık dereceleri gösterilmektedir.

Çizelge 1. ADF birim kök testi sonuçları

Table 1 ADF unit root test results

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	Mac-Kinnon Kritik Değerleri			Prob. Değeri	Karar
		%1	%5	%10		
BTC	-20,21220	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
ETH	-21,14583	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
XRP	-19,18207	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
BNB	-20,65866	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
DOT	-20,38575	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
DXY	-20,50612	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
WTI	-19,09432	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
XBR	-19,63392	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)
NDX	-20,53638	-3,448111	-2,869263	-2,570952	0,0000	I(1)

Çizelge 2. Johansen Eş Bütünleşme Testi sonuçları

Table 2. Johansen Cointegration Test results

	EBVS	λiz Trace istatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.	λmax Max- Eigen Statistic	%5 Kritik Değer	Prob.
Bitcoin Johansen Eş Bütünleşme Testi	0	66,03481	69,81889	0,0965	32,67982	33,87687	0,0689
	1	33,35499	47,85613	0,5373	17,18803	27,58434	0,5638
	2	16,16696	29,79707	0,7005	10,28593	21,13162	0,7174
	3	5,881025	15,49471	0,7095	4,388096	14,26460	0,8163
	4	1,492929	3,841466	0,2218	1,492929	3,841466	0,2218
Ethereum Johansen Eş Bütünleşme Testi	0	76,37757	69,81889	0,0136	37,31039	33,87687	0,0187
	1	39,06719	47,85613	0,2576	16,93700	27,58434	0,5854
	2	22,13019	29,79707	0,2913	11,20997	21,13162	0,6264
	3	10,92022	15,49471	0,2164	8,902475	14,26460	0,2944
	4	2,017746	3,841466	0,1555	2,017746	3,841466	0,1555
Ripple Johansen Eş Bütünleşme Testi	0	74,58345	69,81889	0,0198	36,20876	33,87687	0,0259
	1	38,37469	47,85613	0,2859	16,31734	27,58434	0,6387
	2	22,05735	29,79707	0,2953	10,96974	21,13162	0,6503
	3	11,08761	15,49471	0,2062	9,401546	14,26460	0,2542
	4	1,686066	3,841466	0,1941	1,686066	3,841466	0,1941
Binance Coin Johansen Eş Bütünleşme Testi	0	71,40861	69,81889	0,0371	33,18882	33,87687	0,0602
	1	38,21980	47,85613	0,2925	17,01288	27,58434	0,5789
	2	21,20692	29,79707	0,3449	12,40762	21,13162	0,5080
	3	8,799298	15,49471	0,3843	7,662191	14,26460	0,4141
	4	1,137107	3,841466	0,2863	1,137107	3,841466	0,2863
Polkadot Johansen Eş Bütünleşme Testi	0	69,52197	69,81889	0,0528	34,93699	33,87687	0,0373
	1	34,58498	47,85613	0,4701	16,87737	27,58434	0,5905
	2	17,70761	29,79707	0,5877	11,52045	21,13162	0,5954
	3	6,187167	15,49471	0,6734	4,980592	14,26460	0,7443
	4	1,206574	3,841466	0,2720	1,206574	3,841466	0,2720

EBVS: Eş Bütünleşme Vektör Sayısı

Çizelge 3. Granger Nedensellik Analizi sonuçları

Table 3. Granger Causality Analysis results

Değişkenler	Ki Kare	P Değeri	Karar
LOGDXY↔LOGNDX	11,18380	0,0037	DXY ve NDX birbirlerinin granger nedenidir.
LOGXBR→LOGWTI	6,907501	0,0316	XBR WTI' ün granger nedenidir.
LOGNDX→LOGWTI	9,961586	0,0069	NDX WTI' ün granger nedenidir.
LOGNDX→LOGXBR	9,036912	0,0109	NDX XBR' ün granger nedenidir.

Değişkenlere uygulanan ADF birim kök testleri sonuçları incelendiğinde Bağımlı değişken olan Bitcoin (BTC), Ethereum (ETH), Ripple (XRP), Binance Coin (BNB), Palkadot (DOT) ve bağımsız değişken olan Amerikan Doları (DXY), Ham petrol (WTI), Brent petrol (XBR), Nasdaq100 (NDX) değişkenlerinin 1. Farkları alındığında ADF test istatistik değerlerinin Mac-Kinnon değerlerinden küçük olduğu görülmüş, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin 1. seviyede durağanlaştıkları tespit edilmiştir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığını belirlemek için yapılan Johansen eş bütünleşme analizinde Trace ve Max-Eigen istatistiği prob değerinin 0.05 kritik değerinden büyük olması durumunda değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığı, küçük olduğu durumda ise ilişkili oldukları bilinmektedir. Elde edilen analiz sonuçları incelendiğinde bağımlı değişken olan Bitcoin ile Amerikan Doları, Ham petrol, Brent petrol ve Nasdaq100 bağımsız değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Ethereum, Ripple, Binance Coin ve Polkadot bağımlı değişkenlerinin ise Amerikan Doları, Ham petrol, Brent petrol ve Nasdaq100 bağımsız değişkenleri arasında 1 er eş

bütünleşme olduğu ve uzun dönemde birbirleri ile ilişkili oldukları tespit edilmiştir.

Granger nedensellik analizi değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek ve varsa sahip olunan ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi sonuçları incelendiğinde Amerikan Doları (DXY) ile Nasdaq100 (NDX) arasında çift yönlü bir ilişki söz konusudur yani birbirlerinin granger nedeni oldukları tespit edilmiştir. Aynı zamanda Brent petrol (XBR)' ün Ham petrol (WTI)' ün granger nedeni olduğu Nasdaq100 (NDX)' ün ise Ham petrol (WTI)' ün ve Brent petrol (XBR)' ün granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Milattan önceki yıllarda insanlar ihtiyaçlarını toplayıcılık yoluyla karşılamışlardır. Üretmiş oldukları ürünler ile ihtiyaçlarını gidermeye çalışmış, yeterli olmadıkları zamanlarda ise takas yöntemini kullanmışlardır. Zamanla insanların gelişen teknolojiye ve değişen çağa ayak uydurma istekleri kullanılan takas yönteminin sonlamasına ve farklı ödeme araçlarının ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Değerli madenler, altınlar, altın ve gümüş karşılığı olan değerli kağıtlar günümüze kadar mal ve hizmet alımında kullanılan farklı ödeme araçlarından bazılarıdır. Bugün ise ödeme aracı olarak kullanılan birim paradır. Paranın insanlar tarafından kabul görmesinin sebebi; taşınabilmesi, fiziksel olarak sağlam olması, bölünebiliyor olması, taklit edilememesi ve bozulmayan bir yapısı olmasıdır. Tüm bu özellikler paranın uzun ömürlü olmasını sağlamış olsa da yaşanan 2008 krizi bu durumu değiştirmiştir. İlk olarak 2007 yılında ABD de konut piyasasında kendisini gösteren ve kısa sürede tüm dünyada etkisini hissettiren bu kriz birçok şirketi iflas eşiğine getirmiştir. Merkez bankaları durumu kurtarabilmek adına faiz indirimi politikası uygulamış ve para bastırmışlardır. Uygulanan politika geçici olarak bir çözüm sunmuş olsa da enflasyonun artmasına ve paranın değerinin azalmasına sebep olmuştur. Yaşananlar insanların devlete olan güvenlerinin sarsılmasına neden olmuş ve insanları farklı arayışlara sürüklemiştir.

Bu esnada 1 Kasım 2008 tarihinde Satoshi Nakamoto tarafından "Bitcoin: A Peer- to-Peer Electronic Cash System" isimli bir makale yayınlanmıştır. Eşler arası nakit ödeme sistemini anlatan bu makale Bitcoin'i hiçbir merkezi otoriteye sahip olmadan doğrudan işlem yapabilmeyi sağlayan bir sistem olarak tanımlamıştır. Denetim altında olmaması ile insanlara finansal özgürlük sağlayan Bitcoin' de yapılan transferler ücretsiz veya minimum maliyetli olup, işlemler geri alınamamakta ve tüm aşamalar dijital ortamlarda saklanmaktadır. Bitcoin popülerliği tüm dünyada giderek hakimiyet kurmakta ve Bitcoin alt yapısı ile birçok altcoinler ortaya çıkmaktadır. Bitcoin ve altcoin den oluşan birçok kripto para, kripto para borsalarında işlem görmektedir. Ülkede yaşanan ekonomik kriz, kur değişikliği, enflasyon, spekülasyon, vergi vb. gibi durumlardan etkilenmemesi, aracı olmadığı için maliyetlerin minimum olması, sistemin güvenli olması ve değerlerinin kullanıcılar tarafından belirlenmesi özellikleri ile kripto paralar gözde yatırım aracı olarak görülmektedir. Her geçen gün işlem hacimleri artan kripto paraların tüm avantajları yanı sıra fiyatlarında yaşanan ani iniş çıkışlar kullanıcılar için risk oluşturmaktadır. Bu durum kripto paraların akademik olarak incelenmesini mecbur kılmaktadır.

Yapılan bu çalışmada paranın tarihinden yola çıkılarak kripto paralar hakkında bilgi verilmiş, kripto paranın avantajları ve dezavantajlarından bahsedilmiştir. Çalışmamızda piyasa değeri ve işlem hacmi yüksek beş kripto para olan Bitcoin, Ethereum, Ripple, Binance Coin ve Polkadot değişkenleri ile Amerikan Doları, Ham petrol, Brent petrol ve Nasdaq100 bağımsız değişkenleri arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir. Uzun ve kısa dönemde değişkenlerin fiyatlarının birbiri üzerinde etkiye sahip olup olmadıklarına bakılmıştır. Dikkate alınan değişkenler için öncelikle birim kök testi yapılmış ve tüm değişkenlerin 1. seviyede entegre oldukları tespit edilmiştir. Uzun dönemde aralarında ilişki olup olmadıklarını görmek için Johansen eş bütünleşme analizi, nedensellik ilişkisi için ise Granger nedensellik analizi yapılmıştır.

Johansen eş bütünleşme analizinde bağımlı değişken olarak alınan kripto paralar ile bağımsız değişken olan yatırım araçları arasındaki ilişkiye bakılmış ve Bitcoin hariç diğer kripto paraların Amerikan Doları, Ham petrol, Brent petrol, Nasdaq100 değişkenleri ile uzun dönemde

ilişkili oldukları görülmüştür. Uzun dönem için Ethereum, Ripple, Binance Coin ve Polkadot altcoinlerine yatırım yapmak isteyenlerin Amerikan Doları, Ham petrol, Brent petrol ve Nasdaq100 kurlarındaki değişimleri takip etmeleri önerilmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ölçmek için yapılan Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre ise Nasdaq100 ve Amerikan Doları arasında çift yönlü ilişki bulunup birbirlerinin Granger nedeni oldukları görülmüştür. Ayrıca Brent petrolden ham petrole doğru tek yönlü bir nedensellik, Nasdaq100' den ise Ham petrol ve Brent petrole doğru tek yönlü nedensellik bulunmuş, kısa dönemde birbirlerinin fiyatlarında etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Bağımlı değişken olan kripto paraların kısa dönemde bağımsız değişkenler arasında bir ilişki bulunmamakta yani birbirlerinin fiyatlarını etkilemedikleri görülmekte ve bu durum literatürdeki kripto paraların bağımsız oldukları görüşünü desteklemektedir.

Analiz sonuçlarına göre Bitcoin'in uzun dönemde bağımsız değişkenler ile eş bütünleşmeye sahip olmaması ve kısa dönemde herhangi bir nedenselliğinin bulunmaması Bitcoin fiyatlarının bağımsız değişkenlerden etkilenmediğini göstermektedir. Bu durum Bitcoin'in bağımsız hareket ettiğini göstermekte ve incelenen literatürdeki Bitcoin fiyatlarının herhangi bir durumdan etkilenmediği görüşünü desteklemektedir.

Kripto paraların işlem hacmi kişiler ve işletmeler tarafından gün geçtikçe artmaktadır. Kripto paralar avantajları ile en iyi yatırım aracı olarak görülse de yasal boşlukları ve yüksek volatiliteyi nedeni ile oldukça tehlikelidirler. Geçmiş yıllar incelendiğinde başta Bitcoin kriptosu olmak üzere kripto paralarda ani düşüş ve yükselmelerin olduğu izlenmiş ve kripto paraların tamamen spekülatif değerler olduğu görülmüştür. Birikimlerini kripto para ile değerlendirmek ve yüksek kazanç elde etmek isteyen yatırımcıların bu durumu göz önüne alarak güçlü bir araştırma yapmaları gerekmektedir. Yatırım yapmak isteyenler sadece kripto paraları incelemekle kalmamalı aynı zamanda geleneksel para birimleri ve farklı yatırım araçları ile aralarındaki ilişkiyi de analiz etmelidirler.

Daha önce yapılan çalışmalar detaylı olarak incelendiğinde de görülmüştür ki kripto paralarla ilgili işlem yapmak için aceleci davranılmamalı, detaylı araştırmalar ve kesin bilgi ile yatırım yapılmalıdır. Yatırımcıların ancak iyi bir araştırma ile mevcut riskleri azaltarak yatırımlarını artırma şansına sahip olacaklarını bilmeleri gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ay, M., & Adıyaman, G. (2022). Bitcoin ve Altcoinler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Selcuk University Social Sciences Institute Journal*, (47).
- Baek, C., & Elbeck, M. (2015). "Bitcoins as an Investment or Speculative Vehicle? A First Look". *Applied Economics Letters*, 22(1), 30-34.
- Baki, İ. (2018). *Türkiye'deki Enerji Tüketiminin Belirleyicileri: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bhosale, J., & Mavale, S. (2018). "Volatility of Select Cryptocurrencies: A Comparison of Bitcoin, Ethereum and Litecoin". *Annu. Res. J. SCMS, Pune*, 6.

- Ciaian, P., & Rajcaniova, M. (2018). "Virtual Relationships: Short-and Long-run Evidence From BitCoin and Altcoin Markets". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 52, 173-195.
- Dönmez, C. Ç., Doruk, Ş. E. N., & Hazır, U. (2021). "Kriptopara Dinamikleri: Bitcoin Cash, Ethereum, Litecoin ve Ripple". *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(4), 636-650.
- Dwyer, GP (2015). "Bitcoin ve Benzeri Özel Dijital Para Birimlerinin Ekonomisi". *Finansal İstikrar Dergisi*, 17, 81-91.
- Dyhrberg, A. H. (2016). "Bitcoin, Gold and the Dollar—A GARCH Volatility Analysis". *Finance Research Letters*, 16, 85-92.
- ElBahrawy, A., Alessandretti, L., Kandler, A., Pastor-Satorras, R., & Baronchelli, A. (2017). "Evolutionary Dynamics of the Cryptocurrency Market". *Royal Society Open Science*, 4(11), 170623.
- Estrada, J. C. S. (2017). *Analyzing Bitcoin Price Volatility*. Berkeley: University of California.
- Georgoula, I., Pournarakis, D., Bilanakos, C., Sotiropoulos, D., & Giaglis, G. M. (2015). "Using Time-Series and Sentiment Analysis to Detect the Determinants of Bitcoin Prices". Available at SSRN 2607167.
- Gonzalez, M. D. L. O., Jareño, F., & Skinner, F. S. (2020). "Nonlinear Autoregressive Distributed Lag Approach: An Application on the Connectedness Between Bitcoin Returns and the Other Ten Most Relevant Cryptocurrency Returns". *Mathematics*, 8(5), 810.
- Gujarati, D. N. (1999). *Temel Ekonometri*. Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kaymak, O., & Beybur, M. (2017). "Bitcoin İşlem Hacimleri ile Türk Bankacılık Sektöründeki Mevdut Hacmi Arasındaki İlişki". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 63-73.
- Kim, M. J., Canh, N. P., & Park, S. Y. (2021). "Causal Relationship Among Cryptocurrencies: A Conditional Quantile Approach". *Finance Research Letters*, 42, 101879.
- Korkmazgöz, Ç., Şahin, S., & İlhan, E. (2022). "Bitcoin ve Borsa İstanbul Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24(1), 89-108.
- Nakamoto, S. (2008). "Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System". *Decentralized Business Review*, 21260.
- Öztürk, M., Aras, O. N., & Kadı, O. S. (2012). "AB Borç Krizi ve Bunun Türk Dış Ticaretine Olan Etkileri". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 77-89.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi (Eviews Uygulamalı)*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Szetela, B., Mentel, G., & Gędek, S. (2016). "Dependency Analysis Between Bitcoin and Selected Global Currencies". *Dynamic Econometric Models*, 16(1), 133-144.
- Şak, Ü. N. (2021). "Kripto Paralar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hatemi-j Asimetrik Nedensellik Analizi". *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 11(29), 149-175.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Zhu, Y., & Dickinson, D. Li Jianjun (2017). *Analysis on the Influence Factors of Bitcoin's Price Based on VEC Model Financial Innovation*, 3(3), 1-13.

Body Image in The Digital Era: Thinspiration, Fitspiration, and Related Disorders

Metin Çınaroğlu^{1,a,*}

Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Review Article

Received : 23.02.2024

Accepted : 29.05.2024

Keywords:

Thinspiration

Fitspiration

Body Dysmorphic Disorder

Muscle Dysmorphia

Body Image

ABSTRACT

This review examines body image concepts in the digital age. It evaluates the societal and mental health impacts of phenomena such as Thinspiration, Fitspiration, Body Dysmorphic Disorder (BDD), Muscle Dysmorphia (MD), and the use of Appearance and Performance Enhancing Drugs (APEDs). Thinspiration and Fitspiration, as products of digital culture, promote unrealistic beauty and fitness standards, leading to psychological distress. BDD and MD are mental health issues that deeply affect individuals' well-being. The use of APEDs raises health and ethical concerns and is seen as connected to these phenomena. Thinspiration and Fitspiration spread through social media, promoting ideals of extreme thinness and fitness. BDD and MD involve mental health issues characterized by obsessive focus on physical flaws. The use of APEDs stems from the desire to achieve these ideals and carries serious health risks. The media and health industries play a significant role in the proliferation of these phenomena. Ethical marketing practices are emphasized as necessary to mitigate the negative impacts on body image. The review highlights the negative effects of societal beauty and performance standards on individuals and underscores the importance of adopting a more inclusive approach to body image. Education and policy development are seen as crucial for promoting healthier body image perceptions and practices. Societal change and the adoption of more inclusive body image approaches can positively impact individuals' mental and physical health. Educational programs and awareness campaigns can promote healthy body image perceptions. Future research could examine the long-term effects of these phenomena and the effectiveness of intervention strategies. Additionally, studying the impact of media literacy programs on body image could be beneficial.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 97-107, 2024

Dijital Çağda Vücut İmgesi: Zayıflık Özentisi, Spor Özentisi ve İlgili Bozukluklar

MAKALE BİLGİSİ

Derleme Makalesi

Geliş : 23.02.2024

Kabul : 29.05.2024

Anahtar Kelimeler:

Zayıflık Özentisi

Spor Özentisi

Beden Algı Bozukluğu

Kas Dismorfisi

Beden imgesi

ÖZ

Bu derleme, dijital çağda vücut imgesi kavramlarını incelemektedir. Thinspiration (Zayıflık Özentisi), Fitspiration (Spor Özentisi), Beden Algı Bozukluğu (BAB), Kas Dismorfisi (KD) ve Görünüm ve Performansı Artırıcı İlaçlar (GPAİ) gibi olguların toplumsal ve zihinsel sağlık üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Zayıflık Özentisi ve Spor Özentisi dijital kültürün ürünleri olarak gerçek dışı güzellik ve spor standartlarını teşvik ederek psikolojik sıkıntılara neden olmaktadır. BAD ve KD, bireylerin zihinsel refahını derinden etkileyen zihinsel sağlık sorunlarıdır. GPAİ kullanımı, sağlık ve etik sorunlar yaratmakta ve bu olgularla bağlantılı görülmektedir. Zayıflık Özentisi ve Spor Özentisi, sosyal medya aracılığıyla yaygınlaşarak aşırı zayıflık ve fitness ideallerini desteklemektedir. BAD ve KD, bireylerin fiziksel kusurlarıyla saplantılı oldukları zihinsel sağlık sorunları arasında görülebilmektedir. GPAİ kullanımı, bu ideallere ulaşma arzusundan kaynaklanabilmekte ve ciddi sağlık riskleri taşıyabilmektedir. Medya ve sağlık endüstrisinin bu olguların yayılmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Etik pazarlama uygulamalarının, bireylerin vücut imajı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için gerekli olabileceği vurgulanmıştır. Derleme, toplumsal güzellik ve performans standartlarının bireyler üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmekte ve daha kapsayıcı bir vücut imajı yaklaşımının benimsenmesinin önemini vurgulamaktadır. Eğitim ve politika gelişimi, daha sağlıklı vücut imajı algıları ve uygulamalarını teşvik etmek için önemli görülebilir. Toplumsal değişim ve daha kapsayıcı vücut imajı yaklaşımlarının benimsenmesi, bireylerin zihinsel ve fiziksel sağlığını olumlu yönde etkileyebilir. Eğitim programları ve farkındalık artırma çalışmaları, sağlıklı vücut imajı algılarını teşvik edebilir. Gelecek araştırmalar, bu olguların uzun vadeli etkilerini ve müdahale stratejilerinin etkinliğini inceleyebilir. Ayrıca, medya okuryazarlığı programlarının vücut imajı üzerindeki etkilerini araştırmak faydalı görülmektedir.

^a metincinaroglu@gmail.com

^{id} <https://orcid.org/0000-0001-6342-3949>

Introduction

In the digital age, social media and digital platforms significantly influence cultural expression, notably through the emergence of ‘Thinspiration’ and ‘Fitspiration.’ Thinspiration combines ‘thin’ and ‘inspiration,’ often glorifying extreme thinness and potentially promoting unhealthy weight loss practices. In contrast, Fitspiration, a blend of ‘fit’ and ‘inspiration,’ aims to encourage a healthier lifestyle centered on fitness and well-being, yet it can also perpetuate unrealistic body standards (Griffiths & Stefanovski, 2019). These trends are intertwined with BDD and MD, both characterized by an obsessive focus on perceived body flaws. Additionally, the rise in APEDs usage reflects a pursuit of idealized body types influenced by these cultural norms. This review explores the complex interplay between Thinspiration, Fitspiration, Body Dysmorphic Disorder (BDD), Muscle Dysmorphia (MD), and Appearance Performance Enhancement Drugs (APED) use (Cataldo et al., 2021), examining their psychological, sociocultural, and health industry. It aims to provide a comprehensive understanding of these issues, their effects on health, and the controversies they raise, contributing to the broader discussion on body image, mental health, and the media’s ethical responsibilities in shaping societal standards (Carvalho, A. (2023).

Methodology

This comprehensive review explores the interplay between Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs in the context of body image in the digital age. The review synthesizes findings from a wide range of sources to provide a thorough understanding of these phenomena and their impact on mental health and societal norms.

Search Strategy

Relevant literature was gathered using electronic databases, including PubMed, PsycINFO, Google Scholar, and JSTOR. Keywords such as “Thinspiration,” “Fitspiration,” “Body Dysmorphic Disorder,” “Muscle Dysmorphia,” “Appearance and Performance Enhancing Drugs,” “body image,” “social media,” and “digital culture” were used. Boolean operators were employed to refine search results.

Inclusion and Exclusion Criteria

Inclusion criteria:

- Articles published in peer-reviewed journals.
- Theoretical and empirical studies on Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and APED use.
- Literature on psychological, sociocultural, and health industry impacts.
- Studies published in English.

Exclusion criteria:

- Articles not directly related to the review’s key concepts.
- Non-English language articles.
- Studies lacking substantial empirical or theoretical contributions.

Data Collection and Analysis

Titles, abstracts, and full texts were reviewed systematically to select relevant studies. The data was organized into key themes:

- Psychological impact of Thinspiration and Fitspiration.
- Characteristics and prevalence of BDD and MD.
- Role of APEDs in body image concerns.
- Influence of social media and digital culture.
- Health and fitness industry’s impact on body image perceptions.

Key findings were extracted, compared, and synthesized qualitatively to identify common themes and patterns.

Quality Assessment

Although not systematic, a basic quality assessment was performed, considering study design, sample size, methodology, and relevance. This ensured the inclusion of high-quality studies that provide valuable insights.

Ethical Considerations

No new data collection was involved, and thus, no ethical approval was required. Proper citation and acknowledgment of all sources were ensured.

Conceptual Overviews

To understand body image and self-perception complexities, it’s essential to examine Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs. Thinspiration, a digital age phenomenon, involves sharing content that idolizes extreme thinness, often through social media (Herceg, 2023). This content, including images and tips, promotes ultra-slender bodies as desirable, yet it’s linked to unhealthy weight loss methods and can exacerbate eating disorders like anorexia and bulimia (O’Brien, 2015). Thinspiration reflects a societal obsession with thinness, contributing to narrow beauty standards and impacting self-esteem and mental health (Anderson, 2016). Despite its motivational intent, Thinspiration raises significant health and societal concerns, highlighting the need for more inclusive and health-focused beauty standards (Alberga, Withnell & von Ranson, 2018).

Fitspiration emerged as a healthier alternative to Thinspiration, focusing on fitness, strength, and well-being. Popular on social media and fitness blogs, it includes workout routines, nutritional advice, and motivational content. However, despite its health-oriented image, Fitspiration faces criticism for promoting unrealistic body standards, often depicting highly sculpted, toned physiques. This can create unattainable expectations and shift the focus from health to appearance. Additionally, Fitspiration sometimes encourages excessive exercise, risking overtraining, injury, and mental health impacts (Webb et al., 2019). Therefore, while promoting fitness, it’s crucial to critically view Fitspiration content and emphasize diverse, healthy bodies and personal well-being over appearance (Tiggemann et al., 2018).

BDD is a mental health condition within the obsessive-compulsive spectrum, marked by a persistent preoccupation with perceived physical flaws, often unnoticeable to others (Frare et al., 2004). This fixation can cause significant emotional distress and lead to behaviors like excessive mirror checking and grooming. BDD sufferers may seek cosmetic procedures to fix their perceived flaws (Crerand, Menard & Phillips, 2010), but such attempts often fail to relieve the disorder and can worsen the obsession. Common in both men and women, BDD typically starts in adolescence, leading to social isolation, functional impairments, and sometimes co-occurring mental health issues like depression. Diagnosing and treating BDD can be challenging due to the shame associated with it. Effective treatments include Cognitive-Behavioral Therapy (CBT) and medications like SSRIs, highlighting the importance of early recognition and intervention for better outcomes (Griffiths et al., 2018).

MD, also known as “bigorexia” or “reverse anorexia,” is a subtype of BDD often found in bodybuilding and fitness circles. It involves an obsessive belief that one’s body isn’t muscular or lean enough, leading to intense dissatisfaction and a relentless pursuit of an idealized muscular physique (Strong, 2021). Individuals with MD may spend excessive time in the gym with extreme workout routines and follow highly restrictive diets focused on protein intake and calorie counting, potentially causing nutritional imbalances and health issues (Segura-García et al., 2010). A major concern in MD is the possible abuse of APEDs, including anabolic steroids, which carry significant health risks like hormonal imbalances and liver damage (Hildebrandt et al., 2010). MD represents an extreme end of body image concerns, often underreported and underdiagnosed due to societal glorification of muscular physiques (Phillips et al., 1995). Treatment typically involves cognitive-behavioral therapy and, in some cases, medication for related anxiety or depression, highlighting the need for increased awareness and support for those affected (Hogue et al., 2023).

The use of APEDs is a growing concern in society, encompassing the consumption of anabolic steroids and other performance enhancers to improve physical appearance and athletic performance (Hildebrandt & Alfano, 2012). Not limited to professional athletes, APED use extends to recreational gym-goers and those seeking idealized body types, influenced by media and cultural trends favoring muscularity and leanness (Harvey, 2020). However, APEDs pose serious health risks, including hormonal imbalances, liver damage, and cardiovascular issues, along with psychological effects like aggression and mood swings. The illegal and unregulated nature of many APEDs further increases these risks (Schreiber & Hausenblas, 2015).

Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and Appearance and APED use are united by their focus on body image and societal appearance standards (Bucko, 2017). Each reflects the societal drive for a specific body ideal, often compromising physical and mental health (Aboody et al., 2020). Thinspiration and Fitspiration, promoted through media, encourage extreme thinness or fitness, while BDD and MD are clinical conditions with distorted body image perceptions (Boepple & Thompson, 2016). APED use is a behavioral response to these pressures, aiming to achieve

the desired physique (Strübel et al., 2022). The impacts vary: Thinspiration and Fitspiration can lead to unhealthy behaviors (Hung, 2022), whereas BDD and MD are linked to severe psychological distress (Hakim et al., 2021). Understanding these phenomena is key to addressing societal body image challenges and promoting healthier attitudes towards physical health (Raggatt et al., 2018).

Psychological and Behavioral Implications

The psychological landscape of Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and APED use is intricate, deeply rooted in psychological processes, and significantly impacts behavior, body image, and self-esteem (Crossman, 2017). Thinspiration and Fitspiration involve social comparison, where individuals measure themselves against idealized media portrayals of thinness and fitness, often leading to body dissatisfaction and negative effects on self-esteem and mental well-being (Ramsey, 2021). This internalization of unrealistic body ideals can result in unhealthy behaviors like extreme dieting or excessive exercise. BDD and MD are characterized by an obsessive focus on perceived physical flaws, causing severe psychological distress (Corazza et al., 2019). APED use is a response to these societal pressures, posing health risks and reflecting a direct approach to altering appearance. Recognizing and addressing the psychological impact of these phenomena is vital for promoting healthier body image perceptions and overall mental health (Ganson et al., 2023).

BDD and MD are severe forms of psychological distress related to body image, characterized by an obsessive preoccupation with perceived physical inadequacies (Hrabosky et al., 2009). BDD manifests in repetitive behaviors like mirror checking or excessive grooming, aimed at hiding perceived flaws (Khemlani-Patel, 2022). This fixation often disrupts daily life and social interactions, leading to social isolation, depression, and sometimes suicidal thoughts. MD involves an intense belief of insufficient muscularity, driving excessive exercise, strict dieting, and sometimes steroid abuse, despite often having significant muscle mass (Murray et al., 2017). Sufferers experience anxiety and shame, leading to social and relationship difficulties. Both disorders involve a distorted body perception resistant to external reassurance, profoundly impacting mental health and overall well-being. BDD and MD represent the more extreme spectrum of body image concerns, highlighting the need for increased awareness, early detection, and comprehensive treatment strategies to support affected individuals (Cooper, 2018).

The use of APEDs is often a response to societal pressures for ideal body types, heavily influenced by Thinspiration, Fitspiration, and the distorted self-images seen in BDD and MD (Ferraro et al., 2008). Individuals turn to APEDs to rapidly achieve body standards glorified in media and culture, particularly those encouraged by Thinspiration and Fitspiration or to address perceived flaws related to BDD or MD. This behavior, rooted in issues of self-esteem and body dissatisfaction, reflects the internalization of societal beauty and performance standards, leading to the rationalization of APED use as a means to an end (McCabe & Ricciardelli, 2001). However, APEDs carry significant health risks, including hormonal

imbalances, cardiovascular issues, and psychological effects, often exacerbated by the lack of medical supervision in their use. This underscores the need for awareness and caution regarding the psychological motivations and health consequences of APED use (Sreshta et al., 2017).

The interplay of these concepts significantly impacts mental health. Persistent exposure to Thinspiration and Fitspiration can cultivate a relentless pursuit of an unattainable body ideal, contributing to anxiety, depression, and eating disorders. BDD and MD, as more severe psychological conditions, can lead to profound emotional distress and a range of psychiatric comorbidities. The use of APEDs, while offering a temporary solution to body image concerns, can further complicate the psychological landscape by introducing issues related to substance dependence and the health risks associated with these drugs (Trenton & Currier, 2005).

Sociocultural Context and Influences

The proliferation of Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs is deeply rooted in the sociocultural context. Societal norms, cultural values, and media portrayals significantly influence these phenomena, shaping public perception and individual behavior (Cuadrado et al., 2024).

Societal and cultural norms play a pivotal role in shaping perceptions of body image and physical appearance. Contemporary society often glorifies specific body types, setting up ideals that can have profound implications for individuals' self-perception and behavior (Duarte, Chinen & Fujimori, 2021). For women, the ideal is frequently one of extreme thinness, a standard prominently featured in Thinspiration content. For men, the emphasis tends to be on muscularity and a lean physique, as seen in Fitspiration content and in the context of MD (Krug et al., 2020).

These societal ideals are not merely aesthetic preferences but are deeply embedded in cultural narratives that link physical appearance with broader concepts of success, desirability, and health. The notion that a particular body type can be equated with personal and social success creates immense pressure on individuals to conform to these standards. This pressure is constantly reinforced through various media, including social media platforms, television, movies, and advertising, where these idealized body types are regularly depicted and celebrated (De Luca, Giorgetti & Cicconcelli, 2023).

The emphasis on physical perfection can lead to a range of negative outcomes. It creates a fertile ground for the development of body dissatisfaction, as individuals compare themselves unfavorably to these idealized images. This dissatisfaction can, in turn, lead to the development of serious mental health disorders such as BDD and MD. Individuals with BDD become fixated on perceived flaws in their appearance, while those with MD obsess over their muscularity and leanness (Quesnel et al., 2018).

Media Portrayal

The role of media in shaping and reinforcing societal body ideals is significant and far-reaching. Media platforms, including social media, magazines, movies, and television, play a crucial role in how body image standards

are presented and perceived by the public. These media often showcase highly curated, edited, and sometimes digitally altered images that depict unrealistic and unattainable standards of beauty and fitness (Thompson & Heinberg, 1999).

Thinspiration and Fitspiration content, which are particularly prevalent on online platforms, further amplify the impact of media on body image perceptions. These types of content are centered around showcasing idealized and often extreme versions of thinness and fitness (Hartmann et al., 2018), respectively. The pervasive nature of this content on social media platforms means that users are subjected to a continuous stream of images and messages that glorify these specific body types.

The constant exposure to such idealized body images can have several detrimental effects on individuals' perception of their own bodies. It can lead to a distorted view of what is normal or attainable, creating unrealistic expectations for one's physical appearance. This distortion can be particularly harmful to individuals who are already susceptible to body image concerns, contributing to the development of disorders such as BDD and MD. In BDD, individuals become obsessively preoccupied with perceived flaws in their appearance, while those with MD are fixated on the belief that they are not muscular enough (Simpson & Mazzeo, 2017).

Gender-specific Aspects

Gender-specific aspects play a significant role in how Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs manifest and impact individuals. While these phenomena can affect people of all genders, certain trends are observed in how they differentially impact men and women, as well as individuals across the gender spectrum (Narrow et al., 2008).

Thinspiration is predominantly associated with women, reflecting societal pressures and ideals that emphasize extreme thinness as a beauty standard for this demographic. The pervasive nature of Thinspiration content, which often glamorizes dangerously thin bodies and promotes restrictive diets, has been linked to a higher prevalence of eating disorders and body dissatisfaction among women. This influence can contribute to the development of anorexia nervosa (a serious mental health disorder characterized by an intense fear of gaining weight), bulimia nervosa (an eating disorder marked by cycles of binge eating followed by purging behaviors, such as vomiting or excessive exercise), and other related eating disorders, which are more commonly reported in women (Bozsik et al., 2018).

Fitspiration, on the other hand, and MD tend to be more closely associated with men. These phenomena focus on muscularity, leanness, and an athletic physique, reflecting a different set of societal standards for male bodies. Fitspiration content often showcases highly sculpted and toned male bodies, while MD involves an obsessive preoccupation with not being sufficiently muscular or lean. The pursuit of these ideals can lead to psychological issues such as body dissatisfaction, low self-esteem, and the development of MD. Additionally, the pressure to achieve a muscular physique may drive some men towards the use of APEDs, posing significant health risks (Bizjak, 2015).

It is important to acknowledge, however, that these phenomena are not exclusive to any single gender. Individuals across the gender spectrum can experience body image concerns and may be influenced by Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and APED use. The specific ways in which these phenomena manifest can vary based on cultural, societal, and individual factors, including gender identity (Murashka, Liu & Peng, 2021).

Impact on Different Demographics

The influence of these phenomena extends beyond gender and includes age, ethnicity, and socio-economic status. Younger individuals, particularly adolescents, are more susceptible to the impacts of social media and peer pressure. Ethnic and cultural backgrounds also play a role in how body ideals are perceived and internalized. Additionally, socio-economic factors can influence access to resources for achieving these body ideals, such as gym memberships, diet plans, and even APEDs (Walker et al., 2009).

In summary, the sociocultural context plays a critical role in shaping the manifestation and impact of Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and APED use. Understanding these influences is essential for addressing the broader societal challenges associated with body image and developing effective interventions and policies to promote healthier body image perceptions and practices (Dignard & Jarry, 2021).

Health and Fitness Industry's Role

The health and fitness industry plays a significant and dual role in the context of Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs. While these industries have the potential to promote health and well-being, they also contribute to the propagation of unrealistic body standards and related psychological issues (Coquet et al., 2018).

Contribution to Body Image Issues

The fitness and beauty industries often capitalize on societal body ideals to market their products and services. This is evident in advertising campaigns and product promotions that frequently feature models with idealized body types, aligning with Thinspiration and Fitspiration themes. Such portrayals can reinforce the notion that these body standards are both desirable and attainable, potentially exacerbating issues like BDD and MD. Furthermore, the promotion of supplements, diet plans, and fitness programs can sometimes border on encouraging extreme behaviors, contributing indirectly to the use of APEDs (Frew & McGillivray, 2005).

Mitigation Efforts

On the positive side, segments of the health and fitness industry are increasingly recognizing their role in shaping public perceptions of body image. There is a growing movement towards more inclusive and realistic portrayals of body types, as well as a focus on health and wellness rather than just appearance. Some brands and influencers are actively working to counteract the negative impacts of Thinspiration and Fitspiration by promoting body positivity, balanced lifestyles, and mental health awareness (Groesz et al., 2002).

Ethical Considerations

The ethical considerations in marketing and promoting health and fitness revolve around the balance between inspiring healthy lifestyle changes and not perpetuating harmful body ideals. Ethical marketing should avoid exploiting body image insecurities and instead focus on encouraging realistic, sustainable, and health-focused behaviors. Transparency in advertising, including the use of unedited images and the representation of a diverse range of body types, is also crucial. Additionally, the industry has a responsibility to ensure that products and services promoted are safe, effective, and do not encourage unhealthy or dangerous practices (Segar et al., 2011).

Controversies and Criticisms

Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs are surrounded by significant controversies and criticisms. These arise from their complex impact on individual and societal health, and the perspectives of healthcare professionals, advocacy groups, and affected individuals provide valuable insights into these issues (Blashill et al., 2020).

Thinspiration has been a particularly controversial phenomenon due to its close association with pro-anorexia (pro-ana) content. This type of content glorifies extreme thinness and often encourages practices associated with eating disorders. Thinspiration often features images of very thin individuals, along with tips and advice on how to achieve and maintain a similar physique. The danger of Thinspiration lies in its potential to trigger or exacerbate eating disorders, such as anorexia nervosa and bulimia nervosa, especially among susceptible individuals. It is criticized for creating and reinforcing an environment where disordered eating behaviors are normalized and even celebrated (Steeves, 2010).

Fitspiration, on the other hand, emerged as a response to the negative aspects of Thinspiration, ostensibly promoting a healthier focus on fitness and well-being. However, Fitspiration has not been immune to criticism. One of the main issues with Fitspiration is that it often blurs the lines between encouraging a healthy lifestyle and promoting an obsessive preoccupation with appearance and physical fitness. The content typically features highly toned and muscular bodies, which can create unrealistic expectations and pressures similar to those associated with Thinspiration. Fitspiration, therefore, despite its seemingly positive intentions, is also criticized for contributing to body dissatisfaction and the normalization of excessive exercise and strict dieting behaviors (Dignard, 2017).

Both Thinspiration and Fitspiration, despite their differences, are seen as contributing to broader societal issues of body dissatisfaction and the promotion of unhealthy behaviors. These movements reflect and reinforce narrow and often unattainable beauty and fitness standards, which can have detrimental effects on individuals' mental and physical health. The controversies surrounding Thinspiration and Fitspiration highlight the need for a more balanced and realistic portrayal of body image in media and the importance of promoting genuine health and well-being over appearance (Talbot et al., 2017).

Body Dysmorphic Disorder and Muscle Dysmorphia

BDD and MD are subjects of controversies and criticisms, primarily due to the misunderstandings and stigma surrounding these mental health conditions. Both disorders are characterized by an obsessive preoccupation with perceived physical flaws, yet they often remain underrecognized and misunderstood by the general public and even within certain healthcare settings (Marques et al., 2011).

One of the main challenges with BDD and MD is the lack of awareness and understanding among both the public and healthcare professionals. These disorders are often mistaken for mere vanity or an exaggerated concern with appearance, leading to a lack of empathy and appropriate support for those affected. The stigma attached to mental health disorders, particularly those related to body image, can further exacerbate the challenges faced by individuals with BDD and MD, making them reluctant to seek help (Sun & Rieder, 2022).

The misunderstanding of BDD and MD often leads to underdiagnosis or misdiagnosis. Many individuals with these disorders do not receive the appropriate treatment, which can have severe consequences for their mental and physical health. The complexity of these conditions requires specialized therapeutic approaches, typically involving CBT and, in some cases, medication. However, the lack of awareness can prevent individuals from accessing these resources (Phillips, 2004).

Critics also highlight the role of societal and cultural factors in the development and perpetuation of BDD and MD. The glorification of certain body types in media and popular culture, as well as the pressure to conform to these ideals, can contribute to the development of these disorders. This societal influence underscores the need for a broader change in how body image is portrayed and discussed in public discourse (Krebs et al., 2024).

Healthcare professionals and advocates emphasize the need for increased education and awareness about BDD and MD. Better understanding and recognition of these conditions are crucial for early identification and intervention. Additionally, there is a need for more robust support systems, including accessible mental health services and community-based resources, to assist individuals suffering from BDD and MD (Fisher, 2011).

Use of Apeds

The use of APEDs is surrounded by a host of controversies and criticisms, largely stemming from the significant health risks and ethical concerns associated with these substances. APEDs, including anabolic steroids, hormone enhancers, and other performance-enhancing drugs, are used to improve physical appearance and athletic performance, but their use is fraught with potential dangers and moral questions (Gawash et al., 2023).

One of the primary concerns surrounding APED use is the range of health risks and side effects that can occur. These substances can lead to hormonal imbalances, liver damage, cardiovascular issues, and psychological effects such as aggression and mood swings. The use of APEDs without medical supervision or proper understanding of dosages and side effects can exacerbate these risks, leading to serious long-term health consequences (Hildebrandt et al., 2011).

Critics point out that societal pressures to achieve an idealized physique play a significant role in driving individuals towards APED use. The glorification of certain body types in media and culture creates an environment where individuals feel compelled to use these substances to meet unrealistic standards of beauty and fitness. This pressure is often coupled with a lack of understanding about the potential harms of APED use, leading individuals to underestimate the risks involved (van Amsterdam et al., 2010).

There is a widespread call for stricter regulation of APEDs to prevent misuse and illegal distribution. Advocates argue for better education about the risks associated with APED use, both in terms of physical health and the legal implications of using these substances. Increasing awareness about the dangers of APEDs and providing accurate information can help individuals make more informed decisions about their use (Graham et al., 2008).

Perspectives from Healthcare Professionals and Advocacy Groups.

Healthcare professionals and advocacy groups emphasize the need for a more comprehensive and nuanced understanding of the issues related to body image. They advocate for strategies that go beyond mere symptom management to address the root causes of body dissatisfaction. This includes challenging and changing societal norms and media portrayals that perpetuate unrealistic and harmful body standards. These experts call for a multifaceted approach that combines mental health support, public health initiatives, and educational campaigns to promote a healthier and more realistic perspective on body image (Cash & Smolak, 2011).

There is also a strong call for increased research to better understand these phenomena and their impact on individuals. More resources are needed to develop effective interventions and support systems for those affected. Healthcare professionals and advocacy groups stress the importance of creating environments that foster body positivity and resilience against the pressures of societal body ideals (Hadley, Greenberg & Hollander, 2002).

Voices of Affected Individuals

Personal accounts from individuals who have experienced the impacts of Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and APED use add a vital human dimension to these discussions. These narratives often reveal the deep struggles with self-esteem, body image, and the pursuit of unrealistic physical ideals. Many individuals describe the intense pressure they feel to conform to societal standards of beauty and fitness, and the toll this takes on their mental and physical health (Blomeley et al., 2018).

These personal stories highlight the real-world consequences of these phenomena and underscore the importance of empathy and support in addressing them. Hearing directly from those affected emphasizes the need for societal change, including the development of healthier attitudes towards body image and fitness. These narratives also serve as powerful reminders of the importance of creating supportive communities and accessible mental health resources for those struggling with these issues (Jerónimo & Carraça, 2022).

Interventions and Positive Alternatives

Addressing the challenges posed by Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs requires effective intervention strategies and the promotion of positive alternatives. These approaches should focus on fostering a healthy body image, encouraging balanced fitness practices, and supporting mental well-being.

Effective intervention strategies are essential for individuals affected by BDD, MD, and the psychological impacts of Thinspiration and Fitspiration, as well as those at risk of or currently using APEDs (Nagata et al. 2022). These strategies encompass a range of approaches, from therapeutic interventions to education and media literacy.

Therapy plays a crucial role in the treatment and support of individuals struggling with BDD (Kelly et al., 2017), MD, or the impacts of Thinspiration and Fitspiration. CBT is particularly effective in addressing the distorted perceptions and unhealthy behavior patterns associated with these issues. CBT helps individuals identify and challenge negative thoughts about their body image and develop healthier coping mechanisms. Additionally, group therapy and support groups offer valuable opportunities for individuals to share experiences, gain support, and learn coping strategies from others facing similar challenges. These therapeutic environments provide a sense of community and understanding, which can be instrumental in the recovery process.

Raising awareness about the risks associated with Thinspiration, Fitspiration, and APED use is critical. Educational programs, both in schools and communities, as well as on online platforms, can inform individuals about the dangers of pursuing unrealistic body ideals and the potential health consequences. These programs can also teach skills for body positivity and self-acceptance, helping to counteract the negative influences of media and cultural norms (Prnjak et al., 2020).

Developing media literacy skills is a key intervention strategy. It involves teaching individuals how to critically analyze and question the unrealistic body images presented in various media forms. By understanding how media content is created and the motives behind it, individuals can learn to separate realistic body images from manipulated or idealized ones. This critical perspective can help reduce the impact of harmful media content and promote a healthier and more realistic perception of body image (Outar, 2022).

Ensuring that individuals have access to mental health professionals and medical experts who are knowledgeable about these issues is vital. This includes providing resources and referrals for those seeking help with eating disorders, body dysmorphia, or issues related to APED use. Access to professional help can include therapy, medical treatment, nutritional counseling, and support for managing the psychological and physical aspects of these conditions (Scarth et al., 2023).

Movements and Approaches Promoting Healthy Body Image, Fitness Practices, and Mental Well-being

Movements and approaches that promote a healthy body image, inclusive fitness practices, and overall mental well-being are essential in countering the negative impacts of Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and the use of APEDs. These positive initiatives provide alternative perspectives and practices that emphasize health, diversity, and self-acceptance (Fox, 1999).

This movement challenges the narrow and often

unattainable standards of beauty and fitness perpetuated by society and media. It emphasizes the acceptance and appreciation of all body types, advocating for self-love and respect for bodily diversity. The body positivity movement (BPM) encourages the idea that personal worth and value are not contingent on physical appearance, promoting a more inclusive and accepting view of beauty (Monks et al., 2021).

Health at Every Size (HAES) is an approach that shifts the focus from weight loss and achieving a specific body type to overall health and well-being. It advocates for balanced eating habits, engaging in joyful and sustainable physical activities, and respecting the natural diversity of body shapes and sizes. HAES challenges weight-centric health paradigms and promotes health and wellness at any size, emphasizing body respect and intuitive approaches to eating and exercise (Burgard, 2009).

Incorporating mindfulness and self-compassion into everyday life can significantly improve individuals' relationships with their bodies. Practices such as mindful eating, yoga, and meditation encourage greater self-awareness and self-acceptance. These practices help individuals to be present in the moment, recognize and accept their feelings and thoughts about their bodies, and foster a kinder and more compassionate attitude towards themselves (Augusta Quist Møller et al., 2019).

Fitness and wellness programs that are inclusive and cater to a wide range of needs and abilities can provide a healthy counterbalance to the unrealistic goals often promoted by Fitspiration. These programs focus on promoting individual health and well-being, rather than solely on appearance or achieving a specific physique. Inclusive programs emphasize realistic and attainable fitness goals, celebrating personal achievements and progress rather than comparison with others.

Conclusion

This review highlights the significant impact of digital phenomena such as Thinspiration and Fitspiration on body image and related mental health disorders, including BDD and MD. Thinspiration promotes unrealistic and unhealthy beauty standards, leading to psychological distress and the potential development of eating disorders. Fitspiration, while seemingly advocating for a healthy lifestyle, often perpetuates unattainable fitness ideals that can also result in negative mental health outcomes.

The common findings across the studies reviewed indicate a strong link between the consumption of digital content that emphasizes extreme physical ideals and the deterioration of individuals' mental health. Both BDD and MD are characterized by an obsessive focus on perceived body flaws, leading to significant emotional and psychological distress. The use of APEDs is often a direct response to societal pressures to achieve these unrealistic body standards, further exacerbating health risks.

The societal and cultural factors contributing to these disorders include the glorification of certain body types and the pressure to conform to these ideals. This pressure is reinforced by various media platforms, including social media, which often showcase highly curated and edited images that depict unrealistic body standards. These images contribute to body dissatisfaction and the

normalization of harmful behaviors, such as extreme dieting and excessive exercise.

From the synthesis of these studies, it is evident that societal and media influences play a critical role in shaping body image perceptions. The health and fitness industries also contribute to these issues by promoting and capitalizing on these ideals. The industries often exploit body image insecurities to market products and services, reinforcing the notion that these body standards are both desirable and attainable.

To address these pervasive issues, there is a need for comprehensive strategies that include education, policy development, and the promotion of healthier body image perceptions. Educational programs that foster media literacy and critical thinking about digital content are crucial. These programs can teach individuals how to critically analyze and question the unrealistic body images presented in various media forms. By understanding how media content is created and the motives behind it, individuals can learn to separate realistic body images from manipulated or idealized ones.

Additionally, promoting inclusive fitness practices and body positivity can help mitigate the negative impacts of Thinspiration and Fitspiration. Movements such as the BPM and HAES emphasize the acceptance and appreciation of all body types, advocating for self-love and respect for bodily diversity. These movements encourage the idea that personal worth and value are not contingent on physical appearance, promoting a more inclusive and accepting view of beauty.

Therapeutic interventions are also vital for individuals struggling with BDD, MD, and the psychological impacts of Thinspiration and Fitspiration. CBT is particularly effective in addressing the distorted perceptions and unhealthy behavior patterns associated with these issues. CBT helps individuals identify and challenge negative thoughts about their body image and develop healthier coping mechanisms. Group therapy and support groups offer valuable opportunities for individuals to share experiences, gain support, and learn coping strategies from others facing similar challenges.

Ensuring that individuals have access to mental health professionals and medical experts who are knowledgeable about these issues is essential. This includes providing resources and referrals for those seeking help with eating disorders, body dysmorphia, or issues related to APED use. Access to professional help can include therapy, medical treatment, nutritional counseling, and support for managing the psychological and physical aspects of these conditions.

Future research should focus on the long-term effects of these digital phenomena on body image and mental health. Investigating the effectiveness of intervention strategies, such as media literacy programs and therapeutic approaches like CBT, is essential. Moreover, examining the role of policy changes in promoting healthier body image standards could provide valuable insights. Studies could also explore the impact of inclusive and realistic portrayals of body types in media on body image perceptions and mental health outcomes.

In conclusion, addressing the interconnected issues of Thinspiration, Fitspiration, BDD, MD, and APED use requires a multifaceted approach that combines therapeutic

support, education, advocacy, and inclusive practices. By fostering a more accepting and realistic societal attitude towards body image and fitness, we can improve the mental and physical well-being of individuals in the digital era. The importance of education, policy development, and comprehensive strategies to promote healthier body image perceptions and practices cannot be overstated. This review underscores the need for societal change and the collective effort required to address these pervasive issues.

References

- Aboody, D., Siev, J., & Doron, G. (2020). Building resilience to body image triggers using brief cognitive training on a mobile application: A randomized controlled trial. *Behaviour Research and Therapy*, 134, 103723. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2020.103723>
- Alberga, A. S., Withnell, S. J., & Von Ranson, K. M. (2018). Fitspiration and thinspiration: a comparison across three social networking sites. *Journal of Eating Disorders*, Vol 6(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s40337-018-0227-x>
- Anderson, L. (2016). Harmful inspiration: The consequences of viewing thinspiration and fitspiration images. <https://doi.org/10.58809/SOUC9363>
- Augusta Quist Møller, S., L Shapiro, S., & Sami, S. (2019). Health benefits of (mindful) self-compassion meditation and the potential complementarity to mindfulness-based interventions: A review of randomized-controlled trials. *OBM Integrative and Complementary Medicine*, 4(1), 1-20. <https://doi.org/10.21926/obm.icm.1901002>
- Bizjak, D. E. (2015). *Fit Is The New Thin: Fitspiration and Body Satisfaction in College Age Women* (Doctoral Dissertation), California State University, Sacramento.
- Blashill, A. J., Grunewald, W., Fang, A., Davidson, E., & Wilhelm, S. (2020). Conformity to masculine norms and symptom severity among men diagnosed with muscle dysmorphia vs. body dysmorphic disorder. *PloS one*, 15(8), e0237651. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237651>
- Blomeley, D., Phillipou, A., & Castle, D. J. (2018). Sizing it up: a systematic review of the nosology of muscle dysmorphia. *Clinical Research in Psychology*, 1(1), 1-10.
- Boepple, L., & Thompson, J. K. (2016). A content analytic comparison of fitspiration and thinspiration websites. *International Journal of Eating Disorders*, 49(1), 98-101. <https://doi.org/10.1002/eat.22403>
- Bozsik, F., Whisenhunt, B. L., Hudson, D. L., Bennett, B., & Lundgren, J. D. (2018). Thin is in? Think again: The rising importance of muscularity in the thin ideal female body. *Sex Roles*, 79, 609-615. <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0886-0>
- Bucko, A. G. (2017). *Associations Amongst Physical Activity, Substance Use and Fitness Industry Trends*. Arizona State University.
- Burgard, D. (2009). What is "Health at Every Size"? In *The Fat Studies Reader* (pp. 41-53). New York: New York University Press. <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814777435.001.0001>
- Carvalho, A. (2023). The ideal of the perfect body. *The body in the mind: exercise addiction, body image and the use of enhancement drugs* (p. 77-91). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cash, T. F., & Smolak, L. (Eds.). (2011). *Body image: A handbook of science, practice, and prevention*. Guilford press.
- Cataldo, I., De Luca, I., Giorgetti, V., Cicconcelli, D., Bersani, F. S., Imperatori, C., ... & Corazza, O. (2021). Fitspiration on Social Media: Body-Image and Other Psychopathological Risks Among Young Adults. A Narrative Review. *Emerging Trends In Drugs, Addictions, And Health*, 1, 100010. <https://doi.org/10.1016/j.etdah.2021.100010>
- Choo, L. (2022). The Impact of Fitspiration on Young Women:

A Review of the Literature.

- Cooper, M. (2018). Getting shredded: Improving our understanding of muscle dysmorphia and related symptomology. Downloaded date: 02.01.2024, <https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/154284/1/Final%20Disseration%20July%202018%20-%20Cooper,%20Marita%20.pdf> tez
- Coquet, R., Roussel, P., & Ohl, F. (2018). Understanding the paths to appearance- and performance-enhancing drug use in bodybuilding. *Frontiers in psychology*, 9, 1431. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01431>
- Corazza, O., Simonato, P., Demetrovics, Z., Mooney, R., Van De Ven, K., Roman-Urrestarazu, A., ... & Martinotti, G. (2019). The emergence of Exercise Addiction, Body Dysmorphic Disorder, and other image-related psychopathological correlates in fitness settings: A cross sectional study. *PloS one*, 14(4), e0213060. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0213060>
- Crerand, C. E., Menard, W., & Phillips, K. A. (2010). Surgical and Minimally Invasive Cosmetic Procedures Among Persons With Body Dysmorphic Disorder. *Annals of Plastic Surgery*, Vol: 65(1), 11. <https://doi.org/10.1097/SAP.0b013e3181bba08f>
- Crossman, J. M. (2017). Fitspiration to inspire or to mire? A review of the literature and educational implications. *LEARNing Landscapes*, 10(2), 115-130. <https://doi.org/10.36510/learnland.v10i2.805>
- Cuadrado, J., Lulan, P., Sentenac, C., Legigan, C., & Michel, G. (2024). "Bigger, stronger, sicker", integrative psychological assessment for muscle dysmorphia: Case studies of two young women bodybuilders. *Psychiatry Research Case Reports*, 3(1), 100212. <https://doi.org/10.1016/j.psycr.2024.100212>
- De Luca, I. V., Giorgetti, D., & Cicconcelli, O. C. (2023). Exercise, Fitspiration, and the Role of Social Media. The body in the mind: exercise addiction, body image and the use of enhancement drugs (p. 93-107). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dignard, N. A., & Jarry, J. L. (2021). The "Little Red Riding Hood effect:" Fitspiration Is Just As Bad As Thinspiration For Women's Body Satisfaction. *Body Image*, 36, 201-213. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2020.11.012>
- Dignard, N. A. (2017). *The effects of thinspiration and fitspiration on body satisfaction and appearance self-esteem are equivalent and mediated by appearance comparisons* (Doctoral dissertation, University of Windsor (Canada)).
- Duarte, L. S., Chinen, M. N. K., & Fujimori, E. (2021). Distorted Self-Perception And Dissatisfaction With Body Image Among Nursing Students. *Revista Da Escola De Enfermagem Da USP*, 55. <https://doi.org/10.1590/S1980-220X2019042903665>
- Ferraro, F. R., Muehlenkamp, J. J., Paintner, A., Wasson, K., Hager, T., & Hoverson, F. (2008). Aging, body image, and body shape. *The Journal of general psychology*, 135(4), 379-392. <https://doi.org/10.3200/GENP.135.4.379-392>
- Fisher, E. E. (2011). Communication and awareness about body dysmorphic disorder: A perspective from researchers and clinicians. *Unpublished manuscript, Colorado State University*.
- Fox, K. R. (1999). The influence of physical activity on mental well-being. *Public health nutrition*, 2(3a), 411-418. <https://doi.org/10.1017/S1368980099000567>
- Frare, F., Perugi, G., Ruffolo, G., & Toni, C. (2004). Obsessive-compulsive disorder and body dysmorphic disorder: a comparison of clinical features. *European Psychiatry*, 19(5), 292-298. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2004.04.014>
- Frew, M., & McGillivray, D. (2005). Health clubs and body politics: Aesthetics and the quest for physical capital. *Leisure studies*, 24(2), 161-175. <https://doi.org/10.1080/0261436042000300432>
- Ganson, K. T., Pang, N., Testa, A., Jackson, D. B., & Nagata, J. M. (2023). Adverse Childhood Experiences and Muscle Dysmorphia Symptomatology: Findings from a Sample of Canadian Adolescents and Young Adults. *Clinical Social Work Journal*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s10615-023-00908-9>
- Gawash, A., Zia, H., Al-Shehab, U., & Lo, D. F. (2023). Association of Body Dysmorphic-Induced Anabolic-Androgenic Steroid Use With Mental Health Outcomes: A Systematic Review. *The Primary Care Companion for CNS Disorders*, Vol: 25(5), 49582. <https://doi.org/10.4088/PCC.23r03532>
- Graham, M. R., Davies, B., Grace, F. M., Kicman, A., & Baker, J. S. (2008). Anabolic steroid use: patterns of use and detection of doping. *Sports Medicine*, 38, 505-525. <https://doi.org/10.2165/00007256-200838060-00005>
- Griffiths, S., Castle, D., Cunningham, M., Murray, S. B., Bastian, B., & Barlow, F. K. (2018). How Does Exposure To Thinspiration And Fitspiration Relate To Symptom Severity Among Individuals With Eating Disorders? Evaluation Of A Proposed Model. *Body Image*, Vol: 27, 187-195. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2018.10.002>
- Griffiths, S., & Stefanovski, A. (2019). Thinspiration And Fitspiration In Everyday Life: An Experience Sampling Study. *Body Image*, Vol: 30, 135-144. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2019.07.002>
- Groesz, L. M., Levine, M. P., & Murnen, S. K. (2002). The effect of experimental presentation of thin media images on body satisfaction: A meta-analytic review. *International Journal of eating disorders*, 31(1), 1-16. <https://doi.org/10.1002/eat.10005>
- Hadley, S. J., Greenberg, J., & Hollander, E. (2002). Diagnosis And Treatment Of Body Dysmorphic Disorder In Adolescents. *Current Psychiatry Reports*, Vol: 4(2), 108-113. <https://doi.org/10.1007/s11920-002-0043-4>
- Hakim, R. F., Alrahmani, D. A., Ahmed, D. M., Alharthi, N. A., Fida, A. R., & Al-Raddadi, R. M. (2021). Association of body dysmorphic disorder with anxiety, depression, and stress among university students. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 16(5), 689-694. <https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2021.05.008>
- Hartmann, A. S., Steenbergen, F., Vocks, S., Büsch, D., & Waldorf, M. (2018). How Healthy Is A Desire To Be Fit And Strong? Drives For Thinness, Leanness, And Muscularity In Women In Weight Training. *Journal of Clinical Sport Psychology*, Vol: 12(4), 544-561. <https://doi.org/10.1123/jcsp.2018-0022>
- Harvey, O. (2020). *Male anabolic androgenic steroid-users: a mixed-methods study. The voice of the AAS-user (Doctoral dissertation, Bournemouth University)*.
- Herceg, L. (2023). Social Connectedness on Instagram: Understanding Young Women's Experience of Thinspiration and Fitspiration on Instagram. <https://doi.org/10.7939/r3-1ryj-kg93>
- Hildebrandt, T., Lai, J. K., Langenbucher, J. W., Schneider, M., Yehuda, R., & Pfaff, D. W. (2011). The Diagnostic Dilemma Of Pathological Appearance And Performance Enhancing Drug Use. *Drug And Alcohol Dependence*, Vol: 114(1), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.09.018>
- Hildebrandt, T., & Alfano, L. (2012). Drug use, appearance-and performance-enhancing. *Encyclopedia of body image and human appearance*, 392-98.
- Hildebrandt, T., Alfano, L., & Langenbucher, J. W. (2010). Body image disturbance in 1000 male appearance and performance enhancing drug users. *Journal of psychiatric research*, 44(13), 841-846. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2010.01.001>
- Hogue, J., Minister, C., Sampson, L., Campbell, G., & Mills, J. (2023). Young Women's Dialectical Responses To Fitspiration And Thinspiration: A Qualitative Study. *Eating Behaviors*, 50, 101758. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2023.101758>
- Hrabosky, J. I., Cash, T. F., Veale, D., Neziroglu, F., Soll, E. A.,

- Garner, D. M., ... & Phillips, K. A. (2009). Multidimensional body image comparisons among patients with eating disorders, body dysmorphic disorder, and clinical controls: a multisite study. *Body image*, 6(3), 155-163. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2009.03.001>
- Hung, M. (2022). A content analysis on fitspiration and thinspiration posts on TikTok. *Cornell Undergraduate Research Journal*, 1(1), 55-62. <https://doi.org/10.37513/curj.v1i1.662>
- Jerónimo, F., & Carraça, E. V. (2022). Effects Of Fitspiration Content On Body Image: A Systematic Review. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia And Obesity*, Vol: 27(8), 3017-3035. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2019.07.002>
- Kelly, M. M., Brault, M. E., & Didie, E. R. (2017). Psychosocial functioning and quality of life in body dysmorphic disorder. *Body dysmorphic disorder: Advances in research and clinical practice* (p. 139-154). New York: Oxford University Press.
- Khemlani-Patel, S., & Neziroglu, F. (2022). *Body dysmorphic disorder*. Hogrefe Publishing GmbH.
- Krebs, G., Rautio, D., Fernández de la Cruz, L., Hartmann, A. S., Jassi, A., Martin, A., ... & Mataix-Cols, D. (2024). Practitioner Review: Assessment and treatment of body dysmorphic disorder in young people. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13984>
- Krug, I., Selvaraja, P., Fuller-Tyszkiewicz, M., Hughes, E. K., Slater, A., Griffiths, S., ... & Blake, K. (2020). The Effects of Fitspiration Images on Body Attributes, Mood And Eating Behaviors: An Experimental Ecological Momentary Assessment Study in Females. *Body Image*, Vol: 35, 279-287. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2020.09.011>
- Marques, L., Weingarden, H. M., LeBlanc, N. J., & Wilhelm, S. (2011). Treatment utilization and barriers to treatment engagement among people with body dysmorphic symptoms. *Journal of psychosomatic research*, 70(3), 286-293. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2010.10.002>
- McCabe, M. P., & Ricciardelli, L. (2001). Parent, peer, and media influences on body image and strategies to both. *Adolescence*, 36(142).
- Monks, H., Costello, L., Dare, J., & Reid Boyd, E. (2021). "We're continually comparing ourselves to something": Navigating body image, media, and social media ideals at the nexus of appearance, health, and wellness. *Sex Roles*, 84(3), 221-237. <https://doi.org/10.1007/s11199-020-01162-w>
- Murashka, V., Liu, J., & Peng, Y. (2021). Fitspiration on Instagram: Identifying Topic Clusters in User Comments to Posts with Objectification Features. *Health Communication*, Vol: 36(12), 1537-1548. <https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1773702>
- Murray, S. B., Nagata, J. M., Griffiths, S., Calzo, J. P., Brown, T. A., Mitchison, D., ... & Mond, J. M. (2017). The enigma of male eating disorders: A critical review and synthesis. *Clinical psychology review*, 57, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.08.001>
- Nagata, J. M., McGuire, F. H., Lavender, J. M., Brown, T. A., Murray, S. B., Compton, E. J., ... & Lunn, M. R. (2022). Appearance And Performance-Enhancing Drugs And Supplements (APEDS): Lifetime Use And Associations With Eating Disorder And Muscle Dysmorphia Symptoms Among Cisgender Sexual Minority People. *Eating Behaviors*, Vol: 44, 101595. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2022.101595>
- Narrow, W. E., First, M. B., Sirovatka, P. J., & Regier, D. A. (Eds.). (2008). Age and gender considerations in psychiatric diagnosis: A research agenda for DSM-V.
- O'Brien, K. (2015). The cultivation of eating disorders through Instagram.
- Outar, L. (2022). *Body Image Beliefs: The Examination of Rational Emotive Behaviour Therapy (REBT) and Assessment of Irrational and Rational Beliefs in Body Image* (Doctoral dissertation, Staffordshire University).
- Pasko, K., & Arigo, D. (2021). The roles of social comparison orientation and regulatory focus in college students' responses to fitspiration posts on social media: Cross-sectional study. *JMIR Mental Health*, 8(9), e26204. <https://doi.org/10.2196/26204>
- Phillips, K. A. (2004). Body dysmorphic disorder: recognizing and treating imagined ugliness. *World Psychiatry*, 3(1), 12.
- Phillips, K. A., Kim, J. M., & Hudson, J. I. (1995). Body image disturbance in body dysmorphic disorder and eating disorders: Obsessions or delusions?. *Psychiatric Clinics of North America*, 18(2), 317-334. [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(18\)30057-1](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(18)30057-1)
- Prnjak, K., Pemberton, S., Helms, E., & Phillips, J. G. (2020). Reactions To Ideal Body Shapes. *The Journal of General Psychology*, Vol: 147(4), 361-380. <https://doi.org/10.1080/00221309.2019.1676190>
- Quesnel, D. A., Cook, B., Murray, K., & Zamudio, J. (2018). Inspiration Or Thinspiration: The Association Among Problematic Internet Use, Exercise Dependence, And Eating Disorder Risk. *International Journal of Mental Health and Addiction*, Vol: 16, 1113-1124. <https://doi.org/10.1007/s11469-017-9834-z>
- Raggatt, M., Wright, C. J., Carrotte, E., Jenkinson, R., Mulgrew, K., Prichard, L., & Lim, M. S. (2018). "I Aspire To Look and Feel Healthy Like The Posts Convey": Engagement with Fitness Inspiration on Social Media And Perceptions of Its Influence on Health And Wellbeing. *BMC Public Health*, Vol: 18, 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5930-7>
- Ramsey, K. (2021). Hot or Not? The Effects of Fitspiration Images on Body Dysmorphic Concerns.
- Scarth, M., Westlye, L. T., Havnes, I. A., & Bjørnebekk, A. (2023). Investigating anabolic-androgenic steroid dependence and muscle dysmorphia with network analysis among male weightlifters. *BMC psychiatry*, 23(1), 342. <https://doi.org/10.1186/s12888-023-04781-1>
- Schreiber, K., & Hausenblas, H. A. (2015). *The truth about exercise addiction: Understanding the dark side of thinspiration*. London: Rowman & Littlefield.
- Segar, M. L., Eccles, J. S., & Richardson, C. R. (2011). Rebranding exercise: closing the gap between values and behavior. *International journal of behavioral nutrition and physical activity*, 8, 1-14. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-8-94>
- Segura-García, C., Ammendolia, A., Procopio, L., Papaiani, M. C., Sinopoli, F., Bianco, C., ... & Capranica, L. (2010). Body uneasiness, eating disorders, and muscle dysmorphia in individuals who overexercise. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 24(11), 3098-3104. <https://doi.org/10.1519/JSC.0b013e3181d0a575>
- Simpson, C. C., & Mazzeo, S. E. (2017). Skinny Is Not Enough: A Content Analysis Of Fitspiration On Pinterest. *Health Communication*, Vol: 32(5), 560-567. <https://doi.org/10.1080/10410236.2016.1140273>
- Sreshta, N., Pope, H. G., Hudson, J. I., & Kanayama, G. (2017). *Muscle dysmorphia* (pp. 81-107). New York: Oxford University Press.
- Steeves, M. (2010). *Are we all ugly ducklings when we look in the mirror?: misunderstandings and new interpretations: a discursive analysis of the idealized body within pro-anorexia websites* (Doctoral dissertation, University of Saskatchewan).
- Strong, C. J. (2021). *Body dysmorphic disorder and eating disorders: An investigation of shared etiology and a proposed transdiagnostic treatment model* (Doctoral dissertation, The Chicago School of Professional Psychology).
- Strübel, J., Leger, R., & Guan, X. (2022). Appearance and performance enhancing drug usage and body image across three age cohorts of fitness enthusiast men. *Journal of Men's Health*, 18(2). <https://doi.org/10.31083/j.jomh1802051>
- Sun, M. D., & Rieder, E. A. (2022). Psychosocial issues and body dysmorphic disorder in aesthetics: Review and debate. *Clinics in Dermatology*, 40(1), 4-10. <https://doi.org/10.1016/j.clindermatol.2021.08.008>
- Talbot, C. V., Gavin, J., Van Steen, T., & Morey, Y. (2017). A

- content analysis of thinspiration, fitspiration, and bonespiration imagery on social media. *Journal of eating disorders*, 5, 1-8. <https://doi.org/10.1186/s40337-017-0170-2>
- Thompson, J. K., & Heinberg, L. J. (1999). The media's influence on body image disturbance and eating disorders: We've reviled them, now can we rehabilitate them?. *Journal of social issues*, 55(2), 339-353. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00119>
- Tiggemann, M., Churches, O., Mitchell, L., & Brown, Z. (2018). Tweeting Weight Loss: A Comparison Of# Thinspiration And# Fitspiration Communities On Twitter. *Body Image*, Vol: 25, 133-138. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2018.03.002>
- Trenton, A. J., & Currier, G. W. (2005). Behavioural Manifestations Of Anabolic Steroid Use. *CNS Drugs*, Vol: 19, 571-595. <https://doi.org/10.2165/00023210-200519070-00002>
- van Amsterdam, J., Opperhuizen, A., & Hartgens, F. (2010). Adverse health effects of anabolic-androgenic steroids. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 57(1), 117-123. <https://doi.org/10.1016/j.yrtph.2010.02.001>
- Walker, D. C., Anderson, D. A., & Hildebrandt, T. (2009). Body checking behaviors in men. *Body image*, 6(3), 164-170. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2009.05.001>
- Webb, J. B., Thomas, E. V., Rogers, C. B., Clark, V. N., Hartsell, E. N., & Putz, D. Y. (2019). Fitspo at Every Size? A comparative content analysis of# curvyfit versus# curvyvoga Instagram images. *Fat Studies*, 8(2), 154-172. <https://doi.org/10.1080/21604851.2019.1548860>

Turkish Research Journal of Academic Social Science, 7(1), 108.

Düzeltilme Yazısı / Erratum

2023 yılı 6. Cilt 2. Sayıda yayınlanan; “BİST’te İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Performans Analizi: MARCOS Metodu” başlıklı makalede yapılan düzeltmeler aşağıdaki gibidir.

Düzeltilme Açıklaması: Turkish Research Journal of Academic Social Science dergisinin Cilt 6, 2. Sayısında yer alan “Erdoğan, B., & Aydın, Y. (2024). BİST’te İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Performans Analizi: MARCOS Metodu. Turkish Research Journal of Academic Social Science, 6(2), 225-232. <https://doi.org/10.59372/turajas.1394285>” referanslı makalede sorumlu yazar tarafından çalışmaya ilişkin “bildiri olarak sunulduğunun” sehven unutulduğu beyan edilmiştir. Yapılan bu hatadan dolayı yazarlar, okuyuculardan özür dilemektedir. Makalede yer alan hatanın giderilmesi amacıyla bu düzeltme metni sunulmuştur. Aşağıda sunulan açıklama metni, ilgili makalenin dipnot açıklaması olarak düzeltme olarak yayınlanmıştır.

Makale URL: <https://www.turkishsocialscience.com/tr/pub/issue/82394/1394285>

Bildirilen Düzeltilmiş Hali:

Dipnot: Bu çalışma; "26. Finans Sempozyumunda Tam Metin Bildiri Olarak Sunulmuştur".